

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**VLADİMİR PETROVİÇ NALİVKİN: HAYATI, ESERLERİ VE
TÜRK TARİHİ ARAŞTIRMALARINA KATKISI**

Hatice SARICI HOCAYEV

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Prof. Dr. Muhammed Bilal ÇELİK

OCAK - 2023

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**VLADİMİR PETROVİÇ NALİVKİN: HAYATI, ESERLERİ
VE TÜRK TARİHİ ARAŞTIRMALARINA KATKISI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hatice SARICI HOCAYEV

Enstitü Anabilim Dalı : Tarih

Enstitü Bilim Dalı : Yeniçağ Tarihi

**“Bu tez 31/01/2023 tarihinde yüz yüze olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri bulunan
jüri üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.”**

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ
Prof. Dr. Muhammed Bilal ÇELİK	Başarılı
Doç. Dr. Zeynep İSKEFİYELİ	Başarılı
Doç. Dr. Nurettin HATUNOĞLU	Başarılı

ETİK BEYAN FORMU

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet ☐

Hayır ☒

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dâhil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.)

Hatice SARICI HOCAYEV

31/01/2023

ÖNSÖZ

Çarlık Rusya'nın Türkistan'ı işgal süreci içinde dünyaya gelen ve bu sürecin devamında askerî-militarist aile ortamında yetiştirilen Vladimir Petroviç Nalivkin'in biyografisi, eserlerinin bir kısmının değerlendirilmesi ve eserlerinin Türk tarih araştırmalarına katkısının ortaya koyulması yüksek lisans tez çalışmasının konusunu oluşturmaktadır.

Tez çalışması iki bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde Nalivkin'in eğitim, askerî, sivil, siyasi, aile hayatı hakkında bilgiler verilmiş, bölüm sonu kişiliği ve ölümü ile tamamlanmıştır. İkinci bölümde Nalivkin'in yazmış olduğu üç eser ve eşi Maria Vladimirovna ile ortak yazmış oldukları iki eser değerlendirilmiştir.

Lisans ve yüksek lisans döneminde tez danışmanlığımı yapan kıymetli hocam Prof. Dr. Muhammed Bilal Çelik'e danışmanlığı, rehberliği ve ilgisi için çok teşekkür ederim.

Her yazar yazılarına karşı kıskançtır. Çalışmalarımı hiç kıskanmadan okuması ve eleştirmesi için gönderdiğim çok sevgili arkadaşım Fatma Şahintürk'e hem güzel dostluğu hem de her zaman benimle ilgilendiği için çok teşekkür ederim.

Tez dönemi ve yazım sürecinde Rusça kaynaklara erişim ve tercümede maddi ve manevi destek olan sevgili eşim Elbrus Hocayev'e, en büyük manevi destekçim ve neşe kaynağım sevgili oğlum Ömer Ali Hocayev'e çok teşekkür ediyorum. Tez çalışmamı sevgili eşim ve oğluma ithaf ediyorum.

Hatice SARICI HOCAYEV

31/01/2023

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
GİRİŞ.....	1
BÖLÜM 1: VLADİMİR PETROVİÇ NALİVKİN'İN BİYOGRAFİSİ	7
1.1. Doğumu ve Eğitim Hayatı.	7
1.2. Askerî Kariyeri ve Hayatı.	10
1.3 Sivil Çalışma ve Memuriyet Hayatı.....	21
1.4. Siyasi Hayatı, Fikirleri ve Faaliyetleri.	39
1.5. Maria Vladimirovna (Sartori) Nalivkina ile Evliliği, Aile Hayatları ve Çocukları.	53
1.5.1. Eşi Maria Vladimirovna (Sartori) Nalivkina'nın Hayatı.	54
1.5.2. Evlilikleri ve Ailesi.....	61
1.6. Kişiliği ve Karakteri.....	64
1.7. Ölümü.	79
BÖLÜM 2: VLADİMİR PETROVİÇ NALİVKİN'İN ESERLERİ	87
2.1. Kendisinin Kaleme Aldığı Eserleri.	87
2.1.1. Kratkaya İstoriya Kokandskogo Hanstva, V. P. Nalivkin, 1886.	87
2.1.2. Şkola u Tuzemtsev Sredney Azii, V. P. Nalivkin, 1889.....	106
2.1.3. Tuzemtsı Ranşe i Teper, V.P. Nalivkin, 1913.....	110
2.2. Eşiyle Birlikte Kaleme Aldığı Ortak Eserleri.	133
2.2.1. Russko-Sartovskiy i Sartovsko-Russkiy Slovar, V. P. Nalivkin, & M. Nalivkina, 1884.....	133
2.2.2. Muslim Women of the Fergana Valley: A 19 th -Century Ethnography from Central Asia, V. P. Nalivkin & Maria Nalivkina, 1886.....	135
SONUÇ	150
KAYNAKÇA.....	165
EK	174

ÖZGEÇMİŞ	191
-----------------------	------------

KISALTMALAR

Bkz.	: Bakınız
çev.	: Çeviren
d.	: Doğum Tarihi
ed.	: Editör
E.T.	: Erişim Tarihi
Haz.	: Hazırlayan
IRAO	: İmparatorluk Rus Arkeoloji Topluluğu
ö.	: Ölüm Tarihi
Redaktsii IATS MGU	: Avtorov Jurnala Han Tengri (Han Tengri dergisi yazarları)
RSDRP	: Rossiyskaya Sotsial Demokraticheskaya Rabochaya Partiya (Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi)
RYO	: Rus Yerli Okulları
TGAV	: Türkistan Genel Askeri Valiliği
Vd	: Ve Diğerleri
Yn	: Yazarın Notu

ÖZET	
Başlık: Vladimir Petroviç Nalivkin: Hayatı, Eserleri ve Türk Tarihi Araştırmalarına Katkısı	
Yazar: Hatice SARICI HOCAYEV	
Danışman: Prof. Dr. Muhammed Bilal ÇELİK	
Kabul Tarihi: 31/01/2023	Sayfa Sayısı: iii (ön kısım) + 174 (ana kısım) + 17 (ek)
Vladimir Petroviç Nalivkin 1876-1918 yılları arasında Fergana bölgesinde yaşamış entelektüel ve oryantalist bir kişidir. Vladimir Petroviç Nalivkin Türkistan bölgesinde yaşadığı yıllar boyunca askeri, askeri-sivil, sivil-memuriyet ve özel işler gibi çok çeşitli alanlarda çalışmıştır. Çalıştığı bu alanlarda Fergana bölgesi hakkında çok sayıda makale, rapor ve kitap yazmıştır. Vladimir Petroviç Nalivkin yaptığı bu çalışmalar ile bölgenin 19. yüzyıl siyasi, sosyal, ekonomik, kültürel ve coğrafi konularına kaynaklık yapmaktadır. Vladimir Petroviç Nalivkin hakkında ülkemizde yapılmış müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Türkistan bölgesi hakkında yapılan çeşitli çalışmalarda ise onun eserlerinden temel kaynak olarak yararlanılmaktadır. Vladimir Petroviç Nalivkin'in eserlerinin kaynak olarak kullanıldığı konular ise Türkistan Hanlıkları siyasi tarihleri, Türkistan Hanlıklarında eğitim, medreseler ve vakıflar, Fergana bölgesinde yaşayan göçebeler, yarı göçebeler ve yerleşik halklar, Fergana bölgesi sosyal ve kültürel hayat konuları gibi alanlardır. Çalışmanın amacı bu ünlü entelektüel oryantalistin biyografisini ayrıntılı bir şekilde ortaya çıkarmak, onun eserlerinden öne çıkanlarının tanıtım ve incelemesini yaparak bunları Genel Türk Tarihi araştırmacılarına sunmaktır. Çalışmanın ana kaynakları Vladimir Petroviç Nalivkin'in makale ve eserleri, Nalivkin'in kızı, gelini ve torunları ile görüşmelerin yayınları, Rusya'da onun hakkında yayınlanmış çeşitli eserler ve makaleler olacaktır. Yapılan çalışma ile Vladimir Petroviç Nalivkin'in biyografisi hakkında kapsamlı bir bilgiye sahip olmak hedeflenmektedir. Vladimir Petroviç Nalivkin'in önemli çalışmalarının incelenmesi ile de onun Genel Türk tarihi araştırmalarına yapmış olduğu katkılar ortaya koyulmaya çalışılacaktır.	
Anahtar Kelimeler: Vladimir Petroviç Nalivkin, Fergana Bölgesi, Türkistan	

ABSTRACT	
Title of Thesis: Vladimir Petrovich Nalivkin: His Life, Works and Contribution to Turkish History Studies	
Author of Thesis: Hatice SARICI HOCAYEV	
Supervisor: Prof. Dr. Muhammed Bilal ÇELİK	
Accepted Date: 31/01/2023	Number of Pages: iii (pre text) + 174 (main body) + 17 (add)
Vladimir Petrovich Nalivkin is an intellectual and orientalist person who lived in the Fergana region between 1876-1918. During the years Vladimir Petrovich Nalivkin lived in the Turkestan region, he worked in various fields such as military, military-civil, civil-officiality and private affairs. He wrote many articles, reports and books about the Fergana region in these areas where he worked. With these studies, Vladimir Petrovich Nalivkin is a source for the political, social, economic, cultural and geographical issues of the region in the 19th century. No independent study has been conducted in our country on Vladimir Petrovich Nalivkin. In the studies carried out in various fields on the Turkestan region, the works of his were used as the main source. The subjects on which the works of Vladimir Petrovich Nalivkin are used as a source are such field the political history of the Turkestan Khanates, education in the Turkestan Khanates, madrasas and foundations, the nomads, semi-nomads and settled peoples living in the Fergana region, the social and cultural life of the Fergana region. The aim of the study is to reveal the biography of this famous intellectual orientalist in detail, to introduce and analyze his the prominent works and to present them to General Turkish History researchers. The main sources of the study will be are the articles and works of Vladimir Petrovich Nalivkin, publications of interviews with the Nalivkin's daughter, daughter-in-law and grandchildren are published, and various works and articles about himself published in Russia. With this study, it is aimed to have extensive knowledge about the biography of Vladimir Petrovich Nalivkin. By examining the important works of Vladimir Petrovich Nalivkin, his contributions to General Turkish history research will be tried to be revealed.	
Keywords: Vladimir Petrovich Nalivkin, Fergana Region, Turkestan	

GİRİŞ

Çalışmanın Konusu

Çarlık Rusya 16. yüzyılda Kazan ve Astarhan Hanlıklarını işgal ettikten sonra 19. yüzyılda Kazak Hanlığı'nı müteakiben Özbek Hanlıklarını (Hive, Hokand ve Buhara) işgal etmiştir. İşgal sonrası Çarlık Rusyası, bölgede askerî ve idarî yapılar kurarak, Asya'nın ortasında önemli bir güç haline gelmiştir. Bu bölgelerde bulunan yerli halklar diğer işgalciler gibi Rusların da geçici bir güç olduklarını düşünmüşlerdir. Ruslar ise bölgedeki kalıcılığını daimi hale getirmek için askerî, askerî-sivil ve sivil idareler kurmuşlardır.

Vladimir Petroviç Nalivkin askerliği meslek edinmiş bir kişidir fakat katıldığı askerî işgallerden sonra görevinden istifa ederek askerî- sivil yönetime geçmiştir. Askerî-sivil yönetime geçtiği 1876 yılından emekli olduğu 1906 yılına kadar çok çeşitli görevlerde çalışmıştır. Nalivkin'in yer aldığı görevler Namangan bölgesinin “müdür yardımcısı”, Teşkilat komisyonunun bir üyesi olarak “arazi vergi görevlisi”, özel görevlerde “vekil”, ilk Taşkent Rus-Yerli Okulu'nun “başkanı”, öğretmenleri eğiten Türkistan Öğretmenler Okulu'nda Sart ve Fars dilleri “öğretmeni” olarak, Sır Derya, Fergana ve Semerkant bölgelerinin halk okullarının “müfettişi” gibi çeşitli vazifeler olmuştur.

Nalivkin hayatının son yıllarında siyasi görev ve faaliyetlerde de bulunmuştur. Nalivkin görev yaptığı yıllar içinde bazen askerî-sivil bazen de askerî görevlere geçmiştir. İş hayatında yaşadığı sorunlar nedeniyle bazen de görevlerinden istifa etmiş, geçimini edebî yayınlar yaparak kazanmıştır. Nalivkin'in müstakil ve eşi Maria ile ortak yaptığı çalışmalardan bazıları alanlarında kaleme alınmış ilk eserler olma özelliğini taşımaktadır.

Bu yüksek lisans bitirme çalışmasında Nalivkin'in hayatı, kariyeri ve alanlarında yapılan ilk çalışmalar olan eserlerine odaklanılmıştır.

Nalivkin 1917 devrimi sonrası siyasi olarak yasa dışı bir duruma düşmüştür. Nalivkin'in 1918 yılında trajik intiharından sonra çocukları Rusya tarafından sansürlü kişiler olarak kabul edilmiştir. Nalivkin yıllarca Rusya tarihi içinde yer almamış, yapılan çalışmalarda adı geçmemiş ve yasaklanmıştır, ölümünden sonra ailesi de zor şartlar altında yaşamak zorunda kalmıştır.

Çalışmanın Amacı

Yüksek lisans tez çalışmasının amacı Nalivkin'in biyografisini bir bütün olarak ortaya koymak, eserlerinden bir kısmını incelemek ve eserlerinin Türk tarihi araştırmalarına katkılarını belirlemektir. Nalivkin'in yazmış olduğu eserler Çarlık Rusya'nın işgal çağında yazılmış ve Türkistan bölgesinin işgalini daha kolay hale getirmesine katkı yapmıştır. Bu eserler ayrıca Türkistan yerli halkını daha yakından tanıyarak onları Ruslaştırmanın önünü açmayı da hedeflemiştir. Eserler her ne kadar Rus oryantalist ve işgalci bakış açısı ile yazılmış olsalar da içerdikleri bilgiler sebebiyle Türk tarihi araştırmalarına katkı sağlamışlardır. Eserler özellikle 19. yüzyıl Fergana bölgesi siyasi, sosyal, kültürel hayatına ve etnografisine kaynaklık yapmaktadır.

Çalışmanın Yöntemi

Yapılan yüksek lisans tez çalışmasında ilk olarak Vladimir Petroviç Nalivkin'in müstakil olarak ve eşi Maria Vladimirovna Nalivkina ile birlikte kaleme aldıkları eserlerin taraması yapıp, bu eserlere erişim sağlanmıştır. Bunun için öncelikle Rus kütüphaneleri, akademik ve internet siteleri araştırılmıştır. Yapılan araştırma sonucunda Nalivkin'in yayınlamış olduğu eserlerin büyük bir çoğunluğuna erişim sağlanmıştır. Erişim sağlanamayan kaynaklardan bir kısmı kişilere ait özel koleksiyonlarda bulunan Nalivkin'in el yazısı ile yazılmış kişisel notlar ve Özbekistan Devlet Arşivi'nde Nalivkin'e ait fotoğraflardır. Çalışmada ikinci olarak Nalivkin ile ilgili yapılmış ve onun isminin içinde geçtiği araştırma ve eserler (makaleler, kitaplar, tezler, yüksek lisans ve doktora tezleri, belgeler, süreli yayınlar, bildiriler, görsel kaynaklar ve yabancı kaynaklar) hem yurt içinde hem de yurt dışında taranmıştır. Elde edilen kaynaklar doğrultusunda yüksek lisans tez çalışmasına devam edilmiştir.

Çalışma Süresince Karşılaşılan Sınırlılıklar

Hakkında yazılan kaynaklarda ilerici görüşlere sahip, hümanist ve sosyalist olduğu tanımlaması yapılan Vladimir Petroviç Nalivkin hayatının son döneminde siyasi faaliyetlerde bulunmuştur. Bulunduğu siyasi pozisyonlarda Bolşevikler ile anlaşamamış olması Nalivkin'in ülkesinde uzun yıllar boyunca “hain” olarak anılmasına ve Nalivkin

adının “sansüre” maruz kalmasına neden olmuştur.¹ Nalivkin adı O. P. Safarov’un dönem piyesinde bile karalanmış ve hakarete maruz kalmıştır.² Nalivkin ölümünden sonra ve 20. yüzyıl boyunca unutulmaya terk edilmiştir. Nalivkin’in maruz kaldığı bu “karalamadan” eşi Maria, çocukları da etkilenmiş ve Vladimir Petroviç Nalivkin hakkında Rusya’da uzun bir süre araştırma ve inceleme yapılmamıştır.

Çalışmada karşılaşılan en temel sorun Nalivkin hakkında resmî belgelerin hepsinin ulaşılır durumda olmamasıdır. Bu sebeple Nalivkin’in evebeynleri hakkında kesin bilgiler elimizde mevcut değildir. Nalivkin’in kesin doğum tarihi (1852 genel olarak kabul edilen tarih olmasına rağmen 1854 tarihine de bazı çalışmalarda rastlanmaktadır) ve intihar ettiği ay (ocak veya şubat) hakkında resmî bir evrak elimizde mevcut değildir. Nalivkin’in eğitim hayatına ve yıllarına dair bilgiler ile onun Nanay köyünde yaşadığı yıllar hakkındaki bilgiler de kaynaklarda farklı veriler olarak karşımıza çıkmaktadır. Farklı kaynaklarda geçen bu bilgileri bir araya getirerek çalışmada yer verdik.

Çalışmanın Önemi

Vladimir Petroviç Nalivkin hakkında yeni çalışmalar 21. yüzyılda yapılmaya başlanmıştır. Sovyet Rusya döneminde Nalivkin biyografisi hakkında bir çalışma yapılmamış ve onun faaliyetleri hakkında arşiv belgeleri de toplanmamıştır. Nalivkin hakkında 20. yüzyılda B. Lunin’in yazmış olduğu makaleler 1958, 1965, 1974, 1990 tarihlerinde kaleme alınmış fakat bu yazılar da Nalivkin’i tarafsız olarak anlatamamakta ve onun hakkındaki görüşleri değiştirmede yetersiz kalmaktadır.³ Modern ve tarafsız anlamda Vladimir Petroviç Nalivkin hakkında yazılan iki kitap vardır. Bunlardan ilki Polveka v Turkestane V. P. Nalivkin: Biografiya, Dokumentı, Trudı adlı eserdir ve 2015 yılında yayınlanmıştır. İkinci kitap ise Muslim Women of the Fergana Valley: A 19th Century Ethnography from Central Asia adlı eserdir ve 2016 yılında yayınlanmıştır.

Yapılan bu yüksek lisans tez çalışması ile Nalivkin biyografisi hakkındaki bilgiler bir araya getirilmiş ve tarih araştırmacılarına sunulmuştur.

¹S. N. Abaşın vd., “Vvodnoe Slovo”, *Polveka v Turkestane V. P. Nalivkin: Biografiya, Dokumentı, Trudı*, ed. S. N. Abaşın vd., (Moskova: Izdatel'skiy dom Mardzhani, 2015), 7, 8.

²Valeriy Mikhaylovich Beldiyan, “İz Kazaçego i Nekazaçego Proşlogo”, elibrary.ru E.T. /1711/2022.

³S. N. Abaşın, ““Krizis oriyentalizma v Rossiyskoy imperii?””, *Polveka v Turkestane V. P. Nalivkin: Biografiya, Dokumentı, Trudı*, ed. S. N. Abaşın vd., (Moskova: Izdatel'skiy dom Mardzhani, 2015), 33, 34.

Çalışmada Yer Alan Bölümler

Yüksek lisans tez çalışması iki bölümden meydana gelmektedir. Çalışmanın birinci bölümü Vladimir Petroviç Nalivkin'in doğumdan ölümüne kadar olan eğitim, çalışma, sosyal ve aile hayatını içeren biyografi kısmıdır. Tez çalışmasının bu bölümünde Vladimir Petroviç'in evlilik ve aile hayatı içinde eşi Maria Vladimirovna'nın biyografisi hakkında bilgiler de verilmiştir. Tez çalışmasının Vladimir Petroviç ve Maria Vladimirovna'nın biyografileri kısmı için kullanılan temel kaynaklar V. P. Nalivkin'in yazmış olduğu "Moi Vospominaniya o Skobeleva" adlı makale, Nalivkin'in kızı Natalya Vladimirovna, gelini Natalya Vasilyevna ve torunu İvan Boris Nalivkin'in hatıralarının yer aldığı "Polveka v Turkestane V. P. Nalivkin: Biografiya, Dokumentı, Trudı", adlı kitaptır. Nalivkin'in biyografisi yazılırken bu eser içinde yer alan Tatyana Viktorovna Kotyukova'ya ait, "Antipod «Çeloveka v Futlyare» Vospotinaniya o B. P. Nalivkin", S. N. Abaşin'e ait, "Krizis oriyentalizma v Rossiyskoy imperii?", Dmitriy Yur'evich Arapov'a ait, "V. P. Nalivkin" bölümlerine başvurulmuştur. Ayrıca B. V. Lunin - V. I. Miller'e ait, "V. P. Nalivkin" başlıklı makale ve Mariana Markova and Marianne Kamp'ın çevirisini yapmış oldukları "Muslim Women of the Fergana Valley: A 19th Century Ethnography from Central Asia" adlı eserden de faydalanılmıştır. Bu eser Nalivkin ve Maria Nalivkina'nın ortak yazmış oldukları "Oçerk Bıta Jenşını Osedlogo Tuzemnogo Naseleniya Ferganı" adlı eserin İngilizcesi olup, kitabın giriş kısmında Nalivkin'in biyografisine dair bilgiler bulunmaktadır. Yüksek lisans tez çalışmasının biyografi kısmı için temel kaynaklarını yukarıda adı geçen kaynaklar oluşturmaktadır.

Yüksek lisans tez çalışmasında yer alan ikinci bölüm ise Vladimir Petroviç Nalivkin'in müstakil yazdığı ve Maria Vladimirovna Nalivkina ile ortak yazdıkları eserlerin tanıtım ve incelemesi olmuştur. Vladimir Petroviç'in ilk olarak "Kratkaya İstoriya Kokandskogo Hanstva", "Şkola u Tuzemtsev Sredney Azii" ve "Tuzemtsı Ranşe i Teper" adlı eserleri incelenmiştir. Vladimir Petroviç "Kratkaya İstoriya Kokandskogo Hanstva" adlı eserini yazarken Attar Molla İvaz Mata'nın 1866 tarihli Caan-name, Hacı-Muhammed-Hâkim-Han-Töre'nin Müntehab'üt-Tevârih (bu eserin bazı nüshaları İntihab-i Tevarih olarak adlandırılmıştır), Molla Şevki takma adını kullanan şair Molla Şemsi'nin Şahname, Molla Şemsi'nin Can-name, Abdullah-Şaştari'nin Meşhed'de 1584 tarihinde yazdığı Tarih-i-Güzide, derleme zamanı ve yazarının adı bilinmeyen Şahi-i-Cerir, Sultan Babür'ün Babürname adlı eserlerini ana kaynaklar olarak kullanmıştır. Nalivkin

kullandığı yerli kaynaklara ek olarak, Vambéry'nin 1873 tarihinde yayınladığı Buhara'nın Tarihi ve A. İ. Kuropatkin'e ait, 1879 tarihinde yayınlanan Kaşgariya adlı eserlerinden de yabancı kaynaklar olarak istifade etmiştir.

Nalivkin'in incelemiş olduğumuz ikinci çalışması “Şkola u Tuzemtsev Sredney Azii” adlı eseridir. Nalivkin bu eserinde kullandığı kaynakları belirtmemiştir. Fakat Nalivkin 1890 yılından 1895 yılına kadar Türkistan, Sır Derya, Fergana ve Semerkant bölgelerinin halk okulları müfettişi olarak görev yapmıştır. Nalivkin bu bölgelerde çalıştığı yıllar boyunca bölgenin mektep ve medreseleri hakkında ayrıntılı istatistiksel bilgiler, Sır Derya bölgesinin yerli medreselerinin durumu hakkında raporlar hazırlamış, pedagojik ve diğer açılardan yerli mektep ve medreselerin yaşamının ayrıntılı bilgilerini üst yetkililerine sunmuştur. Nalivkin “Şkola u Tuzemtsev Sredney Azii” adlı eserini yazarken görev yaptığı Rus-Yerli okul öğretmenliği, Rus ve yerli okullar müfettişliği görev tecrübelerinden ve sunduğu bu raporlardan faydalanmış olmalıdır.

Nalivkin'in incelemiş olduğumuz üçüncü eseri “Tuzemtsı Ranşe i Teper” adlı eseridir. Nalivkin bu eserini Türkistan Genel Valisi V. N. Tevyaşev'in özel isteği ile yazmıştır. Genel Vali, Nalivkin'den “Türkistan yerli halkının Rus işgalinden sonra nasıl değiştiğini yazmasını istemiştir.” Nalivkin bu konunun birçok kişinin ilgisini çekeceğini düşünmüş, kendi düşünce ve gözlemlerini yazılı olarak genel veliye sunmuş, “eseri birkaç ay boyunca akşamları boş zamanında çalışarak” yazmış ve yazdığı denemeleri el yazısı ile Nikolay Nikolayeviç'e sunmuştur.

Tez çalışmasında Vladimir Petroviç Nalivkin ve eşi Maria Vladimirovna Nalivkina ile ortak yazmış oldukları iki eser de incelenmiştir. Nalivkin ve Nalivkina'nın ortak yazdıkları eserlerden ilk olarak “Russko-Sartovskiy i Sartovsko-Russkiy Slovar” adlı eser incelenmiştir. Bu eserde Nalivkin ve Nalivkina'nın yazdıkları ayrı sözlük bölümleri bulunmaktadır. Nalivkinler bu sözlüğü yazarken Nanay köyünde kaldıkları yıllarda öğrendikleri yerel dil ve dil bilgisini kullanmışlardır.

Tez çalışmasında ikinci olarak Nalivkin ve Nalivkina'nın ortak yazdıkları “Oçerk Bita Jenşını Osedlogo Tuzemnogo Naseleniya Ferganı” adlı eser incelenmiştir. Nalivkinler bu eserleri yazarken 1876-1882 yılları arasında Nanay köyünde yaşadıkları dönemde edindikleri bilgiler ile yazmışlardır. Eserde kullandıkları ve sık sık alıntı yaptıkları Kur'an

tercümesi ise Gordiy Semyonoviç Sablukov'un 1877 yılında Kazan'da yayınlanan "Koran, Sakonodatelnaya Kniga Mohamedanskogo Verouçeniya" adlı eserdir.

Tez çalışmasının sonucunda ise Vladimir Petroviç Nalivkin'in biyografisinin kısa bir değerlendirmesi yapılmış, Vladimir Petroviç'e ait müstakil üç eserin ve eşi Maria ile ortak yazmış oldukları iki eserin kısa bir incelemesi de ele alınmıştır. Ekler kısmında ise Vladimir Petroviç, Maria Vladimirovna ve Nalivkin ailesine ait fotoğraflar, Nalivkin'in müstakil yazdığı üç eserin ve eşi Maria ile birlikte yazmış olduğu iki kitabın dış kapak ve iç kapaklarının görselleri yer almaktadır.

BÖLÜM 1: VLADİMİR PETROVIÇ NALIVKİN’İN BİYOGRAFİSİ

1.1. Doğumu ve Eğitim Hayatı

Vladimir Petroviç Nalivkin’in hayatı ile ilgili bilgilerin bir kısmını “Moi Vospominaniya o Skobelev (General Skobelev ile ilgili Anılarım)” adlı makalesinden elde etmekteyiz. Bu makalede verilen bilgilere göre Nalivkin’in büyükbabası (annesinin babası) 1814 yılında Paris’te bulunmuştur. Diğer bir büyükbabası ise (babasının babası) “Orlovskiy Kadetskiy”i kurmuştur. Nalivkin’in iki büyükbabası da savaşta bulunmuş ve onlardan biri Sivastopol’de ölmüştür.⁴ Nalivkin’in verdiği bilgilerde ise babasının 1853-1855 yılları arasında Kafkasya’daki “Türk Savaşına” katıldığıdır.⁵ O, bu seferden sade bir şapka ve burka ile elinde aile yadigârı eskimiş kırmızı bir valiz ile dönmüştür. Nalivkin 6-7 yaşından itibaren babasının Kars köylerine (Kuyuryuk-dora yani Kürekdere köyü ve Baş-Kadıklyar yani Başgedikler köyü olmalıdır) ile ilgili birçok hikâye dinlemiştir. Nalivkin anılarında dedeleri ve babasının Türk savaşlarında bulunduğunu gururla anlatmakta ve babasının savaş anılarını dinleyerek büyüdüğünü belirtmektedir. Nalivkin’in annesi ise ona 7-8 yaşından itibaren dikiş dikmeyi öğretmiştir.

Annesi oğluna bir subay için dikiş dikmenin gerekli olduğunu, her an sefer veya başka bir olayın patlak vermesi ihtimaline karşı “hizmet eden subayın” kendi işlerini yapmayı öğrenmesini tavsiye etmiştir.⁶ Nalivkin’in aile büyükleri hakkında verdiği bilgiler bunlarla sınırlıdır. Bahsedilen aile büyüklerinin hiçbirinin isimleri verilmediği için haklarında herhangi bir araştırma yapılamamakta, verilen bilgilerin doğruluğu ispat edilememektedir.

Vladimir Petroviç Nalivkin’in doğum tarihi ve yeri hakkında kaynaklarda farklı bilgiler bulunmakta, bu bilgiler kendi içinde de tam bir kesinlik göstermemektedir. Nalivkin’in

⁴Nalivkin’in dedeleri ve babası Osmanlı-Kırım savaşına katılmış olmalıdır. Nalivkin’in anılarına göre babası bu savaşta Kafkasya ve Kars’a gelmiş, bu bölgelerde bulunmuştur. Osmanlı-Kırım Savaşı ve Rusya’nın bu savaştaki politikaları için Bkz: Kezban Acar, “Kırım Savaşı (1853-56) Döneminde Propaganda: Rus Popüler Kültüründe Savaş ve Düşman İmgesi”, *Bilig*, 88 (January 2019): 113-136; Sabri Can Sannav, “Kırım Savaşı’nın (1853-1856) Balkanlar’daki Milliyetçilik Hareketlerine Etkileri”, *Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, 5 (2022): 257-277.

⁵Nalivkin’in bahsettiği savaş Osmanlı-Kırım Savaşı’dır. Sivastopol’de ölen dedesi de Kırım Savaşı’na katılmış olmalıdır. Ruslar bu savaş esnasında güç kazanmak için Kars’ı kuşatmış ve Kars’a saldırmışlardır.(yn)

⁶V. P. Nalivkin, “Moi Vospominaniya o Skobelev”, *Polveka v Turkestane V. P. Nalivkin: Biografiya, Dokumenti, Trudi*, ed. S. N. Abaşin vd., (Moskova: Izdatel’skiy dom Mardzhani, 2015), 527, 528.

kızı, gelini ve torunun verdiği tarihler birbirlerinden farklılık göstermektedir. Nalivkin'in kızı Natalya Vladimirovna ve gelini Natalya Vasilyevna'nın verdiği bilgilere göre o 15 Temmuz 1855 tarihinde "askerî bir ailede" doğmuştur. Nalivkin'in torunu İvan Boris Nalivkin ve tarihçi B. V. Lunin ise onun 15 Temmuz 1852 tarihinde Kaluga'da doğduğunu söylemektedirler.⁷ Bazı kaynaklarda Nalivkin'in 25 Şubat 1852 tarihinde Kaluga'da "soylu bir ailede" dünyaya geldiği yazmaktadır.⁸ Bazı kaynaklarda ise onun Kazan şehrinde doğduğu bilgisi verilmektedir.⁹

Nalivkin "askerî-toprak sahibi bir ortamda" büyüdüğü için onun askerî bir kariyere sahip olacağı önceden belirlenmiş gibi görünmektedir.¹⁰ Bazı görüşler bu sebeple onun askerî bir hayatı seçmesine evdeki ortamın doğal bir sonucu olduğunu söylemiştir. Nalivkin'in atalarının "dvoriiani mülküne" ait oldukları ve ayrıcalıklarını askerlik hizmeti yoluyla kazanmış soylular olduklarına dair bilgiler de bulunmaktadır.¹¹ O St. Petersburg askeri hazırlık okuluna ve 1863 yılında da genç erkekler için bir okul olan Pavlovskiy Kadetskiy Korpus'a girmiştir. Nalivkin'in kızı ve gelinin verdiği bilgilerde Nalivkin, 1864 yılında St. Peterburg'daki 1. Kadetskiy Korpus (1. Kadet Kolordu)'a girmiş ve 1871 yılında mezun olmuştur.¹² Farklı bir kaynaktan ise onun 1. Voennuyu Gimnazyumu'ndan (1. Asker Spor Okulu) ve St. Petersburg'daki Pavlovskoe Voennoe Uçilişe (Pavlovsk Askeri Okulu)'den mezun olduğu yazmaktadır.¹³ Nalivkin Petersburg Voennoe Uçilişe (Askeri Gimnazyumu)¹⁴ mezun olduktan sonra 1870 yılında Pavlovsk (Pavlovskoe) Voennoe

⁷Tatyana Viktorovna Kotyukova, "Antipod <Çeloveka v Futlyare> Vospotinaniya o B. P. Nalivkin", Vostochny arahub 1/21 (2010), 76; B. V. Lunin - V. I. Miller, "V. P. Nalivkin", biblioclub.ru E.T. 17/11/2022.

⁸Abaşın, "Krizis oriyentalizma v Rossiyskoy imperii?", 22, 23; S. İ. Muhiddinov, "V. P. Nalivkin Kak Issledovatel' Etnografii Narodov Tsentral'noy Azı", elibrary.ru E.T. 17/11/2022; B. Tümen Somuncuoğlu, "Türkistan'da İki Rus Eğitimci: Vladimir Petroviç Nalivkin ve Nikolay Petroviç Ostroumov", *Türk Kültürü Aştırmaları Dergisi*, 1/2, (2008/2), 3145-317; Jasur Khımatullaev, "Questions of Nationality and Educational in Russian Turkestan", tufts.ac.jp (11 Kasım 2022) 7; Ortikboy Abdullaev, "V. P. Nalivkin" O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, <https://n.ziyouz.com> E.T. 17/11/2022.

⁹Vladimir Nalivkin - Maria Nalivkina, *Muslim Women of the Fergana Valley*, edit. Marianne Kamp, çev. Mariana Markova and Marianne Kamp (Indiana: Indiana University Press, 2016), 3.

¹⁰Dmitriy Yur'evič Arapov, "V. P. Nalivkin", S. N. Abaşın vd. (ed.), *Polveka v Turkestan V. P. Nalivkin: Biografiya, Dokumenti, Trudi*, (Moskova: Izdatel'skiy dom Mardzhani, 2015), 4.

¹¹Nalivkin, Nalivkina, *Muslim Women of the Fergana Valley*, 4.

¹²Nalivkin, Nalivkina, *Muslim Women of the Fergana Valley*, 3; Kotyukova, "Antipod <Çeloveka v Futlyare> Vospotinaniya o B. P. Nalivkin", 77.

¹³Lunin, Miller, "V. P. Nalivkin".

¹⁴gimnazyum lise dengi okuldur, gimnazyum Almanca lise demektir. gimnazyum için ayrıntılı bilgi için Bkz: Kishimjan Eshenkulova, *Modern Bilimlerin Türkistan'a Girişi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 120. Nicholas V. Riasanovsky - Mark D. Steinberg, Figen Demir (çev.), *Rusya Tarihi Başlangıçtan Günümüze*, (İstanbul: İnkılâp, 2016), 462.

Uçilişçe, (Pavlov Askeri Eğitim Okulu) askeri okuluna girmiş ve bu okulun en yetenekli öğrencilerinden biri olmuştur. Bu okul jimnastik veya lise bitirmiş öğrenciler için iki yıllık bir enstitüdür. Burada bir subay için eğitim programı topografya, haritalama, askeri hukuk, bilim ve dil derslerini içermektedir.¹⁵ Kaynaklarda geçen bazı bilgilere göre Nalivkin henüz Askeri Spor Okulu'nda okuduğu yıllarda Gürcü dili ile tanışmıştır. Eğitim Okulu'nda iken de Fransızca dilinde mükemmel derecede ustalaşmış ve dikkat çekici şekilde dilsel yetenekler göstermiştir. 1872 yılında okuldan yüksek derece ile mezun olmuş ve bu derece genç subay Nalivkin'e muhafıza katılma hakkı vermiştir. Fakat o maddi olanakları olmadığını öne sürerek prestijli "İzmailovski Muhafızlarına"¹⁶ atanmayı kabul etmemiş ve Türkistan'da görev yapmayı seçmiştir. Nalivkin'in kızı ve gelinin verdiği bilgilerde o Kolordu'dan mezun olduktan sonra Pavlovskoe Voennoe Uçilişçe'de (Pavlovsk Askeri Okulu) okumuş ve onur derecesi ile mezun olmuştur. Fakat muhafızlarda hizmet etmek için yeterli parası olmaması sebebiyle Nalivkin, 6. Kazak Alayı'nda (1873-1874) subay olarak kaydedildiği Orenburg'a gitmek zorunda kalmıştır.¹⁷

Nalivkin'in "Moi Vospominaniya o Skobelev" adlı makalesinde ise içinde büyüdüğü ortamın doğal sonucu olarak çocukluğunun erken dönemlerinden itibaren kendisinde aşırı bir militarizmin meydana geldiğini yazmıştır. Bu duygu onda en kısa sürede "barutu koklamak" için kontrol edilemez bir arzu ortaya çıkarmıştır. Nalivkin askeri okulda bir "feldfebel"dir.¹⁸ Nalivkin feldfebel olduğu için "muhafızlara" gitmek zorunda kalmıştır. Muhafızlarda "iyi" hizmet için gerekli paraya sahip olmama bahanesiyle, ama gerçekte "barutu hızlıca koklamak için", "İzmailovski Muhafızlarında" ona sunulan boşluğu reddetmiş ve Orenburg Kazak ordusunun 1. bataryasına gitmiş ve ardından Taşkent'te

¹⁵Abaşin, "Krizis oriyentalizma v Rossiyskoy imperii?", 12; Somuncuoğlu, "Türkistanda İki Rus Eğitimi", 315, 316, Nalivkin, Nalivkina, Muslim Women of the Fergana Valley, 3, 4.

¹⁶22 Eylül 1730 yılında Çariçe Anna Ioannovna'nın emriyle "Leyb-Gvardii" birliği kurulmuştur. Bu birlik ismini Moskova'nın yakınında bulunan "İzmailov Sarayı"ndan almış ve İzmailovski Muhafızları olarak adlandırılmıştır. Ayrıntılı bilgi için Bkz: *Kratkaya İstoriya Leyb-Gvardii İzmailovskogo Polka*, (Sanktpeterburg: Peçatano v Voennoy Tipografii Glavnago Ştaba Ego İmperatorskago Veliçestva, 1830), 4.

¹⁷Arapov, "V. P. Nalivkin", 4. Farklı kaynaklarda Nalivkin'in 1871 yılında askeri liseyi bitirdiği, 1873 yılında Petersburg Pavlovskoe Voennoe Uçilişçe'den mezun olduğu yazmaktadır. Ayrıntılı bilgi için Bkz: Beldiyan, "İz Kazaçego i Nekazaçego Proşlogo", elibrary.ru E.T. 17/11/2022; Nalivkin, Nalivkina, *Muslim Women of the Fergana Valley*, 2; Kotyukova, "Antipod «Çeloveka v Futlyare» Vospotinaniya o B. P. Nalivkin", 77; B. V. Lunin, V. I. Miller, "V. P. Nalivkin".

¹⁸Feldfebel (Almanca Feldwebel bir ordu rütbesidir.) Rus ordusunda ve bazı yabancı ordularda ise orduda kıdemli astsubay rütbesidir.(yn)

konuslanmıştır.¹⁹ Nalivkin'in askeri eğitim hayatı ile ilgili verdiği bilgiler bunlardan ibarettir.

1.2. Askerî Kariyeri ve Hayatı

Vladimir Petroviç Nalivkin'in askerlik hayatı ile anlattıklarından onun 1872 yılı Temmuz ayında subaylığa terfi ettiğini, Ekim ayında birliğine katıldığını ve 13 Mart 1873 tarihinde ise Hive İşgaline katıldığını öğreniyoruz.²⁰ Ayrıca babasının Kafkas seferinden dönerken getirdiği “Kafkas kılıcı” ile Rus Çarlığı işgal döneminde Hive İşgaline gitmiştir.²¹ Nalivkin beşikliğinden itibaren aldığı (bu onun kendisi için kullandığı bir tabirdir) militarizmi desteklemiş ve Hive İşgalinde büyük bir hayal kırıklığına uğramıştır. Kendi sözleri ile bu işgal hakkında şunları söylemiştir; “Hive seferi kişisel olarak bir küvet olmasa da en azından bir bardak çok soğuk su idi.”²²

Kaynaklarda Nalivkin'in 1872 yılında Orenburg Kazak ordusunun ilk bataryasında görev yapmak üzere Taşkent'e gittiği bilgisi verilmiştir. Burada Hive'ye karşı Rus işgal birliklerine katılmıştır.²³ Genç subayın askerlik süresinin ilk dönemi, Çarlık hükümetinin Türkistan'daki askerî operasyonlarının yoğunlaşmasıyla çakışmıştır.²⁴

Nalivkin'in Rus General Mihail Skobelev'in (d.1843-ö.1882)²⁵ komutasında görev yapmaya başlamış ve 1873 yılında Hive'ye ve Türkmenlere karşı birkaç Rus harekâtında yer almıştır. Kızı ve gelinin Nalivkin'in askerî hayatı ile ilgili anlattıklarında onun genç General Skobelev'in komutasındaki Hive seferine katıldığı bilgisi doğrulanmaktadır.²⁶ O

¹⁹Nalivkin, “Moi Vospominaniya o Skobelev”, 528.

²⁰Bu tarih Hive Hanlığı tarihinin en önemli dönüm noktası olmuştur. 29 Mayıs 1873 tarihinde Hive şehrine giren Rus birlikleri uzun yıllar devam eden işgal politikasını gerçekleştirerek Hive Hanlığı'nı Rus Çarlığı'na bağlamışlardır. Ayrıntılı bilgi için Bkz: Nurettin Hatunoğlu, “Yaş Hiveliler Hareketi ve Hive Hanlığı'ndaki Siyasi Gelişmeler”, *Belleten* 79/285 (Ağustos 2015), 718.

²¹Nalivkin, “Moi Vospominaniya o Skobelev”, 527.

²²Nalivkin, “Moi Vospominaniya o Skobelev”, 528.

²³Redaktsii IATS MGU, “V. P. Nalivkin. Epokha Naşikh Zavoyevaniy”, ia-centr.ru E.T. 17/11/2022; Nalivkin, Nalivkina, Muslim Women of the Fergana Valley, 2.

²⁴Natalya Lukošova, “Ethnographic Study of the Life and Culture of the Population of Fergana Valley in the Late XIX-Early XX Century in the Works of Russian Researchers”, *EPRA International Journal of Multidisciplinary Research (IJMR)* 6/9 (Eylül 2020), 400.

²⁵General Skobelev için ayrıntılı bilgi için Bkz: Murat Özkan, *Türkistan'ın İşgal Çağı & Beyaz General Skobelev 1845-1882* (İstanbul: Kronik, 2020).

²⁶Muhiddinov, “V. P. Nalivkin Kak Issledovatel Etnografii Narodov Tsentralnoy Azii”; Elena I. Campell, *The Muslim Question and Russian Imperial Governance*, (Indiana: Indiana University Press, 2015), 35; Daniil Melentev, “Ethnography and Eroticism in Russian Turkestan”, *State, Religion and Church*, 7 /2, (2020), 49; Kishimjan Eshenkulova, *Modern Bilimler Türkiistan'a Girişi (1800-1917)*, (İstanbul: İstanbul

bu harekâta Orenburg Kazak ordusunun at-topçu tugayında kornet²⁷ rütbesi ile katılmıştır. 1874 yılında yüzbaşı rütbesine terfi edilmiş, 1875-1876 yıllarında Skobelev'in gözetiminde Hokand işgaline katılmıştır.²⁸ Nalivkin Hokand seferinin sonuna kadar görev yapmış, sergilediği askeri cesaret için takdir ve ödüller almıştır. Ocak 1876 tarihinde "hasta olduğuna dair" bir rapor hazırlamış ve askerî-halk yönetiminde hizmet vermek istemiştir.²⁹ Nalivkin'in bu kararı almasında ki neden Rus kuvvetleri ile Fergana Vadisi'ne gelen Skobelev'in askeri güçlerinin Gurtepe'deki³⁰ katliamları olmuştur. Bu savaşta kendilerine denk düşmanla savaşmadıkları ve kaçmakta olan savunmasız yerli halkı öldürdükleri için rahatsız olmuştur. Farklı kaynaklar onun 1878 yılında "hastalığı" sebebi ile görevinden istifa ettiği yazmıştır.³¹ Nalivkin'in görevinden istifa etmesi hakkında B. V. Lunin şunları yazmıştır:

"...Çarlık birliklerinin saflarındayken Nalivkin, kendisini derinden sarsan silahsız sivillerin katledilmesine tanık oldu. Ordudan ayrılmaya karar verdi ve kısa süre sonra Namangan bölgesi başkanının kıdemli asistanı görevine atandı. Popülist ideolojinin "halkın içine gitme" etkisi altında Nalivkin kariyerine ara verdi."³²

Başka bir kaynak Nalivkin'in anılarında Skobelev hakkındaki düşüncelerini şu şekilde aktarır: "iradeli ama yeteneksiz komutan, gösterişli, saldırı ve sivil katliam meraklısı." Gurtepe'de meydana gelen olaylardan çok etkilenmiştir. Sadece yaşlılar, kadınlar ve çocuklar bulunmakta olduğu insanlar yaklaşan Rus ordusunu görünce kaçmaya başlamış, Skobelev ise askerlerine onları öldürme emrini vermişti. Nalivkin ve arkadaşı Kuropatkin kestirmeden giderek saldırıya geçenlerin büyük bölümünü durdurmuş fakat küçük bir Kazak grubu³³ kalabalığın içine dalarak birkaç kadın, yaşlı ve çocukları kılıçlarıyla

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 58; Kotyukova, "Antipod «Çeloveka v Futlyare» Vospotnaniya o B. P. Nalivkin", 77; Lunin, Miller, "V. P. Nalivkin".

²⁷Kornet: eski Rus ordusunda süvari birliklerinde ilk subay rütbesidir.(yn)

²⁸Abaşın, "Krizis oriyentalizma v Rossiyskoy imperii?", 22-23; Kotyukova, "Antipod «Çeloveka v Futlyare» Vospotnaniya o B. P. Nalivkin", 77; Arapov, "V. P. Nalivkin", 11, 12; Campell, *The Muslim Question and Russian*, 35.

²⁹Arapov, "V. P. Nalivkin", 12, 13.

³⁰Gur-Tube/Gurtepe "mezar tepesi" anlamına gelmektedir. Burada sadece yaşlılar, kadınlar ve çocuklar kalmıştır. Skobelev emrindeki Rus askerleri kaçan yerli erkek, kadın ve çocukları acımadan öldürmüşlerdir. Bkz: Beldiyan, "İz Kazaçego i Nekazaçego Proşlogo".

³¹Ayrıntılı bilgi için Bkz: ; Beldiyan, "İz Kazaçego i Nekazaçego Proşlogo", 311; Abaşın, "Krizis oriyentalizma v Rossiyskoy imperii?", 34-41; Lunin, Miller, "V. P. Nalivkin".

³²Abaşın, "Krizis oriyentalizma v Rossiyskoy imperii?", 22-33

³³Rus ordusu içinde yer alan Kazaklar için Bkz: Murat Nalçacı, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Sürecinde Rusya Ordusu, *Tarih Dergisi*, 54/ 2 (2011), 160, 161.

öldürmüşlerdir. Bu görüntülerden sarsılan Nalivkin askerî görevini bırakmaya karar verdi.³⁴

Nalivkin bu olaylar karşısında yaşadıklarını yazmıştır:

“Tanrı şu anda yaşadığım bu dehşeti kimseye yaşatmasın. Sırtımda ve yanaklarımda bazı tüylerim ürperiyormuş gibi hissettim ve bir şey boğazımı sıkıyor, ne konuşabiliyor ne de nefes alamıyorum. Birçok kez ölü ve yaralıları gördüm; ama kendi gözlerimle böyle bir dehşet, bu kadar iğrençlik, böyle bir utanç görmemiştim...”³⁵

Nalivkin yazdıklarında Hive işgalinde de buna benzer hoş olmayan bir olayın olduğunu, su hendeğinden geçmeye çalışan erkek ve kadınlara (Nalivkin’in ismini vermediği) N.nin ateş ettiğini, bu olay yüzünden kimsenin onunla konuşmadığını anlatmıştır. Nalivkin 1 Aralık günü bölükten bir emir aldıklarını, 2 Aralık sabahı ise Skobelev’in bulunduğu Urman-Beka yakınında müfrezesiyle birlikte olduklarını yazmıştır. Birliklerin Narin Geçidi’ni geçtiklerini, Andican’a giden yolda insanlarla ve eşya dolu arabalarla bir konvoy gördüklerini, bunların içinde 200-300 kişilik bir “sarbaz”³⁶ yoğunluğu olduğunu belirtmiştir. Skobelev’in emriyle bunlara ateş açılmış, yaralı veya teslim olmasına bakmaksızın bütün hepsi öldürülmüştür. Nalivkin bu olay karşısında da Gurtepe’de olduğu gibi kendini “hasta ve iğrenmiş” hissetmiş ve tekrar “düşünmeye” başlamıştır. Onun 2 Aralık 1875 tarihine ait düşünceleri şöyledir:

“Savaş, aşkı, hayal ettiğim, rahibi olmak istediğim tanrıça, bana iğrenç gelmeye başladı, en azından Gurtepe “dönemi”nin bana gösterdiği biçimde. Bunun benim için zor olduğunu, bu tür bir birliğin üyesi olmanın neredeyse imkânsız olduğunu, Skobelev’in komutası altında hizmet edemeyeceğimi, koşmam gerektiğini, ruhumu kurtarmam gerektiğini anladım.”³⁷

Nalivkin anılarında ise görevi bırakmak isteme sebebini şu şekilde anlatmaktadır:

“... Güçlü ve benim için kişisel olarak yeni ve son derece ilginç bir aktivite başladı. Bize yabancı bir nüfusa yurttaşlık bilincimizin temellerini yerleştirmek gerekiyordu.

³⁴Beldiyan, “İz Kazaçego i Nekazaçego Proşlogo”, 310.

³⁵Nalivkin, “Moi Vospominaniya o Skobelev”, 537, 538.

³⁶Hanlık döneminde kırmızı giyinen tüfekçiler. Ayrıntılı bilgi için Bkz: Selim Serkan Ütken, *Buhara Hanlığı’nın Askerî Teşkilatı (1500-1868)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018), 93.

³⁷Nalivkin, “Moi Vospominaniya o Skobelev”, 540, 541, 543.

Bu nedenle, öncelikle bu nüfusu, dili, yaşam tarzı ve ihtiyaçları ile tanımak ve ikinci olarak, mümkünse çıkarlarını, yeni Rus vatandaşının ve ödeyenin çıkarlarını korumak gerekiyordu...” “... O zaman biraz dışarı çıksam, istifa edip, cübbe giymek, halkın yanına gitmek ve onu yakın tanımak...” iyi olur, diye düşünüyordum.”

Bu cümleye bir notta, Nalivkin şunları eklemiştir: “ ... Daha da ileri giderek bu fikir içimde giderek güçlendi ve daha sonra sonunda, 1878 yılın baharında uygulamayı başardım...”³⁸

Nalivkin’in düşüncelerine bakıldığı zaman Rus işgalinin ikinci safhası fethedilen topraklarda yaşayan halkların asimile edilmesi amacı ile yerli halkı tanımak istediği görülmektedir. Kendi sözleriyle Ruslara yabancı olan bu insanları Ruslaştırmak için önce onları tanımak, yaşamlarını ve dillerini öğrenmek gerekmektedir. Böylece Rus işgalcilerinin çıkarlarını korumak amaçlanmıştır.

Nalivkin “Moi Vospominaniya o Skobelev” makalesinde Hive işgalinde Skobelev ile tanıştığını yazmıştır. Onun verdiği bilgilere göre Skobelev Hive’ye Kafkasya müfrezesi ile gelmiştir. Nalivkin’in bağlı olduğu birliği ise M. M. Perelygin komuta etmektedir. Nalivkin’in birliği temmuz ayında Hive yürüyüşüne geçmiş, burada 1,5 ay kalmış ve 1873 yılında Taşkent’e gitmişlerdir. Nalivkin Taşkent’te birkaç subayla aynı odayı paylaşmış, açıklamadığı nedenlerden dolayı hiçbir akademiye katılmamıştır. İlkbahar ve yaz mevsiminde onun günleri binicilik öğrenmek, atış talimi yapmak, kitaplar ve flörtlerle geçmiştir. Sonbaharın gelmesiyle havalar soğumuş ve alt rütbelerin gelmesiyle Nalivkin sıkılmaya başlamıştır.

Petro-Aleksandır müfrezesinin kışın Türkmenistan’a bir işgale çıkacağını öğrenen Nalivkin, bir sabah üniformasını giymiş ve eski topçu şefi A. E. Zharinov’a gitmiştir. 3-4 gün sonra posta arabasına binerek Petrovsk, Kazalinsk ve bozkırdan Petro-Aleksandrovsk’a (şimdiki Turtkul şehridir) ulaşmıştır. Nalivkin kışın Türkmenistan’a gittiklerini ama bunun bir savaştan çok askeri bir yürüyüş olduğunu söylemiştir.³⁹ Nalivkin 1875 yılında Rusya’ya tatile gitmiş, Saratov şehrinde Taşkent birliklerinin Hokand seferi için hazırlandığını öğrenmiş ve tatili bitmeden eylül ayında geri dönerek ekim ayında Taşkent’e ulaşmıştır. Bu seferde sadece Narin ve Derya’nın sağ kıyısını

³⁸ Abaşin, “Krizis orientalizma v Rossiyskoy imperii?”, 34-41.

³⁹ Nalivkin, “Moi Vospominaniya o Skobelev”, 529, 530, 531.

(Namangan ilçesinin) işgal ettiklerini, yeni kurulan Namangan bölümü başkanı ve Namangan müfrezesi başına Skobelev'in atandığını söylemiştir. Nalivkin Taşkent'te ve Hive seferinde eski arkadaşları ile birlikte. Kasım ayında Namangan ayaklanması bastırıldıktan sonra burada Skobelev ile konuşmak için beklemiştir.⁴⁰

26 Ocak 1876 tarihinde Skobelev müfrezesinden Namangan'a gelmiş, Nalivkin'i askerlik görevinden ayrılmaması için ikna etmeye çalışmış fakat sonunda Nalivkin'in "Namangan bölgesinin müdür yardımcısı olarak atanması" emrini imzalamıştır. Şubat ayında Fergana bölgesinin tamamı "Fergana Bölgesi" adı altında imparatorluğa ilhak edilmiş ve Namangan bölümü bir "ilçe" olarak yeniden adlandırılmıştır. O burada müdür yardımcısı olarak görev yapmış ve bir süre arazi düzenleme komisyonu ile çalışmıştır.⁴¹ Nalivkin bu görevde çalışırken Fergana Vadisi coğrafyası ve arazisi hakkındaki bilgisini geliştirmiştir.

Halk yönetime geçen Nalivkin yeni görevi sırasında ilçe başkanının yardımcısı (muavin) olarak "bu yönetim kurulunda oturan beylerin yerlinin ve onun hayatı hakkında kesinlikle hiçbir fikirleri olmadığını" gören Nalivkin, "insanların kendi derileri ile ödemek zorunda kalacağı aptalca şeyler yapmamak için çok, çok bilmeniz gerektiği sonucuna varmıştır."⁴² Nalivkin bu sözleri ile yerel yönetimde bulunan Rus yöneticileri eleştirmekte, işgal edip yerleştikleri bölge ve halkını tanımadıkları için suçlamakta, bu bilgisizliği insanların canları ile ödeyeceklerini belirtmektedir.

Kızı ve gelinin verdiği bilgilerde Nalivkin'in belirtilen askerlik tarihi 1876 yılının hatalı olduğu çünkü Nalivkinlerin Nanay'a taşındıkları zaman 2-3 yıllık evli olduklarını ve (bir yıl ara ile doğmuş) Boris ile Vladimir adlı iki oğulları olduklarını söylemişlerdir.⁴³ Nalivkinler 1884 yılında Hokand'a taşınmışlar ve Nalivkin yedeğe kayıtlı olduğu askerlik görevi için çağrıldığı zaman Rus sömürgesinin Türkistan yönetiminde yeni hizmet

⁴⁰Nalivkin, "Moi Vospominaniya o Skobelev", 532, 533.

⁴¹ Abdullaev, "V. P. Nalivkin", O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 43.

⁴²Abaşin, "Krizis oriyentalizma v Rossiyskoy imperii?", 34-41, Nalivkin, "Moi Vospominaniya o Skobelev", adlı makalesinde görev yaptığı yerde dillerini bilmediği için yerli halk ile iletişim kuramamış, işini hem bu yüzden hem de ekipman eksikliği yüzünden yapamamıştır. Bkz: Nalivkin, "Moi Vospominaniya o Skobelev", 542, 543, 548, 549.

⁴³Kotyukova, "Antipod «Čeloveka v Futlyare» Vospotinaniya o B. P. Nalivkin", 78. Muslim Women of the Fergana Valley kitabının 3. Sayfasında Nalivkin ailesinin bir fotoğrafı bulunmaktadır ve burada 3 erkek 1 kız çocukları vardır. Bahsedilen oğul Vladimir 1878, Boris 1876 doğumlu olarak yazılmıştır. Fotoğraf 1898 tarihli.

görevleri almıştır.⁴⁴ Nalivkin'in İvan'ın anılarında onun bu dönemki işi, iş ve siyasi olarak aynı düşüncüyü paylaşan arkadaşları ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgiler şöyledir:

“Askerlik hizmetinden ayrıldıktan sonra, Vladimir Petroviç bir süre Namangan ilçesinin şefi -P. Averyanov'un asistanı olarak çalıştı- annemin anılarına göre, Vladimir Petroviç onun hakkında her zaman son derece adil, dürüst bir kişi olarak büyük saygıyla konuşuyordu. Vladimir Petroviç, ünlü generalin kardeşi ve meslektaşı Hive seferi sırasında Nil Kuropatkin hakkında iyi izlenimlerini koruyup saklamıştı. Bir dereceye kadar kendi öğrencileri (seminerli) olarak düşünebileceği eski Türkistan üzere çalışan (İmparatorluğun Oryantalizmin Derneği'nin Taşkent şubesi kastedilmektedir) çevresinin üyelerine karşı sıcak davranıyordu. Taşkent'e gelirken, M. S. Andreyev, V. Y. V. L. Vyatkin, P. E. Kuznetsov, Vladimir Petroviç'in istenen konuklarıydı. Karşılıklı derin saygı, uzun zamandan beri süren dostluk ve ortak bilimsel çıkarlarla ilişkili olduğu tanınmış yerel oryantalist Said-Gani (hakkında biyografik bilgiler bulunmamaktadır ve bu kişinin Azimbayev olmadığı belirtilmiştir) Vladimir Petroviç'i sık sık ziyaret ediyordu. Bazen Vladimir Petroviç, adlarını bilmediğim kişiler tarafından ziyaret edilirdi şimdi inandığım gibi, onun siyasi ortaklarıydı.”⁴⁵

Başka bir kaynağa göre ise Nalivkin 1876 yılında aktif kuvvetlerden Türkistan'ın askerî halk idaresinde hizmet etmek üzere transfer edilmiş, Namangan ilçe başkanına asistan yani vekil olmuş ve kısa bir süre Teşkilat komisyonu üyesi olarak “arazi vergi görevlisi” olarak çalışmıştır. Şüphesiz 1876 yılındaki istifasında ve Namangan bölgesinin şef yardımcısı olarak Türkistan topraklarındaki askerî halk yönetimine katılmasında Hokand ve Hive işgallerinde yaşadıklarının etkisi olmuştur. Bu seferlerde hevesli bir subay olarak görev yaparken düşmana değil de yerli halka saldırmak gibi Rus hükümetinin Türkistan'daki savaş eylemleri, sömürgeleştirme politikasının tartışmasız sert ifadesi Nalivkin'in Hive'nin işgalinde savaş hakkında hayal kırıklığı yaşamasına neden olmuştur.

Nalivkin, Askeri Vali A. K. Abramov'un altında, 29 Mayıs 1878 tarihinde 26 yaşında personel kaptanı rütbesindeyken “hastalık nedeni ile” hizmetten istifa etmiştir.⁴⁶ Farklı

⁴⁴Nalivkin, Nalivkina, *Muslim Women of the Fergana Valley*, 2, 3.

⁴⁵Kotyukova, “Antipod «Çeloveka v Futlyare» Vospotinaniya o B. P. Nalivkin”, 81, 82.

⁴⁶Abaşin, “Krizis oriyentalizma v Rossiyskoy imperii?”, 22, 23.

bir kaynağa göre ise o 1878 yılında askerlik hizmetini askeriye-halk idaresine bırakmış ve kurmay yüzbaşı rütbesiyle emekli olmuştur.⁴⁷ Nalivkin'in bu istifası hakkında pasif protesto, "halkın içine gitme"* ve birçok farklı açıklamalar bulunmaktadır.⁴⁸ 1876 tarihinde askerlik görevinden sadece askerî-halk yönetimi ve savaşa düşman olduğu için değil ayrıca yeni bir aile kurduğu içinde ayrılmış olabileceği gözükmektedir.

"Moi Vospominaniya o Skobelev" makalesinde, 1878'deki istifadan önceki gerekçeler üzerine kendi yorumları bulunmaktadır.⁴⁹ Nalivkin'in sahip olduğu bu düşüncelerden (yukarıdaki kısımda bu düşünceleri yazdığımız için burada tekrar etmemeyi uygun gördük) Rus Çarlığının ele geçirmeye başladığı topraklarda yaşayan halkları tanımak olduğu açıkça görülmektedir. Nalivkin askerlikten istifa ettikten sonra yetkililerle aktif olarak işbirliğine devam etmiştir. Bazı tarihçilere göre o sömürge yönetiminin kurulması ve yerli halkın medeniyete(!) tanıtılması için öğrendiği bilgilerle askerlik hizmetine geri

⁴⁷Lukoşova, "Ethnographic Study of the Life and Culture of the Population of Fergana Valley...", 401.

*Halkın içine gitme veya halka gitmek, Narodnik hareketi: 1870'lerde devrimci hareketi klastrofobik yalnızlığından çıkarmak, halka bağlantıya geçmek ve onları mevcut sistemi sonlandırmak için ortak hareket etmenin gerekliliğine inandırmak için barışçı bir girişim dalgasıdır. Bu dalgaya esin kaynağı olan düşünür, geçmişte öğrenci çevrelerinden birine dâhil olmuş ve Vologda gubernyasına sürgün edilmiş emekli bir askeri mühendis olan Petr Lavrov idi. Tarihi Mektuplar (1869) isimli eseri, yaygın şekilde okundu ve entelektüellerin kutsal kitaplarından biri haline geldi. Lavrov, entelektüellerin eğitimlerini ve kültürlerini halkın alın terine ve emeğine borçlu olduklarını ve bu borçlarını onlara ulaştırarak ve onlarla öğrendiklerini paylaşarak ödemeleri gerektiğini ileri sürdü. Devrimin, eninde sonunda halkın kendi çabası sonucu ortaya çıkacağına inandı ve Bakunin'in "kör yıkım"ın verimli olacağına dair görüşlerini reddetti. Köylülerin kültür düzeyinin ve bilincinin yükseltilmesi gerektiğine; böylece onların kendi sosyalist potansiyellerini sonuna kadar kullanacaklarına ve onu rastgele bir şiddet içinde ziyan etmeyeceklerine inandı. Grup üyeleri (öğrenciler) 1873'te halkın kalbine, köylere gitmenin zamanının geldiğini hissettiler. Bu, bir grup üyesi için eğitimini yarıda kesmek ya da bir kariyer umudunu arkada bırakmak ve muhtemelen aile ve arkadaşlarla bağları koparmak anlamına geleceği için şehirlere yönelik faaliyetlerden çok daha köklü bir adımdı. Buna rağmen binlerce genç insan köylere gitmeye karar verdi... Onlar köylüler arasında yaşayarak, onların yaşam biçimleri hakkında bilgi edinerek ve aynı zamanda onlara Avrupa'nın her yerinden sosyalist teorilerin meyvelerini sunarak Rusya'nın parçalanmış etnik yapısını yeniden öreceklerdi. Etnik birlik için duydukları özlemi, giydikleri giysilerle dile getirdiler. Erkekler, kırmızı tişörtler, bol pantolonlar ve tulumlar giyerken ve saçlarını uzatırken; kadınlar saçlarını kestiler ve düz beyaz tişörtler, siyah etekler ve kalın botlar giydiler. Onlar, sadece işçileri taklit etmediler; aynı zamanda cinsiyet farklılıklarını, sosyal gelenekleri reddeden bir biçimde; bilinçli olarak belirsizleştirdiler. Bazıları ise aldıkları eğitimin doğrultusunda öğretmen ve tıp personeli ya da volost kâtipleri olarak işe başladılar. Ayrıntılı bilgi için Bkz: Geoffrey Hosking, *Rusya ve Ruslar Erken Dönemden 21. Yüzyıla*, çev. Kezban Acar, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015), 407-408, 423-429. Ayrıca Bkz: Nicholas V. Riasanovsky - Mark D. Steinberg, *Rusya Tarihi Başlangıçtan Günümüze*, çev. Figen Dereli, (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2016), 395-396, 479, 480.

⁴⁸Kotyukova, "Antipod «Çeloveka v Futlyare» Vospotinaniya o B. P. Nalivkin", 76.

⁴⁹Abaşin, "Krizis oriyentalizma v Rossiyskoy imperii?" ve Kotyukova makalesinde Nalivkin'in bizzat yazdığı mektuptan, Namangan ilçesine asistanlık yaparken bölgenin dilini, hayatını, tarihini bilmemesi nedeniyle bir takım zorluklarla karşılaştığı ve özel doğu eğitiminin 3 eksik olmasına rağmen bu boşlukları doldurmak istediği anlaşılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için Bkz: Kotyukova, "Antipod «Çeloveka v Futlyare» Vospotinaniya o B. P. Nalivkin", 76; Kotyukova, "«Oçerk Bita Jensşiyı Oserdlogo Tuzemnogo Naseleniya Ferganı» V. P. i M. V. Nalivkinikh Neopublikovannie", 62; Abaşin, "Krizis oriyentalizma v Rossiyskoy imperii?", 34-41.

dönmeyi planlamıştır. Bu düşüncesi de 1884 tarihinde gerçekleşmiştir.⁵⁰ Nalivkin 1876 sonbaharında görevi nüfus hakkında istatistiksel bilgi toplamak ve araziyi tanımlamak olan örgütsel (arazi vergisi) komisyonun komiseri olarak atanmıştır. Nalivkin bu tür faaliyetler için bilgi yani yerli halkın dilini bilmemesi ve iş ekipmanlarının yetersiz olması ile karşı karşıya kalmıştır. O bu düşüncelerini Fergana bölgesinin Askeri Valisi olan Skobelev'e kişisel bir gizli görüşmede sunmuştur. Nalivkin kısa bir süre sonra Skobelev'e verdiği bilgilerin vali tarafından kendi düşünceleriymiş gibi aktardığını görünce şaşırılmış, bundan rahatsız olmuş ve komisyondan istifa etmiştir.⁵¹

Nalivkin 1884 yılında Hokand'a taşındığından ve yedek asker olarak göreve çağrıldığı zaman Türkistan'ın Rus sömürge yönetiminde yeni hizmet görevleri aldığından bahsetmiştik.⁵² O bu tarihte Fergana bölgesinin Askeri Valisi N. A. İvanov'un özel görevlerde vekili olarak küçük memur olarak kamu hizmetine geri dönmüştür.⁵³ Nalivkin ve eşi Maria ortak yazar olarak bu tarihte "Russko-Sartovsko i Sartovsko-Russkiy Slovar"ı (Rusça-Sartça ve Sartça-Rusça Sözlük) yazmışlardır.⁵⁴ Nalivkin'in askeri rütbesi bu 1884 tarihinde sivil rütbeye dönüştürülerek görev yaptığı için onun bu tarihteki faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgilendirmeyi ileriki bölümlerde yapacağız.

Nalivkin 47 yaşında 1898 tarihinde Genel Vali S. M. Duhovsky döneminde bir kez daha askerlik görevine geri dönmüş ve bölge başkanının özel kıdemli asistanı olmuştur. Bu hizmette çeşitli komisyon çalışmalarına katılmış ve bir süre diplomatik görevleri yerine getirmiştir. S. M. Dukhovsky'in emri ile ünlü oryantalistler N. S. Lykoshin, N. P. Ostroumov ve V. P. Nalivkin'in de yer aldığı "Sborinka Materialov Po Musulmanstvu" (İslam Üzerine Materyaller Koleksiyonu) periyodik yayınına başlamıştır. Bu komisyonda yerel dilleri bilen yetkililerin düşük pozisyonlara atanması, Rusça konuşan

⁵⁰Abaşin, "Krizis oriyentalizma v Rossiyskoy imperii?", 23.

⁵¹Abaşin, "Krizis oriyentalizma v Rossiyskoy imperii?", 41-50, Kotyukova, "Antipod «Çeloveka v Futlyare» Vospotinaniya o B. P. Nalivkin", 80; T. V. Kotyukova, "Povest' o Tom Kak Possorilsya Vladimir Petroviç s Fydorom Mikhailoviçem i s Georgiem Alekseyeviçem", *Polveka v Turkestane V. P. Nalivkin: Biografiya, Dokumentı, Trudi*, ed. N. Abaşin vd. (Moskova: Izdatel'skiy dom Mardzhani, 2015), 64; T. V. Kotyukova, "Antipod «Çelovka v Futlyare» (Vospominaniya o Vladimire Petroviç Nalivkine)", *Polveka v Turkestane V. P. Nalivkin: Biografiya, Dokumentı, Trudi*, ed. N. Abaşin vd. (Moskova: Izdatel'skiy dom Mardzhani, 2015), 150; Nalivkin, "Moi Vospominaniya o Skobelev", 549, 550, 551.

⁵²Nalivkin, Nalivkina, *Muslim Women of the Fergana Valley*, 3.

⁵³Kotyukova, "Antipod «Çeloveka v Futlyare» Vospotinaniya o B. P. Nalivkin", 76.

⁵⁴Nalivkin, Nalivkina, *Muslim Women of the Fergana Valley*, 7; Abdullaev, "V. P. Nalivkin", O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 43.

kişilerin volost valileri ile köy büyüklerinin görevlerine seçilmesi ve tercümanlık görevlerine Rus kökenli kişilerin atanması önerilmiştir.⁵⁵

1898 tarihinde Müslüman cihat bayrağı altında “Andican ayaklanması” olmuş ve bu olay Türkistan’da Rusya’nın önceki politika ilkelerinin çoğunu daha sonra sıkılaştırarak revize etmesine neden olmuştur. Genel Vali Duhovsky göreve geldiği dönemde savaş bakanına Müslüman okullarının ve vakıf mükelleflerinin denetiminin güçlendirilmesini ve bunun için şariat, Türk ve Fars dillerini bilen Ruslar tarafından yönetilen “Turkestanское Dukhovnoe Pravleniye”nin (Türkistan Ruhani Yönetim Kurulu) oluşturulmasını önermiştir. Bu görev için Genel Vali bir isim vermemiştir ama bu ilkelere uyan, yerel diller ve şariat konusunda en iyi uzman olarak kabul edilen kişi Nalivkin olmuştur. Nalivkin’in Müslüman seçkinleri tanınması bu görev için seçilmesinde olumlu bir etken daha olmuştur.

Böylece Nalivkin 1899 yılında Türkistan Genel Valiliği altında özel görevler için üst düzey bir memur olarak atanmıştır. O bu görevine 1901 yılına kadar devam etmiştir. Bu görevde diplomatik kısımdan sorumlu bir yetkili, resmi kullanım için gizli belgelere erişimi olan Türkistan Genel Valisi’nin de İslami konulardaki danışmanı olmuştur.⁵⁶ Nalivkin, 1899’un sonunda “O Vozmojnost Sootnoşeniya Mejdü Poslednimi Sobitiyami v Kitaye i Usileniem Panislamistskogo Dvijeniya” (Çin’deki son olaylar ile pan-İslamcı hareketin güçlenmesi arasındaki olası ilişki hakkında) başlıklı bir yazı hazırlamıştır. Uzun yıllar Türkistan yerlilerinin hayatında İslam’ın rolünü inceleyen Nalivkin, dinin ve din adamlarının yerel toplum üzerinde olumsuz bir etkisi olduğu ve gelişimini engellediği sonucuna varmıştır. Yerli yaşamın en iyi uzmanına ait bu değerlendirme, Genel Vali Duhovskoy tarafından ilan edilen İslam’a karşı yeni politika ile tamamen örtüşmüştür.⁵⁷ Nalivkin 1898 yılında “Rukovodstvo k Praktičeskomu

⁵⁵Abaşın, “Krizis oriyentalizma v Rossiyskoy imperii?”, 24; Somuncuoğlu, “Türkistan’da İki Rus Eğitimci: Vladimir Petroviç Nalivkin ve Nikolay Petroviç Ostroumov”, 263; Şuşkova Margarita Evgenyevna, *Organizatsiya Upravleniya Turkestanom v Naçale XX Veka* (Moskova: Rossiyskiy Gosudarstvenniy Gumanitarniy Universitet, Doktora Tezi, 2015), 65.

⁵⁶Ş. B. Muhammedov, “Učebnoe Delo v Russkom Turkestane: V. P. Nalivkin i <Tuzemnie> Maktabı i Medrese”, elibrary.ru E.T. 17/11/2022 ; Abaşın, “Krizis oriyentalizma v Rossiyskoy imperii?”, 22-33; Arapov, “V. P. Nalivkin”, 4-5.

⁵⁷Abaşın, “Krizis oriyentalizma v Rossiyskoy imperii?”, 48, 49.

İzuçeniyyu Sartovskogo Yazıka” (Sart Dilinin Pratik Çalışması İçin Bir Rehber) yayınlamıştır.⁵⁸

1901 yılında yeni Genel Vali N. A. İvanov Nalivkin’i Fergana bölgesinin asker valisi yardımcısı (muavini) olarak atamıştır. Nalivkin aynı zamanda geçerli bir devlet danışmanı rütbesi almıştır, bu rütbe binbaşı askeri rütbesine karşılık gelen 4. Sınıfın rütbesidir.* O bu görevde birçok kez Askeri Valinin işlerini yürüten bir pozisyonda kalmıştır.⁵⁹ Nalivkin’in 1899-1901 yılları arasında Türkistan Genel Valisi’nin özel görevler için kıdemli asistanlık görev faaliyetleri sadece bir tarihçi tarafından aydınlatılmıştır. Bu tarihler arasında o Türkistan Genel Valisi’ne bağlı özel görevler için üst düzey yetkili, özellikle bir süre bölgenin başında “diplomatik kısımda” işlerden sorumlu olmuştur.⁶⁰

Nalivkin 1901 yılında Yeni Mergilan şehrinde vali yardımcısı görevini almıştır.⁶¹ Nalivkin Askeri Vali ayrıldığında onun yerine atanmış ve Haziran 1906 tarihinde kendi isteği üzerine sonunda geçerli bir devlet meclis üyesi yani “sivil bir general rütbesi” ile emekli olmuştur.⁶² 1904 tarihinde Nalivkin Fergana valisi G. A. Arendarenko ile bir anlaşmazlığa girmiş ve Genel Vali N. N. Tevyaşov’un emrinde Taşkent’e geri çağırılmış ve bir dizi komisyonda çalışmıştır.⁶³ Nalivkin’in Fergana Valisi G. A. Arendarenko’nun görevini suistimal ettiğini rapor etmiştir. Nalivkin onun resmi suçlar işlediğine dair materyal toplamış ve bunları üst makamlara sunduğu zaman bu durum bir hoşnutsuzluk yaratmıştır.

⁵⁸Nalivkin, Nalivkina, *Muslim Women of the Fergana Valley*, 7; Wilhelm Barthold, *Türkistan’ın Kültür Tarihi*, çev. Gülnisa Aynakulova, (Ankara: Astana Yayınları, 2020), 189; Abdullaev, “V. P. Nalivkin” O’zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.

*1722 yılında I. Petro tarafından yılında ilan edilen Rütbeler Tablosu düzenli ve kapsamlı hizmet prensiplerinin en açık ve ünlü ifadesi olmuştur. Bu tablo hizmet edenlerin paralel hizmet alanlarında yani ordu, donanma ve sivil hizmet ve saray görevlerinde tırmanacakları on dört rütbeden oluşan basamaklı bir hiyerarşik düzen sıralamaktadır. Rütbeler Tablosu imparatorluk Rusyası’nın bürokrasi temelini görmüş ve değişikliklerle birlikte 1917 yılına kadar kullanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için Bkz: Riasanovsky, Steinberg, *Rusya Tarihi Başlangıçtan Günümüze*, 244, 245.

⁵⁹V. P. Nalivkin’in eserlerinin yayınlanmasına yardımcı olan ve eserlerden birine yansıyan General Vali Duhovski’nin özel görevlerinde yetkili olarak atanmıştır. Ayrıntılı bilgi için Bkz: Barthold, *Türkistan’ın Kültür Tarihi*, 189; Lunin, Miller, “V. P. Nalivkin”.

⁶⁰Abaşin, “Krizis oriyentalizma v Rossiyskoy imperii?”, 41-50; Arapov, “V. P. Nalivkin”, 5-6.

⁶¹Kotyukova, “Antipod ‘Çeloveka v Futlyare’ Vospotinaniya o B. P. Nalivkin”, 76.

⁶²Arapov, “V. P. Nalivkin”, 4-5.

⁶³Abaşin, “Krizis oriyentalizma v Rossiyskoy imperii?”, 22-33.

Nalivkin 27 Mayıs 1904 tarihinde Türkistan Genel Vali Vekili E. O. Matsievsky'e Arendarenko'nun yasadışı eylemlerinden şikâyet eden bir rapor göndermiştir. Bu raporda Arendarenko hakkında “görevlere karşı küçümseyici tutum takınma”, “gerçekleri çarpıtma”, “böbürlenme”, “Bölge Kurulu'nu şahsi makamına çevirmeye çalışma”, “karanlık bir geçmişe sahip kişileri tercih etme eğiliminde olma” ve “kusurlu ahlak tarafından yönlendirildiği” gibi suçlamalar bulunmaktadır. Nalivkin ayrıca Savaş Bakanı V. V. Sakharov'a benzer içerikli bir rapor da göndermiştir ancak yasalara göre böyle bir şikâyet raporu Senato Birinci Bakanlığı'na gönderilmelidir. Bu hassas durum karşısında General Matsievsky Tümgeneral Arendarenko'dan bir açıklama yapmasını istemiştir.⁶⁴ Asya Departmanı Nalivkin'in raporlarını inceledikten sonra, vali ve yardımcısı arasında neredeyse üç yıl süren gayri resmi ve taraflı ilişkiler başlamıştır. Arendarenko, bölge yönetimi gibi karmaşık bir meselede hataları olabileceğini söylemiş fakat bunları kişisel ve yazılı raporlarıyla düzeltilebileceğine dair güvence vererek kendini savunmuştur. Nalivkin, eski Genel Vali İvanov da dâhil olmak üzere kişisel raporlarında Arendarenko'yu doğru yola yönlendirmek için mümkün olan her şekilde çabaladıklarını ifade etmişlerdir.⁶⁵

Şüphesiz ki Fergana Askeri Valisi Arendarenko ile Nalivkin'in çatışması Rus bürokrasi tarihinde eşi görülmemiş bir olay olmuştur. Nalivkin'in torunu büyükbabası ile ilgili anılarında bu olaydan şöyle bahsetmiştir:

“Arendarenko'nun bir astı olan Vladimir Petroviç (annemin dediği gibi) valinin halktan rüşvet aldığını tespit etti ve Arendarenko'nun cezai sorumluluğa getirilmesini talep eden materyalleri ilgili mercilere gönderdi. Elbette yetkililer, valinin yargılanması gibi, hatta astının ısrarı üzerine bir skandala izin veremezdi ve dava idari olarak çözüldü; Arendarenko, Fergana valisi görevinden alındı, Nalivkin ise Taşkent'e geçirildi.”⁶⁶

Nalivkin 1901-1904 tarihleri arasında Fergana bölgesinde görev yaparken birden bire sosyal demokrat, muhalif ve yetkilileri şiddetle eleştiren bir kişi olmuştur.⁶⁷ 20 Mayıs

⁶⁴Kotyukova, “Antipod ‹Çeloveka v Futlyare› Vospotinaniya o B. P. Nalivkin”, 76; Kotyukova, “Povest'o Tom Kak Possorilsya Vladimir Petroviç s Fydorom Mikhailoviçem i s Georgiem Alekseyeviçem”, 84.

⁶⁵Kotyukova, “Povest'o Tom Kak Possorilsya Vladimir Petroviç s Fydorom Mikhailoviçem i s Georgiem Alekseyeviçem”, 87.

⁶⁶Kotyukova, “Antipod ‹Çeloveka v Futlyare› Vospotinaniya o B. P. Nalivkin”, 80.

⁶⁷Abaşin, “Krizis oriyentalizma v Rossiyskoy imperii?”, 41-50; Kotyukova,

1906 tarihinde Nalivkin üniforma ve emekli maaşı ile “ailevi sebeplerden dolayı” hizmetten ayrılmak için dilekçe yazmıştır.⁶⁸ Genel Vali Tevyashov onun üniforması ve emekli maaşının 2250 ruble tutarında verilmesi için resmi yazı vermiştir. Fakat Genelkurmay’da yapılan hesaplama göre Nalivkin’in sadece 24 yıl 1 ay 8 gün askeri halk yönetiminde hizmet etmiş olduğu ortaya çıkmıştır. Bu sebeple 25 yıllık bir görev süresince hizmet etmediği için emekli aylığı hizmet maaşının aldığı maaşın yarısı kadar yani 1125 ruble olarak hesaplanmıştır. Arendarenko’nun emekli maaşı ise tam olarak (Nalivkin’in iki katı) verilmiştir.⁶⁹

1.3. Sivil Çalışma ve Memuriyet Hayatı

Nalivkin’in askerî kariyeri ve hayatı bölümünde 1878 yılında onun çeşitli sebeplerle askerlik hayatından istifa ettiğini yazmıştık. Ayrıca Nalivkin’in kendi anılarında bu istifasının arka planında yatan sebepleri de belirtmiştir. Yukarıda istifa nedenleri belirtildiği için burada yeniden yazmamayı uygun bulduk. Nalivkin 29 Mayıs 1878 tarihinde Askeri Vali A. K. Abramov’un emri altında, 26 yaşındayken “hastalık nedeni ile” askerî görevden istifa etmiştir. O ailesi ile birlikte önce Kıpçaklar arasında Radvan bölgesine yerleşmiştir.⁷⁰ Nalivkin ve ailesi aynı yılda Fergana Vadisi’nin Nanay köyünde bir avlu evi ve bir miktar arazi satın almıştır. Çoğu kaynakta Nalivkinlerin bu evi ve araziye Maria’nın çeyiz parası ile aldıklarını yazmaktadır.⁷¹ Nalivkin ailesi bu köyde altı veya sekiz yıl kalmışlar, burada Sartlar* gibi yaşamışlar, onlar gibi giyinmişler, yerel teknikleri kullanarak çiftçilik yapmışlar, yerel dilleri öğrenmişler, çocuklarını yetiştirmişler ve birkaç kitap yazmışlardır.⁷²

⁶⁸Kotyukova, “Povest’o Tom Kak Possorilsya Vladimir Petroviç s Fydomom Mikhailoviçem i s Georgiem Alekseyeviçem”, 96.

⁶⁹Kotyukova, “Povest’o Tom Kak Possorilsya Vladimir Petroviç s Fydomom Mikhailoviçem i s Georgiem Alekseyeviçem”, 96.

⁷⁰Abaşin, “Krizis oriyentalizma v Rossiyskoy imperii?”, 22-33; Muhiddinov, “V. P. Nalivkin Kak Issledovatel’ Etnografii Narodov Tsentral’noy Azii”.

⁷¹Abaşin, “Krizis oriyentalizma v Rossiyskoy imperii?”, 22-33.

*Sartlar: Nalivkinlerin “Oçerk Bita Jenşini Osedlogo Tuzemnogo Naseleniya Ferganı” adlı eserlerinde Kırgız gibi göçebe Türklerin yerleşik hayata geçmesiyle onlara “Sart oldu” dendiğini yazmıştır. Sartlar tarım, ticaret ile uğraşan yerli halktır. Nalivkinler Sart kelimesini hem Türkçe konuşan yerli halk hem de Farsça konuşan Tacikler anlamında kullanmışlardır.

Fakat Sart kelimesinin Buhara ve Hokand şehirlerinde şehirli ve çiftçi halkın dışındaki göçebe halk için kullanıldığı, İran kökenli Türkleşmiş halka ve göçebelerle alışveriş yapan İranlılar için de kullanıldığını söyleyen kaynaklar da vardır. Bkz: Ergun Çağatay, *Bir Zamanlar Orta Asya*, (İstanbul: Tetragon, 1996), 72.

Nalivkin, A. K. Kazambek'in "Turko-Tatar Grammar" adlı eserini kullanarak Türk dillerini çalışmış, Budagov'un "Comparative Dictionary of Turko-Tatar Dialects"ini incelemiş, Orenburg ve Taşkent'te görev yaparken de muhtemelen Türk dillerini öğrenme fırsatı bulmuştur. Nalivkin'in eğitim hayatından bahsederken onun okul yıllarında çeşitli dilleri öğrenmeye istekli ve yetenekli olduğundan da bahsetmiştik. Onun dillere karşı ilgisi, görev yaptığı yerlerde konuşulan Türk dillerini öğrenmeye karşı da açık olmuştur. Nalivkin Nanay köyünde yaşarken Sartça dil bilgisini mükemmelleştirmiş ve tüm bölgesel lehçelerde ustalaşmıştır. Burada ayrıca Farsça ve yerel Tacikçe'yi de bir dereceye kadar öğrenmiştir. Nalivkin Farsça tarih ve tıp kitaplarını Rusça'ya çevirecek kadar Farsça diline hâkim olmuştur. Fakat bazı çağdaş tarihçilerin onun Arapça'yı da bildiğini söylemesi pek doğru görülmemekte ve bu görüş bazı kaynaklarda kabul görürken bazı kaynaklarda ise doğruluğu kabul edilmemektedir.⁷³

Nalivkin Nanay köyünde kaldığı sürede öğrendiği bilgiler ile sadece bölgesel yönetim yetkilileri arasında değil ayrıca o zamanın seçkin oryantalistleri arasında da Türkistan hakkında geniş bilgiye sahip bir kişi olarak ün kazanmaya başlamıştır.⁷⁴ Nalivkin ve ailesi burada Avrupalılar için oldukça zor olan koşullar altında yaşamıştır. Nalivkinler Fergana'da Özbek, Kırgız ve Taciklerin dilleri, yaşam biçimleri ve gelenekleri hakkında kapsamlı bilgiler edinmişlerdir.⁷⁵ Edindikleri bu bilgiler Nalivkin'in Rusya'da Türk dillerini incelenmesini kolaylaştırmayı amaçlayan çok sayıda el kitabı, sözlük ve ders kitabı derlemesine ve yayınlamasına olanak sağlamıştır.⁷⁶

Nalivkin ve ailesi yeni hayatlarına başladıkları Nanay köyünde bir gelire sahip olmadıkları için kendi çiftliklerindeki birkaç hayvana bakarak ve çiftçilik yaparak geçimlerini sağlamışlardır. Nalivkin ve eşi Maria burada yerel dilleri iyi derecede

⁷²Nalivkin, Nalivkina, *Muslim Women of the Fergana Valley*, 5; Tat'yana Viktorovna Kotyukova, "«Очерк Бита Jensşiyını Oserdlogo Tuzemnogo Naseleniya Ferganı» V. P. i M. V. Nalivkinikh Neopublikovannie", *Vostochniy arkhiv* 1/33 (2016), 62; Campell, *The Muslim Question and Russian Imperial Governance*, 35, fetihlerimizin çağı, s.1.

⁷³Nalivkin, Nalivkina, *Muslim Women of the Fergana Valley*, 5.

⁷⁴Kotyukova, "«Очерк Бита Jensşiyını Oserdlogo Tuzemnogo Naseleniya Ferganı» V. P. i M. V. Nalivkinikh Neopublikovannie", 62. Retsenzii Nalivkin'in etkilediği oryantalistlerden bazıları N. I. Veselovsky, V. R. Rosen ve K. G. Zaleman'dır. Ayrıntılı bilgi için Bkz: Lukoşova, "Ethnographic Study of the Life and Culture of the Population of Fergana Valley...", 400.

⁷⁵Somuncuoğlu, "Türkistan'da İki Rus Eğitimci: Vladimir Petroviç Nalivkin ve Nikolay Petroviç Ostroumov", 315, 316; Ceenbek Alimbayev, "Rus Tarih Yazıcılığında Kırgızlar (18. Yüzyılın İkinci Yarısı-20. Yüzyılın Başı)", *dergipark.org.tr* E.T. 17/11/2022; Vadim Nesterov, "Orientalnıy Roman", *mytashkent.uz* E.T. 18/11/2022; Alimbayev, *Rus Tarih Yazıcılığında Kırgızlar*.

⁷⁶Arapov, "V. P. Nalivkin", 4.

öğrendikleri gibi onların çocukları Boris ve Vladimir'in de Sartçayı ana dilleri olan Rusça'dan daha iyi konuştukları kaynaklarda belirtilmektedir. Vladimir Petroviç ve Maria'nın bu dönemde kazandıkları bilgiler ile verdikleri en önemli çalışma onların ortak yazar olarak yer aldıkları "Oçerk Bıta Jenşını Osedlogo Tuzemnogo Naseleniya Ferganı" (Fergana'nın Yerleşik Yerli Nüfusundan Olan Kadının Yaşam Tarzının Denemesi) eseri olmuştur.⁷⁷

Nalivkin muhtemelen Nanay'da çok daha uzun bir süre kalmayı planlamıştır fakat bir önceki görevinden istifa ederken kendini askeri yedekte kayıt ettirmiş ve altı yıl sonra acil olarak orduya geri çağırılmıştır. Yeni görev yeri olan Hokand'a gitmek için Nanay'daki mülk ve mallarını (ev, ev eşyaları ve hayvanlar) acele ile satmış, arazisini ise Nanay dehkanlarına* bağışlamıştır.⁷⁸ Hokand'a gittiğinde burada katılacağı seferin gerçekleşmeyeceğini öğrenmiş ve bundan sonraki kararında özgür kalmıştır. 1882 yılında dört kişilik ailesi ile herhangi bir geçim kaynağı olmadan kalan Nalivkin belki de bu sebeple Fergana bölgesinin kumlarını inceleme teklifini kabul etmek zorunda kalmıştır. Nalivkin burada özel olarak oluşturulmuş bir komisyon üyesi olarak "Ferganskıe Peski i ikh Ukreplenie" (Fergana'nın Kumları ve onun güçlendirilmesi) incelemiştir.⁷⁹ Onun Fergana kumlarının incelenmesi ile ilgili bağımsız çalışması iki yıldan fazla sürmüştür. Nalivkin bu görevde aylık 100 ruble maaş almış ve onun bu konu ile ilgili çalışmasının bilimsel ve pratik değeri General Abramov tarafından fark edilmiştir. Abramov onun çalışmasının sonucunu İl Genel Müdürü M. G. Çernyaev'e sunmuştur. Raporda topçuluktan emekli Nalivkin'in şimdiye kadar Fergana kumlarını incelediği yukarıda adı geçen çalışması ve onun büyük bir enerjiye ve yeteneğe, iyi eğitime sahip olduğu ve

* dehkan: çiftçi; ziraatçı.

⁷⁷Kotyukova, "Antipod «Çeloveka v Futlyare» Vospotinaniya o B. P. Nalivkin", 76; Kotyukova, "«Oçerk Bıta Jenşını Osedlogo Tuzemnogo Naseleniya Ferganı» V. P. i M. V. Nalivkinikh Neopublikovannie", 62.

⁷⁸Kotyukova, "Antipod «Çeloveka v Futlyare» Vospotinaniya o B. P. Nalivkin", 76.

⁷⁹Abaşın, "Krizis orientalizma v Rossiyskoy imperii?", 22-33; Kotyukova, "Povest'o Tom Kak Possorilsya Vladimir Petroviç s Fydorom Mikhailoviçem i s Georgiem Alekseyeviçem", 74.

Fergana bölgesi tarıma elverişli topraklara sahip olmasına rağmen çöllere de sahiptir. Bu sebeple Nalivkin'in Fergana bölgesinin kumları hakkında bilgiler içeren yazılar yazması bizi şaşırtmamalıdır. Fergana bölgesi coğrafyası ve çölleri hakkında ayrıntılı bilgiler için Bkz: Eşref Edip Fergan, "Fergana", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/375-377; Abdusamad Abdumalikovich Hamidov- Nargiza Urinovna Komilova, "Natural Geographical Research In The Fergana Valley", *The American Journal of Interdisciplinary Innovations and Research (ISSN-2642-7478)*, (2021), 109-116; Zhabbarov Azam Mashraboviç, "Physical and Geographical Features of the Fergana Valley", *Research Parks Publishing (IDEAS Lab)*, 3/2021, 94-97.

kendini geliştirdiği gibi övgü dolu sözler yer almaktadır. Ayrıca Nalivkin'in sunduğu raporun ve ortaya koyduğu çalışmanın çok kapsamlı ve dikkat çekici olduğuna dair bilgiler de yer almaktadır.⁸⁰

Bu görevde çalışmak için kumlu Fergana çölünün ortasında iki sene kalmıştır. (1882-1884)⁸¹ 1883 yılında General Çernyaev'in emriyle Fergana kumlarının incelenmesine ilişkin çalışmalara ara verilmesi sebebi ile Nalivkin 1884 yılının Temmuz ayında Fergana bölgesinde tekrar devlet memurluğuna girmiştir. Yeni atanan Türkistan Genel Valisi Adjutant, General N. O. Rosenbach'ın Nalivkin hakkındaki “yerli lehçelerdeki” o zamanlar için nadir bilgisini eğitim için özellikle değerli olarak kabul etmesi nedeni ile halk eğitimi alanında görevlendirilmiştir. Rus yönetimi halk eğitimi ile yerli nüfus için bir okul geliştirmek istemiş fakat aynı zamanda bazı endişeler de duymuştur. Bu okul yerli halkın mekteplerinin yerini tutabilmeli ve Rus yönetiminin dini inançlarını ortadan kaldıracadıına dair şüphe de çekmemeliydi. Nalivkin yönetimin isteklerini karşılayarak yeni işinde kendini göstermiş ve bölgenin ilk Rus-Yerli okulunun başkanı olmuştur.⁸²

Farklı kaynaklarda Nalivkin'in 1884 yılında kayıt olduğu askeri yedekten geri çağrıldığı, o ve ailesinin bu emrin ardından Hokand'a taşındığı yazmaktadır. Nalivkin Namangan'a gittikten hemen sonra Rusya'nın Türkistan sömürge yönetiminde yeni hizmet görevleri almıştır. O özel görevlerde “vekil olarak” çalışmış ve küçük bir memur olarak kamu hizmetine geri dönmüştür. Daha sonra Nalivkin, Türkistan Genel Valiliği'nin askerî-halk idaresinin hizmetine geçirilmiştir.⁸³ Nalivkin'in göreve geri çağrılmasında 1882 yılında ilk Genel Vali K. P. Von Kaufman'ın ölümü, yeni vali M. G. Çernyayev'in göreve atanması ve kadroların değişim ile rotasyonunun başlaması etken olmuştur.

32 yaşındaki Nalivkin, Fergana bölgesinin Askeri Valisi N. A. İvanov'un altında özel görevler için küçük bir memur olarak hizmete geri dönmüştür. Özellikle yerel diller, gelenekler ve tarih konusunda uzman rolünde ünlü bir kişi olmuştur. 1884 yılında Nalivkin Taşkent'e “Po Ustroystbu Bıta Tuzemçev” (Yerlilerin Yaşamını Düzenleme)

⁸⁰Kotyukova, “Povest'o Tom Kak Possorilsya Vladimir Petroviç s Fydorom Mikhailoviçem i s Georgiem Alekseyeviçem”, 85.

⁸¹Kotyukova, “Antipod ‹Çeloveka v Futlyare› Vospotinaniya o B. P. Nalivkin”, 76; Kotyukova, “Antipod ‹Çelovka v Futlyare› (Vospominaniya o Vladimire Petroviç Nalivkine)”, 147.

⁸²Arapov, “V. P. Nalivkin”, 14.

⁸³Nalivkin, Nalivkina, *Muslim Women of the Fergana Valley*, 3; Kotyukova, “Antipod ‹Çeloveka v Futlyare› Vospotinaniya o B. P. Nalivkin”, 76; Arapov, “V. P. Nalivkin”, 4-5.

komisyonuna gönderilmiştir. Nalivkin yeni vali General N. O. von Rosenbach tarafından fark edilmiştir.⁸⁴ Rosenbach Rus-Yerli Okulları'nın açılmasını fiili olarak 1884-1889 yıllarında başlatmıştır. Yerli çocuklar için “Prihodskoye Uçilişe” (Bölge Okulu) 19 Aralık 1884 tarihinde yerli zengin Sart bir ailenin evinde açılmıştır. Bu okulda 39 erkek çocuğa Sart dili ve yaşamını en iyi bilen Nalivkin öğretmen olarak atanmıştır. Yani o 1884 yılından beri Taşkent'teki Rus-Yerli Okulu'nun ilk öğretmeni daha sonra ise Türkistan Öğretmen Okulu'nda Türkistan dilleri öğretmeni olmuştur. Onun bu Rus-Yerli Okulu'nda ve Seminariye'deki eğitim görevleri 1890 yılına halk okulları müfettişi olarak tayin edilmesine kadar devam etmiştir.⁸⁵

Nalivkin Nanay'da geçirdiği yıllardan sonra Rus yönetiminde danışman olarak görev yapmaya başlamıştır. Onun yer aldığı çeşitli işler Fergana Vadisi'ndeki çölleşme süreçleri araştırması, okul müfettişliği ve Türkistan dilleri, kültürleri, coğrafyası ve tarihi hakkında bilgisinden yararlanılabilecek her pozisyon olmuştur.⁸⁶ Nalivkin Türkistan'daki her şeyle ilgilenmiş ve 1880 yılının başında “coğrafi haritalama keşiflerine” katılma fırsatlarını bulmuş ve bunları değerlendirmiştir. O bu yıllarda “bölgenin arkeolojisi” üzerine birkaç küçük eser de yayınlamıştır.⁸⁷ Nalivkin Mart 1882 tarihinde Namangan'da konuşlanmış 7. Türkistan taburunun askeri toplantısında “Jiznennoe Znaçeniye Voynı i Voysk. Opıt İstoriobiologičeski” (Savaşın ve Birliklerin Hayati Önemi. Tarihsel ve Biyolojik Deneyim) adlı bir derste tartışmaya katılmıştır.⁸⁸ Bilgileri ile askeri raporlara katkıda bulunmuş, Çarlık Rusya'nın işgal propagandasını yapan ve Türkistan Genel Valiliği'nin resmi yayın organı olan Taşkent gazetesi *Turkestanskiye Vedomosti*'de gözlemleri hakkında makaleler yayınlamıştır.⁸⁹

Nalivkin'in resmi bir yükseköğrenimi olmamasına rağmen kendini Rusya'nın Türkistan yönetiminde önde gelen oryantalistlerinden biri olarak kabul ettirmiştir. O çok okumuş

⁸⁴Abaşin, “Krizis oriyentalizma v Rossiyskoy imperii?”, 22-32.

⁸⁵Barthold, *Türkistan'ın Kültür Tarihi*, 186, 187, 188, 189; Lunin, Miller, “V. P. Nalivkin” ; Beldiyan, “İz Kazaçego i Nekazaçego Proşlogo”, 311.

⁸⁶Nalivkin, Nalivkina, *Muslim Women of the Fergana Valley*, 7; Kotyukova, “«Oçerk Bita Jensşiyını Oserdlogo Tuzemnogo Naseleniya Ferganı» V. P. İ. M. V. Nalivkinikh Neopublikovannie”, 62.

⁸⁷Abaşin, “Krizis oriyentalizma v Rossiyskoy imperii?”, 22-32.

⁸⁸Nalivkin bu konuşmasında Rusya'nın saldırgan savaş tutumu hakkında konuşamadığı için Amerika ve Kızılderililer örneğini kullanarak konuşma yapmıştır. Ayrıntılı bilgi için Bkz: Abaşin, “Krizis oriyentalizma v Rossiyskoy imperii?”, 22-32,

⁸⁹Abaşin, “Krizis oriyentalizma v Rossiyskoy imperii?”, 22-32; Nalivkin, Nalivkina, *Muslim Women of the Fergana Valley*, 6.

ve Rus oryantalist tartışmalarında aktif bir katılımcı olmuştur. Nalivkin ve eşi Maria 1884 yılında (Maria'nın dilbilgisi üzerine denemelerini içeren) “Russko-Sartovskiy i Sartovsko-Russkiy Slovar” (Rusça-Sartça ve Sartça-Rusça Sözlük) yazmışlardır. Nalivkin bu eserlerden başka bu dönemde yerli dilbilgisi da dâhil olmak üzere bir dizi öğretim ve metodik el kitabı, sözlük ve bilimsel araştırmalar yayınlamıştır.⁹⁰

Nalivkin 1884 yılının Eylül ayından itibaren Taşkent'teki Rus-Yerli okulunun (RYO) başına geçmiş⁹¹ ve ilk Rus-Yerli Okulu'nun kurucularından biri olmuştur.⁹² Bu okulun kuruluş ama yerli halkın çocuklarına Rusça öğretmek, bu okullarda eğitim gören çocukları işgal edilen bölgelerde kurulan Rus yönetimi ve yerli halk arasında tercüman olarak kullanmak ve Rusça öğrenen çocukların Rus kültürüne asimile edilmesini kolaylaştırmaktır. İlk bakışta yerli halk için iyi niyetli bir kültür faaliyeti olarak görülen okulun Rus oryantalist ve işgalci zihniyet ile kurulduğunu belirtmeliyiz.

Kısa bir süre sonra Türkistan Öğretmen Semineri'nde yerel diller öğretmeni görevi için önerilmiştir. Öğretmen okulu eski müdürü Nikolay Petrovich Ostroumov anılarında Nalivkin'in doğu dillerini öğretmek için faaliyetlerin temelini attığını belirtmiştir. Çünkü Nalivkin'in girişimiyle, etnografik materyalleri toplamak için öğrenciler köylere yaz gezilerine gönderilmiştir.⁹³ Nalivkin kendi hatıralarında Rus-Yerli Okulu açıldığı zaman yerli mektep mezunu olan bir öğrenciyi sınav yaptığını ve bu öğrencinin en basit yazılar da bile gramer hataları yaptığını anlatmıştır. Ayrıca Rusların derlediği istatistik verilere göre Sır Derya vilayetinin 1409 mektebinden mezun olan öğrencilerin yarısı okuma ve yazma bilmemektedir.⁹⁴

⁹⁰Nalivkin, Nalivkina, *Muslim Women of the Fergana Valley*, 7; Kotyukova, “Antipod «Çeloveka v Futlyare» Vospotinaniya o B. P. Nalivkin”, 76; Muhiddinov, “V. P. Nalivkin Kak Issledovatel' Etnografii Narodov Tsentral'noy Azii”.

⁹¹Somuncuoğlu, “Türkistan'da İki Rus Eğitimci: Vladimir Petroviç Nalivkin ve Nikolay Petroviç Ostroumov”, 315, 316.

⁹²Kishimjan Eshenkulova, *Modern Bilimlerin Türkistan'a Girişi (1800-1917)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 20017), 83; Rus yerli okulları için Bkz: B. Tümen Somuncuoğlu, *Türkistanda Eğitim (1865-1917) ve Çarlık Rusya'sının Sosyo-Politik Açıdan Eğitime Yaklaşımı* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006), 153, 154; öğretmen okulu dersleri için Bkz: Somuncuoğlu, *Türkistanda Eğitim (1865-1917) ve Çarlık Rusya'sının Sosyo-Politik Açıdan Eğitime Yaklaşımı* 136.

⁹³Kotyukova, “Antipod «Çeloveka v Futlyare» Vospotinaniya o B. P. Nalivkin”, 76; Campell, *The Muslim Question and Russian Imperial Governance*, 35; Eshenkulova, *Modern Bilimlerin Türkistan'a Girişi*, 137.

⁹⁴Mirzahan Egamberdiyev, “Çarlık Rusya'sının Türkistan'daki Eğitim Politikası (1870-1917)”, *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi* 6/1 (2005), 105.

⁹⁴Mirzahan Egamberdiyev - Lazzat Dinashva, “Çarlık Rusya'sının Güney Kazakistan'daki Eğitim Politikası (1850-1914)”, *belleten.gov.tr* E.T. 19/11/2022.

Nalivkin Taşkent'in yüksek memurları için yerliler hakkında birkaç ders okutmuş, 1884 yılının sonunda Rosenbach'ın emriyle 1899 yılına kadar çeşitli görevlerde çalıştığı Halk Eğitim Bakanlığı'na geçmiştir. Nalivkin bu göreve 1884 yılında Türkistan Genel Valiliği görevine gelen Niklay Ottonoviç Rosenbach tarafından getirilmiştir. Türkistan bölgesinde mektep ve medreselerin sayısındaki hızlı artış üzerine göreve getirilen Rosenbach, sıkı bir şekilde yeni tedbirler almaya başlamış ve ilk iş olarak yerleşik Müslüman halk ile göçebeler arasındaki farklılıkların incelenmesini, göçebeler arasında din eğitimi yürütenleri cezalandırmayı ayrıca onların İslamiyet'e olan bağlılıklarının yeniden araştırılmasını emretmiştir. Bunun için özel bir komisyon oluşturmuştur. Komisyonun bölgede yaptığı araştırmaları bir rapor haline getirmiş ve bunu 1887'de Rusya Eğitim Bakanı'na göndermiştir. Bu raporda Çarlık Rusya'sı Eğitim Bakanlığı'nın, Türkistan Genel Valiliği bölgesine Müslüman gazete ve dergilerinin girmesini yasaklamasını, acil bir şekilde İslami eğitim müesseselerinin Bakanlık tarafından kontrol altına alınmasını ve bölgede karışık okulların açılmasına hız verilmesini, "Türkistan Bölgesi Müslüman Eğitimi Kontrol Etme Komisyonu"nun oluşturulmasını ve bu göreve V. P. Nalivkin'in getirilmesini önermiştir.⁹⁵

1884-1885 yıllarında Nalivkin ilk Taşkent Russko-Tuzemnoy Şkolu'nun (Rus-Yerli Okulu) başkanı olmuş ayrıca anadili ve çevirmenlerle çalışmak için öğretmenleri eğiten Türkistan Öğretmenler Okulu'nda Sart ve Fars dilleri öğretmeni olarak da çalışmıştır.⁹⁶ Bu görevini 1885-1890 yılları arasında yerine getirmiştir.⁹⁷ Nalivkin bu görevi boyunca mektep ve medreseleri yakından tanımış, Fergana, Semerkant ve Sır Derya Oblastında*

⁹⁵Abaşın, "Krizis oriyentalizma v Rossiyskoy imperii?", 48. Ayrıntılı bilgi için Bkz: Egamberdiyev, Dinasheva, "Çarlık Rusya'sının Güney Kazakistan'daki Eğitim Politikası".

⁹⁶Abaşın, "Krizis oriyentalizma v Rossiyskoy imperii?", 22-32; Arapov, "V. P. Nalivkin", 4-5; Melentev, "Ethnography and Eroticism in Russian Turkestan", 49; Jasur Khmatullaev, "Questions of Nationality and Educational Reform in Russian Turkestan", tufs.ac.jp E.T. 17/11/2022; Eshenkulova, *Modern Bilimlerin Türkistan'a Girişi*, 58, 83, 160; Somuncuoğlu, *Türkistanda Eğitim (1865-1917)* ve Çarlık Rusya'sının Sosyo-Politik Açından Eğitime Yaklaşımı, 161.

⁹⁷Eshenkulova, *Modern Bilimlerin Türkistan'a Girişi*, 139; Somuncuoğlu, *Türkistanda Eğitim (1865-1917)* ve Çarlık Rusya'sının Sosyo-Politik Açından Eğitime Yaklaşımı, 136. Bazı çalışmalarda Nalivkin'in Arapça bildiği yönünde bilgiler yer alsa da bu görüşe katılmayan araştırmalar da vardır. Bunun gerekçesi olarak Nalivkin Arapça bilseydi Kur'an çalışması için Kur'an'ın Rusça tercümesine ihtiyaç duymazdı. Fergana valley eseri için 1877 yılında yayınlanan G. S. Sablukov'un Rusça çevirisini kullanmışlardır. Ayrıntılı bilgi için Bkz: Nalivkin, Nalivkina, *Muslim Women of the Fergana Valley*, 5.

*oblast: il, bölge demektir. Oblast hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz: Hatice Bozkurt Kerimova, "Tsentrlnaya aziya v sostave rossiyskoy imperii (Rus İmparatorluğu Terkininde Merkezi Asya)", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 1/2 (Sonbahar 2014), 355; Hatice Kerimov, *Türkistan Genel Valiliği'nde İdari Sistemin Oluşumu ve Gelişim Süreci (1865-1897)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 36-39.

birçok mektep ve medresede denetimler yapmıştır. Onun yapmış olduğu incelemeler (müderrisler ve mütevellilerin seçimleri, okutulan kitaplar, ders programları, medreselerin ekonomik yapısı, vakıf gelirleri ve iç hayatı) sonucu hazırladığı medresede reform ile ilgili raporlar TGAV’de (Türkistan Genel Askeri Valiliği) bu kurumlarla ilgili ilk resmi belgeler olmuştur.⁹⁸

Nalivkin Taşkent’te açılan Türkistan Öğretmen Semineri’nde öğretmenlik yaparken Rus-Yerli Okullar için öğretmenler de hazırlamıştır.⁹⁹ Nalivkin bu görevinde Rusça’yı yerli halk arasında yaygınlaştırmanın ve istenilen bir düzeye getirmenin yollarını araştırmıştır. Türkistan Genel Valiliği’nde görev yaptığı sürelerde Türkistan halkının yerli okulları hakkında bir eser yazmıştır. “Şkola u Tuzemtsev Sredney Azii” adlı bu eseri tez çalışmasının ikinci bölümünde ayrıntılı şekilde inceleneceği için burada sadece adını vermekle yetineceğiz.

Nalivkin Türkistan’da Ruslaştırma ve Hıristiyanlaştırma politikasının önde gelen teorisyenlerinden biri olmuştur. (Diğer teorisyenler ise İlminski, Ostroumov ve Alekterov’dur.) Nalivkin Türkistan’da Rus tesirini kuvvetlendirmek için iki konu üzerinde durulması gerektiğini ileri sürmüştür. Bunlardan 1.Konu bölgeye yerleştirilen Rus göçmenlerle yerli halkı birbiriyle kaynaştırmak, 2.Konu ise Rusça’nın yerli halk arasında yaygınlaşmasını sağlamak. Bunun için Rusların, özellikle idari görevlerde bulunanların yerli lehçeleri öğrenmesini sağlamaktır. Türkistan bölgesinde çeşitli kademelerde görevler yapan ve Askeri Valiliğe kadar yükselen Türk lehçelerini çok iyi bilen N. S. Likoşin de Nalivkin’in görüşlerini paylaşmış ve Türkistan’da görev yapan her Rus memurun yerli dili bilmesi gerektiğini savunmuştur. N. S. Likoşin yerli halkın şikâyetlerinin müfettişler tarafından değil polis karakolları tarafından ele alınması gerektiğini ileri sürmüştür. Bu fikir sonucunda Nalivkin tarafından 1886 yılında Rus

⁹⁸İncelemeleri neticesinde Nalivkin, Kaufman’ın öngördüğü gerileme ve bozulmanın bazı alanlarda medreselerde meydana geldiğini tespit etmiştir. Hanlıklar zamanında denetim altında olan bu kurumlar denetimsiz kalınca, iç işleyişle ilgili konularda özellikle müteveli ve müderris ilişkilerinde birçok problemler ortaya çıkmıştır. Nalivkin’in yaptığı araştırmalar sayesinde medreselerde mütevellilerin yaptığı yolsuzlukları da ortaya çıkmıştır. Nalivkin medreselerin ıslah edilmesi ile ilgili olarak bir proje hazırlamıştır. Bu raporda: 1) Eğitimin ana dilde yapılması (medresede ilmiyal, hukuk vb. kitapların Özbekçe’ye çevrilmesi, 2) Çocukların daha kolay Arapça öğrenmeleri için Özbekçe olarak bir Arapça gramer kitabının hazırlanması, 3) Matematik gibi çeşitli dünyevi derslerin Rusça olarak okutulması, 4) Öğrenci ve müderrislerin kalitesinin yükseltilmesi, 5) Arapça ve Farsça ders kitaplarının azaltılması. Somuncuoğlu, Türkistanda Eğitim (1865-1917) ve Çarlık Rusya’sının Sosyo-Politik Açından Eğitime Yaklaşımı, 231, 232, 234.

⁹⁹Muhiddinov, “V. P. Nalivkin Kak Issledovatel Etnografii Narodov Tsentral’noy Azii”.

zabıtaları için yerli dili öğrenmelerini sağlayacak kurslar açılmıştır. Bu kurslarda iki yıl içerisinde 50 zabıta öğrenim görmüştür. Onun verdiği eğitim hakkında N. S. Likoşin şunları söylemiştir: “Nalivkin etrafında sadece Taşkent’ten 50 kadar dinleyici toplanmıştır. Dinleyiciler onun “mükemmel ve sürükleyici anlatışına hayran kalmışlar” ama sömestr sonunda karşısında “birisi orduda, diğeri de idarede görev yapan topçu sınıfından iki teğmen” olmak üzere ancak iki dinleyici bulabilmiştir.”¹⁰⁰

Nalivkin Fergana Özbekleri, Kırgızları ve Taciklerinin dilleri, yaşamları ve gelenekleri hakkında edindiği geniş bilgiler edinmiştir. O bölgenin tanınmış ve çok iyi bir uzmanı olmuş ve 16 Kasım 1885 tarihinde Rus İmparatorluğu’nun Kaşgar’da bulunan ilk Başkonsolosu N. F. Petrovsky, Maliye Bakanlığı’nın önde gelen yetkilisi olan D. F. Kobeko’ya yazdığı bir mektupta Nalivkin hakkında bilgiler yer almıştır: “Sevgili Dmitry Fomiç, Sana ders kitapları gönderdim. Ayrıca, Kazan’da yayınlanan Sartov dilinin Nalivkin sözlüğü (sözlük olarak değil, materyal olarak ilginç) vardır...”¹⁰¹

Nalivkin 1880 yıllarında ayrıca Türkistan arkeolojisi üzerine birkaç küçük eser yayınlamıştır. O 1886 yılında İmparatorluk Arkeoloji Komisyonu Notlarında “O Kurganakh v Okrestnostyakh Taşkenta” (Taşkent Civarındaki Höyükler Üzerine) adlı makaleyi yayınlamış ve 1887 yılında yerel “Tuzemlya Gazetesinde” şehir içindeki antik anıtların tanımı ile ilgili başka bir makale daha yayınlamıştır.¹⁰²

Nalivkin 1885 yılında yerli çocukların Rus dilini öğrenebilmeleri için ilk “Azbuks Dlya Russko-Musulmanskiikh Şkol Osedlogo Naseleniya Turkestanskogo Kraya” (Türkistan Bölgesinin Yerleşik Nüfusunun Rus-Müslüman Okulları İçin Alfabe) derlemiştir.* 1886

¹⁰⁰Fusun Kara, *Rusya’nın Orta Asya’ya (Türkistan) Yönelik Politikalarının Dönemlere Göre Değişimi*, ed. Yunus Emre Tansü, (Elazığ: İksad Publishing House, 2021), 25, 27, 61, 64, 72, 144, 155, 157; Mirzahan Egamberdiyev, “Çarlık Rusya’sının Türkistan’da Ruslaştırma Siyaseti”, *turkalemiyiz.com*. E.T. 17/11/2022; Somuncuoğlu, “Türkistan’da İki Rus Eğitimci: Vladimir Petroviç Nalivkin ve Nikolay Petroviç Ostroumov”, 315, 316; Likoşin’in çalışmaları için Bkz: Barthold, *Türkistan’ın Kültür Tarihi*, 295, 298, 299.

¹⁰¹Kotyukova, “Povest’o Tom Kak Possorilsya Vladimir Petroviç s Fydorom Mikhailoviçem i s Georgiem Alekseyeviçem”, 67.

¹⁰²T. V. Kotyukova, “«Utekhi Zakhlostnogo Bıtiya» Pis’ma N. P. Nalivkina Akademiku V. R. Rozenı”, *Polveka v Turkestane V. P. Nalivkin: Biografiya, Dokumentı, Trudı, S. N. Abaşın vd. (ed.)*, (Moskova: Izdatel’skiy dom Mardzhani, 2015), 133.

*Türkistan Genel Valiliğindeki Rus eğitim kurumlarında okuyan çocuklar için derlenen kitaplar, Nalivkin, Bukin, Lanin ve Terentyev tarafından hazırlanmış kitapları okumuşlardır. Bu kitaplar her Türk boyunun kendi konuşma dili esasına göre hazırlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için Bkz: Mirzahan Egamberdiyev, “Çarlık Rusya’sının Türkistan’daki Eğitim Politikası”, 105; Abaşın, “Krizis oriyentalizma v Rossiyskoy imperii?”, 41-50.

tarihinde Nalivkin “Kratkaya İstoriya Kokandskogo Hanstva” (Hokand Hanlığının Kısa Tarihi) adlı eserini (ilk basım 1886 yılında Kazan’da yapılmıştır, eser 1899 yılında Fransızcaya çevrilip Paris’te de yayınlanmıştır), “Tuzemniy Proletariat” (Yerli Proletarya) ve eşi Maria ile birlikte “Oçerk Bıta Jenşını Osedlogo Tuzemnogo Naseleniya Ferganı” (Fergana’nın Yerleşik Yerli Nüfusundan Olan Kadının Hayat Tarzının Denemesi) adlı eseri yazmıştır.¹⁰³ Nalivkinlerin bu eseri ünlü oryantalist N. I. Veselovski’nin önerisi üzerine Rus Coğrafya Derneği’nin “Büyük Altın Madalyası” ile onurlandırılmıştır.¹⁰⁴ 1886 yılından 1888 yılına kadar bölgenin çeşitli bölgelerinde Rus-Yerli Okulları düzenleme deneyiminin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılmasına uzman olarak katılmıştır.* 1886 yılında Sır Derya oblastındaki okulları denetleyen Nalivkin, okullar ile ilgili birçok yerli halk ile konuşmuş ve birçok suistimal olduğunu tespit etmiştir.¹⁰⁵ 1888 yılının Ağustos ayında Nalivkin Rus-Yerli Okulları’ndaki görevinden ayrılmıştır.¹⁰⁶

27 Ocak 1888 tarihinde Nalivkin yapmış olduğu arkeolojik makale ve arkeoloji çalışmalarının da etkisi ile doğu şubesi akademisyen Rosen başkanlığındaki

¹⁰³Muhiddinov, “V. P. Nalivkin Kak Issledovatel’ Etnografii Narodov Tsentral’noy Azii”; Lukošova, “Ethnographic Study of the Life and Culture of the Population of Fergana Valley”, 399; Barthold, Türkistan’ın Kültür Tarihi, 188; Lunin, Miller, “V. P. Nalivkin”; Abdullaev, “V. P. Nalivkin” O’zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.

* Şehirlerde açılan Rus eğitim kurumları Ruslaştırma siyasetinin en mühim merkezleri olarak çalışmıştır. Rus Yerli Okulları yatılıdır ve burada Rus çocuklarla birlikte yerli çocuklar eğitim görmüştür. Bu okulların sayısını artırmak için Türkistan Genel Valisi M. G. Çernayev bütçeden 100 bin ruble ayırmıştır. Ayrıntılı bilgi için Bkz: Egamberdiyev, “Çarlık Rusya’sının Türkistan’daki Eğitim Politikası”. Nalivkin’in düzenlediği program esnasında Vişnegorskiy’in topladığı malzemeler Grodekov’un “Sır Derya Bölgesindeki Kazaklar ve Karakırgızlar” eserinin temelini oluşturmuştur. Bkz: Barthold, *Türkistan’ın Kültür Tarihi*, 293.

¹⁰⁴Abaşın, “Krizis oriyentalizma v Rossiyskoy imperii?”, Zeki Velidi Togan, *Hatıralar* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 114,115.

¹⁰⁵Okulların açılması esnasında Taşkent uyezdzindeki volost başkanları, halka yeni okul için belli sayıda çocuğun toplanmasını emretmişlerdir. Gerekli sayı civardaki bütün yerleşim birimleri arasında paylaştırılırken, öncelikle zengin insanlar ve memurların çocukları tercih edilmiştir. Fakat uygulamada güçlük ile karşılaşınca çocuğunu göndermek istemeyen insanlara kendi çocukları yerine fakir çocukları para ile tutmaları önerilmiş, bunu yapmıyorsa idarenin bir çocuğu para ile tutması için paranın idareye vermeleri istenmiştir. Birçok insan idareye para vermeyi tercih etmiştir. Nalivkin’in tespitine göre, volost başkanları bu işi bir soyguna dönüştürmüşlerdir. Halk arasında kol puli (okul parası) denilen, kanunsuz özel bir vergi bile halktan toplanmıştır. Ayrıntılı bilgi için Bkz: Somuncuoğlu, *Türkistanda Eğitim (1865-1917)* ve *Çarlık Rusya’sının Sosyo-Politik Açından Eğitime Yaklaşımı*, 161,179, 180; Barthold, *Türkistan’ın Kültür Tarihi*, 191.

¹⁰⁶Arapov, “Vladimir Petroviç Nalivkin”; Abaşın, “Krizis oriyentalizma v Rossiyskoy imperii?”, 41-50.

“İmperatorskogo Russkogo Arkheologiskogo Obşestva”nın (İmparatorluk Rus Arkeoloji Topluluğu) (IRAO) bir üyesi seçilmiştir.¹⁰⁷

Nalivkin 1890 ve 1900 yılların başlarında araştırma çalışmalarına devam etmiştir. Bu araştırmalarında İslam üzerine birçok makale yayınlamıştır. Bunlar: “Oçerk Blagotvoritel’nosti u Osedlnikh Tuzemtsev Turkestanskogo Kraya” (Türkistan Bölgesinin Yerleşik Yerlileri Arasında Hayırseverlik Üzerine Bir Makale), “İslam i Zakon Moiseya” (İslam ve Musa’nın Yasası), “Çto Daet Sredneaziatskaya Musulmanskaya Şkola v Obşebrazovatel’nom i Vospitatel’nom Otnoşeniyakh?” (Orta Asya Müslüman Okulu Genel Eğitim ve Öğretim İlişkilerinde Ne Veriyor?)¹⁰⁸ ve “Polojenie Vakufnogo Dela v Turkestanskom Kraye Do i Posle Ego Zavoevaniya” (Vakuf İşinin Durumu Türkistan Bölgesindeki Fethinden Önceki ve Sonraki Durumu) adlı makalelerdir. Nalivkin’in öncülüğünde Türkistan İslam’ın ilk sistematik incelemesini temsil eden ortak bir makale de yayınlamıştır. Bu makale “Kratkiy Obzor Sovremennogo Sostoyaniya i Deyatel’nosti Musulmanskogo Duhoveniy Tuzemnogo Naseleniya Samarkandskoy Oblasti s Nekotorimi Ukazaniyami na ih İstriçeskoe Proşloe” (Müslüman Din Adamlarının Modern Durumuna ve Faaliyetlerine, Semerkant Bölgesinin Yerli Nüfusunun Çeşitli Manevi Kurumlarına ve Eğitim Kurumlarına Kısa Bir Genel Bakış)’tır.¹⁰⁹

Nalivkin 1890 yılında kurulan Müslüman okulların denetimini yapan 3. Devlet Okulları Müfettişliği görevini yapmıştır. Bu görevde 1896 yılına bazı kaynaklarda ise 1895¹¹⁰ yılına kadar çalıştığı belirtilmiştir. Ona bu işi ile beraber “Sır Derya, Fergana ve Semerkant bölgelerindeki yerli okulların gözetlenmesi ve bu okullarındaki okul işlerinin tanzim ve tertibinin araştırılması” görevi de verilmiştir. Nalivkin görevde bulunduğu sürede Türkistan bölgesindeki tüm Müslüman yüksekokullarını ayrıntılı olarak incelemiş

¹⁰⁷Kotyukova, Kotyukova, “«Utekhi Zakhlostnogo Bitiya» Pis’ma N. P. Nalivkina Akademiku V. R. Rozenu”, 133; Abaşın, “Krizis oriyentalizma v Rossiyskoy imperii?”, 24.

¹⁰⁸Nalivkin Türkistan hakkında yaptığı çalışmalarda bölgenin ismini bazen “Türkistan” yerine “Orta Asya” olarak kullanmaktadır. Orta Asya tabiri ise ilk defa 1843 tarihinde yer bilimci “Alexsander von Humboldt” tarafından kullanılmaya başlanmıştır. “Türkistan” adı yerine “Orta Asya” tabirinin kullanılması ise Sovyetler Birliği döneminde olmuştur. Ayrıntılı bilgi için Bkz: Ainur Yerbolayeva, *Türkiye’de Orta Asya İle İlgili Araştırma Yapan Kurumlar*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 6.

¹⁰⁹Abaşın, “Krizis oriyentalizma v Rossiyskoy imperii?”, 22-33; Eshenkulova, *Modern Bilimlerin Türkistan’a Girişi*, 87, 90; Barthold, *Türkistan’ın Kültür Tarihi*, 190.

¹¹⁰Lunin, Miller, “V. P. Nalivkin” ; Abdullaev, ” V. P. Nalivkin” O’zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.

ve bu okullar için detaylı bir reform planı önermiştir. Bu görevinde iken medreselerle ilgili yeni bilgilere de ulaşmış, küçük ve büyük medreselerin ortaya çıkmaya başladığını tespit etmiştir.¹¹¹

Nalivkin 1896 yılında Semerkant'a taşınmıştır. Bu taşınmanın nedeni ise F. M. Kerenskiy ile olan kişisel bir çatışmadan kaynaklanmıştır. Kerenskiy Türkistan Bölgesi 3. Okullarının başmüfettişi görevinde üst düzey bir görevlidir.¹¹² Kerenskiy (A. Kerenskiy'in babası) onun çalışmalarını kendi adı ile yayınlamış ve bu durum yüzünden Nalivkin, Halk Eğitim Sistem'inden ayrılmak zorunda kalmıştır.¹¹³ Kerenskiy 1892 yılında *Jurnale Ministerstva Narodnogo Prosveşenniya*'da (Halk Eğitim Bakanlığı Dergisi) "Naşi Uçebnie Zavedeniya. Medrese Turkestanskogo Kraya" (Eğitim Kurumlarımız. Türkistan Yöresi Medresesi) adlı makaleyi yayınlamıştır ve kaynaklarda bu makalenin konuyla ilgi iki uzman tarafından yazılabileceği (N. P. Ostroumov ve V. P. Nalivkin) belirtilmiştir. Makalenin üslubundan bölge dışındaki meslektaşları bile bu makaleyi Nalivkin'in yazdığını anlamışlardır. Semerkant'tan Taşkent'e gönderilen Nalivkin, eserlerinin yayınlanmasına yardımcı olan General Vali Duhovski'nin özel görevlerinde yetkili olarak atanmıştır. Nalivkin olaydan iki yıl sonra 1894 yılında Kerenskiy'e "edebi hırsız" demiştir. Nalivkin-Kerenskiy davasında Başmüfettişe göre Nalivkin yapmaya hakkı olmayan yanlış bir şey yapmış ve kendisine emanet edilen eğitim kurumuna ait mülklerin zimmetine para geçirme sonucu ortaya çıkan suç hakkında bir rapor hazırlamıştır. Nalivkin bu raporu astlarının beyanlarına göre hazırlamış ve görevi gereği astlarının raporlarını da görmezden gelmezlik yapmamıştır. Bu davada bölge başkanı A. B. Vrenski'yin konumu belirleyici olmuştur ve Ostroumov'un değerlendirmesinde deneyimli hizmet görevlisi yani Nalivkin kesinlikle haklı olduğunu fakat Türkistan okullarının başmüfettişi için herhangi bir sonuç belirlemediğini belirtmiştir.¹¹⁴ Farklı bir araştırmada ise Nalivkin ve F. M. Kerenskiy arasındaki sorun Kerenskiy'nin Müslüman dini eğitim kurumlarının faaliyetleri üzerindeki merkezi

¹¹¹Abaşin, "Krizis oriyentalizma v Rossiyskoy imperii?", 41-50; Somuncuoğlu, *Türkistanda Eğitim (1865-1917)* ve *Çarlık Rusya'sının Sosyo-Politik Açından Eğitime Yaklaşımı*, 234, 240, 264; Barthold, *Türkistan'ın Kültür Tarihi*, 189.

¹¹²Abaşin, "Krizis oriyentalizma v Rossiyskoy imperii?", 21-50.

¹¹³Evgenyeva, "Organizatsiya Upravleniya Turkestanom v Naçale XX Veka", 68.

¹¹⁴Kotyukova, "Povest' o Tom Kak Possorilsya Vladimir Petroviç s Fydorom Mikhailoviçem i s Georgiem Alekseyeviçem", 72, 73, 75; Somuncuoğlu, *Türkistanda Eğitim (1865-1917)* ve *Çarlık Rusya'sının Sosyo-Politik Açından Eğitime Yaklaşımı*, 234; Kotyukova, "Antipod «Çeloveka v Futlyare» Vospotnaniya o B. P. Nalivkin", 80.

denetimin ortadan kaldırılmasında ısrar etmesi nedeni ile Nalivkin Devlet Okulları Müfettişliği görevinden ayrılmıştır. Kerenskiy Devlet Okulları Başmüfettişliği görevini 1889-1910 yılları arasında üstlenmiştir.¹¹⁵

Bu dönem Nalivkin için çok verimli geçmiş ve bunlar, “Russko-Sartovskiy i Sartovko-Russkiy Slovar” (Sartça-Rusça ve Rusça-Sartça Sözlük), “Sartovsko-Persidskaya Hrestomatiya s Prilojeniem Primerov Dlya Perevoda s Russkogo na Sartovskiy i Persidskiy Yazıki” (Sart ve Fars dillerinin ders kitaplarını) adlı eserlerdir.¹¹⁶ Nalivkin 1896-1899* tarihleri arasında Semerkant bölgesindeki devlet okullarının üç bölge müfettişinden biri olarak çalışmıştır¹¹⁷ ve onun görev alanı hem yerli hem de Rus eğitim bölgesi okullarını kapsamıştır. Bu görevlerle ve onun tecrübelerinin de etkisi ile Nalivkin yerel bölgenin en iyi ve neredeyse tek geçerli uzmanı olarak bir üne sahip olmuştur. O birkaç yıl boyunca Rus hükümetinin yerel eğitim alanındaki politikalarını (Türkistan Genel Valiliği içinde) doğrudan yöneten tek kişi olmuştur. Onun bu alandaki faaliyetleri bazı araştırmacılar tarafından genellikle eğitimsel ve ilerici olarak tanımlanmıştır. Fakat birçok araştırmacı Rus hükümetinin eğitim politikasını Ruslaştırma ve büyük devlet-şoven olarak tanımlamıştır. Nalivkin bu görüşleri tam olarak benimsemiş gibi görünmese de Müslüman kurumları ve Rus-Yerli Okulları müfettişi olarak faaliyetleri Rus hükümeti sömürge politikasının bir unsuru olmuştur.

Nalivkin Müslüman orta ve yükseköğrenimi üzerindeki kontrolün güçlendirilmesini, müfredatta Rus dilinin ve laik derslerin zorunlu olarak tanıtılmasını ve Müslüman okullarının kademeli olarak Rusça ana diline dönüştürülmesini savunmuştur. Fakat onun bu önerilerinin bazılarının Müslüman halkın olası bir tepkisini uyandırma endişesi yüzünden yetkililer tarafından reddedilmiştir. Nalivkin ayrıca Kerenskiy ile arasında yaşadığı sorunlar yüzünden Taşkent’ten Semerkant’a gitmek zorunda kaldığı zaman

¹¹⁵Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz: Evgenyevna, “Organizatsiya Upravleniya Turkestanom v Naçale XX Veka”, 68; Barthold, *Türkistan’ın Kültür Tarihi*, 189. Nalivkin’in 1877 yılında Sır Derya Bölge Valisi’nin yolsuzlukları ile ilgili yazdığı yazı olan “Genel Vali’nin arka çıkması ve Çar’ın müsamahası” Bkz: Barthold, *Türkistan’ın Kültür Tarihi*, 288.

¹¹⁶Abaşin, “Krizis oriyentalizma v Rossiyskoy imperii?”, 41-50; Kotyukova, “«Utekhi Zakhlostnogo Bitiya» Pis’ma N. P. Nalivkina Akademiku V. R. Rozenu”, 136; Lunin, Miller, “V. P. Nalivkin”.

*Kotyukova, “Antipod «Çelovka v Futlyare» (Vospominaniya o Vladimire Petroviç Nalivkine)” adlı makalesinde Nalivkin’in Semerkant’ta yerli okul müfettişi olarak çalıştığı dönem 1897-1900 yılları olarak verilmiştir. Aynı eserin dipnotunda ise Nalivkin, 1890-1895 yılları arasında Sırdarya, Fergana ve Semerkant bölgelerinin halk okullarının müfettişi olduğu bilgisi verilmiştir.

¹¹⁷Muhammedov, “Uçebnoe Delo v Russkom Turkestane: V. P. Nalivkin i «Tuzemnie» Maktabı i Medrese”.

burada “Semerkant grubunu” oluşturmuştur. Bu grubun içinde Virskiy, Vyatkin ve Lapin gibi kişiler bulunmaktadır. Bu grup Müslüman eğitim kurumları üzerinde uygulanan “görmezden gelme politikasının” bırakılarak, etkin bir denetimin kurulmasını savunmuş ve Zerefan ilk idarecisi Abramov’un tecrübesinden istifade etmeyi önermişlerdir. Bunlar ayrıca Orenburg (Ufa) ve Güney Kafkasya’daki gibi Müslüman Ruhani İdaresi’nin (Diyanet Başkanlığı) kurulmasını teklif etmişlerdir. Nalivkin’in grubuna zıt fikirleri savunanların başında ise TGAV eğitim kurumları başmüfettişi F. M. Kerenskiy bulunmaktadır ve o Sır Derya okul müfettişi S. M. Gramenitskiy tarafından desteklenmektedir. Bu kişiler “görmezden gelme politikasının” devamından yana olmuşlardır.¹¹⁸

Nalivkin 1899-1901 tarihleri arasında Türkistan Genel Valisi altında özel görevler için kıdemli asistanlık görevinde bulunmuştur. 1898 yılında Genel Vali A. B. Vrenskiy’in yerine S. M. Duhovskoy gelmiştir. Yeni valinin göreve geldiği yıl Andican ayaklanması ile aynı zamana gelmiş ve Türkistan’da önceki politika kurallarının çoğu daha sonra sıkılaştırma yönünde yenilenmiştir. 1898 yılında yeni Genel Vali, Savaş Bakanı’na Müslüman okullarının ve vakıf mülklerinin “denetiminin” güçlendirilmesinden yana olduğunu ve bunun için “Şeriat, Türk ve Fars dillerini bilen” Ruslar arasından bir başkan tarafından yönetilen “Türkistan Ruhani Yönetim Kurulu’nun” oluşturulmasını önermiştir. Duhovskoy bu görev için kimseyi önermemiştir. 1899 yılında yerel diller ve Şeriat konusunda en iyi uzman olarak kabul edilen ve Müslüman seçkinleri iyi tanıyan Nalivkin, Türkistan Genel Valiliği altında özel görevler için üst düzey bir memur olarak atanmıştır.¹¹⁹ Müslüman hareketin büyümesi, özellikle 1898’deki Andican ayaklanması olayları, Rus Türkistan bakanının Nalivkin’in “yerli nüfus” bilgisini daha aktif kullanma gereğini anlamasına yol açmıştır.

1899-1901’de Vladimir Petroviç, Türkistan Genel Valisi’ne bağlı özel görevler için üst düzey yetkili, özellikle bir süre bölgenin başında “diplomatik kısımda” işlerden sorumlu olmuştur.¹²⁰ Bazı çalışmalarda da onun 1890 yılından 1895 yılına kadar Türkistan, Sır

¹¹⁸Abaşin, “Krizis oriyentalizma v Rossiyskoy imperii?”, 41-50. ayrıntılı bilgi için Bkz: Eshenkulova, *Modern Bilimlerin Türkistan’a Girişi*, 82, 83, 87; Somuncuoğlu, *Türkistanda Eğitim (1865-1917) ve Çarlık Rusya’sının Sosyo-Politik Açısından Eğitime Yaklaşımı*, 263.

¹¹⁹Abaşin, “Krizis oriyentalizma v Rossiyskoy imperii?”, 41-50.

¹²⁰Arapov, “V. P. Nalivkin”, 5-6; Somuncuoğlu, “Türkistan’da İki Rus Eğitimi: Vladimir Petroviç Nalivkin ve Nikolay Petroviç Ostroumov”, 315, 316; Nalivkin Andican olayları sonrası “görmezden

Derya, Fergana ve Semerkant bölgelerinin halk okulları müfettişi olarak görev yaptığını yazmaktadır.¹²¹ Bazı kaynaklarda ise onun 1890 yılına kadar Taşkent'teki Türkistan Öğretmen Okulu ve Rus-Yerli Okulu'nda "Tuzemnie Yazıki" (Yerlilerin dilleri) dersleri verdiğini, ardından neredeyse on yıl boyunca Sır Derya, Fergana ve Semerkant bölgelerindeki Müslüman okullarının müfettişliğini yaptığını yazmaktadır.¹²² Nalivkin Türkistan Okul Müfettişliği yaparken Genel Vali Vrenskiy, İsmail Gaspıralı'nın (d.1851-ö.1914)* tavsiyelerini Nalivkin'e iletmiştir. Nalivkin, Gaspıralı'nın, kendi görüşüne göre Kırım'daki okullardan farklı olan Türkistan Müslüman okulları hakkında tavsiyelerde bulunabilecek "yetkin bir kişi olmadığını" belirtmiş, Gaspıralı'nın Tercüman'ını "Rus karşıtı" bir girişim olarak değerlendirmiş ve Gaspıralı'nın Türkistan'daki Rus davasına hizmet etme arzusundan şüphe etmiştir. Vali Nalivkin'in bu düşünceleri üzerine Gaspıralı'nın önerdiği politikayı Türkistanlı Müslümanlar üzerinde nüfuz elde etme girişimi olarak yorumlamış ve Gaspıralı'nın ona göndermiş olduğu mektuba cevap vermemeyi tercih etmiştir.¹²³

Nalivkin 1890-1891 yıllarında bu yıllardaki eğitim-öğretim yılı sonu talimatına uyarak, 22 Haziran tarihli raporunda bölgenin medresesi hakkında ayrıntılı istatistiksel bilgiler, Sır Derya bölgesinin yerli medreselerinin durumu hakkında bir rapor, pedagojik ve diğer açılardan yerli medreselerin tüm yaşamının ayrıntılı bilgilerini sunmuştur. Bu raporların yanında Nalivkin Müteveli Heyeti'ne ve Halk Eğitim Bakanlığı'na sunulmamış 1891 sivil yılı, 1893-1894 eğitim yılı, 1893 sivil yılı ve 1894 sivil yılı ile ilgili raporlar da hazırlamıştır. Nalivkin, 1890-1893 yılları arasında Sır Derya (1890-1891), Fergana (1891-1892) ve Semerkant (1892-1893) vilayetlerinde bulunan mektep ve medreseleri incelemiştir. Araştırmalarında bölgelere göre medreselerin durumları ile ilgili raporlar

gelmeye gelmeye işte Andican olayları ile karşı karşıya kaldık" diyerek Kaufman'ı eleştirmiştir. Bkz: Barthold, *Türkistan'ın Kültür Tarihi*, 295.

¹²¹Muhiddinov, "V. P. Nalivkin Kak Issledovatel' Etnografii Narodov Tsentral'noy Azii"; Arapov, "V. P. Nalivkin", 5, 6; Campell, *The Muslim Question and Russian Imperial Governance*, 35; Khimatullaev, "Questions of Nationality and Educational in Russian Turkestan"; Eshenkulova, *Modern Bilimlerin Türkistan'a Girişi*, 58.

¹²²Arapov, "V. P. Nalivkin", 5-6.

*İsmail Gaspıralı hayatı için bakınız; Hakan Kırımlı, "Gaspıralı, İsmâil Bey", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/392-395. Gaspıralı faaliyetleri için bakınız; Savaş Veli Yelok - Zaynabidin Abdırashıdov, "Çarlık Rusya'sında Bir Kırımlının Mücadelesi", *Avrasya Uluslararası Araştırmaları Dergisi* 6/13 (Mayıs 2018), 171-189.

¹²³Campell, *The Muslim Question and Russian Imperial Governance*, 7; Yelok, Abdırashıdov, "Çarlık Rusya'sında Bir Kırımlının Mücadelesi", 176, 177; Eshenkulova, *Modern Bilimlerin Türkistan'a Girişi*, 218.

hazırlamıştır, Sır Derya vilayetinde 32, Fergana’da 124 ve Semerkant’ta 58 olmak üzere toplam 214 medrese olduğunu tespit etmiştir.

Türkistan’daki mektep ve karihânelere hakkında da genel bir rapor hazırlamıştır ve raporunda medreseler ile ilgili yer alan bilgileri “Medrese mütevellileri denetim altına alınmadıklarından kanunsuzluk ve ihmalkârlık artmıştır. Ders programlarının olmayışı, medrese geleneklerinin günümüz ihtiyaçlarını karşılamayı, çoğu müderrislerin bilgi yetersizlikleri ve medreselerdeki düzensizlik neticesinde müderris fazlalığının oluşması bazı Türkistanlılar tarafından da fark edilmiştir” şeklinde özetlemiştir.¹²⁴ Ayrıca 1897 yılında Kattakurgan ve Kızılkum okullarını denetledikten sonra şöyle yazmıştır: “Bu okulların açılması için dilekçeleri imzalayanlar, artık çocuklarını okullara vermek istemiyorlar.” Nalivkin okullar açılırken çocukların okula gönderilmesi için ailelere zorlama yapılmaması gerektiğini, bunun ileride halk içinde yankılanarak büyük tepkilere yol açabileceğini de belirtmiştir. Nalivkin 6 Temmuz 1892 tarihinde Türkistan’daki okulların başmüfettişi olan F. M. Kerenskiy’e “Proekt Pravi k Rukovodstvu pri Otkritii İnorodçeskih Uçiliş v Turkestanskoy Kraye” (Türkistan’da Yerli Okullarının Açılmasına Dair Yönetmelik Taslağı) sunmuştur. 2 Temmuz 1893’te, medreselerin refahını kolaylaştırmak için, Nalivkin derslerin başlangıcı için ortak zaman belirlemeyi önermiş ve 1 Ekim’de Türkistan’daki tüm medreseler için ders başı atamasını gerekli bulduğunu belirtmiştir.¹²⁵

1895 yılında Taşkent’te Türkistan Arkeoloji Sevenler Derneği kurulmuştur.¹²⁶ Nalivkin bu kurumun kurucularından biri olmuştur. Bu kurumda çalışırken Nalivkin Semerkant sakinlerinin anlatılarına ve kendi küçük kazı sonuçlarına dayanarak Uluğbek Gözlemevi’nin yerini tespit etmiştir.¹²⁷ Nalivkin arkeolojik çalışmalarının yanında bu yıllarda oryantal el yazmaları toplamaya başlamıştır. El yazmalarını o dönemde yaşadığı

¹²⁴Kotyukova, “Povest’o Tom Kak Possorilsya Vladimir Petroviç s Fyodorom Mikhailoviçem i s Georgiem Alekseyeviçem”, 77; Eshenkulova, *Modern Bilimlerin Türkistan’a Girişi*, 83, 84; Somuncuoğlu, *Türkistanda Eğitim (1865-1917) ve Çarlık Rusya’sının Sosyo-Politik Açından Eğitime Yaklaşımı*, 54, 86; Muhammedov, “Uçebnoe Delo v Russkom Turkestane: V. P. Nalivkin i «Tuzemnie» Maktabı i Medrese”.

¹²⁵Somuncuoğlu, *Türkistanda Eğitim (1865-1917) ve Çarlık Rusya’sının Sosyo-Politik Açından Eğitime Yaklaşımı*, 170; Muhammedov, “Uçebnoe Delo v Russkom Turkestane: V. P. Nalivkin i «Tuzemnie» Maktabı i Medrese”. Nalivkin’in medreseler ile ilgili verdiği bilgiler için ayrıca Bkz: Barthold, *Türkistan’ın Kültür Tarihi*, 203, 204.

¹²⁶Bu dernekle ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz: Eshenkulova, *Modern Bilimlerin Türkistan’a Girişi*, 181, 182.

¹²⁷Eshenkulova, *Modern Bilimlerin Türkistan’a Girişi*, 183; Kotyukova, “«Utekhi Zakholustnogo Bıtiya» Pis’mo N. P. Nalivkina Akademiku V. R. Rozenu”, 133; Beldiyan, “İz Kazaçego i Nekazaçego Proşlogo”, 311.

Semerkant'ta değil, Buhara ve diğer şehirlerin kitap pazarlarında da aramıştır. 1897 yılında Türkistan Topraklarını ziyaret eden akademisyen K. G. Zaleman, raporunda Nalivkin'in Asya Müzesi'ne iki yazıt bağışladığını kaydetmiştir. Bunlar onun tarafından Asya Müzesi'ne sunulan iş kâğıtları, mektuplar ve vakuf belgeleridir ve korunmuşlardır. Bu belgelerde “V. P. Nalivkin'den Asya Müzesi'ne hediye. Semerkant 23.05.1897” imzasını taşımaktadırlar. Nalivkin bunları Bilimler Akademisi'nin ayırdığı fonlarla ve kendi parasıyla satın almıştır.¹²⁸

Nalivkin 1900 yılında “Rukovodstvo k Praktičeskomu İzučeniyu Persidskogo Yazıkı” (Farsça Dilinin Pratik Çalışması İçin Bir Rehber) adlı eserini yayınlamıştır.¹²⁹ Yine 1900 yılında Çin'de meydana gelen Boksör İsyanı sonrası Duhovskoy'un isteği üzerine “Zapiska o Vozmojnih Sootnoşeniyah Mejdu Poslednimi Sobitiyami v Kitae i Usilennem Panislamistskogo Dvijeniya” (Çin'deki Son Olaylar ile Pan İslamcılığının Yeniden Canlanması Arasındaki Olası İlişki Üzerine) başlığı ile bir rapor hazırlamıştır. Duhovskoy onun raporunu Savaş Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı ve Dışişleri Bakanlığı'na göndermiştir.¹³⁰

27 Mart 1901 tarihinde Nalivkin, Fergana valisi A. P. Çaykovski'nin güç işçisi görevine atanmıştır. Fakat birkaç ay sonra 1901 yılı Mayıs ayında Çaykovski yeni bir görev almış ve Türkistan'dan ayrılmıştır. Tümgeneral Grigory Alekseeviç Arendarenko, Fergana bölgesinin yeni valisi olmuştur.¹³¹ Nalivkin'in hayatı 1901- 1904 yılları arasında F. M. Kerenskiy ile yaşadığı çatışmadan dolayı zor geçmiş ve onun bu yıllar içinde Fergana Valisi G. A. Arendarenko ile ilişkileri de karışık olmuştur. (Arendarenko ile ilgili meseleleri yukarı bölümde anlattığımız için bu bölümde tekrar etmemeyi uygun gördük). Devlet sivil danışmanı olarak Nalivkin yine 1904 yılında “Polojenie Vakufnogo Dela v Turkestanskom Kraye Do i Posle ego Zavoevaniya” (Türkistan Eyaletindeki Vakıf

¹²⁸Kotyukova, “«Utekhi Zakhlostnogo Bıtiya» Pis'ma N. P. Nalivkina Akademiku V. R. Rozenu”, 134.

¹²⁹Abaşın, “Krizis oriyentalizma v Rossiyskoy imperii?”, 22-33; Barthold, *Türkistan'ın Kültür Tarihi*, 189.

¹³⁰Ş. B. Muhammedov, “Sovet Turkestanskogo General Gubernatora ı Opredelenie Taktiki ı Strategii v Reşenii Vakufnogo Voprosa v Turkestane (1887-1917): Priçini Fiasko”, elibrary.ru E.T. 17/11/2022. Rapor ve konu hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz: Campell, *The Muslim Question and Russian Imperial Governance*, 96. Boksör İsyanı için Bkz: Riasanovsky, Steinberg, *Rusya Tarihi Başlangıçtan Günümüze*, 416, 444.

¹³¹Kotyukova, “Povest' o Tom Kak Possorilsya Vladimir Petroviç s Fydorom Mikhailoviçem i s Georgiem Alekseyeviçem”, 123; Vladimir Petroviç Nalivkin, “Tuzemtsy Ran'she ı Teper”, *Polveka v Turkestane V. P. Nalivkin: Biografiya, Dokumentı, Trudi*, S. N. Abaşın vd. (ed.), (Moskova: Izdatel'skiy dom Mardzhani, 2015), 577.

Meselesinin Fethinden Önce ve Sonra Durumu Hakkında) bir rapor hazırlamış ve konu hakkındaki eksiklere dikkat çekmiştir. Nalivkin 1904 yılı Kasım ayında Fergana Askeri Vali Danışmanlığı görevinden istifa etmiş ve bir süre çeşitli komisyonlarda çalışmıştır.¹³² Nalivkin bu yıllar boyunca V. V. Barthold tarafından takdir görmüştür, Barthold onu Türkistan'ın yerli nüfusunun “dili ve yaşam biçiminde belki de en iyi uzmanı” olarak görmüş ve onu aktif bir bilimsel ve gazetecilik faaliyeti yürütmeye davet etmiştir. Nalivkin yayın düzenleyicisi Morozov olan “Russkiy Turkestan” (Rus Türkistanı) gazetesinde askeri memurluk dönemi anılarını yayınlamış, sosyo-politik makaleler ve sosyo eşitsizliği eleştiren yazılar yazmıştır. Örneğin bu makalelerinden birinde bölgenin pamuk üretimi ile ilgili şunları yazmıştır;

“Fergana’da son zamanlarda üretilen pamuk için 40’tan 50 milyon rubleye kadar para alınıyor fakat bu milyon rublelerin çoğunlukla büyük toprak sahipleri, firmalar, alıcılar, Rusya’ya pamuk nakli yapanlar, satış yapanlar, pamuk temizleme fabrikaları ve tüm ev sahipleri arasında paylaşıyor. Çalışan işçi kesime ise bu yolsuzluk payından sadece açlıktan ölmek payı verilmiştir.”¹³³

Nalivkin 1905 yılında İmparatorluk Oryantalizm Derneği’nin Taşkent Şubesi Yönetim Kurulu Üyesi seçilmiştir. 1905 yılında “Tuzemtsı Ranşe i Teper” (Önce ve Şimdi Yerliler) adlı eserini yazmaya başlamış ve bu eserini 1913 yılında yayınlamıştır.¹³⁴ 1905 yılının başında Türkistan Genel Valisi N. N. Tevyashev’in özel bir sohbetlerinde Türkistan topraklarının yerlilerinin Ruslar tarafından işgalinden bu yana ne kadar ve hangi şekilde değiştiğini Nalivkin’den sözlü ve yazılı olarak istemiştir. Nalivkin bu sorunun birçok kişinin ilgisini çekeceğini düşünerek gözlemlerini ve düşüncelerini yazılı olarak belirtmeyi tercih etmiştir. O Nikolay Nikolaevič’in iyi huylu ve dobra olmasının yanında, ona duyduğu sempatisi ve bu konuya olan ilgisi nedeni ile bu işe vicdanlı yaklaşmasını sağlamıştır. Nalivkin anılarında ayrıca akşamları boş zamanında birkaç ay boyunca bu çalışma için çalıştığını ve aynı yıl Temmuz ayında el yazması makalesi “Epoha Naşih Zavoevaniy” (Fetihlerimizin Çağı) Tevyashev’e verdiğini belirtmiştir.¹³⁵ Nalivkin 1906 yılına kadar bulunduğu çeşitli idari pozisyonlarda (Askeri Valiliği’nde

¹³²Somuncuoğlu, “Türkistan’da İki Rus Eğitimci: Vladimir Petroviç Nalivkin ve Nikolay Petroviç Ostroumov”, 316.

¹³³Arapov, “V. P. Nalivkin”, 14; Beldiyan, “İz Kazaçego i Nekazaçego Proşlogo”, 312, 313.

¹³⁴Abaşin, “Krizis oriyentalizma v Rossiyskoy imperii?”, 22-33.

¹³⁵Nalivkin, “Tuzemtsy Ran'she i Teper”, 380.

özel görevler alan yetkili, Rus-Yerli okulunun müdürü, Türkistan Eğitim Bölgesi Müfettişi, Askeri Vali Yardımcısı) devlet adamlarının görevlerini suistimalleri ile savaşıp, sivil nüfusun kanunsuz şekilde vergilendirilmesine, yöneticilerin çiftçilerin topraklarını zorla ellerinden alıp, onları topraklarından çıkartma isteklerine karşı gelmiştir.¹³⁶

1906 yılında Nalivkin Genel Vali D. L. Subbotiç yönetiminde iken kendi isteği ile görevinden istifa etmiştir. Bu görevinden gerçek bir devlet meclis üyesi yani sivil bir general rütbesi ile yine “ailevi nedenlerden dolayı” ayrılmayı tercih etmiştir.¹³⁷ Bir süre çeşitli kurslarda İslam Hukuku dersleri okutmuş, Sartça dersleri vermiş ve aktif olarak Sosyal Demokratların yasal organı olarak kabul edilen “Russkiy Turkestan” (Rus Türkistanı) gazetesi ile işbirliği yapmıştır.¹³⁸

1.4. Siyasi Hayatı, Fikirleri ve Faaliyetleri

Vladimir Petroviç Nalivkin siyasi hayatına 1905 yılında meydana gelen Rus Devrimi sonrası başlamış ve Duma milletvekili olmuştur. Siyasi hayatının ilk ve devam eden yıllarında Rus yönetimini sürekli eleştirmiştir. Yaptığı eleştiriler ve muhalefet yüzünden siyasi çevrede göze batmış ve fazla taraftar bulamamıştır. Siyasetle ilgilendiği yıllarda çok az ilmi çalışma yapmış, Nalivkin’in çevresinin tanınmış simaları onun siyasete girmek yerine bilgilerini kullanarak yeni eserler yazmasının hem kendisi hem de Rusya için daha iyi olacağını söylemişlerdir.

1898 yılında Andican’da Müslümanların Rus birliklerine saldırdıkları Dukchi (Dükçü) İşhan* ayaklanmasından sonra Nalivkin Rus yönetimini siyasi olarak eleştirmeye başlamıştır. 1899 yılında “Zapiska o Vozmojnih Sootnoşeniyah Mejdu Poslednimi Sobıtiyami v Kitaye i Usilennem Panislamistskogo Dvijeniya” adıyla bir yazı yazdığından yukarı ki bölümde bahsetmiştik. Nalivkin yazısında “... Müslüman kültürü,

¹³⁶Beldiyan, “İz Kazaçego i Nekazaçego Proşlogo”, 311, 312, ; Kotyukova, “Antipod ‹Çeloveka v Futlyare› Vospotinaniya o B. P. Nalivkin”, 81.

¹³⁷Kotyukova, “Antipod ‹Çeloveka v Futlyare› Vospotinaniya o B. P. Nalivkin”, 76; Arapov, “V. P. Nalivkin”, 14; Somuncuoğlu, “Türkistan’da İki Rus Eğitimci: Vladimir Petroviç Nalivkin ve Nikolay Petroviç Ostroumov”, 316.

*Dukchi (Dükçü) İşhan İsyanı: Andican Ayaklanmasıdır. Ayrıntılı bilgi için Bkz: Seda Yılmaz Vurgun, “1898 Dükçü İşhan İsyanı (Andican Ayaklanması)”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 54, (Erzurum, 2015), 607-623.

¹³⁸Abaşin, “Krizis oriyentalizma v Rossiyskoy imperii?”, 22-33; Kotyukova, “Antipod ‹Çeloveka v Futlyare› Vospotinaniya o B. P. Nalivkin”, 76; Arapov, “V. P. Nalivkin”, 6.

Müslüman kalırken, hiçbir zaman asimile olamaz, Avrupa'nın tüm yaşam biçimiyle tamamen uzlaşmaz, demek ki, Avrupa kültürü üzerlerine gittikçe ve daha fazla baskı uyguladıkça, Müslümanlar nefret ettikleri bu boyunduruktan kurtulmak için gittikçe daha güçlü bir istek duyuyorlar” diyerek Müslümanların uyanışını ve hem Rus hem de Avrupa asimilasyonuna karşı koyduklarını anlatmıştır. Yazının devamı şöyledir:

“...Biz (Hristiyan milletler) ile yarı vahşi ve fanatik İslam'ın çatışması üst düzey okuyucuları korkutuyordu. Birleşen ve güç kazanan Pan-İslamizm Avrupa medeniyetine karşı korkunç bir gazavat, kaçınılmaz olarak patlayacak... Bizler, kuşkusuz, coğrafi konumunun özelliklerinden dolayı Rusya'nın payına düşen elbette ki, mücadelenin en zor kısmı olan Müslüman gazavatını sakın ve bilinçli bir şekilde beklemektir...”¹³⁹

1905 yılında Rus Devrimi sonrası Duma'ya Rus Türkistan'ını* temsil etmek üzere seçilen Nalivkin'in siyasete girmesi ile sosyalistlere olan yakınlığı ve monarşiye olan karşıt eğilimleri ortaya çıkmaya başlamıştır. 1906 yılında General vali D. I. Subotic'in altında gerçek bir devlet meclis üyesi (sivil bir general rütbesi ile) “ailevi nedenlerden dolayı” istifa etmiştir.¹⁴⁰ 1906 yılında Nalivkin Türkistanskiye Vedomosti gazetesinde “Tuzemny Proletaryat” (Yerli Proletarya) isimli bir makale yayınlamış ve onun bu yazısı 1917 yılında yeniden ortaya çıkmıştır. O bu yazısında “yerlilerin genel olarak eşit olmayan ayrı bir topluluk olduğunu” ve “bölgenin gelecekteki yaşamında önemli bir rol oynamaları” gerektiğini belirtmiştir. Makalesinin devamında Nalivkin Rus sosyalistlerinin “yeterince açıklığa kavuşturulmamış” yerli proletaryaya “uyanması” dileğini yazmıştır.¹⁴¹

1907 yılında İkinci Duma seçim sırasında Nalivkin, Taşkent'in Avrupa nüfusundan milletvekili (Sır Derya bölgesinden) seçilmiştir. Petersburg'a giderken, kendisini uğurlayan işçilere, “halkın çıkarlarını kararlılıkla savunacağını ve halkın güvenini haklı

¹³⁹Abaşin, “Krizis oriyentalizma v Rossiyskoy imperii?”, 41-50.

*Rusya Demokrat Sosyal İşçi Partisi. Bu Duma içinde Rus sömürgeleri fazlası ile temsil edilmiş ve yerli Orta Asyalılar yeterince temsil edilmeyen birlik içinde kalmıştır. İlk Duma için Bkz: Riasanovsky, Steinberg, *Rusya Tarihi Başlangıçtan Günümüze*, 426, 427.

¹⁴⁰Abaşin, “Krizis oriyentalizma v Rossiyskoy imperii?”, 22-33; Kotyukova, “Antipod «Çeloveka v Futlyare» Vospotinaniya o B. P. Nalivkin”, 76; Kotyukova, “Antipod «Çelovka v Futlyare» (Vospominaniya o Vladimire Petroviç Nalivkine)”, 147, 148; Barthold, *Türkistan'ın Kültür Tarihi*, 189.

¹⁴¹Abaşin, “Krizis oriyentalizma v Rossiyskoy imperii?”, 41-50; Kotyukova, “Antipod «Çeloveka v Futlyare» Vospotinaniya o B. P. Nalivkin”, 76.

çıkarmaya çalışacağını” temin edeceğini söylemiştir.¹⁴² Nalivkin Duma’ya sosyalist fikirlere sahip bir adam olarak girmiş ama RSDRP* üyeliğine girmemiştir. Fakat partisiz kaldığı için o (RSDRP) Duma grubuna katılmıştır. Zeki Velidi Togan da Nalivkin’in valiliğe kadar yükselmiş bir asker olmasına rağmen “Sosyal Demokrat Partisine” dâhil olduğunu söylemiştir.¹⁴³ Nalivkin 9 Şubat 1907 tarihinde Taşkent’te yaptığı toplantıda siyasi konumunu özetleyen bir konuşma yapmıştır. O bu konuşmasında şunları söylemiştir: “...ben, görüşlerime daha yakın olduğum Sosyal Demokratların sıralarında oturacağım, ancak ben hala partili değilim, yönetime o kadar baskı yapıyorum ki, son yıllarımda özgür olmak ve ıstırap çeken vatanıma son özgür yetkilerimi vermek istiyorum.”¹⁴⁴ Ayrıca İkinci Devlet Duması milletvekili seçildiği zaman kendi seçmenlerinin önünde şu konuşmayı yapmıştır:

“Ben bir asilzadeyim ve o yüzden Duma’ya girdim, fakat kendi asilzadeliğimden vazgeçiyorum. Rusya mülk üyeleri ve kastlara değil, halkına hizmet eden, demokratik devlet olmak zorundadır. Ben bir askerim ve Duma’ya gidiyorum, savaşa insanları ezen ve eziyet çektirenlere karşı savaşa, halkın refahı ve özgürlüğü için savaşa... Eski mesleğimi yeniden uygulamak için... Ben partisizim, ama sosyal demokratların arasına oturmaya gidiyorum.”¹⁴⁵

Nalivkin’in bu kısa konuşmasından soyluluğundan vazgeçtiğini, Rus yönetimini halkına eşit davranmamakla itham ettiğini, ezilen halkın haklarını savunmak için Duma’ya girdiğini açık olarak anlaşılmaktadır. Konuşmasında asker olduğuna vurdu yapan Nalivkin, milletvekilliği görevini de askerlik görevine benzetmiş ve her iki görev amacını ezenlere karşı savaşmak olarak açıklamıştır.

1907 yılında Nalivkin ileri seçmen bloğunun adayı olarak Türkistan İkinci Devlet Duması’nın milletvekili olarak seçilmiştir. O Duma Askeri Mahkemesi’nin kaldırılması hakkında kanun taslağı oluşturma komisyonunun bir üyesi olmuş ve 30 Mart 1907 tarihinde Duma’da eski bir subay olarak Sosyal Demokrat fraksiyonu adına askeri mahkemelerin kaldırılmasını talep eden ve çarın adaletsiz oluşunu kötüleyen bir konuşma

¹⁴²Lunin, Miller, “V. P. Nalivkin”.

*RSDRP: Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi, 1898’de kurulmuştur ve Rusya’nın ilk Marksist partisidir. Daha sonra Bolşevik ve Menşevik olmak üzere ikiye bölünmüştür.

¹⁴³ Togan, *Hatıralar*, 114,115.

¹⁴⁴Beldiyan, “İz Kazaçego i Nekazaçego Proşlogo”, 312.

¹⁴⁵Beldiyan, “İz Kazaçego i Nekazaçego Proşlogo”, 312.

yapmıştır: “Önceden adalet tanrıçası Femida’yı günahsız bir kız olarak gösteriyorlardı. Gözlerinde bant olan (ya da gözleri örtülü), ama şimdi bu hanımın alınına şu ölümcül kelimeleri yazmak gerekiyor: açık arttırmadan satılır.”¹⁴⁶ Petersburg mahkemesinin yardımcısı savcı I. Ruban (Nalivkin’in arkadaşı) Nalivkin’i bu konuşması ile mahkemeye hakaret ettiği için düelloya çağırması fakat öğrencileri ile çalışanları Duma oturumu başlamadan önce Tavriçevkiy (Tauride) Saray binasına Nalivkin’i büyük bir alkış kopararak omuzlarına almışlardır.¹⁴⁷

Petersburg meydanlarının birinde toplanan kalabalığa Kazak birliklerini göndermişlerdir. Nalivkin meydana gelerek Kazaklarla konuşmuş ve kan dökülmesini engellemiştir. 1905 yılının olayları insanların hafızalarında henüz yeni olduğu için Nalivkin’in davranışı onun Duma milletvekilliğinin popülerlik kazanmasına ve tanınmasına katkı yapmıştır. Onun gayreti ve prensipli pozisyonu çeşitli muhalefet güçleri arasında olumlu bir durum olarak değerlendirilmiştir.¹⁴⁸

Nalivkin ne Menşeviklere ne de Bolşeviklere karşı kesin sempatisini hiçbir zaman söylememiştir. Fakat Menşevik liderlerinin daha az militan tavrına biraz daha sempati duyduğu söylenebilir. Nalivkin’in torunu İvan büyükbabasının siyasi tercihlerini şöyle tanımlamıştır: “Kendisini partinin bir üyesi olarak görmüyor, yalnızca sosyal demokrat ideallere sempati duyuyordu.”¹⁴⁹ Nalivkin’in bölgesel yönetim için özgür konuşması pek hoş karşılanmamıştır. Onun Duma’da Türkistan’ın temsil hakkı daha sonra ortadan kaldırılrsa bile, Nalivkin Türkistan milletvekili olarak tanınmaya devam etmiş ve Rusya’nın sömürge politikalarını eleştiren biri olarak tanınmıştır. O 1907 yazında İkinci Duma’nın dağıtılmasından sonra görevinden ayrılmıştır. Taşkent’e dönen ve sert muhalefet açıklamaları yüzünden emekli maaşı kesilen Nalivkin’in general rütbesi korunmuştur. Hayatını devam ettirmek için edebi emekle para kazanmıştır.¹⁵⁰ Farklı bir kaynaktan ise Nalivkin’in 1907 yılında General Skobelev hakkında anılarını yayınlamasından sonra, belirlenen süreye hizmet etmediği için emekli maaşının yarısından (ayda 98 ruble) yoksun bırakılmıştır. Geçimini sağlama konusunda kaynaklar

¹⁴⁶Beldiyan, “İz Kazaçego i Nekazaçego Proşlogo”, 312.

¹⁴⁷Lunin, Miller, “V. P. Nalivkin”.

¹⁴⁸Beldiyan, “İz Kazaçego i Nekazaçego Proşlogo”, 311, 312; Barthold, *Türkistan’ın Kültür Tarihi*, 189.

¹⁴⁹Kotyukova, “Antipod «Çelovka v Futlyare» (Vospominaniya o Vladimire Petroviç Nalivkine)”, 148.

¹⁵⁰Kotyukova, “Antipod «Çeloveka v Futlyare» Vospotinaniya o B. P. Nalivkin”, 77; Abaşın, “Krizis oriyentalizma v Rossiyskoy imperii?”, 41-50; Arapov, “V. P. Nalivkin”, 6; Eshenkulova, “Modern Bilimlerin Türkistan’a Girişi”, 58.

ortak görüştedir ve onun edebi eserler yazma, gazetelerle işbirliği yapma, dönemsel olarak oluşturulan derslerde öğretim görevi ile geçimini sağlamaktadır.¹⁵¹

Nalivkin'in torunu İvan anılarında büyükbabasının İkinci Devlet Duması'nın dağılmasından sonra ki faaliyetleri hakkında bilgiler bulunmaktadır. Torunu Duma dağıldıktan sonra büyükbabasının mücadele eden güçler arasında yerini daha net şekilde belirlediğini ve önceden Nalivkin için değerli olan bağları kararlı bir şekilde kopardığını aktarır. Nalivkin Duma'nın dağıtılmasından sonra Taşkent'e dönmüş fakat orada yaşayan yaşlı annesini ziyarete gitmemiştir. Nalivkin annesinin monarşik yapıyı koruduğunu düşünmüş ve annesi ile karşılaşmanın hem acı verici hem de gereksiz olduğuna inanmıştır.¹⁵²

Nalivkin bu dönemde devlet görevlisi birçok arkadaşından kendi siyasi inançlarına katılmasını beklemiş ve beklentisi gerçekleşmeyince de arkadaşları ile görüşmeye devam etmemiştir. Torun İvan bunu şu şekilde aktarmıştır:

“Annemin bir zamanlar Vladimir Petroviç'in yakın arkadaşları olan düzinelerce soyadını aradığını hatırlıyorum, ancak çocukluğumda artık Nalivkinlerin evini ziyaret etmiyorlardı. Nalivkin'in evinden çok uzak olmayan eski Nikiforov topraklarında N. P. Ostroumov'un kızının eşi olan N. G. Malitski'nin bir sayfiyesi vardı. Sonuncusu, yaz aylarında sık sık Malitskileri ziyaret ediyordu ve Vladimir Petroviç'in yaşadığı evi her zaman geçmesine rağmen, sonuncusuna asla gitmiyordu - yaşam yolları çok farklıydı.”¹⁵³

Nalivkin'in torunun anıları onun siyasi görüşüne dair bilgiler de içermektedir. Türkistan Genel Valisi görevine Nalivkin'in askeri okul yoldaşlarından birinin atanması planlandığı zaman Nalivkin ve kızı arasında geçen konuşmayı torunu aktarmaktadır: “Onu ziyaret edecek misin? diye annem sordu. Mutlaka, Vladimir Petroviç şaka ile cevap verdi. Yalınayak, uygun kıyafet ve Kostya Blinov ile kol kola, Soborka sokağı boyunca Beyaz Saray'a yürüyeceğiz bu benim vali ziyaretim olacak.” Nalivkin siyasi görüşlerini paylaşmayan eski arkadaşlarına karşı hoşgörüsüz bir tutum takınmıştır. Fakat onun bu

¹⁵¹Kotyukova, “Antipod «Çeloveka v Futlyare» Vospotinaniya o B. P. Nalivkin”, 76; Duma ve Duma'daki yerli ve yerli olmayanlar hakkında Bkz: Adeep Khalid, “Culture and Power in Colonial Turkestan”, journals.openedition.org E.T. 19/11/2022.

¹⁵²Kotyukova, “Antipod «Çelovka v Futlyare» (Vospominaniya o Vladimire Petroviç Nalivkine)”, 151, 152.

¹⁵³Kotyukova, “Antipod «Çelovka v Futlyare» (Vospominaniya o Vladimire Petroviç Nalivkine)”, 152.

tutumu düşman tarafına atfetmediği “Tolstoyluları” içermemiştir. Nalivkin, Lev Tolstoy ve onun öğretilerinin “sıcak bir hayranı” olan Y. O. Yakubovskiy ile dostane ilişkilerini korumuştur. Yuri Osipoviç, onun oğlu ve kızının evlerine konuk olmuş ve her zaman uzun süre konuşmuşlardır. Nalivkin’in ayrıca “basitleştirmenin” ateşli destekçisi, tuhaf kostümü ve korkunç derecede ihmal edilmiş saçlarıyla Tolstoy’lu Kostya (K. L.) ile sıcak ilişkileri olmuştur. Nalivkin’in torunu İvan onun arkadaşlık ilişkilerine dair anılarında şunları aktarmaktadır:

“Vladimir Petroviç’in Duma’dan tanıdığı sosyal demokratlara, Çheidze’ye ve Tsereteli’ye karşı coşkulu bir tavırla birlikte, anarşist P. A. Kropotkin’e derinden saygı duyuyordu ve daha az tanınmış siyasi figürlerden asi teğmen P. P. Şmidt’e, Maria Spiridonova’ya, Devlet Duması’nın üyesi Pavel Alekseyeviç Anikin’e sempati duyuyordu. Vladimir Petroviç’in bu kişisel sempatileri, onun dünya görüşünün çok karakteristik bir özelliğini yansıtıyordu. Ailede, çarlıkla farklı şekillerde savaşıyan eserlerden, anarşistlerden, Tolstoylulardan ve diğer siyasi gruplardan bahsederken, Vladimir Petroviç onlardan düşman olarak değil, ama kafa karıştırıcı ve dolambaçlı bir şekilde aynı hedefe giden insanlar olarak bahsediyordu. Çarlığa karşı kazanılan zaferinden sonra bu gruplar arasında şiddetli mücadelenin kaçınılmazlığını öngörmüyordu ve devrimin zaferiyle gelecek olan toplumun demokratik yapısının, arkalarındaki milyonlarca sıradan insanın arzularını yansıtan solcu siyasi grupların programlarında bulunan ilerici her şeyin seçilmesini sağlayacağına inanıyordu. Görünüşe göre bu düşünceleri, Vladimir Petroviç’in Bolşeviklerin taktiklerini paylaşmamasının nedenlerinden biriydi. Vladimir Petroviç’in saygısını kazanan ve kendilerini hiçbir şekilde lekelemeyen kişiler, ömür boyu onun için değerli kalıyordu.”¹⁵⁴

Bazı tarihçiler Nalivkin’in ütöpik sosyalizm fikirleri taşıdığını düşünmüş, bazıları onun liberal-demokratik görüşlerinin büyük ölçüde milliyet geleneklerine geri döndüğünü iddia etmiştir. Farklı bazı görüşlerde onun önce sosyal demokrasiye sonra ütöpik sosyalizme ve devrimci Şubat Devrimi’ne yöneldiğini, kansız bir yolla halkın yaşam standartlarının yükseleceğine inanmıştır. Ortak görüş ise Leo Tolstoy’un öğretilerinin onun üzerinde güçlü bir etkiye sahip olduğudur. Nalivkin’e göre “hakikate” ulaşmak için “insanlarla kaynaşmak, onlardan sadelikle yaşamayı öğrenmek, yüz terinde hiçbir işten

¹⁵⁴Kotyukova, “Antipod «Çeloveka v Futlyare» Vospotinaniya o B. P. Nalivkin”, 88.

kaçınmamak, emeğin elde ettiği ekmeği yemek, nesilden nesile aynı insanların emek parasıyla edindiğimiz bilgi ve kültürü insanlarla paylaşmak” gerekmektedir.¹⁵⁵

Torun İvan, Nalivkin’in Taşkent’teki faaliyetleri ve arkadaşları hakkında da bilgiler vermiştir. Taşkent’te uzun süre avdaki daimi yol arkadaşları gimnazyum öğretmeni M. K. Smirnov ve veteriner Bronnikov olmuştur.

“Avdan döndükten sonra, Vladimir Petroviç sonsuz çay içmeye ve “askeri harekâtın gidişinin” analizi başlıyordu, onları dinleyen aile üyeleri ve “ışığa” gelen tanıdıkları kahkaha krizine giriyordular. Çoğunlukla, Vladimir Petroviç’e “taksir” (en saygın olan) Bronnikov hizmet ediyordu.”¹⁵⁶

Zamanla Nalivkin’in karakteri Türkistan’daki kültürel çalışmaların sonuçları, toplumun M. E. Saltıkov-Şedrin tarafından “Taşkent beyleri” olarak damgalanan kesimiyle ve özellikle 1905 devriminin yenilgisi ve ardından gelen dönem, hayal kırıklığı olarak bir iz bırakarak değişmiştir. Bir zamanlar neşeli olan Nalivkin sinirli, eski arkadaşlarına ve ailesine genellikle “keyifsiz” görünen biri olmuştur. Torun Nalivkin’in anılarında onun bu durumuna güzel bir örnek olay yer almaktadır:

“ - Bir gün, annem anlatıyordu, onun ısrarla kariyerini sürdürmekte olan eski bir meslektaşısı Vladimir Petroviç’i görmeye geldi. Vladimir Petroviç konuşmada kısa zamanda kendi düşünceleriyle tartışmaya geçti ve özellikle General Vali’ye ve onun çevresine şiddetle saldırıyordu. Onun konuğu Vladimir Petroviç’e itiraz etmeye cesaret edemiyordu ve “aykırı” konuşmaları desteklemekten daha da korkuyordu. Kerevit gibi kıpkırmızı oturuyordu, sandalyesinden fırlıyordu ve konuşmaya tüm katılımı “Evet, ne de olsa ...” ünlemini tekrarlamaktı.”¹⁵⁷

Torun İvan ayrıca büyükbabasının ideolojik fikirleriyle aynı olmayan kişiler hakkında söyledikleri hakkında da bilgiler vermiştir:

“Yetişkinlerin arasında meydana gelen konuşmaların varlığına bakamayacak kadar küçüktüm. Ancak Vladimir Petroviç birine “monarşist”, “kara yüzçü”, “jandarma”

¹⁵⁵Kotyukova, Kotyukova, “Antipod <Çeloveka v Futlyare> Vospotinaniya o B. P. Nalivkin”, 81, 82; Arapov, “V. P. Nalivkin”, 6; Nalivkin, “Tuzemtsı Ranşe ı Teper”, 439.

¹⁵⁶Kotyukova, Kotyukova, “Antipod <Çeloveka v Futlyare> Vospotinaniya o B. P. Nalivkin”, 84.

¹⁵⁷Kotyukova, “Antipod <Çelovka v Futlyare> (Vospominaniya o Vladimire Petroviç Nalivkine)”, 157.

veya “gardiyan” lakapını verdiğinde, kelimelere o kadar çok duygu kattı ki, bir çocuğun bile böyle bir kişiye karşı tutumu hakkında hiçbir şüphesi yoktu.”¹⁵⁸

Nalivkin hayatının 1907-1917 yıllarında çok fazla çalışma yapmamıştır. Bu dönemde çok aktif olmasa bile yine de bilimsel faaliyetlerde bulunmaya devam etmiştir. 1912 yılında “Russko-Sartovskiy i Sartovsko-Russkiy Slovar” (Rusça- Sartça ve Sartça -Rusça Sözlük), 1912-1913 yıllarında yeniden yayınlanmıştır. “Turkestanskiy Kurer” (Türkistan Kurye) adlı gazetede “Tuzemçı Ranşe i Teper”(Önceki ve Şimdiki Yerliler) adı altında bir dizi makale yayınlanmış ve 1913 yılında aynı isimle bir kitap olarak yayınlanmıştır. Zeki Velidi Togan anılarını anlattığı “Hatıralar” adlı eserinde 1913 yılında Nalivkin ile görüştüğü ve Nalivkin’in Müslümanların teşkilatlandırılması gerektiğini söylediğini belirtmiştir.¹⁵⁹ Bu dönemde iktidar ve seçkinler tarafından reddedilen Nalivkin, her türlü sosyalist ve yerli aydınlarla daha yakından görüşmeye başlamıştır.¹⁶⁰

Toran İvan anılarında yönetimle geçinemeyen Nalivkin’in maddi olarak sıkıntı çektiğini, gazeteye makaleler yazarak geçimini sağlaması ile ilgili bilgiler şu şekilde yer almıştır:

“Vladimir Petroviç mal düşkünü değildi ve görünüşe göre rütbelere ve kariyere oldukça kayıtsızdı. Yerel liderlerden biri onu eğitim bölümünde çalışmaya çağırırdı.(Nalivkin’in arkadaşları bu yıllarda artık general rütbelerindedir. Torunun dedesi hakkında bahsettiği rütbelere ve kariyerine karşı kayıtsızlıkta biraz serzeniş hissedilmektedir.) Ancak rütbelere ve kariyerlere ilgisizlik, Vladimir Petroviç’in şan şeref düşkünlüğünden de yoksun olduğu anlamına gelmiyordu. O edebi eserlerine çok kıskançlıkla davranıyordu ve gazeteye sırası gelen bir makale göndermeden önce Maria Vladimirovna’ya veya daha sık anneme gelir ve el yazmasını okurdu. Eğer makale samimi bir onay uyandırdıysa, yazarın yüzü samimi bir sevinç ifade ediyordu.”¹⁶¹

¹⁵⁸Kotyukova, “Antipod <Çeloveka v Futlyare> Vospotinaniya o B. P. Nalivkin”, 86.

¹⁵⁹Togan, *Hatıralar*, 115, 325.

¹⁶⁰Abaşin, “Krizis oriyentalizma v Rossiyskoy imperii?”, 22-33; Kotyukova, “Antipod <Çeloveka v Futlyare> Vospotinaniya o B. P. Nalivkin”, 77; Muhiddinov, “V. P. Nalivkin Kak Issledovatel’ Etnografii Narodov Tsentral’noy Azii”; Togan, *Hatıralar* ismi eserinde Nalivkin’in “Eskide ve Şimdiki Halde Yerliler”, “(yani Türkistanlılar)” olarak bahsettiği eserini 1908 yılında yazdığını söylemiştir. Bkz: Togan, *Hatıralar*, 114,115.

*Kısa bir süre sonra bu kurumun adı yeniden İşçi ve Köylü Vekilleri Sovyeti Taşkent Yürütme Komitesi olarak adlandırılmıştır.

¹⁶¹Kotyukova, “Antipod <Çeloveka v Futlyare> Vospotinaniya o B. P. Nalivkin”, 85.

Şubat 1917 tarihinde Rusya’da meydana gelen devrim, Çarı devirmiş ve Türkistan Genel Valisi’nin rolü de ortadan kalkmıştır. Nalivkin Türkistan topraklarındaki dönüşümlerin aktif bir katılımcısı olmuş, devrimi coşku ile karşılamış, Mart ayında Kamu Yürütme Komitesi* adına Turkestanskıe Vedomosti’nin editörü ve Najat olarak yeniden isimlendirilen eski Türkistan yerel gazetesinin başkanı olarak atanmıştır.¹⁶²

Nalivkin’in torunu onun bu dönem hakkındaki halini anılarında şöyle anlatmaktadır:

“Vladimir Petroviç, Şubat Devrimi haberlerini coşkuyla karşıladı. Bu olayın büyük önemi hakkındaki düşüncelerini herkesle paylaşmaya hazır, daha önce sıradan insanlar olarak gördüğü kişiler bile ona iyiye doğru değişmiş gibi Onun hayatının son döneminde meydana gelen en önemli olaydı. Vladimir Petroviç, Troitski kamplarındaki istihkâmcıların başarısız ayaklanması hakkında bilgi sahibi olduğunda kasvetli ve depresyondaydı. 1914 savaşı bizim ailemizde hiçbir alkışlamayla karşılaşmadı. Vladimir Petroviç, bu savaşta zafere halkın değil, yalnızca çarlık hükümetinin ihtiyacı olduğunu söylüyordu.”¹⁶³

Zeki Velidi Togan anılarında 1917 yılı inkılabında Nalivkin’in Sır Derya valisi olduğunu ve kendisini birkaç kez Sır Derya vilayeti idare meclisine çağırıldığını söylemiştir.¹⁶⁴ Nalivkin Şubat devrimi ile ilgili sözlerinden devrimin şiddetle değil konuşma ile gerçekleşeceğine inandığını, Rus toplumunun aydın kesiminin halktan sade ve basit yaşamayı öğrenerek onlarla kaynaşması gerektiğini, böylece köylülerin yaşam şartlarının artması ile bir değişimin meydana geleceğini öğreniyoruz. Onun devrim hakkındaki düşünceleri şöyledir:

“Eski dünyaya karşı mücadelede devrimin sadece kelimelerin ve ikna gücünün gücüyle hareket etmesi gerektiğini, çünkü insan araçlarının Fransız Devrimi’nin araçlarından çok daha güçlü olduğunu” yani devrimin yalnızca “söz ve ikna gücüyle hareket etmesi gerektiğini” söylemiştir. “Nesilden nesile aynı insanların emekleriyle edindiğimiz bilgi ve kültür, halkla kaynaşmak, halktan sade yaşamayı öğrenmek ve

¹⁶²Abaşin, “Krizis oriyentalizma v Rossiyskoy imperii?”, 22-33; Kotyukova, “Antipod «Çeloveka v Futlyare» Vospotinaniya o B. P. Nalivkin”, 76; Lunin, Miller, “V. P. Nalivkin”.

¹⁶³Kotyukova, “Antipod «Çelovka v Futlyare» (Vospominaniya o Vladimire Petroviç Nalivkine)”, 160.

¹⁶⁴Togan, *Hatıralar*, 131.

halkla paylaşmak aydınların görevidir. Köylülüğün yaşam standardı ve eğitimi yükselecek ve sanayiye güçlü bir ivme kazandıracak”¹⁶⁵

Nisan 1917 tarihinde Rusya Geçici Hükümeti Nalivkin’i Türkistan Sivil Yönetim Komiserleri pozisyonlarından birine (Türkistan Askeri Bölgesi Geçici Başkomutanlığı) atamış ve aynı yılın 19 Temmuz tarihinde Türkistan hükümetindeki birinci kişi olan Türkistan Komitesi Başkanı (Türkistan’ın Geçici Hükümet Komitesi Başkanı) seçilmiştir. Zeki Velidi Togan anılarında eski Sosyal Demokrat Nalivkin’in bu göreve yani Sır Derya vilayeti valiliğine getirilmesini sevinçle karşıladığını ve onu bizzat gidip tebrik ettiğini söylemiştir.¹⁶⁶ Nalivkin bu göreve Sovyetlerin tavsiyesi ve Rusya Başbakanı A. F. Kerenskiy’in kararı ile seçilmiştir. Onun iyi tanıdığı eski çarlık seçkinleri, sosyalistler ve yerli liderler arasındaki bir uzlaşmayı başarılı bir şekilde kendisiyle birleştirmiştir. Nalivkin savaşı grupları uzlaştırmaya çalışmış ve aralarında arabuluculuk da yapmıştır. Bu duruma örnek Togan’ın anılarında Nalivkin’in önderliğinde Türkistan Komitesi partilerine ve diğer siyasi oluşumlarına yeni bir şekil verdiğinden bahsetmesi verilebilir. Togan’ın Türkistanlıların mecburen askerliğe alınması, bunların polis ve demir yolu işçiliğinde de çalışması yönündeki tavsiyesi üzerine Nalivkin’in de bu fikirlere taraftar olması ile birkaç Müslümanı polis idaresinde önemli görevlere getirtmiştir.¹⁶⁷

Fakat Bolşevikler ile ilgili sorunları çözme konusunda ciddi görüş ayrılıkları olmuş, Bolşevikler ve Menşevikleri uzlaştırma girişimleri başarısız olmuştur. Bu görevinde iken Nalivkin Rus sömürgecilerinin hâkimiyetlerini sürdürmeleri yerine, yerli Türkistanlıların Türkistan topraklarında siyasi olarak baskın olması gerektiğini savunmuştur.¹⁶⁸ O bu olaylar sonucu geldiği pozisyonlar hakkında şunları söylemiştir: “şaşırmış, bir o yana bir bu yana çırpınıyordum.” Şiddet ideolojisini reddeden ve kamusal yaşamın sorunlarına

¹⁶⁵Kotyukova, “Antipod ‘Çeloveka v Futlyare’ Vospotinaniya o B. P. Nalivkin”, 86; Muhiddinov, “V. P. Nalivkin Kak Issledovatel’ Etnografii Narodov Tsentral’noy Azii”; Kotyukova, “Vıstupleniya Temnikh Sil Pod Rukovodstvom Bezotvestvennikh List’ Revolyutsionnie Sobitiya v Turkestane i V. P. Nalivkin”, 141; Lunin, Miller, “V. P. Nalivkin”.

¹⁶⁶Togan, *Hatıralar*, 135.

¹⁶⁷Togan, *Hatıralar*, 135.

¹⁶⁸Nalivkin, Nalivkina, *Muslim Women of the Fergana Valley*, 8; Abaşin, “Krizis oriyentalizma v Rossiyskoy imperii?”, 22-33; Kotyukova, “Antipod ‘Çeloveka v Futlyare’ Vospotinaniya o B. P. Nalivkin”, 76; Muhiddinov, “V. P. Nalivkin Kak Issledovatel’ Etnografii Narodov Tsentral’noy Azii”; Somuncuoğlu, “Türkistan’da İki Rus Eğitimci: Vladimir Petroviç Nalivkin ve Nikolay Petroviç Ostroumov”, 316; Nalivkin, “Tuzemtsy Ran’she ı Teper”, 433; Barthold, *Türkistan’ın Kültür Tarihi*, 189,190.

karşı bir çözüm getirme isteği onu Bolşeviklerden uzaklaştırmıştır.¹⁶⁹ Bununla birlikte Nalivkin Bolşevikleri ve Menşevikleri* barıştırma girişimlerinden de vazgeçmemiştir. O bu düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir: “Ancak, umalım ki, karşılıklı arzuyla, hem kendi hem de başkalarının özgürlüğüne karşı doğru tutumlar, düşman olmadan, her durumdan mümkün olduğunca düzgün ve insani bir şekilde çıkma arzusuyla.” Nalivkin ılımlı fikirlere sahip olmuş olsa da Geçici Hükümet sömürgeci yerleşimciler ve göçebeler arasında meydana gelen 1916 ayaklanmasındaki şiddeti engelleyememiştir.¹⁷⁰ 1916 yılında yerli halkın heyecan ve isyanını gözlem ve analitik öngörüsü ile değerlendirmiştir. Yerli halk ile arabuluculuk yapmak isteyen her çeşit yerli ve yabancı “tolmaçlara” (tercümanlara) karşı Çar yönetimini uyarmıştır. Nalivkin Rus yöneticilerin kendilerinin yerlilerin dilini bilmesi ve işçilerle doğrudan konuşması gerektiğini düşünmüştür. (Nalivkin’in bu raporunu F. Kerenskiy’nin* tarafından kendi adına yayınlanmıştır.) Onun bu uyarıları Çar ve Sovyet yöneticileri tarafından görmezden gelinmiştir. Bunun yerine Çar ve Sovyetler yerli güç ve para sevicilerden oluşan iki dilli arabulucuları tercih etmişlerdir.¹⁷¹

Torun Nalivkin büyükbabasının bu yıllardaki durumunu anılarında şöyle anlatmıştır:

“1916 ayaklanması patlak verdiğinde Vladimir Petroviç, hareketin Müslüman din adamlarının en gerici ve en fanatik kesimi için hiçbir umut bağlamıyordu. Bu dönemde evde nadiren görülüyordu. 1917 yılı Mart ayının bir gününde, gimnazyum öğrencileri ilk derslerden sonra serbest bırakıldı ve yoldaşlarım ve ben, gösterici sütunlarının hareket ettiği Katedral meydanı’na gittik. Meydanda büyükbabamla karşılaştım. Yürüyordu ve arkadaşına ateşli bir şekilde bir şeyler söylüyordu ve yüzü mutluluğun muazzam doluluğunu ifade ediyordu. Bu günleri hatırında tut İvan, - elimi tutarak dedi, - onlar yeni, harika ve özgür bir yaşamın başlangıcı.”¹⁷²

¹⁶⁹Lunin, Miller, “V. P. Nalivkin”.

*Bolşevikler ve Menşevikler arasındaki temel ayrım için Bkz: Riasanovsky, Steinberg, *Rusya Tarihi Başlangıçtan Günümüze*, 504.

¹⁷⁰Nalivkin, Nalivkina, *Muslim Women of the Fergana Valley*, 8; Abaşin, “Krizis oriyentalizma v Rossiyskoy imperii?”, 22-33; Kotyukova, “Antipod ‘Çeloveka v Futlyare’ Vospotinaniya o B. P. Nalivkin”, 76; Arapov, “V. P. Nalivkin”, 6; Kotyukova, “‘Vıstupleniya Temnikh Sil Pod Rukovodstvom Bezotvestvennikh List’ Revolyutsionnie Sobitiya v Turkestane i V. P. Nalivkin”, *Polveka v Turkestane V. P. Nalivkin: Biografiya, Dokumentı, Trudi*, S. N. Abaşin vd. (ed.), (Moskova: Izdatelskiy dom Mardzhani, 2015), 140, 144; Lunin, Miller, “V. P. Nalivkin”.

*F. Kerenskiy, Rusya’nın Geçici Hükümetinin Başbakanı A. F. Kerenskiy’in babasıdır.

¹⁷¹Beldiyan, “İz Kazaçego i Nekazaçego Proşlogo”, 314.

¹⁷²Kotyukova, “Antipod ‘Çeloveka v Futlyare’ Vospotinaniya o B. P. Nalivkin”, 86.

Otokrasinin devrilmesi büyük kitlelerin uyandırılması ve Şubat devrimini Nalivkin coşkulu ve koşulsuz kabul etmiştir. Taşkent, Rus İmparatorluğu'nun Şubat devriminin galibiyeti ile iktidara önce, işçi, asker, köylü (çiftçi) Vekillleri Konseyini alan tek şehri olmuştur. Geçici Hükümet'in Türkistan Kurulu kurulmuş ve başına askeri öğrenci Kadet'li* Şepkin geçmiştir.

1917 senesinin 21 Haziranında Taşkent'te Türkistan kuruluşlarının bölge kongresi açılmış ve bu kongrede Nalivkin bir konuşma belki de bir çıkış yapmıştır:

“İçtenlikle, kalpten hissettiğim sevinçle sizi selamlıyorum, özgür vatandaşlar! Ben kendi adıma İkinci Devlet Duması (sosyal demokratlar) parlamenter grubu adına sizi selamlıyorum. Erken ya da geç onlar zincir (bağlantı) gibi bütün işçi proletaryayı bir arada birleştirir ve becerikli hayat eli, görkemli zafer kemerini yaratır, tonozlarının altından geçen dünya proletaryası nihayet sosyal demokrat cumhuriyetinin arzu ettiği sınıra zafer ile adım atar.”¹⁷³

Togan anılarında Haziran ayının son haftasında “Türkistan Sosyal Demokrat Partisi Kongresi” olduğunu ve bu oturuma gittiğini anlatmıştır. O Nalivkin'in “Turkestanskiye Vedomosti” de yazdığı makalesinden artık onun sola kaydığını ve artık onun “yerli proletaryat”dan bahsettiğini söylemiştir. Togan ayrıca, Nalivkin bu “Menşevikler Kongresi'ne” geldiğini ve geçmiş Devlet Duması Sosyal Demokrat Fraksiyonu adına bu kongreyi tebrik etmiştir. Togan kongrede Bolşevikler ile işbirliği kararı verildikten sonra Nalivkin ile görüşmeye gittiğini, sayıları az olan Bolşevikleri idare kurumlarından çıkarmazlar ise idarenin onların eline geçeceğini, onlarla işbirliği yapmanın diğer partileri kapatacağını ve ortadan kaldıracağını söylemiştir. Togan ile Nalivkin'in devam eden

*Kadet: Kadet Partisi (Anayasal Demokrat Parti), 19. yüzyılın ikinci yarısında Rusya'da gelişen eski ve yeni liberalizm akımının temsilcileri tarafından 1905 yılında kurulmuştur. Partinin kurucularından biri ve başkanı Pavel Nikolayeviç Milyukov'dur. Parti 1917 yılında faaliyetlerine son verilmiştir. Ayrıntılı bilgi için Bkz: Ülkü Çalışkan, Kadet Partisi'nde (Anayasal Demokrat Partisi) İki Farklı Milliyet ve Milliyetçilik Anlayışı, *Türkiyat Mecmuası*, 26/2, 2016, 133-153. Riasanovsky, Steinberg, *Rusya Tarihi Başlangıçtan Günümüze*, 420, 427.

¹⁷³Beldiyan, “İz Kazaçego i Nekazaçego Proşlogo”, 314.

*Gıda krizinin yaşandığı dönemde Nalivkin ile ilgili farklı bir bilgi de bulunmaktadır. Taşkent'teki silahlı ayaklanma galibiyetinden sonra Nalivkin' in yanına Taşkent işçi, asker, köylü vekiller konseyinin başkanlarından biri olan V. S. Lyapin gelmiş, özellikle gıda konusunda tavsiye ve yeni hükümetin bazı sorunlarını nasıl çözebilecekleri ile ilgili bilgiler almak için. Nalivkin'in demir yolları işçisi olan M.H. Penkin oğluna şunları söylemiştir: “İşte Boris, hayatında örnek olması gereken kişi bu.” Beldiyan, “İz Kazaçego i Nekazaçego Proşlogo”, 315.

siyasi konuşmalarının akabinde Nalivkin Togan’a “Sizinle bu gibi meseleler üzerinde konuşmanın faydalı olduğuna inandığıma inanın” demiştir.¹⁷⁴

1917 yılında çoğunluğun baskısı ile Şepkin istifa etmek zorunda kalmıştır. 19 Temmuz 1917 tarihinde Nalivkin Geçici Hükümetin Türkistan Kurulu başkanı olarak atanmıştır.¹⁷⁵ İşçi, asker, köylü vekilleri Konseyinin yöneticilerinden biri olan Bolşevik A.Y. Perşin şunları yazmıştır: “Biz her ne olursa olsun Türkistan Kurulu başkanı olarak Nalivkin’in seçilmesi için ısrar ettik. O dönemde bu görev için daha iyi bir adayın bulunması zordu.”¹⁷⁶ Sonra olaylar hızlı ve öngörülemeyen bir hal almış, Taşkent’te Bolşevikler ve Menşevikler arasındaki ayrılık büyümüştür. Eylül ayında şehirde gıda krizi tırmanmış, toplu mitingde, tüm yetkilerin konseylere verilmesi kararı alınmıştır. A. F. Kerenskiy, Taşkent’teki Eylül olaylarını “karşı devrim” isyanı olarak ilan etmiştir. Nalivkin devrim uygulamasını barışçıl yöntemlerle çözme taraftarı olarak ve onun başında olduğu kurul ile birlikte dört gün boyunca miting, gösteri ve grev olaylarının yasaklanması kararını almıştır. Fakat miting gerçekleşmiş, iktidarı Sovyetlere devretme kararını desteklemiş ve Geçici Devrimci Komiteyi* bölgesel otorite seçmiştir.¹⁷⁷

1917 yılı Eylül ayında Bolşevikler, Geçici Hükümet’in iktidarını ele geçirmeye çalışıp Nalivkin’i savunmasını seferber etmeye zorladıklarında Taşkent’in siyasi kontrolünü ele geçirmek için mücadele daha karmaşık hale gelmiştir. Aynı yıl Geçici Hükümet’ten iktidarı İşçi ve Asker Milletvekilleri’ne devredilmesine dair bir belge imzalanmıştır. 11 Eylül 1917 tarihinde Türkistan Komitesi’nin emri ve bölge Sovyetinin liderliği ile Askeri Devrim Komitesi üyeleri tutuklanmış; bu, işçi ve askerlerin öfkesine neden olmuş ve tutuklular serbest bırakılmıştır. 13 Eylül’de Taşkent’teki iktidar fiilen Taşkent Sovyeti yürütme komitesinin ve Askeri Devrimci Komite’nin eline geçmiştir.¹⁷⁸

Taşkent İşçi Konseyi ve Asker Milletvekilleri İcra Komitesini’nin yeni bir kompozisyonunu oluşturmuşlar ve önemli askeri pozisyonlara atamalar yapmışlardır. Türk komitesi ile işbirliğini sürdüren işçi ve asker milletvekilleri, köylü milletvekilleri,

¹⁷⁴Togan, *Hatıralar*, 139,140.

¹⁷⁵Lunin, Miller, “V. P. Nalivkin”.

¹⁷⁶Beldiyan, “İz Kazaçego i Nekazaçego Proşlogo”, 315, 316.

*Geçici Devrimci Komiteyi 5 Sol Sosyal Devrimci, 4 Bolşevik, 3 Menşevik-Enternasyonalist ve 2 anarşistten oluşmuştur.

¹⁷⁷Lunin, Miller, “V. P. Nalivkin”, ; Beldiyan, “İz Kazaçego i Nekazaçego Proşlogo”, 315, 316.

¹⁷⁸Lunin, Miller, “V. P. Nalivkin”.

Müslümanlar ve diğerlerinden oluşan bölgesel konseyler Taşkent Konseyi'ne karşı çıkmışlardır. Togan anılarında bu konu ile ilgili önemli bilgiler vermektedir ve Nalivkin'in onun yürüttüğü işlere karşı ulemanın onlara destek vermeyeceğini söylediğini aktarmıştır. Togan o sırada Nalivkin'in Taşkent Sovyetleri nüfuzu altında olduğu için onlar hakkında olumsuz konuşmaktan kaçındığını ve Nalivkin'e demokrasinin düşmanlarının yalnız ulema değil Bolşevikler de olduğunu söylemiştir.¹⁷⁹

A. F. Kerenskiy, aynı zamanda "Petrograd'dan birliklerin komutanını derhal atamayı" talep etmiştir. 17 Eylül 1917 tarihinde posta ve telgraf üzerindeki kontrol ve bazı güçler Türkistan Komitesi'nde kalmıştır. Nalivkin, yakın zamandaki yoldaşlarının eylemlerini bir isyan olarak nitelendirmiş, Taşkent Konseyi'ne Geçici Hükümet Türkistan Komitesi'nin yetkisini tanınması için bir ultiatom vermiş, Geçici Hükümet başkanını isyanı bastırmak için birlikler göndermeye çağırmış, Geçici Hükümete koşulsuz destek verilmesinde ısrar etmiş ve uzlaşmayı reddetmiştir.¹⁸⁰ Savaşan taraflar arasındaki görüşmeler (18 Eylül'de Türk Komitesi ile isyancılar arasında) konsey toplantısına gelen şehir işletmeleri ve garnizon temsilcileri baskısı altında bazı tavizler karşılığında Nalivkin'in Kerenskiy'i konuya barışçıl bir çözüm konusunda bilgilendirmeyi garanti ettiği bir anlaşma ile sonuçlanmıştır. Fakat Devrimci Komite'nin verdiği sözlerini ihlal ettiğini göz önünde bulunduran Nalivkin, bu anlaşmayı yerine getirmemiş ve birliklerin geri çekilmesi konusundaki telgrafi göndermemiş ve bu da radikallerin kendisine karşı şiddetli öfkesini uyandırmıştır.

24 Eylül'de Taşkent'e cezai bir keşif gezisi gelmiş, Türkistan Komitesi üyeleri tarafından ekmek ve tuzla* karşılanmış ve 27 Eylül'de Geçici Hükümet Genel Komiseri ve Türkistan birliklerinin yeni komutanı General P. A. Koroviçenko, Türkistan Komitesi başkanını görevden almıştır. Bir ay içinde ise durum değişmiş, Taşkent ve St. Petersburg'daki güç tamamen Sovyetlere geçmiştir. Nalivkin ne Bolşevikleri ne de Geçici Hükümeti memnun edememiştir ve 23 Ekim-9 Kasım tarihlerinde Bolşevikler hükümeti devirmeden önce Nalivkin'i görevinden almışlardır.¹⁸¹ Zaten Taşkent'te 1 Kasım

¹⁷⁹Togan, *Hatıralar*, 152, 153.

¹⁸⁰Lunin, Miller, "V. P. Nalivkin".

*ekmek ve tuz, uzlaşma ve barış isteğinin göstergesidir. (yn)

¹⁸¹Kazandan Taşkent'e General Koroviçenko komutasında olan Geçici Hükümetin başbakanı A.F.Kerenskiy, V.P.Nalivkin'i Türkistan komitesi başkanlığından almıştır. A. F. Kerenskiy'in Nalivkin ile özel alacağı vardır: bir zamanlar Vladimir Petroviç gelecekteki başbakanın babasını, Sibirya okulunun eski müdürü F. Kerenskiy'i insanların önünde edebiyat hırsızı olarak adlandırmıştı. Bu konuyu yukarı

ayındaki solcu ve Bolşeviklerin koalisyonu silahlı ayaklanma yapmış ve iktidarı ele geçirmişlerdir. Nalivkin'in eski dostlarının çoğu hem Bolşevikler hem de Menşevikler onu yalnız bırakmışlardır. Nalivkin'in yalnız kalmasına sebep olan olaylardan Togan anılarında bahsetmekte ve Kerenskiy ile görüşmesinde onun hakkında konuştuklarını, Nalivkin'in solculuk düşünceleri ile Türkistan'ın Bolşeviklerin eline geçmesine sebep olduğunu, Taşkent Müslüman Şurası'nda telgraf ile Nalivkin'in değiştirilmesini istemeleri halinde Kerenskiy'in bunu kabul edeceğinden bahsetmiştir.¹⁸² Bu dönemde onu en çok üzen olay ise eşi Maria'nın ağır ve uzun bir hastalık sonu ölmesi olmuştur. İktidarın Konseylere geçişinden sonra Nalivkin yasa dışı bir duruma geçmiştir.¹⁸³ Onun siyasi hayatının bu şekilde sona ermesinin altındaki sebep ise Rus yetkililerinin çoğunun yerli nüfus hakkında çok az şey bilmesi ve yerli nüfusla etkileşimde bulunma isteklerinin onları araçlara bağımlı kılmasıdır. Bu araçlar yerel toplumda yeni statüler elde ederken, resmi şüphelerin hedefi olmuşlardır.¹⁸⁴

1.5. Maria Vladimirovna (Sartori) Nalivkina ile Evliliği, Aile Hayatları ve Çocukları

Vladimir Petroviç Nalivkin'in evliliği, eşi Maria Vladimirovna ve aile hayatı hakkındaki bilgileri Nalivkin'in askerî, sivil ve siyasi faaliyetleri sonunda vermeyi tercih ettik. Böylece Nalivkin'in çalışma sahalarındaki bütünlük karonmuş, özel ve aile hayatına dair bilgiler kişilik ve karakter ile ölümü öncesinde verilmiştir. Konu bütünlüğünü sağlamak için tez çalışmasında meydana gelen kronoloji sıralaması değişikliği bu bölümde konu bütünlüğünü sağlamak için gerekli görülmüştür.

Nalivkin'in evliliği ve aile hayatı hakkında bilgiler verilmeden önce Maria Vladimirovna hayatı hakkında bilgilendirme yapmak gerekmektedir. Maria'nın hayatı hakkında bilgiler

bölümlerde ayrıntılı olarak anlatmıştık. Ayrıntılı bilgi için Bkz: Beldiyan, “İz Kazaçego i Nekazaçego Proşlogo”, 316; Kotyukova, “Povesto Tom Kak Possorilsya Vladimir Petroviç s Fydorom Mikhailoviçem i s Georgiem Alekseyeviçem”, 67; Lunin, Miller, “V. P. Nalivkin”.

¹⁸²Togan, *Hatıralar*, 152, 153.

¹⁸³Abaşin, “Krizis oriyentalizma v Rossiyskoy imperii?”, 22-33; Nalivkin, Nalivkina, *Muslim Women of the Fergana Valley*, 8; Kotyukova, “Antipod «Çeloveka v Futlyare» Vospotinaniya o B. P. Nalivkin”, 76; Muhiddinov, “V. P. Nalivkin Kak Issledovatel' Etnografii Narodov Tsentral'noy Azii”; Beldiyan, “İz Kazaçego i Nekazaçego Proşlogo”, 316.

¹⁸⁴Khalid, “Culture and Power in Colonial Turkestan”.

her ne kadar kısıtlı olsa da 19. yüzyıl Rus Çarlığı döneminde oryantalist bir kadını anlamak önem taşımaktadır.

1.5.1. Eşi Maria Vladimirovna (Sartori) Nalivkina'nın Hayatı

Maria Vladimirovna Nalivkina'nın hayatı ve yaşantısı ile ilgili bilgileri eşi Nalivkin'in, çocukları ve torunlarının anılarından parçalar halinde öğrenmekteyiz. Ayrıca eşi Vladimir ile yaptıkları ortak çalışmalar hakkında bilgiler verilirken Maria hakkında da bilgiler edinmekteyiz. Kaynaklarda geçen bilgiler yetersiz kalmakta ve farklılıklar göstermektedir.

Maria Vladimirovna 6 Aralık 1858 tarihinde Saratov'da doğmuştur.¹⁸⁵ Kaynakların belirttiğine göre onun saygın bir okul olan "Saratov Enstitüsü" mü yoksa "Smolny Enstitüsü"* de mi eğitim aldığı kesin olarak bilinmemektedir.¹⁸⁶ Bazı kaynaklarda Maria'nın 1875 yılında liseden mezun olduğu bilgisi verilmektedir ve mükemmel bir eğitim aldığından şüphe duyulmaktadır. Maria'nın torunu İvan onun eğitim hayatı ile ilgili şu bilgileri vermektedir:

"Maria küçük yaşlarından itibaren rahat bir evin hanımı olmak için yetiştirilmiştir. O soylu genç kızlar için iyi bir enstitüden en yüksek derece ile mezun olmuştur, mükemmel Fransızca ve Almanca dil bilgisine sahiptir. Fakat enstitü eğitimi onu önünde duran hayata hazırlamak için başka bir katkıda bulunmamıştır."¹⁸⁷

Maria'nın "Sartov Enstitüsü"nden 1876 yılında mezun olduğu iki farklı kaynaktan geçmektedir.¹⁸⁸ Farklı bir kaynak ise onun "Smolny Enstitüsü"nden mezun olduğunu ve iyi bir eğitim aldığını yazmaktadır.¹⁸⁹ Bir diğer kaynaktan ise Maria'nın "Noble Maidens

¹⁸⁵ Kotyukova, "Antipod «Çeloveka v Futlyare» Vospotinaniya o B. P. Nalivkin", 78; Nalivkin, Nalivkina, Muslim Women of the Fergana Valley, 6.

*Smolny Soylu Kızlar Okulu için Bkz: Riasanovsky, Steinberg, *Rusya Tarihi Başlangıçtan Günümüze*, 298-299.

¹⁸⁶ Nalivkin, Nalivkina, *Muslim Women of the Fergana Valley*, 6. Petersburg'da bulunan Smolny Enstitüsü 18. yüzyılda asil ailelerin kızlarını, seçkin haneleri yönetmeye hazırlamak için kurulmuştur. Bu enstitünün öğrencilerinin çoğu askeri subayların eşi olmuştur. Rusya Eğitim Bakanlığı ise 1860'lı yıllarda Rusya'nın ana eyalet şehirlerindeki bütün sosyal sınıflardan kızların eğitimi için ikincil enstitüler kurmuştur. Saratov Enstitüsü de dâhil, 1870 yıllarında bu enstitüler lise "gymnasia" olarak yeniden isimlendirilmiştir. Bu enstitülerin müfredatı erkek liselerinkine benzeyen şekilde reform edilmiştir ve kızları modern ile kamusal yaşama hazırlamak için kurulmuştur.

¹⁸⁷ Nalivkin, Nalivkina, *Muslim Women of the Fergana Valley*, 6; Kotyukova, "Antipod «Çelovka v Futlyare» (Vospominaniya o Vladimire Petroviç Nalivkine)", 150.

¹⁸⁸ Kotyukova, "Antipod «Çeloveka v Futlyare» Vospotinaniya o B. P. Nalivkin", 78; Arapov, "V. P. Nalivkin", 4.

¹⁸⁹ Lukošova, "Ethnographic Study of the Life and Culture of the Population of Fergana Valley", 400.

Enstitüsü”nden onur derecesi ile mezun olduğu ve orada iyi derecede Fransızca ve Almanca dil bilgileri aldığını yazmaktadır.¹⁹⁰ Ünlü Türkistanlı bilgin N. P. Ostroumov’a göre, Maria “Smolny Noble Maidens Enstitüsü”nden mezun olmuştur ve iyi bir eğitim almıştır.¹⁹¹ Maria’nın hangi okulda eğitim aldığı hakkında farklı bilgiler olsa da yaşadığı dönemi göz önünde bulundurduğumuz zaman iyi bir eğitim aldığını, Fransızca ve Almanca dillerini bildiğini söyleyebiliriz.

Farklı bir kaynağa göre Maria, İtalyan kökenlidir ve atalarının birkaç nesli gibi Rusya’da doğmuş ve büyümüştür. Maria’nın soyadı ise İtalyanca “Sartori”dir. Başka bir kaynaktan ise soyadı “Sartorius” olarak geçmektedir. Onun İtalyan kökenli olduğunu iddia eden kaynağa göre Maria Sartori yaşadığı zaman için iyi bir eğitim almış, Smolny Enstitüsü olarak bilinen Noble Maidens’tan mezun olmuştur. Fransızca ve Almanca bilmektedir, tiyatro ve müziğe ilgi duymaktadır.¹⁹²

Maria 1870 yıllarındaki diğer eğitimli Rus kadınları gibi, muhtemelen Rus düşüncesindeki kadınlar ve “kadın sorunu” üzerine belirgin konuları bilmektedir. 1860’lı yıllarda Rus feminist düşüncesi ve aktivizmi, II. Alexander Büyük Reformları bağlamında ortaya çıkmıştır ve Maria Vernadskaia*, kadınların ve erkeklerin “eşit varlıklar” olduğu temelinde kadınların erkeklerle eşit eğitim almasını savunmuştur. Rusya’da kentleşme ve sanayileşme, kadınların ücretli emeğe girmeleri için daha fazla fırsat yarattığından, aydınlar ve reformcular, kadınların ev dışında çalışma ve zorunluluktan ya da tatmin için para kazanma hakkını vurgulamışlardır. 1860’larda başlayan yargı reformları sürecinde, Rusya’nın hukuk uzmanları, Rusya’nın Domostroi’sinin ataerkil kavramlarını reddetmeye başlamış (16. yüzyıl ev davranış kuralları) ve bunun yerine “yeni bir aile ideali formüle etti. . . karşılıklı sevginin olduğu bireylerin birliği olarak. . . bireysel haklar ve karşılıklı yükümlülüklerin bir bileşimine yol açmıştır.” Hukuk reformcuları, “bir erkeğin, eşinin ekonomik faaliyetleri üzerindeki kontrolünün azaltılmasını ve hatta ortadan kaldırılmasını” ve devletin “eşleri

¹⁹⁰Kotyukova, “Antipod ‹Çelovka v Futlyare› (Vospominaniya o Vladimire Petroviç Nalivkine)”, 162.

¹⁹¹Lukoşova, “Ethnographic Study of the Life and Culture of the Population of Fergana Valley”, 400.

¹⁹²Nesterov, “Orientalny Roman”; Lukoşova, “Ethnographic Study of the Life and Culture of the Population of Fergana Valley”, 400.

*Maria Vernadskaya: 1831 tarihinde doğmuş, 1860 yılında ise ölmüştür. Ayrıntılı bilgi için Bkz: Arja Rosenholm, “Mariya Veradskaya: ‘Missionary of Scientific Femininity’, *Gender in Russian History and Culture*, ed. Linda Edmondson, (London: Palgrave Macmillan, 2001), 73-92. Rusya’da kadın toplulukları için Bkz: Riasanovsky, Steinberg, *Rusya Tarihi Başlangıçtan Günümüze*, 456.

istismardan” korumadaki rolünün genişletilmesini teşvik etmiştir. Evliliğin ataerkil koruma ve hâkimiyet yerine sevgiye ve ekonomik işbirliğine dayanması gerektiğine dair bu büyüyen kavram şüphesiz ki Maria’nın fikirlerini de şekillendirmiştir.¹⁹³ Ayrıca Rusya’da şehirleşme ve sanayi, kadınların çalışıp para kazanmaları için daha fazla fırsat yaratmıştır. Bu sebeple aydınlar ve reformcular kadınların ev dışında çalışmasını zorunluluktan, kendilerini memnun etmek için ve para kazanmasını desteklemiştir.¹⁹⁴

Bazı kaynaklar 1878 yılında Maria’nın iki erkek çocuk sahibi bir anne olduğunu ve eşini askeri komisyondan istifa ettiği zaman çeyizini kullanarak Nanay köyünde bir ev ve arazi satın aldıklarını yazmıştır. Nalivkinler satın aldıkları arazide beslemek için hayvan da satın almış ve çiftliklerini kendi emekleri ile işlemişlerdir. Genç evli çiftin bu köyde başka geçim kaynakları yoktur. Maria ve ailesi burada yerli komşularından farklı olmayan bir hayat sürmüş, komşuları gibi giyinmiş ve günlük yaşamları dâhil bütün işlerinde komşularının yaptıkları şeyleri yapmışlardır. Maria bu köyde 1876 yılından 1882 (bazı kaynaklarda 1878 yılından 1884 yılına kadar) tarihine kadar yaşamış ve Sart dilini öğrenmiştir. Şaşırtıcı bir şekilde Maria’nın oğulları Boris ve Vladimir ilk önce Sartça daha sonra ise Rusça konuşmayı öğrenmişlerdir. Maria Nanay’da yaşadığı yıllar boyunca komşuları ile arkadaş olmuş, yerli halkın hayatı hakkında pek çok bilgiye sahip olmuştur. Nalivkin eşinin Nanay’da yaptığı işleri şöyle anlatmaktadır;

“Başka bir yıl, uzak bir köy olan Nanay’da, bir Özbek kulübesindeydi; o bir paranji (tesettür elbise) giyiyordu ve onun sadece ekmek pişirmesi gerekmiyordu aynı zamanda inekleri ve develeri de sağması gerekiyordu. Çamaşır yıkama ve onarma, ısınma için gübreden yakıt yapma ve yaz mevsiminde köylü arkadaşlarıyla (mera için) dağlara çıkması gerekiyordu. Bütün bunları iki çocukla ve para sıkıntısı ile yapıyordu. Ve o zaman, tüm büyük Namangan bölgesinde, şehirdeki askerleri ve yöneticileri saymazsak, sadece üç Rus ailesinin yaşadığını unutmayın.”¹⁹⁵

Maria’nın Nanay’da yaşadığı yıllar hakkında şu bilgiler de kaynaklarda geçmektedir: “...Sart cübbesi giydi, o kendini bir şembet ve bir burka ile kapladı ...”¹⁹⁶

¹⁹³Nalivkin, Nalivkina, *Muslim Women of the Fergana Valley*, 7.

¹⁹⁴Nalivkin, Nalivkina, *Muslim Women of the Fergana Valley*, 14, 19; Riasanovsky, Steinberg, *Rusya Tarihi Başlangıçtan Günümüze*, 395.

¹⁹⁵Nalivkin, Nalivkina, *Muslim Women of the Fergana Valley*, 6, 7.

¹⁹⁶Abaşin, “Krizis oriyentalizma v Rossiyskoy imperii?”, 35.

Nalivkin ailesi Nanay'da belki de daha uzun süre kalmayı planlıyorlardı fakat Maria'nın eşi acil olarak yedekten çağrılınca onlar hayvanlarını, ev eşyalarını acele ile satmışlar, arazilerini Nanay dehkanlarına bağışlamışlar daha sonra ise Hokand'a gitmişlerdir. Burada seferin gerçekleşmeyeceğini öğrenen aile 1882 yılında herhangi bir geçim kaynakları olmadan ve ne yapacaklarını bilmeden ortada kalmışlardır. Bu durumun daha kötüsü Nalivkin ailesinin kızları Aleksandra'nın ölümü olmuştur. Bir yıl Hokand şehrinde kalan Maria ve ailesi, eşinin yeni bir iş teklifi alması ile Taşkent'e taşınmışlardır. Maria'nın torunu İvan'ın anılarında anlattığına göre ise büyükannesi Nanay'da altı yıl kaldıktan sonra Fergana çölünün kumlarının ortasında neredeyse iki yıl yaşamıştır.¹⁹⁷ Torun İvan'ın bahsettiği bu olay muhtemelen Nalivkin'in Fergana'nın kumlarını inceleme görevini¹⁹⁸ kabul ettiği dönemdir. 1884 yılında Nalivkin ailesi Taşkent'e taşınmışlar ve Nalivkin burada eğitimci olarak çeşitli dersler vermeye başlamıştır.¹⁹⁹

Maria'nın eşi Nalivkin, 1890-1895 yılları arasında Sır Derya, Fergana ve Semerkant bölgelerinin halk okullarının müfettiş olarak çalışmıştır²⁰⁰ fakat bu sürede Maria'nın ailesi ile hangi şehirde yaşadığı hakkında bir bilgi kaynaklarda bulunmamaktadır. Yine Nalivkin'in hayatını anlattığımız bölümlerde onun Kerenskiy ile yaşadığı sorunlar nedeni ile Semerkant'tan Taşkent'e geçirildiği ve buradan da 1901 yılında Mergilan şehrine vali yardımcılığı görevine getirildiği zaman²⁰¹ Maria ve çocuklarının Nalivkin ile birlikte şehir değiştirip değiştirmediği hakkında bilgiler bulunmamaktadır. Kaynaklarda 1906-1907 yıllarında Nalivkin ailesinin Taşkent'te yaşadıkları bilgisi geçmektedir.²⁰²

Maria Nanay'da yaşadıkları yıllar boyunca bir kadın ve anne olarak görevlerinin yanında edindiği bilgilerle eşi ile birlikte iki kitap yazacak zamanı bulmuştur. Bunlardan ilki 1884 yılında basılan, Maria'nın dil bilgisi üzerine denemelerini içeren "Russko-Sartovskiy i Sartovsko-Russkiy Slovar"dır. (Rusça-Sartça ve Sartça-Rusça Sözlük)²⁰³ İkinci kitap ise 1886 yılında basılan, "Oçerk Bıta Jenşını Osedlogo Naseleniya Ferganı" (Fergana

¹⁹⁷ Abaşın, "Krizis oriyentalizma v Rossiyskoy imperii?", 23.

¹⁹⁸ Abaşın, "Krizis oriyentalizma v Rossiyskoy imperii?", 23.

¹⁹⁹ Beldiyan, "İz Kazaçego i Nekazaçego Proşlogo", 312.

²⁰⁰ Kotyukova, "Antipod «Çeloveka v Futlyare» Vospotnaniya o B. P. Nalivkin", 78.

²⁰¹ Kotyukova, "Antipod «Çeloveka v Futlyare» Vospotnaniya o B. P. Nalivkin", 78.

²⁰² Beldiyan, "İz Kazaçego i Nekazaçego Proşlogo", 316.

²⁰³ Abaşın, "Krizis oriyentalizma v Rossiyskoy imperii?", 22-33.

Vadisi'nin Yerli Yerleşik Nüfusunun Kadınlarının Gündelik Yaşamının Bir Taslağı) adlı eserdir. Sözlük ve etnografya kitapları Maria'nın eşi ile ortak yazdıkları eserleridir.

Maria'nın 1891 yılında bir kızı ve 1895 yılında ise bir oğlu daha dünyaya gelmiştir.²⁰⁴ Vladimir hatıralarında eşinin bilimsel çalışmalarda adının geçmemesine rağmen ona yardım ettiğini söylemektedir. Nalivkinler kendi istekleriyle Türkistan ile ilgili yeni Rus eserlerini okumuşlar ve bu eserlerden haberdar olmuşlardır.²⁰⁵

Tanınmış bir Rus Oryantalist olan Nikolay İvanoviç Veselovskiy, Rus İmparatorluk Coğrafya Kurumu'nun en yüksek onurlarından birine Nalivkinlerin "Oçerk Bıta Jensını Oserdlogo Naseleniya Ferganı" çalışmasını aday göstermiştir. İmparatorluk Coğrafya Derneği, 1886'da Maria Nalivkina ve Vladimir Nalivkin'e "Etnografya ve İstatistik için Büyük Altın Madalyayı"²⁰⁶ ortaklaşa vermiş ve Maria'yı toplumun bu şekilde tanıdığı ilk kadın yapmıştır.²⁰⁷ Maria, bu çalışma ile ayrıca N. İ. Veselovsky tarafından Rusya'nın ilk kadın etnografi olarak adlandırılmıştır. Veselovsky ayrıca ondan eşi Vladimir'in arkadaşı ve asistanı olarak bahsetmiştir.²⁰⁸ Maria'nın bu övgüyü hak etmesinde elbette Fergana bölgesinde yaşadığı dönemde yerlilerin dilini (Sartça ve Farsça) iyi derecede konuşmayı öğrenmesi ve bu eserdeki bilgileri yerli halk ile yaşadığı dokuz yıllık gözlem sonucu elde etmesidir.²⁰⁹ Maria ve eşi Fergana'da yaşadıkları dönem boyunca bu bölgedeki yerli halkları gözlemlemişler ve onlar hakkında çalışmalar yapmışlardır. Nalivkinler her ne kadar ortak insanlığa inanmış olarak çalışmalarında sempatik ve saygılı görünseler de ortak Asya mirasını kabul etmemişlerdir.²¹⁰ Ayrıca Türkistan uygarlığına karşı Avrupa merkezli bir bakış açısına sahip olmuşlardır.²¹¹

²⁰⁴Nalivkin, Nalivkina, *Muslim Women of the Fergana Valley*, 7.

²⁰⁵Nalivkin, Nalivkina, *Muslim Women of the Fergana Valley*, 10, 11.

²⁰⁶Arapov, "V. P. Nalivkin", 5-6; Kotyukova, "«Oçerk Bıta Jensını Oserdlogo Tuzemnogo Naseleniya Ferganı» V. P. İ. M. V. Nalivkinikh Neopublikovannie", 62; Lukoşova, "Ethnographic Study of the Life and Culture of the Population of Fergana Valley", 401.

²⁰⁷Nalivkin, Nalivkina, *Muslim Women of the Fergana Valley*, Kotyukova, "«Oçerk Bıta Jensını Oserdlogo Tuzemnogo Naseleniya Ferganı» V. P. İ. M. V. Nalivkinikh Neopublikovannie", 62; Lukoşova, "Ethnographic Study of the Life and Culture of the Population of Fergana Valley", 401.

²⁰⁸Kotyukova, "Antipod «Çeloveka v Futlyare» Vospotinaniya o B. P. Nalivkin", 77; Kotyukova, "«Oçerk Bıta Jensını Oserdlogo Tuzemnogo Naseleniya Ferganı» V. P. İ. M. V. Nalivkinikh Neopublikovannie", 63.

²⁰⁹Kotyukova, "Antipod «Çelovka v Futlyare» (Vospominaniya o Vladimire Petroviç Nalivkine)", 147; Melentev, "Ethnography and Eroticism in Russian Turkestan", 49.

²¹⁰Nalivkin, Nalivkina, *Muslim Women of the Fergana Valley*, 16.

²¹¹Nalivkin, Nalivkina, *Muslim Women of the Fergana Valley*, 12.

Nalivkin makalelerini yayınlamadan önce okuttuğu son kişilerden biri eşi Maria'dır.²¹² Maria ve Vladimir'in en büyük oğulları olan Boris'in oğlu İvan'ın anıları Maria'yı tanımak için çok değerlidir. İvan büyükannesi Maria'nın çocukluğundan beri varlıklı bir evin hanımı olarak yetiştirildiğini anlatmaktadır. Böyle bir hayatta Maria hayatın günlük zorluklarından uzak, fiziksel bir işi yaparken düşünülmecek şekilde ve laik bir kadın olarak yetiştirilmiştir.²¹³ Fakat Maria ailesinin onun yetiştirdiği bir hayatı tercih etmemiştir. Maria evlilik hayatının başlamasından itibaren eşiyle birlikte maddi ve manevi zorluklara katlanmıştır. Torunu Boris'in anlattığına göre onun zor bir hayat yaşaması Maria'yı mızımız veya histerik bir kadın yapmamıştır. Hiçbir zaman daha kolay, daha sakin bir hayatı seçmesini eşinden istememiş ve son günlerine kadar cesaretini koruyan ölçülü bir kadın olmuştur.²¹⁴ Maria eşi sinirlendiğinde onu sakinleştirmesini bilen, çocuklarına ahlaki ve maddi yardım sağlayan, torunlarına arkadaş ve akıl hocası Torun İvan büyükannesinin eğitim hayatı hakkında şunları anlatmıştır:

“Çocukluğundan beri, Maria Vladimirovna, rahat bir evin gelecekteki hanımı olmak, tüm maddi kaynakların mevcut olduğu, günlük zorluklardan korunan ve çalışmak zorunda olmayan laik bir kadın olarak yetiştirilirdi. Maria Vladimirovna, Soylu Kızlar Enstitüsü'nden onur derecesi ile mezun oldu ve okulunda öğrendiği Fransızca ve Almanca dillerinin iyi bilgisi dışında, enstitü onu önüne gelen hayat için hiçbir şekilde hazırlamadı.”²¹⁵

Torun İvan anılarında büyükannesinin evlenmesi ve evlilik hayatına dair bilgiler de vermiştir. Bu bilgiler Maria'nın günlük hayatına dair bilgileri de içermektedir. Bu bilgiler şöyledir:

“Evlendikten sonra, hayatı hiç bilmeyen Maria Vladimirovna, Saratov'dan Taşkent'e kadar bozkır ve çöller boyunca, askeri işgale giden eşinin ardından Taşkent'e varmış, üstelik onu canlı olarak göreceğine de emin olmamıştır. At ve develer ile devam eden bu yolculuk iki aydan fazla sürmüştür. O zaman Taşkent onu bekleyen en kötü şey değildir. Bir yıldan az bir süre sonra huzursuz eşiyle birlikte Namangan'da yaşadı. Bundan bir yıl sonra, ücra köy Nanay'da, feracede yürüyor ve sadece ekmek pişirip öğle yemeği hazırlamakla kalmayıp aynı zamanda inekleri ve

²¹²Kotyukova, “Antipod «Çeloveka v Futlyare» Vospotinaniya o B. P. Nalivkin”, 85.

²¹³Kotyukova, “Antipod «Çeloveka v Futlyare» Vospotinaniya o B. P. Nalivkin”, 87.

²¹⁴Kotyukova, “Antipod «Çeloveka v Futlyare» Vospotinaniya o B. P. Nalivkin”, 86, 87.

²¹⁵Nalivkin, Nalivkina, *Muslim Women of the Fergana Valley*, 6.

develeri sağıyor, giyecekleri yıkamak ve dikmek, gübreden kizyek (tezek) yapmak, yakacağa sahip olmak ve yaz aylarında köylüleriyle birlikte dağlarda dolaşmak zorunda kalıyordu. Bunlar, iki küçük çocukla ve sürekli para sıkıntısı içinde oluyordu. O zaman, şehirde yaşayan askeri ve yetkililer hariç, tüm büyük Namangan bölgesinde sadece üç Rus ailesinin yaşadığı belirtilmelidir. Nanay'da altı yıl kaldıktan sonra kumlu Fergana çölünün ortasında neredeyse iki yıl kaldılar. Ve böylece neredeyse kırk yıl boyunca süren bazı denemeler ve zorluklar sona erdi.”²¹⁶

Torun İvan'ın büyükannesi hakkında verdiği bilgilerden Maria'nın yetiştirilme tarzı ile evlendikten sonra yaşadığı hayat arasındaki büyük farklılık dikkat çekmektedir. İvan'ın anlattığı şeyler Maria'nın kadınlar ile erkekler arasındaki eşitlik konularından farklılık göstermektedir. Ayrıca büyükannesinin eğitim aldığı okulun da sadece dil eğitimine katkı sağladığını fakat hayatta karşısına çıkacak sorunlar için herhangi bir deneyime hazırlamadığını eleştirmektedir. İvan'ın anlattıklarından Maria'nın evlendiği zamandan itibaren zor bir hayatı olduğu, eşinin bulunduğu Taşkent'e gitmek için iki ay boyunca yolculuk yapmak zorunda kaldığı anlaşılmaktadır. Fakat Maria'nın yaptığı bu yolculuk daha sonra yaşayacakları sıkıntılar karşısında hafif kalmaktadır. Torunun anlattıklarından Nalivkin'in 1876 yılında görevinden ayrılması sonrasında huzursuz olduğu, Nanay'a taşınmalarının ise Maria için büyük iş yükümlülüğü getirdiği ve bu süreçte Nalivkin ailesinin maddi sıkıntılar çektiği anlaşılmaktadır. Maria'nın hayatının zorluklarının kırk yıl sürdüğünün dile getirilmesi onun hayatı boyunca rahat bir yaşama kavuşamamış olduğunu gösterir.

Torun İvan'ın verdiği bilgilerin içinde Maria'nın karakteri, eşi ve çocukları ile iletişimi hakkında da bilgiler bulunmaktadır. Eşinin zor zamanlarında ona maddi ve manevi destek veren, zorlukların üstesinden kendi başına gelen, zor bir hayatı olmasına rağmen eşiyle ortak iki eser kaleme alan, çocukları ve torunlarıyla yakından ilgilenen Maria'nın güçlü karakterini torunun anlattıklarından öğrenmekteyiz. Torun İvan'ın büyükannesinin karakterine dair yorumları şöyledir:

“Sadık bir kız arkadaş, elinden gelenin en iyisini yaparak, Vladimir Petroviç'in yolundan birçok zorluğu ortadan kaldırdı. Bunu doğal olarak yapıyordu, Vladimir

²¹⁶Kotyukova, “Antipod «Çeloveka v Futlyare» Vospotinaniya o B. P. Nalivkin”, 87.

Petroviç'in Nanay'da bir arsa satın alabilmesi için annesinden aldığı birkaç mücevheri satması için eşine seve seve verdi. Bu koşullar altında, Maria Vladimirovna, yalnızca ortak isimleriyle yayınlanan eserlerde görüldüğü gibi eşine bilimsel çalışmalarında yardım etme gücünü de buluyordu. Zor bir hayat onu etrafındakilerin hayatını zehirleyen mızız ya da histerik bir kadın yapmadı. Eşinin seçtiği yolu terk etmesini, daha kolay ve daha sakin olanı seçmesini hiç istemedi. Son günlerine kadar cesaretini korudu ve soğukkanlılıkla davrandı. Vladimir Petroviç'i sinirleri zayıfladığında onu nasıl sakinleştireceğini biliyordu. Çocuklarına hassas bir şekilde ahlaki ve maddi yardım ediyor, torunlarının ilk akıl hocası ve arkadaşıydı oluyordu.”²¹⁷

Maria Vladimirovna 11 Kasım 1917'de kanser hastalığından ölmüştür²¹⁸ fakat onun bu hastalığa ne zaman yakalandığı ve bu süreci nasıl geçirdiği hakkında kaynaklarda bir bilgi bulunmamaktadır. Kaynaklarda sadece Maria'nın mezarının Taşkent mezarlığında olduğu yazmaktadır.²¹⁹ Maria ve eşinin Taşkent'te eski Rus mezarlığındaki mezarları korunamamış ve 1942 yılında tahrip edilmişlerdir.²²⁰ Kaynaklara göre Maria ve eşinin mezarı Taşkent Botkin mezarlığındadır. Ancak Nalivkinlerin Mezarlığı tahrip edilmiştir ve torunları onların rahibeler tarafından tahrip edilen mezarlarını hatırlamaktadırlar.²²¹

1.5.2. Evlilikleri ve Ailesi

Vladimir Petroviç Nalivkin'in “Moi Vospominaniya o Skobeleva” adlı makalesinde eşi Maria Vladimirovna Nalivkina ile nasıl evlendikleri hakkında birkaç cümle geçmektedir. Nalivkin 1875 yılında Petro-Aleksandır müfrezesinin Türkistan'a düzenledikleri kış seferine katılmış, 1875 yılı Temmuz ayında ise Rusya'ya tatile gitmiştir. Saratov şehrinde Taşkent birliklerinin Hokand seferine gideceğini öğrenince tatilinin bitmesini beklemeden Eylül ayında geri dönmüş ve Ekim ayında Taşkent'e gitmiştir. Kasım ayında arkadaşlarıyla aceleyle genç bir eş ayarladıktan sonra Namangan'a gitmiştir.²²² Nalivkin aynı makalesinde 1875 yılında Saratov şehrinde tatil deyken orada evlendiğini, o esnada

²¹⁷Kotyukova, “Antipod ‹Çelovka v Futlyare› (Vospominaniya o Vladimire Petroviç Nalivkine)”, 163.

²¹⁸Beldiyan, “İz Kazaçego i Nekazaçego Proşlogo”, 314; Kotyukova, “Antipod ‹Çelovka v Futlyare› (Vospominaniya o Vladimire Petroviç Nalivkine)”, 149.

²¹⁹Arapov, “V. P. Nalivkin”, 6.

²²⁰Kotyukova, “Antipod ‹Çeloveka v Futlyare› Vospotinaniya o B. P. Nalivkin”, 86.

²²¹Beldiyan, “İz Kazaçego i Nekazaçego Proşlogo”, 314.

²²²Nalivkin, “Moi Vospominaniya o Skobeleva”, 531, 532.

Hokand seferinin başladığını ve Türkistan'a geri dönerek annesi ile vedalaştığını anlatmıştır.²²³

Farklı kaynaklarda da Maria ve Vladimir Petroviç 1875 yılında Saratov şehrinde evlendikleri bilgisi verilmiştir.²²⁴ İkisinin nasıl tanıştığına dair herhangi kesin bir bilgi kaynaklarda geçmemektedir. Kaynaklarda Vladimir Petroviç'in 1875 yılında Saratov şehrine gittiği ve Maria'nın eğitimini biter bitmez onunla evlendiği bilgisi bulunmaktadır. Maria evlendiklerinde henüz 17 yaşındadır ve eşi sefer için çağrıldığı zaman Maria Taşkent'te bulunan eşine katılmak için at sırtında Kazak bozkırlarını geçmek zorunda kalmıştır.²²⁵ Diğer bir kaynakta ise Nalivkin'in 1875 yılında tatildayken Saratov şehrinde evlendiği ve bir süre burada kaldığı, daha sonra ise Taşkent'e döndüğü ve Hokand kampanyasına katıldığı yer almaktadır.²²⁶ Farklı bir kaynakta ise Nalivkin Skobelev'in Hive seferine katıldıktan sonra sefer sonunda Taşkent'ten tatil aldığı ve 1876 yılında Saratov şehrine geldiğidir. Aynı yıl Saratov Enstitüsü'nden mezun olan Maria Vladimirovna Sartori ile evlenmiştir.²²⁷ Vladimir Petroviç Hokand seferiyle bağlantılı olarak acilen alaya çağırılmış ve önce gitmiştir. O zamanlar Taşkent'e demiryolu olmadığı için Maria Vladimirovna Saratov'dan atların sırtında seyahat etmiş ve arabanın kumlardan geçemediği yerlerde ise develerin sırtında yolculuğuna devam etmek zorunda kalmıştır. Bu bilgilerin yer aldığı kaynak Nalivkin'in katıldığı seferin bitiş tarihinin 1876 olmasını hatalı bulur ve Nalivkinlerin Nanay'a taşındığı zaman 2-3 yıllık evli oldukları ve iki oğulları (Boris, d.1876 ve Vladimir, d.1877) oldukları bilgisi verilir.²²⁸ Başka bir kaynakta ise Nalivkinlerin 1878 yılında iki erkek çocukları olduğunu söyler.²²⁹ Kaynaklarda "birer yıl arayla doğmuş iki erkek çocukları vardı" olarak geçen Boris ve Vladimir hakkında bilgileri önceki bölümde yazmıştık.

Nalivkinlerin kızı Natalya Vladimirovna ve gelinleri Natalya Vasilyevna'nın anılarına göre, Nalivkin'in Merkez Fergana'nın kumlarına gitme teklifini kabul ettiği dönemde kızları Aleksandra ölmüştür. Nalivkin bir yıl sonra 1887 yılında Mergilan'da "Opit

²²³Nalivkin, "Moi Vospominaniya o Skobelev", 528.

²²⁴Nalivkin, Nalivkina, *Muslim Women of the Fergana Valley*, 6.

²²⁵Nalivkin, Nalivkina, *Muslim Women of the Fergana Valley*, 6, 7.

²²⁶Lukoşova, "Ethnographic Study of the Life and Culture of the Population of Fergana Valley", 388.

²²⁷Kotyukova, "Antipod «Çeloveka v Futlyare» Vospotinaniya o B. P. Nalivkin", 78.

²²⁸Kotyukova, "Antipod «Çeloveka v Futlyare» Vospotinaniya o B. P. Nalivkin", 78.

²²⁹Nalivkin, Nalivkina, *Muslim Women of the Fergana Valley*, 6.

İssledovaniya Peskov Ferganskoy Oblasti” isimli eserini²³⁰ yayınladığına göre kızları 1886 yılında ölmüş olmalıdır ve bu çocukları Fergana kumlarının incelemek için bölgede yaşadıkları 1882-1884 yılları arasında doğmuş olmalıdır. Nalivkinlerin çocukları büyümüş ve okula gönderilmeleri gerektiği için, Nalivkin 1884 yılında Taşkent’e taşınma ve Halk Eğitimi’nde çalışma teklifini kabul etmiştir. Nalivkin çifti 1891 yılında bir kız çocuk (Natalya, d.1891), 1895 yılında ise bir erkek çocuk (Grigoriy, d.1895) sahibi daha olmuşlardır.²³¹

Torun İvan’ın anılarına göre Nalivkin’in eşi Maria hakkındaki duygu ve düşünceleri şu şekildedir:

“ - Maria Vladimirovna seninle evlenmeyi reddetseydi, bu senin için ağır bir darbe olur muydu? Annem Vladimir Petroviç’e sordu. – “Onu çok seviyordum” diye tereddüt etmeden cevap verdi, “Bu durumda hemen intihar ederdim.” Eğer gençliğinde Vladimir Petroviç’e muhtemelen hayatının Maria Vladimirovna olmadan düşünülemez olduğunu düşündüyse, o zaman yaşlılık döneminde bunun tam olarak böyle olduğuna dair bir inançla konuşuyordu, çünkü hayatında ona ne kadar değerli bir kız arkadaşın eşlik ettiğini anlıyordu.”²³²

Nalivkinlerin aile hayatlarına dair bilgilerin büyük kısmı Nanay köyünde geçirdikleri dönem ile ilgilidir. Burada yaşadıkları dönem boyunca onlar yerli halkın geleneksel yaşam biçimini benimsemiş, günlük yaşamlarını köydeki insanlar gibi geçirmiş, Özbek dilini en ince ayrıntısına kadar öğrenmişlerdir. Nalivkinler kendi çağdaşları için oldukça zor olan koşullar altında uzun yıllar yaşayan ve yerli erkek, kadın, çocuklar, dil, din, gelenekler ile köy yaşamı hakkında benzersiz bilgileri yaşayarak edinmişlerdir.²³³ Nalivkinlerin Nanay köyündeki yaşamlarına dair torunun anılarını yukarıda bulunan bölümde ayrıntılı olarak verdiğimiz için burada aynı bilgileri tekrar etmemeyi tercih ettik.

²³⁰Kotyukova, “Antipod «Çeloveka v Futlyare» Vospotinaniya o B. P. Nalivkin”, 78, 89.

²³¹Nalivkin, Nalivkina, *Muslim Women of the Fergana Valley*, 7; Beldiyan, “İz Kazaçego i Nekazaçego Proşlogo”, 312. Farklı bir kaynaktan Grigoriy’in adı Aleksandra olarak geçmektedir. Bkz: <https://www.pvsm.ru/biografii/333272> E.T. 26/12/2022.

²³²Kotyukova, “Antipod «Çelovka v Futlyare» (Vospominaniya o Vladimire Petroviç Nalivkine)”, 162.

²³³Beldiyan, “İz Kazaçego i Nekazaçego Proşlogo”, 312; Arapov, “V. P. Nalivkin”, 5, 6.

1.6. Kişiliği ve Karakteri

Vladimir Petroviç Nalivkin'in Skobelev ile anılarını yazdığı makalesinde içinde yetiştiği ve yaşadığı aile ortamını anlatmış, askerî duygularının daha “beşikteyken” oluşmaya başladığını yazmıştır. Çocukluğundan itibaren babasının savaş anılarını ve hikâyelerini dinleyen Nalivkin, annesinden de kendi ihtiyaçlarını karşılayabilecek el becerilerini öğrenmiştir. Genç Nalivkin 1875 yılında evlendiği zaman annesi tarafından bir kenara çekilerek şu nasihati duymuştur: “Genç karını ne kadar sevdiğini biliyorum, bu yüzden senin için korkuyorum. Yakında işe geri dönebilirsiniz. Kendinizi tahammül etmeyeceğim bir utançla örtmeyin. Eğer iş yapıyorsanız, bir süreliğine karınızı unutun ve sadece borcunuzu hatırlayın.”²³⁴ Nalivkin annesi ile yaptığı bu anlaşmayı asla unutmayacağına ve korkak olmayacağına dair bir söz vermiştir. Nalivkin yine kendi kaleminden aşırı militarizm duygularına sahip olduğunu ve en kısa sürede “barut koklamak” istediğini yazmıştır.

Nalivkin'in ilk askeri seferinde Gurtepe'de Skobelev komutasındaki Rus güçlerinin yerli halka karşı gerçekleştirmiş olduğu şiddet onu askerlikten uzaklaştırmıştır. O anılarında askerlerin gerçekleştirdiği katliamın izlerinin gözlerinin önünden hiçbir zaman gitmediğinden bahsetmiştir.²³⁵ Bu deneyim onun Rusya'nın Türkistan'daki işgal faaliyetlerini de sorgulatmıştır. Türkistan'ın işgalini hayal ederken Rus kolonizasyon politikasını desteklememiştir. Nalivkin'in askerî kariyerindeki bu olay sebepsiz ve korumasız olanlara şiddete karşı olduğunu göstermektedir. Çünkü Gurtepe'de öldürülen insanlar Ruslardan kaçan savunmasız erkekler, kadınlar ve çocuklardır.²³⁶ Yaşanan katliamın anılarının onu hayatı boyunca takip etmesi yaşadığı travmayı atlatamamasına sebep olmuştur. Nalivkinin merhamet duygusuyla birlikte bu olayı önlemek için elinden bir şey gelmemesi onda ayrıca bir vicdan azabı da yaratmış olabilir. Yine bu olay sonucunda idealist, coşkulu askerlik ruhu değişmiş ve onu hastalık bahanesi ile görevinden ayrılmasına sebep olmuştur.

²³⁴Nalivkin, “Moi Vospominaniya o Skobelev”, 528.

²³⁵Nalivkin, “Moi Vospominaniya o Skobelev”, 537, 538.

²³⁶Nalivkin, Nalivkina, *Muslim Women of the Fergana Valley*, 2; Abaşin, “Krizis oriyentalizma v Rossiyskoy imperii?”, 37.

Çağdaş tarihçiler onun bu davranışını “halkın içine gitme”, “ciddi bir kırılma noktası” ve “inancını baltalama” olarak adlandırmışlardır.²³⁷ Yani o kendisine verilen görevlere körü körüne ve emir komuta zincirine tamamıyla bağlı, fikirleri başkaları tarafından kolayca değiştirilecek, etki altında bırakılacak veya haksızlığa maruz kaldığında bunu alttan alacak bir kişi değildir. Onun hayatında bu olayların sıkça örnekleri vardır. Nalivkin 1876 sonbaharında nüfus hakkında istatistiksel bilgi toplamak ve arazini tanımlamak olan örgütsel (arazi vergisi) komisyonunun komiseri olarak atanmıştır. Fergana bölgesinin Askeri Valisi ile kişisel bir gizli görüşmede düşüncelerini sunmuş ve kısa süre sonra Skobelev’in tüm bu düşünceleri kendi düşünceleri gibi aktardığını öğrenince bu komisyondan istifa etmiştir.²³⁸ 1888 yılında Rus-Yerli okulunun başkanlığı görevinden ayrılması kendinden üst bir kişi ile yaşadığı olaydan kaynaklanmıştır. 1896 yılında Semerkant’a taşınma, Fyodor Mikhailoviç ile kişisel bir çatışmadan kaynaklanmıştır. Nalivkin 1901 yılında Margilan şehrinde vali yardımcılığı görevinden Fergana valisi Arendarenko ile olan anlaşmazlık yüzünden alınmıştır. Nalivkin’in torunu İvan Borisoviç Nalivkin büyükbabası hakkındaki anılarında onun hayatında çeşitli çatışmalarla dolu olduğunu belirtmiş ve bu çatışmalardaki en büyük ve en önemli üç kişiyi sıralamıştır: F. M. Kerenskiy, G. A. Arendarenko ve M. D. Skobelev.²³⁹

Nalivkin Türkistan’da görev yaptığı zaman yerel dilleri bilmediği ve yerli kültürü tanımadığı için zorluk çekmiştir. Bu sebeple de eksik olduğu alanlarda kendini geliştirmek için Fergana bölgesine taşınmış ve burada ailesi ile birlikte altı sene yaşamışlardır. Aldığı bu cesur karar onun öğrenme isteği ile dolu idealist ruhunu gözler önüne sermektedir. O yaşadıkları köyden ayrıldığı zaman ise çiftliklerini yerli halka bırakmıştır.²⁴⁰ Yapmak zorunda olmadığı bu hareket onun köylü komşuları ile iyi ilişkiler kurduğunu ve onlara karşı cömert davrandığının bir örneğidir. Nalivkinlerin 1886 yılında yazmış oldukları “Oçerk Jenşını Fergana...” eseri onların komşuları ile olan yaşam ve ilişkilerine de ışık tutmaktadır. (Bu eser ile ilgili çalışma II. Bölümde yapılacağı için

²³⁷Abaşin, “Krizis oriyentalizma v Rossiyskoy imperii?”, 31-41.

²³⁸Nalivkin, “Moi Vospominaniya o Skobelev”, 550.

²³⁹Abaşin, “Krizis oriyentalizma v Rossiyskoy imperii?”, 41-50; Kotyukova, “Antipod «Çeloveka v Futlyare» Vospotinaniya o B. P. Nalivkin”, 76; Kotyukova, “Povest’o Tom Kak Possorilsya Vladimir Petroviç s Fydorom Mikhailovičem i s Georgiem Alekseyevičem”, 84, 86.

²⁴⁰Nalivkin, Nalivkina, *Muslim Women of the Fergana Valley*, 5; Abaşin, “Krizis oriyentalizma v Rossiyskoy imperii?”, 13; Kotyukova, “Antipod «Çeloveka v Futlyare» Vospotinaniya o B. P. Nalivkin”, 156.

burada ayrıntılı bilgi vermemeyi tercih ettik.) Bu eserlerinden Nalivkinlerin “eşlerin ortak olarak çalışması gerektiği” ve bu fikri yaymaya istekli olduklarını öğrenebiliriz. Fakat Nalivkin’in askerlik mesleğinden sık sık ayrılma kararını verirken veya siyasi hayatı ile ilgili faaliyetlerinde eşi Maria’nın fikrini sorup sormadığı konusunda fikir sahibi değiliz. Sadece Nalivkin’in eşi ile ortak bilimsel çalışmalar yaptığını ve tek çalıştığı bilimsel işlerde yazılarını Maria ve kızına okuttuğunu²⁴¹ Nalivkin’in kızının anılarından öğrenmekteyiz.

Onun 1899-1901 yılları arasındaki faaliyetleri bazı çağdaş tarihçiler tarafından çalışılmamıştır. Bazı kaynaklar bunun sebebinin bu yıllar arasındaki Nalivkin’in popülist ve devrimci portreye uymaması olduğunu yazmışlardır. Örneğin o 1900 yılında Çin’de çıkan “Boksör İsyanı” sonucu hazırlamış olduğu konuşmasında imparatorluğu savunan muhafazakâr bir portre çizmiştir. Bu yıllar arasında Nalivkin Türkistan Genel Valiliği altında özel görevler için üst düzey bir memur olarak görev yapmıştır. Nalivkin ayrıca uzun yıllar Türkistan yerlilerinin hayatında İslam’ın rolünü incelemiş ve dinin ve din adamlarının yerel toplum üzerinde olumsuz bir etkisi olduğunu ve gelişimi engellediği sonucuna varmıştır.²⁴² Onun bu konuşması Rusya’da da Çin’deki bir isyanın çıkmasını önlemek için yapılmıştır. Sonuçta ona bir görev verilmiş ve o bu görevi yerine getirmiştir. Nalivkin’in din ve din adamları ile ilgili vardığı sonuç İslam dini içindir fakat belki de o bu düşünceleri kendi halkı ve toplumu içinde düşünüyor fakat dile getirmiyordur.

Nalivkin 1905 yılı Rus Devrimi’nden sonra siyasete girmesi ile monarşi karşıtı bir tutum sergilemiş ve sosyalistlerin tarafında yer almıştır.²⁴³ 1906-1907 yıllarında ise kaynaklarda onun “sert bir şekilde sola gitti” düşüncesi vardır. Nalivkin’i tanıyan G. P. Fyodorov onun için şöyle demiştir: “bir sosyalist olarak nasıl vali yardımcısı görevinde (1901-1904’te Fergana bölgesinde) kalabilir veya kırmızı astarı kırmızı bir karanfil için hangi nedenlerle değiştirebilir?”²⁴⁴ Nalivkin 1905 yılındaki değişiklikleri büyük bir coşku ile benimsemiş ve siyasi hayata aktif olarak katılmıştır. O “ eski dünyaya karşı mücadelede devrimin

²⁴¹Kotyukova, “Antipod ‹Çeloveka v Futlyare› Vospotinaniya o B. P. Nalivkin”, 158.

²⁴²Abaşin, “Krizis oriyentalizma v Rossiyskoy imperii?”, 41-50.

²⁴³Nalivkin, Nalivkina, *Muslim Women of the Fergana Valley*, 7, 8.

²⁴⁴Abaşin, “Krizis oriyentalizma v Rossiyskoy imperii?”, 41-50.

sadece kelimelerin ve ikna gücünün gücüyle hareket etmesi gerektiğini, çünkü insan araçlarının Fransız Devrimi'nin araçlarından çok daha güçlü olduğunu" vurgulamıştır.²⁴⁵

1906 Haziran ayında kendi isteği ile (o zaman generaldi) görevinden istifa etmiştir. 1907 yılında sol II. Devlet Davası'nda bir milletvekili olmuş ve Sosyal Demokratların oldukça kalabalık radikal hizbine katılmıştır. Seçim öncesi ise şu konuşmayı yapmıştır: "...Ben bir soyluyum ve bu nedenle soyluluğumdan vazgeçmek için Duma'ya gidiyorum. Rusya, mülklere ve kastlara değil, halka hizmet eden demokratik bir devlet haline gelmelidir. Ben bir askerim ve eski işimi almak için Duma'ya - bir savaşa, insanları ezen ve ezenlerle bir savaşa, halkın iyiliği ve insanların özgürlüğü için bir savaşa gidiyorum..."²⁴⁶

Dönemin gazeteleri onu "yerel yönetimin eski muhalifi" ve "aşırı sol" olarak adlandırmıştır. 1907 yılında İkinci Devlet Duması II. Nikolay tarafından feshedilmiştir. Nalivkin ise toplantılardan birinde Rus adaleti hakkında son derece sert, solcu bir konuşma yapmış ve tepki çekmiştir. Konuşmasından kısa bir alıntı şöyledir: "Önceden adalet tanrıçası Femida'yı günahsız bir kız olarak gösteriyorlardı gözlerinde bant olan (ya da gözleri örtülü), ama şimdi bu hanımın alnına şu ölümcül kelimeleri yazmak gerekiyor: "açık arttırmadan satılır."²⁴⁷ Onun bu sözleri birçok Türkistanlıyı şaşırtmış ve hayal kırıklığına uğratmıştır. Nalivkin'in bu çıkışı üzerine Barthold şunları yazmıştır: "...Türkistan hakkındaki istisnai bilgisini bu toprakların yararına kullanmak yerine, Rus yargı görevlilerine karşı haksız yere aşağılayıcı bir konuşma yaptı..."²⁴⁸ Belki de Nalivkin siyasete hiç bulaşmamalı ve bilimsel çalışmalar yapmaya devam etmeliydi. Fakat o bir şekilde siyasete bulaştı.

Nalivkin'in değişen inanç ve düşüncelerini daha iyi anlamak için onun 1908 yılında yazdığı fakat yayınlanmayan el yazısı "Moye Mirovozzreniye" (Benim Dünya Görüşüm)'de düşüncelerini aktarırken "Tolstoycu düşüncelere" sahip olduğu hissedilmektedir. Nalivkin'in kendi fikirlerini anlattığı yazısından kısa bir alıntı şöyledir: "...fikrin veya öğretinin kölesi olmayın. Bu nedenle, ne siyasi ne de dini hiçbir mezhebe mensup olmayın, çünkü her mezhep bir dindir ve her din bir mezheptir ve

²⁴⁵Kotyukova, "«Vıstupleniya Temnikh Sil Pod Rukovodstvom Bezotvestvennikh List» Revolyutsionnie Sobitiya v Turkestane i V. P. Nalivkin", 139, 140.

²⁴⁶Abaşin, "Krizis oriyentalizma v Rossiyskoy imperii?", 51.

²⁴⁷Arapov, "V. P. Nalivkin", 4; Beldiyan, "İz Kazacego i Nekazacego Proşlogo", 311.

²⁴⁸Abaşin, "Krizis oriyentalizma v Rossiyskoy imperii?", 41-50; Kotyukova, "Antipod «Çeloveka v Futlyare» Vospotinaniya o B. P. Nalivkin", 76.

mezhepçilik, insanda aklını karartan bir fanatizm geliştirir...”²⁴⁹ Nalivkin’in bu düşüncelerinden açıkça onun siyasi ve dini fikirlere olumlu yanaşmadığını çıkarabiliriz. “... Değerli hiçbir şey, hiçbir şeye boyun eğmemek ve hiçbir şeyi yüceltmemek, bir kişi özellikle ısrarla hiçbir şeyi arzulama ve dönme fırsatı bulur, ondan önce kimse için tehlikeli olmayan yeni bir kişisel özgürlük ufku açar, değil kimseye zarar verme...” Onun bu sözlerinden de “idol” fikrine karşı olduğu açıkça görülmektedir.

“Kültürlü bir insan, kültürsüz bir insandan daha mükemmel değildir, sadece yaşadığı kültürel zamanın koşullarına daha fazla adapte olur... Aynı şekilde, kültürün kendisi de kültürsüzlükten ne daha mükemmel ne de daha iyidir, çünkü her ikisi de kültürel ve kültürsüz zamanın tüm koşullarının, insan varoluşunun farklı dönemlerinin, jeolojik çağlarına benzer, diğerinden daha iyi ya da daha kötü, ikisinin de hiçbirinin olmadığı tüm koşulların etkisinin sonucundan başka bir şey değildir...”²⁵⁰

Kaynaklar onun kölelik ve mülkiyet idolünden özgürleştirecek sosyalizm çağının yaklaşmasından bahsettiğini ama Tolstoyculuğun ideolojisiyle de dolu olduğunu söylemektedir. Yazısındaki soyut söylemlerinin ise onun yeni emperyal siyaset görüşünü belirlemeye başlayan ilkeleri barındırdığının da altını çizmiştir.²⁵¹ 1906 Rus-Japon savaşı²⁵² sonucu sosyalist Nalivkin’in 1880 yıllarının başından önceki inançlarını tamamen yeniden düşünmüş ve onları değiştirmiştir. Onun fikirlerine göre “hakikate” ulaşmak için “insanlarla kaynaşmak, onlardan sadelikle yaşamayı öğrenmek, yüz terinde hiçbir işten kaçınmamak, emeğin elde ettiği ekmeği yemek, nesilden nesile aynı insanların emek parasıyla edindiğimiz bilgi ve kültürü insanlarla paylaşmak” gerekmektedir.²⁵³ “Neskolko Slovo o Zaboievatelnoy Politike” (İşgal Politikası Üzerine Birkaç Söz) adlı makalesinde şunları yazmıştır:

“... soygun yapan ve kendilerini kültürlü halklar olarak görenlerin sözde kültürel misyonları hakkında diplomatların atıp tutmalarına rağmen, bugünlerde bu saldırıların hiçbir gerekçesi yok ve olamaz... daha önce nispeten yüksek medeniyetler yaratmış ve daha sonra kendileri için gerekli olan dinlenme durumuna

²⁴⁹ Abaşin, “Krizis oriyentalizma v Rossiyskoy imperii?”, 53.

²⁵⁰ Abaşin, “Krizis oriyentalizma v Rossiyskoy imperii?”, 41-50.

²⁵¹ Lunin, Miller, “V. P. Nalivkin”.

²⁵² Merve Suna Özel Özcan - Ravshan Goziev, “XIX. Yüzyılda Doğu Asya’da Rus-Japon İmparatorluklarının Güç Mücadelesi: 1905 Rus-Japon Savaşı”, *Türkiye Rusya Araştırmaları Dergisi* 2 (Kış 2019).

²⁵³ Arapov, “V. P. Nalivkin”, 6; Beldiyan, “İz Kazachego i Nekazachego Proşlogo”, 312.

geri çekilmiş, yeterince dinlenip yavaş yavaş uyanmış olan halklar, her zaman, az ya da çok, yeni bir canlılık dönemi, yeni bir kültürel yaşam dönemi şansı ve kendi içlerinde kültürel canlılığın kalıtsal potansiyel eğilimlerini zaten taşıyorlar...’’²⁵⁴

Nalivkin Avrupa ve Avrupa medeniyetini Doğu’nun dünyasına zorla girdiği ve yapıcı olmadığı, ahlaki ahlakı olmadığı için eleştirmiştir. Nalivkin’in dünya görüşünü kaynaklar liberal-sosyalist ve Nietzschelik-Tolstoyçuluk fikirlerinin oldukça kaotik bir karışımı olan bir sosyalist olarak tanımlarlar.²⁵⁵ Kaynaklar onun General Nalivkin’den yoldaş Nalivkin’e dönüşümünü Politik ve ideolojik koordinat sisteminde, hiç şüphesiz, idari seçkinlerin tepesinden muhalefete oldukça keskin bir şekilde geçmesine ve bu kaymanın onun sömürge yönetiminin aygıtındaki tüm önceki deneyimlerinin sonucu olduğuna dikkat çekerler. Ayrıca görüşlerine sivil general rütbesine yükselen bir kişinin kariyerinin sonucu, emperyal gücün Türkistan’da kendisine koyduğu hedefler ve bu hedeflere ulaşmak için kullandığı araçlarla ilgili hayal kırıklığı olduğunu da eklerler. Bu kaynaklara göre Nalivkin, “Doğa kanunlarının” daha yüksek bir kültürü kabul etmeye zorlaması gereken yerlileri, sadece Rusça öğrenmek ve Rus vatandaşlığına geçmek istemeleri, fakat aynı zamanda giderek daha fazla İslam’a ve Rusya’ya muhalefete yönelmelerinin suçunu Rusya’nın kendisini ve kendi şahsında, yerliler için gerçekten ahlaki bir örnek olamayacak, yolsuzluk, cehalet ve diğer ahlaksızlıklara batmış olan tüm “Avrupa medeniyeti” üzerine atmıştır.²⁵⁶

Nalivkin 1916 yılında Geçici Hükümet sömürgeci yerleşimciler ve göçebeler arasında meydana gelen ayaklanmayı önlemeye çalışmış fakat başarılı olamamıştır. Zaten onun 1905-1917 yılları arasında siyasette yer alması çevresindeki kişiler tarafından uzlaşmacı bir tavır olduğu için tercih edilmiştir. Fakat onun arabulucu, ılımlı karakteri ve faaliyetleri 1917 yılında ne Bolşevikler ne Menşevikler ne de diğer muhalefet tarafından memnuniyet sağlayamamıştır. Yine de Nalivkin bu dönemlerde yerli halk ve Rus yetkililer arasındaki küçük anlaşmazlıklarda başarı göstermiş ve yerli halkın tarafında yer almıştır. Buna güzel bir örnek Yekaterina Ilyiniçna Smolina’nın hatırası su şekildedir:

²⁵⁴ Abaşin, “Krizis oriyentalizma v Rossiyskoy imperii?”, 54, 55.

²⁵⁵ Abaşin, “Krizis oriyentalizma v Rossiyskoy imperii?”, 21-50; Abaşin, “Krizis oriyentalizma v Rossiyskoy imperii?”, 52, 53.

²⁵⁶ Abaşin, “Krizis oriyentalizma v Rossiyskoy imperii?”, 41-50; Beldiyan, “İz Kazaçego i Nekazaçego Proşlogo”, 327.

“İkinci Devlet Dumasının çalışmaları sırasında, işçiler, aydınlar, öğrenciler ve kız öğrenciler St. Petersburg’da gösteriye katıldılar; ben de onların arasındaydım. Gösteriyi dağıtmak için göstericileri kamçılarla vahşice kamçılayan Kazaklar gönderildi. Aniden, Duma milletvekili olan V. P. Nalivkin’in içinde olduğu at arabası uçarak çıktı ve Kazaklara bağırdı: “Vurmaya cesaret etmeyin!” Muhtemelen Nalivkin’in giymiş olduğu palto Kazakları yanlış yönlendirdi, Nalivkin’i yetkililerden biri olarak kabul ettiler ve dövme durdu.”²⁵⁷

Nalivkin hayatının gençlik yıllarında bir dini inanca sahip olsa bile kızı Natalia’nın anılarında babasının gençken kiliseye “ya mahkûmiyetten ya da zorlama yüzünden” gittiğini söylemiştir. Sonraki yıllarda ise Nalivkin din hakkındaki görüşlerini: “ilk dolandırıcı ilk aptalla karşılaştığında ortaya din çıktığını” diyerek anlatmıştır. Nalivkin 1918 yılında intihar notunda “uzun zaman önce herhangi bir dine mensubiyeti bıraktığım için” ifadesinden ve “cenazenin mütevazı, proleter ve medeni olması” ibaresinden dini olmayan, sade bir cenaze töreni istediğini öğrenmekteyiz.²⁵⁸ Bazı yazarlar onun daha Nanay köyünde iken bir inanca sahip olmadığını çünkü eğer inanan biri olsaydı İslam hakkındaki yorumlarını Rus Ortodoks veya diğer Hristiyan inançlarıyla herhangi bir karşılaştırmasını yapacağı yorumunda bulunmuşlardır.²⁵⁹

Nalivkin’in torunu İvan’ın anılarında büyükbabasının dini görüşü ile ilgili şöyle bir olayı anlatmaktadır: “Komşu kapısında oturan dindar ikiyüzlü E. I. Dakuçayeva’ya açık bir küçümsemeyle davranırdı ve sonuç olarak, o kendi ikiyüzlü konuşmasına başlayınca Vladimir Petroviç “kıkırdıyordu” ve odadan çıkıyordu. - İşçileri kandırıyor, - annesine diyordu, - sonra kiliseleri dolaşıp şükran ayinleri yapıyor.” Nalivkin’in din adamlarına karşı tutumuna yine torun İvan’ın bir anısı iyi bir örnek olabilir:

“Nikolay Petroviç’in yeğeni Rahip Pyotr Alekseyeviç Ostroumov, Özbek dilini (devrimden sonra öğretiyordu) ve İslam ile ilgili her şeyi öğrenmeye düşkünüydü. V. P. Nalivkin’e büyük saygı duyarak, sık sık onu ilgilendiren konularda tavsiye istiyordu. Vladimir Petroviç’e, P. A. Ostroumov’un bir sonraki gelişi hakkında haber

²⁵⁷Kotyukova, “Antipod ‹Çeloveka v Futlyare› Vospotinaniya o B. P. Nalivkin”, 76; Beldiyan, “İz Kazaçego i Nekazaçego Proşlogo”, 314.

²⁵⁸Abaşin, “Krizis oriyentalizma v Rossiyskoy imperii?”, 29.

²⁵⁹Nalivkin, Nalivkina, *Muslim Women of the Fergana Valley*, 17.

verildiğinde, onun duyması için yeterince yüksek sesle söyledi: “Bu rahip benden ne istiyor?”²⁶⁰

Nalivkin çeşitli dönemlerde askerlik yapmış olsa da bir şekilde askerlik görevinden ayrılmıştır. Askerlik görevinden ayrıldıktan sonra da çalıştığı görevlerden bölge yöneticileri ile yaşadığı sorunlar yüzünden ayrılmıştır.²⁶¹ Bu konular hakkında ayrıntılı bilgileri önceki bölümlerde verdiğimiz için burada tekrar etmemeyi uygun gördük. Nalivkin’in kendinden üst yöneticiler ile kavgacı tutumu onun hakkını savunan ve adaletsiz bir muamele karşısında görevinden ayrılacak kadar gururlu olması sonucu çıkarılabilir.

Nalivkin hayatının bazı dönemlerinde savaş yanlısı olmuş, bazı dönemlerinde ise savaş karşıtı tutum sergilemiştir. Bir konuşmasında açıkça ifade edemese de Rusya’nın Türkistan işgalini Amerika ile Kızılderililer örneğini kullanarak eleştirmiştir.²⁶² Fakat Rusların işgal ettiklerin Türkistan topraklarından gitmesi gerektiğini hiçbir zaman söylememiştir. Nalivkin savaşın “koşulsuz bir iyilik olmadığını öğrenmesi” askerlik görevinde Hive ve Hokand işgallerinde yaşamış olduğu deneyimlerin etkisiyle olmuştur. Fakat 1898 Dükçü İşan ayaklanması sonrasında yaptığı konuşmasında Müslümanların asimile edilemeyeceğini ve yakında bir savaş olması halinde Rusların buna hazırlıklı olmaları gerektiğini söylemiştir. Rus işgalinin adaletsizliğini hem savaş sahasında hem de resmi kurumlarda görmüş ve deneyimlemiştir.²⁶³ Halkın içinde onlardan biriymiş gibi yaşamış olması belki de onun ikili görüşlerine neden olmuştur.

Nalivkin’in birçok alanda yapmış olduğu bilimsel çalışmaları, tanınmış ve kabul görmüş otoriteler tarafından olumlu veya olumsuz eleştiriler alırken, bu kişiler onun hakkında görüşlerini de belirtmişlerdir. Bu görüşler her ne kadar kişilerin kişisel görüşlerinin bir ürünü olsa da Nalivkin hakkında ortalama bir fikir sağlamamıza yardım edecektir. V. V. Barthold kendi dönemi için Nalivkin’in “Ruslardan Sartların dili ve yaşamı konusunda neredeyse en iyi uzman” olduğunu söylemiştir. Barthold onun sosyal ve politik yaşamı ile ilgili de “...daha sonraki yaşamı, devrimden kısa bir süre sonra trajik ölümünden önce, Rus aydınlarının tarihinde, toplumun olağanüstü bilgi ve yeteneklerini kullanamaması ve

²⁶⁰Kotyukova, “Antipod «Çeloveka v Futlyare» Vospotinaniya o B. P. Nalivkin”, 76.

²⁶¹Abaşin, “Krizis oriyentalizma v Rossiyskoy imperii?”, 24, 34, 41.

²⁶²Abaşin, “Krizis oriyentalizma v Rossiyskoy imperii?”, 39.

²⁶³Nalivkin, “Moi Vospominaniya o Skobelev”, 532, 545.

figürün kendisinin gerçek yolunu bulamaması gibi sıradan bir resim sunuyor...” demiştir. Barthold onun kaderi ile ilgili ise “...Sosyalist inançlara sahip bir adam ve önde gelen bir oryantalist olarak Nalivkin’in trajedisi ise, 1917 olayları sırasında, Türkistan’daki burjuva Geçici Hükümeti’nin bir komiseri olarak, kendisini devrim düşmanlarının kampında bulmasıydı” demiştir.

1925 yılında Maksim Gorki ise devrim destekçisi olarak Nalivkin hakkında “bir tarafta beyinleri” olduğunu ancak bunların “gerçek yakışıklı ve dürüst erkekler” olduğunu yazmıştır.²⁶⁴

Zeki Velidi Togan anılarında Nalivkin hakkında bilgilere yer vermiş, onunla tanıştıkları zamanı ve daha sonra karşılaştıkları siyasi durumları “Hatıralarım” adlı eserde anlatmıştır. Togan, onun Önce ve Şimdi Yerliler adlı eserinden “Türkistanlılara karşı sevgi dolu” bir çalışma olarak bahsetmiştir. Togan ayrıca onun hakkında

“... Nalivkin sosyalist ve iyi bir adamdı, herkesin adalete hakkı olduğuna inanıyordu..., ...bu Sovyet Genel Valisi, sosyalist, oportünistin* trajedisi tesadüfi değildi: daha sonra Bolşeviklerin etkili oportünistleri nasıl yükselttiklerini, onları kendi amaçları için nasıl kullandıklarını ve sonra yok ettiklerini gördük...”

diye yazmıştır.²⁶⁵

Nalivkin’in görüştüğü kişilerden biri olan Y. O. Yakubovskiy 1907’de Nalivkin’in Devlet Dumasına seçilmesinden hemen sonra şunları yazmıştır: “Nalivkin insanlara bir şey öğretmeden önce, onun kavramlarıyla iç içe olmanız, onun hayatını öğrenmeniz gerekir” ilkesi ile hareket eder demiştir.²⁶⁶

Nalivkin’in torunu İvan büyükbabası hakkındaki görüşleri ise şöyledir:

“Vladimir Petroviç’in tabiatında, görüşlerine uzak olan insanlarla iyi ilişkiler kurmak yoktu. İkinci Devlet Dumasının dağıtılmasından sonra, mücadele eden güçler arasındaki yerini daha net bir şekilde belirlediğinde, önceden onun için çok değerli olan bağları kararlı bir şekilde kopardı. Duma’nın dağıtılmasından sonra Taşkent’e dönen Vladimir Petroviç, yaşlı annesini ziyaret etmeye gitmedi, çünkü monarşik

²⁶⁴Abaşin, “Krizis oriyentalizma v Rossiyskoy imperii?”, 29.

*Oportünist: 1-Rant sağlamak için her fırsatı değerlendiren çıkarları doğrultusunda hareket eden, 2-çıkar elde etmek için her yolu deneyen.

²⁶⁵Togan, *Hatıralar*, 114, 115, 135.

²⁶⁶Abaşin, “Krizis oriyentalizma v Rossiyskoy imperii?”, 35.

yanılsamaları koruyan annesiyle görüşmenin hem acı verici hem de gereksiz olacağına inanıyordu. Birçok arkadaşından -devlet görevlilerinin çoğundan- siyasi inançlarına katılmayı bekliyordu ve eğer bu gerçekleşmediyse tanışıklığını devam ettirmiyordu.”²⁶⁷

İvan’ın Nalivkin’in yakın arkadaşları, görüştüğü kişiler ve siyasi olarak desteklediği kişiler hakkındaki anıları ise şöyledir:

“Türkistan’ın General Valisi görevine Vladimir Petroviç’in askeri okuldaki yoldaşlarından birinin atanması planlanıyordu. - Onu ziyaret edecek misin? - diye annem sordu. - Mutlaka, - Vladimir Petroviç şaka ile cevap verdi. - Yalınayak, uygun kıyafet ve Kostya Blinov ile kol kola, Soborka sokağı boyunca Beyaz Saray’a yürüyeceğiz- bu benim vali ziyaretim olacak.”

“Vladimir Petroviç’in siyasi görüşlerini paylaşmayan eski arkadaşlarına karşı hoşgörüsüz tutumu, düşman kampına atfetmediği Tolstoylulara kadar uzanmadı. Vladimir Petroviç, Lev Tolstoy ve onun öğretilerinin -sıcak bir hayranı olan- Y. O. Yakubovskiy ile dostane ilişkilerini korunmuştur. Yuri Osipoviç, V. P. Nalivkin’in oğullarında ve kızında konuk oluyordu ve her zaman uzun süre konuştuğu sonuncusunun odasına dâhil oluyordu. “Basitleştirmenin” ateşli destekçisi, tuhaf kostümü ve korkunç derecede ihmal edilmiş saçlarıyla Tolstoy’lu Kostya - K. L. ile sıcak ilişkileri vardı. Vladimir Petroviç’in Duma’dan tanıdığı sosyal demokratlara, Çheidze’ye ve Tsereteli’ye karşı coşkulu bir tavırla birlikte, anarşist P. A. Kropotkin’e derinden saygı duyuyordu ve daha az tanınmış siyasi figürlerden asi teğmen P. P. Şmidt’e, Maria Spiridonova’ya, Devlet Duması’nın üyesi Pavel Alekseyeviç Anikin’e sempati besliyordu.”²⁶⁸

İvan büyükbabasının çok hareketli bir yapıya sahip olduğunu ve bütün gün fiziksel ve zihinsel işlerle meşgul olduğunu anlatmaktadır. Torun İvan, babası ve amcası Vladimir’in ailesinin eski Nikiforov topraklarında arsalar satın alıp evler inşa etmeye başladığı bir zamanda, onun yazın günlük rutinini çok iyi hatırladığını anılarında anlatmıştır.

“O zamanlar Taşkent’in en ıssız çevreleriydi -yaklaşık iki kilometrekarelik arazide- o zamanlar ondan fazla dağınık ev ve genç bahçeli araziler yoktu; her şey tepelerle doluydu, ilkbahar ve sonbaharda sürüler otlatılıyordu ya da yüzlerce atlı

²⁶⁷Kotyukova, “Antipod <Çeloveka v Futlyare> Vospotinaniya o B. P. Nalivkin”, 81.

²⁶⁸Kotyukova, “Antipod <Çeloveka v Futlyare> Vospotinaniya o B. P. Nalivkin”, 81, 82.

eğlencelerini şaşırtıcı yarışlarda gösteriyorlardı. Yaz aylarında, deve dikenini dışında tepelerdeki tüm bitki örtüsü güneşten kavrulurdu. Aynı çıplak bozkır, Vladimir Petroviç'in oğulları tarafından satın alınan arsalardı. Vladimir Petroviç -o zamanlar altmış yaşındaydı- sabah saat beşte kalkıyordu ve bir ya da diğer oğlunun yerinde saat sekize kadar ketmen²⁶⁹ ile çalışıyordu. Sonra kahvaltı yapar ve öğlene kadar, bazen ise iki saate kadar ağır ketmeni tekrar sallardı. Yaz boyunca, ilk yıl kavurucu güneşin altında -yeni dikilen meyve ağaçları gölge veremiyordu- toplamda yaklaşık 0,4 hektarlık bir alana yayılan her iki arsayı da iki kez sürdü, güzel kavunlar ve bir sebze bahçesi yetiştirdi, sonbaharda ise çilek ekti. Genellikle, Vladimir Petroviç günün ikinci kısmını odasında geçiriyordu, Özbek-Rusça sözlük veya gazete makaleleri üzerinde çalışır, akşamları gazetelere ve postalara bakar, mektuplar yazardı. Erken yatıyordu - saat on birde. Arsada çalışmaya ek olarak, sık sık erzak için Nikolski'ye (şimdi Lunaçarskiy) köyüne gidiyordu, odun hazırlama, su getirme, avluyu sulama ve süpürmek için zaman ayarlıyordu. Sonraki dört yıl boyunca, Vladimir Petroviç tüm zamanını oğullarının arsalarında bahçede ve sebze bahçesinde geçiriyordu. Görünüşe göre bu fiziksel yük ona yeterli olmadığı için, yakın ve terk edilmiş bir bahçeyi birkaç yıl boyunca yaptı ve ekilen ve denetimsiz bırakılan diğer bir kavak bahçesini de suluyordu.”²⁷⁰

Torunu İvan anılarının devamında Nalivkin'in ailesi ve arkadaşları ile faaliyetlerinden şöyle bahsetmiştir:

“Ben çocukken, -Vladimir Petroviç söylüyordu, -büyükannem bana iğne kullanmayı, düğmeleri kendim dikmeyi, yama koymayı ve giysi onarmayı öğretiyordu. “Askerin seferde umut edecek kimsesi yoktur” diyordu. Bu dersler ona faydalı oldu, tüm hayatı boyunca çamaşırlarını tamir ediyordu. Annemin küçük çocukları olduğunda ve onların elbiselerini dikmek için zamanı olmadığında Vladimir Petroviç yardım teklif etti. - Belki Nataşa, senin oğlanlar için bir şeyler dikmen gerekiyor? Yapabilirim, sen sadece kes ve makarayı makineye koy.

Av sezonunun başlamasıyla Vladimir Petroviç her hafta ava çıkıyordu. Hayatının bu döneminde artık av arkadaşları yoktu. Sabah erkenden gidiyor, öğleden sonra dönüyordu. Birinci sınıf atıcıydı. Vladimir Petroviç avdan asla avsız dönmezdi. Taşkent'te uzun süre avdaki daimi yol arkadaşları gimnazyum öğretmeni M. K.

²⁶⁹ Ketmen: bir çeşit hafif çapa.

²⁷⁰ Kotyukova, “Antipod «Çeloveka v Futlyare» Vospotinaniya o B. P. Nalivkin”, 83.

Smirnov ve veteriner Bronnikovdu. Avdan döndükten sonra, Vladimir Petroviç sonsuz çay içmeye ve “askeri harekâtın gidişinin” analizine başlıyordu.

“Ayda bir ya da iki kez, Vladimir Petroviç idarehaneyi ve yayınevine ya da siyasi ortaklarıyla konuşmaya gidiyordu. Kendi karakterine göre Vladimir Petroviç iyimser, neşeli ve esprili bir insandı. Ailesinde, yetkililerle konuşmalarını ve çatışmalarını, birçok yöneticinin gerçekleri ve mantığı hesaba katma konusundaki inatçı isteksizliğini komik bir biçimde tasvir etmeyi severdi.”²⁷¹

Torun İvan büyükbabasının sosyal ve neşeli karakterinin siyasi olaylar yüzünden nasıl değiştiğini de anılarında anlatmaktadır. Bu hatıralar şöyledir:

“Zamanla, Vladimir Petroviç’in karakteri önemli ölçüde değişti. Toplumun M. E. Saltikov-Şedrin tarafından “Taşkent beyleri” olarak damgalanan kesimiyle ve özellikle 1905 devriminin yenilgisi ve ardından gelen gericilik dönemi, hayal kırıklığı olarak bir iz bıraktı. Bir zamanlar neşeli olan Vladimir Petroviç, şimdi sinirini eski arkadaşlarına ve ailesine, genellikle “keyifsiz” olarak gösteriyordu.” “Bir gün, annem anlatıyordu, ısrarla kariyerini sürdürmekte olan eski bir meslektaş Vladimir Petroviç’i görmeye geldi. Vladimir Petroviç konuşmada kısa zamanda kendi düşüncelerini tartışmaya geçti ve özellikle general valiye ve onun çevresine şiddetle saldırıyordu. Onun konuğu Vladimir Petroviç’e itiraz etmeye cesaret edemiyordu ve “aykırı konuşmaları desteklemekten daha da korkuyordu. Kerevit gibi kıpkırmızı oturuyordu, sandalyesinden fırlıyordu ve konuşmaya tüm katılımı “Evet, ne de olsa ...” ünlemini tekrarlamaya indirgendi.

“Vladimir Petroviç bazen önemsiz bir nedenden dolayı öfkesine hâkim olamıyordu ve böyle anlarda kontrolünü kaybederdi.”²⁷²

Nalivkin yaşanan siyasi olaylardan sonra biraz huysuz ve sinirli bir kişiliğe bürünmüştür. Onun kişiliğindeki bu değişimde artık yaşlanmasının da etkisi olmalıdır. Nalivkin yaşı ilerledikçe düşüncelerinde daha ısrarcı olmaya başlamıştır. Onun küçük ve önemsiz olaylar karşısında sinirlenmesine torunu İvan’ın anılarından şu olay örnek verebilir;

“Bundan birkaç gün sonra bir arkadaşım bana geldi ve bir ağacın yanında ona elmayı koparmak olmaz diye söyledim ve elim istemsizce ona doğru uzanıyordu. Aniden arkadaşım rüzgâr gibi uçup gitti ve kızgın bir büyükbabanın bana doğru koştuğunu

²⁷¹Kotyukova, “Antipod <Çeloveka v Futlyare> Vospotinaniya o B. P. Nalivkin”, 83, 84.

²⁷²Kotyukova, “Antipod <Çeloveka v Futlyare> Vospotinaniya o B. P. Nalivkin”, 83.

gördüm - ve kaçtım. “Hayır, seni alçak herif, benden kaçmayacaksın” ve ağır asker çizmelerinin sesi ruhumu korkuyla dolduruyordu. Bu koşunun -finali, beklediğim ceza hakkındaki fikrime tamamen uymayan hasır otuyla birkaç defa vuruştı. Yine de yaşadıklarımın uzun süre kendime gelemiyordum. Annem daha sonra, büyükbabam ona çocuk yetiştirmeyi bilmediğini söylediğinde, ona bu olayı hatırlatıyordu.” “Vladimir Petroviç’in tabiatı, saflık, insanları idealize etme ve gerçekte olduklarından daha iyi sayma eğilimi ile karakterize edilirdi. Sonuç olarak, sık sık yanıltırdı ve ardından derinden hayal kırıklığına uğruyordu. Birinin ahlaki niteliklerinden şüphe duyduklarında, Vladimir Petroviç, «Ne de olsa, bu bizim sosyal demokratımız» - sanki kusursuz bir biyografinin kapsamlı bir kanıtıymış gibi -diye cevap verebilirdi.”²⁷³

Nalivkin kişiliğinde meydana gelen değişimlere rağmen insanlara güvenmeye devam biri olmuştur. Torun İvan’ın anılarında bu konu hakkında da hatıralar bulunmaktadır. “Bir keresinde annem biraz iş yapmak için iyi bir marangoz bulma ihtiyacından bahsetmeye başladı. “Bir marangoz tanıyorum,” büyükbabam dedi, - “Al onu, çok duygulu bir yüzü var. “Duygulu yüzün” sadece kötü bir marangoz olması değil, aynı zamanda dürüst olmayan bir insan olduğu ortaya çıktı.” Nalivkin’in kişiliğinde para veya mevki için onun doğrularıyla uyuşmayan işleri yapmak hiçbir zaman olmamıştır. Bunu onun askerî ve memuriyet çalışma hayatından sık sık ayrılması ile anlamaktayız. Nalivkin edebi eserlerini ise çok önemsemekte ve onları titizlikle hazırlayıp okuyucularına sunmaktadır. İvan, Nalivkin’in bu tutumu hakkında şunları aktarmıştır:

“Ayda kırk ruble ile geçiniyorsunuz, - yerel liderlerden biri onu eğitim bölümünde çalışmaya çağırıyordu, - çünkü yoldaşları artık generaldi. Ancak rütbelere ve kariyerlere ilgisizlik, Vladimir Petroviç’in şan şeref düşkünlüğünden yoksun olduğu anlamına gelmiyordu. O edebi eserlerine kıskançlıkla davranıyordu ve gazeteye sırası gelen bir makale göndermeden önce Maria Vladimirovna’ya veya daha sık anneme gelir ve yazısını okuturdu. Eğer makale samimi bir onay aldıysa, yazarın yüzü sevinç bir ifade ile gösterirdi. Vladimir Petroviç çalışmalarının takdir edilmesini severdi.

²⁷³Kotlyukova, “Antipod «Çeloveka v Futlyare» Vospotinaniya o B. P. Nalivkin”, 85.

Avlunun bir kısmını tavuklardan ayırarak bizim için tahta bir çit yaptı. - Nataşa, çiti tamir ettim - anneme söyledi ve avluya çıktı. - Git, çiti öv, - Maria Vladimirovna fısıldadı, - çünkü bunu bekliyor.”²⁷⁴

Nalivkin eşini seven fakat muhtemelen de maddi yetersizliklerden dolayı eşi için istediği şeyleri yapamayan bir kişidir. Torunlarının terbiyesine çok sık karışmayan ama sosyalist fikirleriyle uyuşmayan bir şey gördüğünde müdahale eden bir büyükbaba olmuştur. Nalivkin’in bu konular hakkındaki davranışları için İvan Boris’in anılarına başvuruyoruz:

“Vladimir Vladimiroviç sevdiklerine ve her şeyden önce Maria Vladimirovna’ya hoş bir sürpriz yapmadan büyük zevk alıyordu. Herkes, Vladimir Petroviç’in hediyelerinin başarısız olduğu ortaya çıkarsa çok üzüldüğünü biliyordu ve buna uygun olarak davranırdılar. Torunlarının yetiştirilmesinde Vladimir Petroviç, çoğunlukla kendisine kızdıran bir şeyle karşılaştığında nadiren müdahale ediyordu. Bir keresinde - beş yaşından büyük değildim - “Niva”nın birkaç sayısına sahip oldum ve onlardan resim kesip köşeme astım. Bu resim galerisinde çar portrelerini gören büyükbabam, sitemle anneme söylendi. - Nataşa, sen buna nasıl izin veriyorsun? Sonuçta, bu çocuktan bir alçak büyüyecek.

Yanımızda bir ev inşa ediliyordu ve duvarcılar benden bahçemizde bol miktarda bulunan şeftalilerden getirmemi istediler. Onlara birkaç kez şeftali taşıdım ve girişimci bir arkadaşım parayı almayı tavsiye edene kadar bana verdikleri bakırları reddediyordum. Vladimir Petroviç ticaret eğilimlerini öğrendiğinde ne büyük bir fırtına çıktı! -Ne benim ne de seninki var - her şey ortak.”²⁷⁵

Nalivkinlerin Nanay köyünde kaldıkları yıllarda çocuklarına ilk dil olarak yerli halkın konuştuğu Sartçayı öğretmelerine rağmen, aynı eğitimi torunları için vermemişlerdir. Torun İvan bu konu hakkındaki şaşkınlığını anılarında şu şekilde aktarmıştır: “Vladimir Petroviç’in, küçük çocuklarının ve torunlarının Özbek dilini bilmemesine ve onlara öğretmek amacıyla Özbekçe konuşmayı talep etmemesine dikkat etmemesi beni şaşırtıyordu.”²⁷⁶ Nalivkin’in bu tutumu Nanay köyüne yerleştikleri zaman yerli halkın dilini öğrenme mecburiyetinde olmaları, yaşadıkları köyde kendilerinden ve orada yaşayan az sayıdaki Rus aileden başka Rusça bilen olmaması ile ilgili olabilir. İlerleyen yıllarda bölgede açılan Rus-Yerli okullarının etkisi, bölgedeki Rus yerleşimcilerinin

²⁷⁴Kotyukova, “Antipod <Çeloveka v Futlyare> Vospotinaniya o B. P. Nalivkin”, 85.

²⁷⁵Kotyukova, “Antipod <Çeloveka v Futlyare> Vospotinaniya o B. P. Nalivkin”, 86.

²⁷⁶ Kotyukova, “Antipod <Çeloveka v Futlyare> Vospotinaniya o B. P. Nalivkin”, 86.

sayısının da artmasıyla yerli halk arasında Rusça bilen sayısı artış göstermiş olabilir. Bu sebeplerle Nalivkin küçük çocukları ve torunlarına yerli halkın dilini öğretmemiş olabilir.

Torun İvan'ın anılarına göre büyükbabası sade yaşamayı sevmekte, kıyafetleri ve kendi için çok fazla para harcamamaktadır. Nalivkin'in bu tutumu ile ilgili bilgileri ise şöyle aktarmıştır:

“Vladimir Petroviç çok iddiasızdı ve paranın en azını kendisine harcıyordu. Tüm yıl boyunca basit asker çizimleri giyordu ve şehre çizmelerle gidiyordu. Giydiği ağartılmamış kalın ketenden çamaşır ve asker pantolonu alıyordu. Onu hatırladığım kadarıyla bir tane yıpranmış siyah bir elbisesi ve siyah bir ceket vardı. Yemek konusunda seçici değildi ve sadece mantılara karşı bir zaafı vardı. -Çar olsaydım, diye şaka yapıyordu, her gün mantı yedim.”²⁷⁷

Nalivkin siyasi düşüncelerini ve hislerini gizlemeyen, bu konuda hassas bir kişilik olmuştur. Nalivkin'in çevresinde meydana gelen siyasi olayların onun istediği şekilde olmaması da onu sinirli ve kırılğan bir ruh haline sokmuştur. Torun İvan küçük yaşta olmasına rağmen büyükbabasının duygularını anlayabildiğini anılarındaki bazı olaylarla şöyle anlatmıştır:

“Yetişkinlerin arasında meydana gelen konuşmaları anlayamayacak kadar küçüktüm. Ancak Vladimir Petroviç birine “monarşist”, “kara yüzlü”, “jandarma” veya “gardiyan” lakabını verdiğinde, bir çocuğun bile böyle bir kişiye karşı tutumu hakkında hiçbir şüphesi yoktu. Vladimir Petroviç, Şubat Devrimi haberlerini coşkuyla karşıladı. Bu olayın büyük önemi hakkındaki düşüncelerini herkesle paylaşmaya hazırdı, daha önce sıradan insanlar olarak gördüğü insanlar bile ona iyiye doğru değişmiş gibi gelmişti. Vladimir Petroviç, Troitski kamplarındaki istihkâmcıların başarısız ayaklanması hakkında bilgi sahibi olduğunda kasvetli ve depresyondaydı. 1914 savaşı bizim ailemizde hiçbir alkışlamayla karşılaşmadı. Vladimir Petroviç, bu savaşta zafere halkının değil, yalnızca çarlık hükümetinin ihtiyacı olduğunu söylüyordu. 1916 ayaklanması patlak verdiğinde Vladimir Petroviç, hareketin Müslüman din adamlarının en gerici ve en fanatik kesimi için hiçbir umut bağlamıyordu. Bu dönemde evde nadiren görülüyordu. 1917 yıl mart ayının bir gününde, gimnazyum öğrencileri ilk derslerden sonra serbest bırakıldı ve yoldaşlarım ve ben, göstericilerin hareket ettiği Katedral meydanı'na gittik.

²⁷⁷Kotyukova, “Antipod «Çeloveka v Futlyare» Vospotinaniya o B. P. Nalivkin”, 86.

Meydanda büyükbabamla karşılaştım. Yürüyordu ve arkadaşına ateşli bir şekilde bir şeyler söylüyordu ve yüzü mutluluğun muazzam doluluğunu ifade ediyordu. -Bu günleri hatırla tut İvan, - elimi tutarak dedi, - onlar yeni, harika ve özgür bir yaşamın başlangıcı.”²⁷⁸

1.7. Ölümü

Vladimir Petroviç Nalivkin 1917 yılında Bolşevikler tarafından hükümet görevinden alınmış, Ekim 1917 tarihinden Ocak 1918 tarihine kadar evinden kaçmak ve saklanmak zorunda kalmıştır.²⁷⁹ Bunun sebebi ise Bolşeviklerin onu takip etmesi ve bu yüzden Nalivkin’in onlar tarafından öldürüleceğinden korkmasıdır. Togan anılarında Nalivkin’in ekim ayında Bolşeviklerin idareyi ele geçirmesi ile Tabolin* ve Kolesov* tarafından takip edilmekten ve öldürülmekten korktuğu için kaçıp bir süre yerli Türklerden birinin bahçesinde saklandığı bilgisini vermektedir.²⁸⁰ Bu yüzünden 1917 Kasım ayında ölen eşi Maria’nın cenazesine bile katılamamıştır.²⁸¹

Torunu Nadejda Vladimirova hatıralarında büyükbabası için “sanki kendinde değildi” demektedir. Öyle ki yakınları onu yalnız bırakmaya korkuyorlardı.²⁸² Nalivkin 20 Ocak 1918 tarihinde eşi Maria’nın Taşkent’te bulunan mezarına gitmiş ve saat sabah 9’da orada kendi tabancası ile intihar etmiştir. Nalivkin’in asker şapkasından ise bir not çıkmıştır.²⁸³ İntihar notunda ölümü için kimseyi suçlamayan Nalivkin, “cenazesinin mütevazı, proleter ve medeni olması” isteğini yazmıştır. Ayrıca “uzun zaman önce herhangi bir dine mensubiyeti bıraktığım için” sivil bir cenaze töreni istemiştir.²⁸⁴ Bıraktığı intihar notunda

²⁷⁸Kotyukova, “Antipod «Çelovka v Futlyare» (Vospominaniya o Vladimire Petroviç Nalivkine)”, 89, 91, 92, 94.

²⁷⁹Nalivkin, Nalivkina, *Muslim Women of the Fergana Valley*, 8.

*Tabolin: Taşkent’te bir Bolşevik, Bkz: Togan, *Hatıralar*.

*Kolesov: Türkistan’daki Bolşeviklerden biri, Bkz: Togan, *Hatıralar*.

²⁸⁰Togan, *Hatıralar*, 140, 163.

²⁸¹Nalivkin, Nalivkina, *Muslim Women of the Fergana Valley*, 8.

²⁸²Beldiyan, “İz Kazaçego i Nekazaçego Proşlogo”, 314.

²⁸³Arapov, “V. P. Nalivkin”, 6; Kotyukova, “«Vıstupleniya Temnikh Sil Pod Rukovodstvom Bezotvestvennikh List» Revolyutsionnie Sobitiya v Turkestane i V. P. Nalivkin”, 141; Muhiddinov, “V. P. Nalivkin Kak Issledovatel’ Etnografii Narodov Tsentral’noy Azii”; Somuncuoğlu, “Türkistan’da İki Rus Eğitimci: Vladimir Petroviç Nalivkin ve Nikolay Petroviç Ostroumov”, 316; Beldiyan, “İz Kazaçego i Nekazaçego Proşlogo”, 314; Lunin, Miller, “V. P. Nalivkin”.

²⁸⁴Nalivkin, Nalivkina, *Muslim Women of the Fergana Valley*, 8.

ayrıca son sözleri yer almaktadır: “Ben yapılanları kabul edemem, halkımın düşmanı olmak... yapamam ve hayattan ayrılıyorum...”²⁸⁵

Farklı bir kaynakta ise kızı Natalia Vladimirova onun ikinci oğlu Vladimir ile yaşadığını, 20 Ocak 1918 tarihi sabahında evden görünmeden ayrıldığı ve odasındaki masasında kırmızı mürekkeple yazılmış şu notun bulunduğu yazılmıştır: “Senden ölümüm için kimseyi suçlamamanı rica ediyorum. V. Nalivkin.” Taşkent mezarlığının yan yollarından birinde, onun cesedi bulunmuş, yan tarafta aynı içerik ile ikinci bir not ve bir tabanca bulunmuştur.

Torunu İvan büyükbabası hakkındaki anılarında ise ölüm tarihi farklı bir ay olarak vermekte ve şunları anlatmaktadır: “Bir Şubat sabahı Vladimir Petroviç odasındaki masanın üzerine kırmızı mürekkeple yazılmış bir tezkere bıraktığında ben on ikinci yaşımdaydım” demiştir. Nalivkin’in intihar notu torunu tarafından da doğrulamaktadır.²⁸⁶

Nalivkin’in tabutu başında bir hatip onun hakkında şöyle demiştir: “İncil hikâyesinden yararlanarak derim ki, bu salih adamlardan biriydi, onun için zalim Tanrı Sodom ve Gomorra’ya merhamet gösterebilirdi.”²⁸⁷

Kaynaklardan birinde geçen bilgiye göre ölümü yerel gazetede şöyle geçmiştir: “Merhuma son vazifesini yerine getirenler maalesef çok azdı.”²⁸⁸

Nalivkin’in torunu İvan, büyükbabası hakkında yayınlanan anılarında onun hakkında şunları yazmıştır: “Hayattaki amacını kaybettiğinde, deneyimleriyle kendine işkence ederek, intihar etti.”²⁸⁹ Torun İvan anılarında yine büyükbabasının ölümü hakkında şunları anlatmıştır; “On ikinci yılımdaydım, bir Şubat sabahı, Vladimir Petroviç odasındaki bir masaya kırmızı mürekkeple yazılmış bir not bıraktı: “Ölümüm için kimseyi suçlamamanızı istiyorum. V. Nalivkin.”

Torun İvan’ın büyükbabası hakkındaki düşünceleri ayrıca şunlardır:

²⁸⁵Kotyukova, “«Vıstupleniya Temnikh Sil Pod Rukovodstvom Bezotvestvennikh List» Revolyutsionnie Sobitiya v Turkestane i V. P. Nalivkin”, 141, 142; Beldiyan, “İz Kazaçego i Nekazaçego Proşlogo”, 314; Lunin, Miller, “V. P. Nalivkin”.

²⁸⁶Kotyukova, “Antipod «Çeloveka v Futlyare» Vospotinaniya o B. P. Nalivkin”, 76, 79.

²⁸⁷Beldiyan, “İz Kazaçego i Nekazaçego Proşlogo”, 316.

²⁸⁸Abaşın, “Krizis oriyentalizma v Rossiyskoy imperii?”, 28.

²⁸⁹Kotyukova, “Antipod «Çelovka v Futlyare» (Vospominaniya o Vladimire Petroviç Nalivkine)”, 149.

“Yaptıklarını ve ifadelerini bilinçli olarak değerlendiremeden onu kaybettim. Ama şimdi Vladimir Petroviç Nalivkin’i yakından tanıyan çok az insan olmadığına göre, onun hakkında duyduğum küçük şeyleri, özellikle ailemden veya daha az ölçüde hafızama giren kişisel izlenimleri yeniden inşa etmeye çalışıyorum. Vladimir Petroviç, Çehov’un “bir vakadaki adam”ının antiteziydi ve görüşlerini gizlemesi, mesajının önerdiğinden farklı davranması, “ne olursa olsun” korkması tamamen olağandışıydı. Bu nedenle, biyografisi çeşitli çatışmalarla doludur. Belki de liste, altı yaşındaki bir çocuk ile İsa Mesih’in Yahudi olduğuna ikna etmeye çalıştığı ve onu “küfürlü” konuşmalarla dehşete düşürdüğü bir dadı arasındaki tartışmayla başlar.”²⁹⁰

Nalivkin ve Nalivkina’nın Taşkent’te bulunan eski Rus Kabristanı’ndaki mezarları günümüze kadar gelmemiştir. Ölümlerinden iki yıl sonra 1920 yılında mezarlarındaki haçlar kazınmış, mezarlar ise 1942 yılında yok edilmiştir.²⁹¹ Nalivkin’in ve eşi Maria’nın mezar yerleri hakkında akrabaları arasında fikir ayrılıkları vardır. Ortak oldukları şey ise Nalivkinlerin şimdiki Taşkent şehrinin “Botkin mezarlığında” defnedilmiş olduklarıdır. Mezarlık kapısından itibaren üç yüz metreye kadar uzanmış geniş asfaltlı alleya* dışarısı ve içerisi Rus ressamlarının muhteşem tabloları ile süslenmiş olan Aleksandr Nevskiy Kilise’sine kadar devam etmektedir. Nadejda Vladimirovna Borodino’nun anlatmalarından V. P. Nalivkin burada iki arça* arasında alleyanın sol tarafında intihar etmiştir.

Sergey Vladimiroviç 1997 yılında V. P. Nalivkin’ in vefat yerini göstermiştir ki iki ardıç da orada bulunmaktadır. Sergey Vladimiroviç’in fikrine göre Nalivkin’in eşi Maria Vladimirovna da burada defnedilmiştir. S. P. Borodino’nun beyanına göre Vladimir Petroviç de burada defnedilmiştir fakat bu mezarlık korunamamıştır. Nalivkin’in mezarı ile ilgili diğer bir anlatım ise hayatta olmayan Nadejda Vladimirovna tarafından anlatılmıştır. Bu anlatıma göre Nalivkin’in eşi Maria Vladimirovna, kilisenin sol tarafında defnedilmiştir. (Yani mezarlığın kapısından girerken sağda kalan yer.) Nalivkin’in torunu İvan da aynı fikri paylaşmaktadır.

²⁹⁰Kotyukova, “Antipod ‘Çelovka v Futlyare’ (Vospominaniya o Vladimire Petroviç Nalivkine)”, 149, 150.

²⁹¹Kotyukova, “Antipod ‘Çeloveka v Futlyare’ Vospotinaniya o B. P. Nalivkin”, 76; Beldiyan, “İz Kazaçego i Nekazaçego Proşlogo”, 316.

*Alleya: iki tarafı ağaçla ekilmiş sokak.

*Arça: ardıç, uzun yaşayan iğne yapraklı ağaçtır.

Nadejda Vladimirovna küçük bir kız çocuğuyken büyükbabasının vefat ettiği yerde bulunmuştur. Akrabaları Nalivkin'in silahla intiharından önce eşi Maria Vladimirovna'nın mezarlığına gittiğini kardaki izlerden anlamışlardır. Basılmış kar ve çizmenin burun kısmının çıkarttığı izlerden, o, paltosunu açarak, dizlerinin üzerinde mezarın başında durmuştur. Sonra Nalivkin, Kilise'nin yanından geçerek merkezi alleyanın diğer tarafına gitmektedir, Gruşenka'nın (orada gömülü olan Nalivkinlerin görevlisi) mezarlığına yaklaşmış ve orada iki ardıc arasında kendini vurmuştur. Nadejda Vladimirovna Borodino'nun anlattıklarına göre, Vladimir Petroviç intihar ettiği yerde değil de, Kilise'nin yanında olan eşi Maria Vladimirovna'nın mezarlığında, birlikte defnedilmiştir. Nadejda Vladimirovna ablası ile birlikte mezarlara yapılan saygısızlık yüzünden mezarlığa doğru koşuşlarını anlatmıştır:

“İki çocuk (kız çocuğu) kazılan mezarlığın başında durup ağlıyorlardı. Mezarı kazanlara bakıp yalvarıyorlardı: “Neden büyükbabam ve ninemi çıkartıyorsunuz?” Siyahlar içinde olan yaşlı rahibe ise onları kovuyordu: “Çek git şeytani velet!” Kiliseciler Nalivkin'in intiharını affetmemişlerdi ve bir tek onun değil eşi Mariya Vladimirovna'nın da mezarı da tacize uğramıştı.”²⁹²

Nalivkin'in ölümünden sonra korunup saklanmış bazı mektuplar, el yazmaları ve kitaplar Devlet Arşivi'ne teslim edilmiştir. Onun korunup saklanmış fotoğrafları; tam boy portresi “V. P. Nalivkin”, büst yazıtlı portresi “Taşkent'ten İkinci Devlet Duması Üyesi” bunun arkasında kızına yazılmış bir mektup bulunmaktadır. Büstün büyütülmüş fotoğrafın birinci ve ikincisi Taşkent'te, üçüncüsü de Alma-Ata'da bulunmaktadır. Nalivkin'in fotoğrafları Devrim Müzesi'nin fonları L. N. Tolstoy ile yazışmalar hakkında hiçbir şey bilinmemektedir. Onun büyük arkadaşları arasında onlardan bir kısmı Taşkent yakınlarında “Tolstoylular kolonisini” organize eden Tolstoylular Yakubovskiy, K. L. Blinov, Komarovskiy, Repin'dir. Nalivkin'in bir dönem Buka volostta (ilçe) bir arsa satın alma ve tüm “yuva” ile oraya taşınma projesi vardır.²⁹³

Tez çalışmasının birinci bölümü sonunda bölümün kısa bir değerlendirmesini yapmak Vladimir Petroviç Nalivkin'in biyografisi ve yaşamını anlamak için faydalı olacaktır. Vladimir Petroviç eğitim hayatına ilk olarak 1863 veya 1864 yılında Pavlovskiy

²⁹²Beldiyan, “İz Kazaçego i Nekazaçego Proşlogo”, 316.

²⁹³Kotyukova, “Antipod «Çeloveka v Futlyare» Vospotinaniya o B. P. Nalivkin”, 80.

Kadetskiy Korpus'ta başlamış, buradan 1870 veya 1871 yılında mezun olmuştur. Onun lise dengi gittiği ve mezun olduğu okul ise askeri bir lise olan Pavlovsk (Pavlovskoe) Voennoe Uçilişçe olmuştur. Nalivkin bu okulda bir subay olarak yetiştirilen öğrenciler için verilen topografya, haritalama, askeri hukuk, bilim ve dil derslerini almıştır. O bu okulda ayrıca Gürcü ve Fransız dillerini ileri bir seviyede öğrenmiştir.²⁹⁴ Nalivkin eğitimi bitirir bitirmez orduya katılmış ve 1872-1876 yılları arasında önce Rusların 1873 yılında Hive seferine daha sonra ise 1875 Hokand seferine katılmıştır.²⁹⁵ Nalivkin çok sevdiği askerlik hayatından 1876 yılında “hastalık sebebi ile” ayrılmış ve Skobelev'in izni ile “Namangan bölgesinin müdür yardımcısı olarak” ataması yapılmıştır. O Rus kuvvetlerinin Hokand'ı ele geçirmesinden sonra Namangan'daki askeri yönetime transfer edilmiş, burada müdür yardımcısı olarak görev yapmış ve bir süre arazi düzenleme komisyonu ile çalışmıştır. 1876 yılında Namangan'da toprak görevlisi bir memur olarak çalışırken yerli nüfus hakkında istatistiksel bilgiler toplamış ve bölgenin toprak yapısı hakkında çalışmalar yapmıştır.²⁹⁶

Vladimir Petroviç, bazı kaynaklarda 1876 yılında “hasta olduğuna dair” bir rapor hazırlamış ve askeri-halk yönetimine geçmek istemiştir.²⁹⁷ Onun “Moi Vospominaniya o Skobelevu” yazısında 1875 yılında Namangan'da kaldığını, hastalık raporu verdiğini ve askeri halk yönetimine geçmek için görüşmeler yaptığını öğrenmekteyiz.²⁹⁸ Nalivkin 1876 yılında Namangan bölgesinin şef yardımcısı olarak görev yapmış, bu görevde nüfus hakkında istatistiksel bilgi toplamış ve araziye tanımlamak için örgütsel (arazi vergisi) komisyonun komiseri olmuştur.²⁹⁹ Nalivkin görev yaptığı süre içinde hem Skobelev'in onun raporlarını kendi raporlarıymış gibi üstlerine sunmasından hem de görevi sırasında yaşadığı çalışma malzemesi eksikliği, yerel halkın dilini bilmediği için onlarla iletişim kuramama ve görevli diğer memurların yerel halka kötü davranmaları gibi sebepler nedeniyle görevinden istifa etmiştir.³⁰⁰

²⁹⁴ Abaşin, “Krizis oriyentalizma v Rossiyskoy imperii?”, 12.

²⁹⁵ Nalivkin, “Moi Vospominaniya o Skobelevu”, 527, 528; Nalivkin, Nalivkina, *Muslim Women of the Fergana Valley*, 2; Arapov, “V. P. Nalivkin”, 12, 13.

²⁹⁶ Nalivkin, “Moi Vospominaniya o Skobelevu”, 542, 543; Abdullaev, “V. P. Nalivkin”, O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 43.

²⁹⁷ Arapov, “V. P. Nalivkin”, 12, 13.

²⁹⁸ Nalivkin, “Moi Vospominaniya o Skobelevu”, 542, 543.

²⁹⁹ Kotyukova, “Antipod ‘Çeloveka v Futlyare’ Vospotiniya o B. P. Nalivkin”, 80; Abaşin, “Krizis oriyentalizma v Rossiyskoy imperii?”, 41-50.

³⁰⁰ Nalivkin, “Moi Vospominaniya o Skobelevu”, 549, 550, 551.

Nalivkin'in hayatındaki ilk kırılma noktası Hive ve Hokand işgallerine gitmesi ve askerî-sivil yönetime geçtiği zaman General Skobelev ile yaşadığı anlaşmazlık olmuştur. 1876-1882 yılları arasında ailesi ile birlikte Nanay köyünde yaşayan Nalivkin yedek olarak kayıt olduğu asker görevi için Hokand'a çağırılmış ve katılacağı seferin yapılmayacağını öğrenmiştir. Herhangi bir geçim kaynağı olmadığı için Fergana bölgesinin kumlarını inceleme teklifini kabul etmek zorunda kalmıştır. 1884 yılında görevinin sona ermesi ile aynı yıl Taşkent'teki Rus-Yerli Okulu'nun ilk öğretmeni olmuştur. 1884-1885 yıllarında Taşkent Rus-Yerli Okulu'nun başkanı olmuş, 1885-1890 yılları arasında Türkistan Öğretmenler Okulu'nda Sart ve Fars dilleri öğretmeni olarak çalışmıştır. 1890-1895 yılları arasında Müslüman okulların denetimini yapan 3. Devlet Okulları Müfettişliği olarak görev yapmıştır.

Nalivkin'in hayatındaki ikinci kırılma noktası 1896 yılında F. M. Kerenskiy ile yaşadığı kişisel çatışma olmuştur. Kerenskiy onun çalışmalarını kendi adı ile yayınlamış, bu olay üzerine Nalivkin Halk Eğitim Sistem'inden ayrılarak aynı yıl Semerkant'a taşınmıştır. Burada 1896-1899 yılları arasında devlet okullarının üç bölge müfettişinden biri olarak çalışmış ve görev alanı hem yerli hem de Rus eğitim bölgesi okullarını kapsamıştır.

1899-1901 yıllarında Türkistan Genel Valisi altında özel görevler için çalışmıştır. 1891-1893 yılları arasında Sır Derya, Fergana ve Semerkant vilayetlerinde bulunan mektep ve medreseleri incelemiş ve bunlar hakkında raporlar hazırlamıştır.

Nalivkin'in hayatında yaşadığı üçüncü kırılma noktası 1904 yılında Fergana Valisi G. A. Arendarenko ile bir anlaşmazlığa girmesi olmuştur. Yaşadığı anlaşmazlık sonrası Fergana Askeri Vali Danışmanlığı görevinden istifa etmiştir. 1901-1904 tarihleri arasında Fergana bölgesinde görev yaparken belki de yaşadıklarının etkisi ile sosyal demokrat, muhalif ve yetkilileri şiddetle eleştiren bir kişi olmuştur.

1905 yılında Rus Devrimi sonrası Duma'ya seçilmiş, 1906 yılında görevinden istifa etmiştir. 1907 yılında İkinci Duma seçiminde Sır Derya bölgesinden seçilen milletvekili olmuştur. Aynı yılın yazında İkinci Duma'nın dağıtılmasından sonra görevinden ayrılmış ve 1907 yılında General Skobelev hakkında anılarını yayınlamasından sonra emekli maaşının yarısı kesilmiştir.

Nalivkin hayatının sadece 1907-1917 yılları arasında siyasi faaliyetler içinde bulunduğu zamanlarda çok fazla bilimsel çalışma yapmamıştır. 1917 yılı Rus Devrimi'nde Sır Derya

valisi olmuş, Nisan 1917 tarihinde Rusya Geçici Hükümeti tarafından Türkistan Askeri Bölgesi Geçici Başkomutanlığı görevine getirilmiş ve aynı yıl Türkistan'ın Geçici Hükümet Komitesi Başkanı seçilmiştir. 1917 yılında Bolşevikler yönetimi ele geçince Nalivkin görevden alınmıştır. Siyasi hayatında ne Bolşevikler ne de Menşevikler tarafından sevilmeyen Nalivkin Ekim 1917 tarihinden Ocak veya Şubat 1918 tarihinde intihar edene kadar kaçmış ve saklanmıştır.

Maria ise dönemin kadınlarından şanslı olanlarından olmuş ve iyi bir eğitim almıştır. Araştırmacılar onun Saratov Enstitüsü veya Smolny Enstitüsünde eğitim aldığını, lise dengi Noble Maidens Enstitüsü'nden ise 1875 yılında başarı ile mezun olduğunu yazmışlardır. Maria'nın eğitim hayatı hakkında kesin olarak bilinen şey onun Fransız ve Alman dillerini mükemmel derecede bilmesidir. Maria'nın torunun onun eğitim hayatı hakkında verdiği bilgilerden Maria'nın iyi bir eğitim aldığını, yabancı iki dili çok iyi bildiğini ve rahat bir evin hanımı olmak için yetiştirildiğini öğrenmekteyiz.³⁰¹

Vladimir Petroviç Nalivkin'in hayatı ile ilgili bilgilerin çoğunu kendi yazmış olduğu "Moi Vospominaniya o Skobelev" adlı makalesinden, torunu İvan Boris Nalivkin, kızı Natalya Vladimirovna ve gelinleri Natalya Vasilyevna'nın anlattığı anılar öğrenmekteyiz. Bu kaynaklar her ne kadar birincil elden kaynaklar olsalar da anılardan tarihi gerçekleri ortaya çıkarmak zor olmaktadır. Özellikle Nalivkin'in hayatı hakkında sadece kendisi ve yakın akrabalarının üç tanesinin anıları elimizde kaynak olarak bulunması, bu anlatılanların sadece onların bakış açısıyla ele alındığını göstermektedir. Çünkü Nalivkin ailesinin geri kalan üyeleri anılarını sözlü veya yazılı olarak aktarmamışlardır. Dolayısıyla ailenin büyük bir çoğunluğunu oluşturan üyelerinin bilgileri hakkında herhangi bir fikre sahip değiliz. Ayrıca Nalivkin ailesinden dört kişinin anlattığı bilgileri karşılaştırabileceğimiz, doğruluklarını değerlendirebileceğimiz Nalivkin ailesinden olmayan birinin anısı, sözlü veya yazılı bir cevabı da mevcut değildir. Anılarda adı geçen kişilerin bir kısmı daha Nalivkin ölmeden hayata veda etmişler, ismi geçen bir kısım insan hakkında araştırma yapıldığında ise herhangi bir bilgi bulunamamıştır.

Üstelik Nalivkin ve ailesi hakkında bilgi ve anılarını anlatan yakın aile üyelerinin verdiği bilgiler bazı konularda farklılık göstermektedir. Nalivkin'in doğum tarihi, intihar ettiği

³⁰¹Nalivkin, Nalivkina, *Muslim Women of the Fergana Valley*, 6; Kotyukova, "Antipod «Çelovka v Futlyare» (Vospominaniya o Vladimire Petroviç Nalivkine)", 150.

ay, eşi Maria ile evlendikleri yıl, Nanay köyüne gittikleri tarih ve orada kaç yıl yaşadıkları gibi bilgiler birbirleri ile çelişmektedir. Ayrıca Nalivkin'in annesi ve babası hakkında isimleri dâhil bir bilgi hiçbir kaynakta geçmemektedir. Bu bilgilere onun büyükbabası ve büyükannesi hakkında bilgiler, kardeşi veya kardeşlerinin var olup olmadığı gibi düşünceler de eklenebilir.

Tez çalışması yapılırken mevcut kaynakların hepsine ulaşmaya çalışılmış ve bu kaynakların büyük bir çoğunluğu kullanılarak Nalivkin biyografisini içeren birinci bölüm tamamlanmıştır. Fakat Nalivkin hakkındaki bilgiler yukarıda açıklanan sebepler nedeniyle ortaya çıkarılacak yeni kaynaklara açık bulunmaktadır.

BÖLÜM 2: VLADİMİR PETROVIÇ NALIVKİN'İN ESERLERİ

Vladimir Petroviç Nalivkin Türkistan'da yaşadığı 1876-1918 yılları arasında eşi Maria ile iki, sadece kendisi ise bölge ile ilgili sayısız makale, rapor, gazete yazısı ve kitap yazmıştır. Çalışmada Vladimir Petroviç ve Maria'nın yazmış oldukları iki eser, Vladimir Petroviç'in ise yazmış olduğu üç esere yer verilmiştir. Nalivkinlerin eserlerinin hepsi başlı başına ayrı birer çalışma konusu olabilir. Fakat çalışmanın kapsam ve zamanı onların çalışmalarının hepsini incelemeye imkân vermediği için bu beş kaynak ile çalışmayı sınırlandırdık. Tez çalışmasının ikinci bölümünde ilk olarak Nalivkin'in yazmış olduğu üç eser, daha sonra ise eşi Maria ile ortak yazmış olduğu iki eser değerlendirmesine yer verilmiştir.

2.1. Kendisinin Kaleme Aldığı Eserleri

2.1.1. Kratkaya İstoriya Kokandskogo Hanstva, V. P. Nalivkin, 1886

V. Petroviç Nalivkin tarafından yazılan “Kratkaya İstoriya Kokandskogo Hanstva” (Hokand Hanlığı'nın Kısa Tarihi) adlı eser 1886 yılında Kazan'da Tipografiya İmperatorskago Universiteta'da (İmparatorluk Üniversitesi'nin matbaasında) basılmıştır. Eserin yayınlanmasına Sansür Kurulu tarafından 12 Mart 1886 tarihinde izin verilmiştir. İki yüz on beş sayfadan oluşan kitabın ilk dört sayfasında Nalivkin tarafından yazılan “Ön Söz” bulunmaktadır. Eserin ilk bölümü 1-39 sayfalar arasında, ikinci bölümü 40-75 sayfalar arasında, üçüncü bölümü 76-144 sayfalar arasında, dördüncü bölümü 145-180 sayfalar arasında ve beşinci bölümü 181-215 sayfalar arasında bulunur. Kitabın son sayfasında Ming Hokand Hanedanı'nın soy ağacı bulunmaktadır ve Nalivkin bu soy ağacı listesini Türk kaynaklarına göre derlemiştir.

Nalivkin “Kratkaya İstoriya Kokandskogo Hanstva” adlı eserinin Ön Söz'ünde kitabını yazma sebebini ve yazarken kullandığı kaynak eserleri belirtmiştir. Nalivkin eserini Rus ve Batı Avrupa literatüründe Fergana bölgesi tarihi hakkında herhangi bir makale olmaması sebebi ile yazmaya karar vermiştir. O ayrıca eserinin Doğu çalışmaları ile ilgilenen kişiler için de faydalı olacağını düşünmüştür. Nalivkin Fergana bölgesinde kaldığı dokuz yıllık süre boyunca topladığı kaynakları eserini yazarken kullanmıştır. Onun kullandığı ve Ön Söz'ünde yer alan kaynaklar şunlardır: 1-Attar Molla İvaz Mata'nın 1866 tarihli Caan-name (Kokand Hanlığının Tarihi) adlı eseridir. 2- Ömer Han

tarafından Şeyhülislam derecesine yükseltilen ünlü Seyyid-Masum Han'ın (Hazret-i Mahdum-Azam'ın soyundan geldiği belirtilmiştir) oğlu Hacı-Muhammed-Hâkim-Han-Töre'nin Müntehab'üt-Tevârih (bu eserin bazı nüshaları İntihab-i Tevarih olarak adlandırılmıştır) adlı eseridir. 3- Molla Şevki takma adını kullanan şair Molla Şemsi'nin Şahname (Hüdayar Han'ın tahta çıkışına kadar dâhil olmak üzere Hokand Hanlığı'nın tarihi) adlı eseridir. 4- Molla Şemsi'nin Can-name (Şir-Ali ve Hüdayar Han yönetimindeki Kıpçak ayaklanmalarının tarihi) adlı eseridir. 5- Abdullah-Şaştari'nin Meşhed'de 1584 tarihinde yazdığı Tarih-i-Güzide (Turan'ın eski ve orta dönem tarihi) adlı eseridir. 6- Derleme zamanı ve yazarının adı bilinmeyen Şahi-i-Carir (Fergana'nın kuzeybatı kesiminin Araplar tarafından fethi hakkında bilgiler) adlı eserdir. 7- Sultan Babür'ün Babürname (Nalivkin Avrupalı oryantalistler tarafından yüceltilen Babürname'nin Sartların neredeyse hiçbiri tarafından bilinmediğini eserinde söylemektedir) adlı eseridir. 8- Hem Fergana hükümdarları, hem de Buhara emirleri tarafından Şeyhler Mazar Sultan-Said adına farklı zamanlarda verilmiş resmi belgelerdir. (Eserde bu belgelerin toplam yüz kırk dört olduğu ve Mazar Celal-Hoca-Işan adında mevcut Şeyh tarafından saklandığı belirtilmiştir.) Nalivkin kullandığı bu yerli kaynaklara ek olarak, Vambéry'nin 1873 tarihinde yayınlanan Buhara'nın Tarihi ve A. İ. Kuropatkin'inin, 1879 tarihinde yayınlanan Kaşgariya adlı eserlerini de yabancı kaynaklar olarak kullanmıştır.³⁰²

Nalivkin eserini üç temel konu üzerine inşa etmiştir. Bunlardan birincisi Fergana bölgesinin antik yerleşik yaşamı yani Fergana bölgesinin şehirlerinin kuruluş tarihleri, hikâyeleri ve efsaneleridir. İkincisi, Fergana bölgesinin etnografyası hakkında verilen geniş bilgilerdir ve üçüncüsü, Fergana bölgesinin gelişiminin izlediği yoldur.

Nalivkin eserin birinci bölümünde Fergana bölgesinin detaylı coğrafyasını anlatarak başlamıştır. Bölge üst, orta ve alt kuşak olmak üzere üç kısımda ele alınmıştır. Hocent şehrinin her taraftan dağlarla çevrili ve vadinin alt kuşağının kuzeydoğudan güneybatıya çok hafif eğimli ve deniz seviyesinden yüksekliği ortalama 1200-1300 fit* olduğu bilgisi verilmiştir. Orta kuşak dalgalı ve vadinin merkezine doğru eğimlidir. Orta kuşağın üst kenarı deniz seviyesi üstünde 4000-5000 fit yüksektedir ve vadiye su sağlayan

³⁰²Vladimir Petroviç Nalivkin, *Kratkaya İstoriya Kokandskogo Hanstva* (Kazan, Tipografiya İmperatorskago Universiteta, 1886), I, II, III.

*1 fit (feet)= 30,48 santimetreye eşittir.

sıradağlardan oluşur. Alt kuşağın kuzey kenarı boyunca akan Sır Derya ve Kara-Derya'nın bir kısmı dışında tüm diğer dağ nehirleri dağ sıralarından aşağı akmaktadır. Bu nehirler vadinin yarıçapı boyunca ilerler, vadi dibinin merkezine yönelir ve doğal kanalların kolları Sır Derya ile birleşir. Bu akarsular dağların çıkış noktalarında barajlar yardımıyla sulama hendeklerine ve yapay su boru hatlarına çıkarılırlar. Burada farklı boyutlarda binlerce kola bölünür ve ekili bitki örtüsünün yapay olarak sulanması için kullanılır. Çünkü yerel iklim koşulları altında, sadece tahıl mahsullerinin yetiştirilmesi değil aynı zamanda çoğu ekili ağaç türlerinin bile verimli olması su kanalları olmaksızın mümkün değildir.³⁰³

Nalivkin, Fergana coğrafyasının gelişim ve değişim süreci tarihlerini götürebildiği en eski yıllara kadar anlatmaktadır. O yaz aylarında Fergana'ya düz bir çizgide bakıldığı zaman iki alt kuşağın yüzeyi gri-sarı görüleceğini fakat şimdi neredeyse burasının bozkır bitki örtüsü ile kaplı olduğunu söylemiştir. Vadi üzerinde küçük ve büyük yerel sulama sistemleri üzerinde kültürel vahalar bir leke gibi göze çarpmaktadır. Zararsız bitki örtüsü, bir zamanlar geniş göllerin ve bataklıkların kalıntıları, özellikle her yıl incelen sazlık ve çalılık kalıntıları Sır Derya'nın sol kıyısı boyunca bulunmaktadır. Bu bitki örtüsü tarak, yantak, çangal ve bazı yerlerde küçük bir turanga korusudur. Sadece 100- 120 yıl önce tüm ormanlar Sır Derya kıyıları boyunca uzanmakta ve Derya'nın adaları yeşil görünmekteymiş.³⁰⁴

Nalivkin bölge hakkında coğrafi bilgiler verirken Hokand Hanlığı içinde yaşayan milletlerin hanlığın hangi bölgelerinde yaşadığını da anlatmıştır. Göçebe Kırgızların ve yarı göçebe Özbek boylarının yaşadığı dağlarda Kırgız, Vagiş, Nayman, Moğol, Türk ve Kırklar da yaşamaktadırlar.³⁰⁵ Bu boyların yaşadığı meralarda ekilmeyen ağaç türlerinin koruları ve bazı zararsız otlar olan meralar bulunmaktaymış. Dağlarda 30-40 yıl önce olan huş, ardıç ve ladin ağaçları köklerinden sökülerek aullarda³⁰⁶ yakacak olarak kullanılmak üzere götürülmüştür. Bu sebeple bu ağaçların yerinde ya kenevir ya da çıplak toprak kalmıştır.³⁰⁷ Göçebe ve yarı göçebe halkın çoğu meralar ve dağlara doğru yerleşmiştir,

³⁰³Nalivkin, *Kratkaya İstoriya Kokandskogo Hanstva*, 8, 9.

³⁰⁴Nalivkin, *Kratkaya İstoriya Kokandskogo Hanstva*, 2.

³⁰⁵Nalivkin, *Kratkaya İstoriya Kokandskogo Hanstva*, 2; Hokand Hanlığında etnik yapısı için bakınız; Dinçer Koç, *Rus Elçilik Raporlarına Göre Hokand Hanlığı (XIX. Yüzyılın İlk Yarısı)* (İstanbul, İdeal Kültür Yayıncılık, 2015), 63.

³⁰⁶Aul: Kafkas dağlarında ve Türkistan'da müstahkem köy veya kasabalardır.

³⁰⁷Nalivkin, *Kratkaya İstoriya Kokandskogo Hanstva*, 2, 3.

vadinin yalnızca orta ve aşağı bölgelerinde yer alan şehir ve köylere yerleşik Sartlar-Özbekler ve Sartlar-Tacikler olarak dil ve kökenlerine göre yerleşmiştir. Bu nüfus içinde çok az olarak Hindular, Çingeneler ve Yahudiler de bulunmaktadır.³⁰⁸

Bu bilgiler anlatıldıktan sonra Arapların Fergana bölgesini miladi 8. Yüzyılın başlarında fetihlerinden, Fergana bölgesindeki şehirlerinin antik dönemde kurulma tarihlerinden, hikâyelerinden ve efsanelerinden bahsetmektedir. Arapların bölgeyi fetihleriyle Fergana dağlarının ormanlık alanları oluşturan ladin, ardıç, ceviz, akçaağaç, huş ağacı, yabani elma ve yabani akçaağaçların savaşlarda yanıp kül olduğu bilgisi verilmektedir. Namangan'da 80 ve 90 yaşındakilerin şehrin kuzeyini çevreleyen ve eserin yazıldığı dönemde çorak ve çıkıntılı tepelerde fıstık çalılarının büyüdüğü zamanı hatırladıklarını söylemişlerdir.³⁰⁹ Nalivkin'in yerli halktan dinlediği hikâye ve efsaneler dini bir içerik barındırmakla birlikte bu bölgedeki Türk kültürünün izlerini de taşımaktadır. Örneğin bölgedeki Kanibadam şehrinin 6000 yıl önce Nuh peygamber döneminde inşa edildiği, şehrin kuruluşu zamanında insanları ve cansız varlıkları bile yiyen, ağızından alev çıkaran bir yılan veya ejderhanın nehri yüzerek şehre geldiği anlatılmıştır. Bu yaratıktan kurtulmayı başaran insanlar karşı kıyıya ulaşmış ve burada tarla ve bahçelerin toprağını yapay olarak oluşturmuşlardır. Zamanla buraya çok fazla badem ağacı dikilmesi sonucu şehre "Kent-Badam" yani "badem şehri" adı verilmiştir. Babür Sultan kendi döneminde bademin bu şehirden Hindistan'a bile ihraç edildiğini söylemiştir.³¹⁰

Eserde ayrıca Oş şehrinin Süleyman peygamber, Andican şehrinin Selçuklular, Uzgent, Oş ve Mergilan şehirlerinin de yine Türkler tarafından kurulduğuna dair hikâye ve efsaneler anlatılmıştır. Birinci bölümde yine Fergana bölgesinde yaşayan milletlerden Muğların Namangan ve Çust şehrinde yaşadığını ve onların liderlerinin ise Ungar dağı eteklerinde, Namangan'ın bir köyü olan Mamay'da izleri hala görülebilen bir kalede yaşadığından bahsedilmiştir. Nalivkin bu bilgileri verirken Özbeklerin³¹¹ 13. yüzyılda Fergana'ya gelmeye başladıklarını ve onların göçlerinin uzun bir süre devam ettiğini yazmıştır. Selçukluların bölgeye Özbeklerden daha erken geldiklerini, diğer kavimlerin

³⁰⁸Nalivkin, *Kratkaya İstoriya Kokandskogo Hanstva*, 9.

³⁰⁹Nalivkin, *Kratkaya İstoriya Kokandskogo Hanstva*, 3, 4.

³¹⁰Nalivkin, *Kratkaya İstoriya Kokandskogo Hanstva*, 5.

³¹¹Nalivkin'in eserinde de yazdığı gibi Özbekler Türkistan sahası içinde bulunmuş ve miladi 13. yüzyılda Fergana bölgesine gelmişlerdir. Rus Sovyet yönetimi döneminde ise bölgede yapay bir Özbek milleti oluşturulmaya çalışılmıştır. Ayrıntılı bilgi için Bkz: Halil Ülker, "Osmanlı Özbekistan Siyasi İlişkileri (1514-1873)", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8/4 (2019), 3981.

gelişlerinin ise Cengiz Han'dan sonra olduğunu söylemiştir. Kıpçakların Fergana'ya batı sınırından, Kırgız ve Bağışların doğu sınırından girdikleri kesin bilgi olarak verilmiştir. Kıpçak ve Karakalpaklar Amu Derya ve Sır Derya kıyıları boyunca vadi tabanına yerleşirken, Kırgız ve Bağışlar³¹² dağ yamaçlarına yerleşmişlerdir.³¹³

Eserin ikinci bölümünde Nalivkin Babür'ün faaliyetlerini anlatmıştır. Babür'ün babasının ölümünden, Babür'ün küçük yaşta babasının yerine geçmesinden ve Babür'ün siyasi faaliyetlerinden bilgiler verilmektedir.³¹⁴ Bu bölümde Babür ile ilgili anlatımdan sonra Buhara hanları hakkında bilgiler verilmeye başlanmıştır. Buhara Hanı Abdullah Han'ın (ö.1597)³¹⁵ imar faaliyetleri hakkında bilgiler verilir ve onun sadece Buhara şehrinde sayısı 1001 adet olan camiler, medreseler ve kanallar yaptırdığını, bu yapıların bazılarının hanın yakınları tarafından yaptırıldığı anlatılır.³¹⁶ Yazar Abdullah Han hakkında bilgiler verirken Buhara'dan Fergana'ya gelen ziyaretçilerden duyduğu Abdullah Han hakkındaki bir efsaneyi de detayları ile anlatmaktadır.³¹⁷ Bu bölümde Hokand Hanlığı için önemli bir bilgi olan Hokand Ming Hanedanının soy ağacına ilişkin bilgiler de verilmektedir.³¹⁸

Ayrıca Altın Beşik efsanesi de yerli kaynaklardan faydalanılarak ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Efsanede Babür'ün Semerkant'ta Timur hanedanını yeniden kurmaya çalışırken Şeybanilerden Ubeydullah Han'a yenilmesi sonucu Hindistan'a kaçtığı, bu kaçış yolculuğu sırasında Babür'ün eşlerinden birinin (eserde ismi Seydafak olarak geçmektedir) doğum yaptığı ve dünyaya bir erkek çocuk getirdiği anlatılmıştır. Yolculuğun zorlu şartları Babür'ü yeni doğan oğlunu yolun hemen kenarındaki bir çalılığa bırakmaya zorlamış ve Babür mücevherlerini sardığı kuşağını da (mücevherleri ile birlikte) bebeğin yanına bırakarak yoluna devam etmiştir. Bebeğin bırakıldığı yerde

³¹²Nalivkin'in *Kratkaya İstoriya Kokandskogo Hanstva* adlı eserinde 13. Yüzyılda Fergana bölgesine gelen Özbeklerden bahsederken bölgeye gelen diğer Türk boylarından da söz etmektedir. Bunlar Kırgız, Kıpçak ve Bağışlardır. Nalivkin, *Kratkaya İstoriya Kokandskogo Hanstva*, 13.

³¹³Nalivkin, *Kratkaya İstoriya Kokandskogo Hanstva*, 20, 21, 22.

³¹⁴Babür'ün ayrıntılı hayatı için bakınız; Reşit R. Arat, *Baburnâme-Babur'un Hâtıratı- I, II, III*, (İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1986).

³¹⁵Nalivkin eserinde Abdullah Han'ın ölüm tarihini 1597 olarak vermiştir ve yanlıştır. Abdullah Han'ın ölüm tarihi 1598'dir. Bkz: Nurettin Hatunoğlu, "Buhara Hanlığı", *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizoğulları*, ed. Hayrunnisa Alan, İlyas Kemaloğlu (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2016), 522.

³¹⁶Nalivkin, *Kratkaya İstoriya Kokandskogo Hanstva*, 42.

³¹⁷Ayrıntılı bilgi için bakınız; Nalivkin, *Kratkaya İstoriya Kokandskogo Hanstva*, 44-47.

³¹⁸Nalivkin, *Kratkaya İstoriya Kokandskogo Hanstva*, 50-52.

göçebe yaşayan Özbek boylarından³¹⁹ Kırk, Kırgız, Kıpçak ve Minglerin bölgede zaman zaman otlakları kontrole çıktığı, bu kontrollerden birinde Babür'ün bıraktığı bebeği buldukları, onu Minglerin soyundan gelen birinin aulunda baktıkları ve bebeğe “Altın Beşik” adını verdikleri anlatılmıştır. Efsanede bebeğe bu ismin verilmesindeki sebebin bebeğin parlak bir kumaşa sarılı olması ve onun etrafında mücevherler bulunması olarak açıklanmıştır. Ayrıca bebeğin soylu bir insanın çocuğu olduğu da onun sarılı olduğu parlak kumaş ve yanında bulunan mücevherlerden anlaşılmıştır. Eserde özellikle Altın Beşik’e yeni üç isim verildiği ve bu isimlerden en yaygın olanın Hüdayar Sultan olduğu belirtilmektedir. (Diğer isimler Kutluk Han ve Tengri Yar’dır.)³²⁰

Bu bilgilerin devamında eserde Hokand Hanlığı’nın kuruluşundan ve hanlığın ilk hanı Şahruh Bey’den (Ö.1721) bahsedilmektedir. Şahruh Bey’in çok kuvvetli olduğu ve “ayı” lakabı ile anıldığı yarı efsanevi bilgilerle anlatılmaktadır. Şahruh Bey’in ölümünden sonra yerine en büyük oğlu Abdurrahim Bey’in geçtiği, 1732 yılında Hokand şehrinin ilk temelini attığı bilgisi verilmektedir. Eserde Abdurrahim Bey’in ölüm tarihi 1739 veya 1740 olarak aktarılmıştır. Hanın öldürülmesi sonrası yerine kardeşi Abdülkerim Bey geçmiştir. Yazar burada Abdülkerim Bey’in Kıpçaklarla mücadelelerinden bahsettikten sonra onun öldüğünü ve bir oğlu olduğunu yazmaktadır. Fakat oğlu Abdurrahman Bey’in dönemi anlatılmadan hemen İrdana Bey’in hanlığın başına geçmesinden bahsedilir. Onun han olmasıyla Abdurrahman Bey ile olan mücadelelerinden ve onun İrdana Bey tarafından öldürülmesi ele alınmıştır. İrdana Bey’in ölümü ise eserde 1778 yılı olarak geçmektedir.

İrdana Bey’den sonra Süleyman Bey hükümdar olmuş ve çok gaddar olduğu için bir komplo sonucu öldürülmüştür. Süleyman Bey’in öldürülmesinden sonra hanlık içinde etkili olan koşbegileri tarafından Narbuta Bey han ilan edilmiştir. Onun han oluş tarihi eserde belirtilmemiş fakat siyasi faaliyetlerinden söz edilmektedir. Yazar Narbuta Bey’in ölüm tarihini 1807 ya da 1808 olarak yazmaktadır.³²¹ Bu bölümde yazar ayrıca Çin’in

³¹⁹Nalivkin’in *Kratkaya İstoriya Kokandskogo Hanstva* eserinde Türk boyları olan Kırk, Kırgız, Kıpçak ve Mingler Özbek boylarından oldukları belirtilmiştir. Altın Beşik efsanesini anlatırken bu dört Türk boyundan bahsedilmektedir. Ayrıntılı bilgi için Bkz: Nalivkin, *Kratkaya İstoriya Kokandskogo Hanstva*, 49.

³²⁰Ayrıntılı bilgi için bakınız; Nalivkin, *Kratkaya İstoriya Kokandskogo Hanstva*, 47, 48, 49, 50; Altın Beşik efsanesi için ayrıca bakınız; Koç, *Rus Elçilik Raporlarına Göre Hokand Hanlığı*, 17-18.

³²¹Nalivkin eserinde Karaskan Mazar’ın belgeleri arasında Narbuta Bey tarafından verilmiş 1222 (1807) tarihli bir belge olduğunu yazmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bakınız; Nalivkin, *Kratkaya İstoriya*

Kaşgar şehrini işgalinden ve aynı tarihte Kalmıkların Fergana'yı işgallerinden de bahsetmektedir. Kalmıkların istilasıyla bölgede en çok zararı kuzeyde olan Kasan görmüştür. Bu istila sonucu hayatta kalan halkın bir kısmı batıya göçmek zorunda kalmıştır.³²² Nalivkin bu bölümde Kalmık istilasını ile ilgili hanlıkta yaşayan halktan dinlediği bilgileri de aktarmıştır. Bu bilgilere göre Kasan'ın kuzeyinde yaşayan Kırgızlar Kalmıkların hayvanlarını çalmışlar ve Kalmıklar da hayvan hırsızlarının peşinden Kasan'a kadar gelmişlerdir. Fakat buraya sığınan hırsızlar Müslüman oldukları için kâfirlere teslim edilmek istenmemiş ve bu olay yüzünden şehir Kalmıklar tarafından istila edilmiştir.

Eserin üçüncü bölümünde Hokand Hanlığı'nın en güçlü olduğu dönem hakkında bilgiler verilmektedir. Bu dönemde Hokand hanı Âlim Han, tek adam iktidarını güçlendirmek için faaliyetlerde bulunmuş, iç politikaya fazlasıyla müdahalede etmiş, yakın akrabalarına karşı güven duymamış ve onlardan kendisine bir tehlike gelme ihtimaline karşı onları ortadan kaldırmaya başlamıştır. Hanlık içinde istediği şekilde başarılı olan han, hanlık sınırlarını genişletecek ve hazinesini dolduracak fetih hareketlerine başlamıştır. Bu fetih hareketlerinin ilki Taşkent, ikincisi ise Çust şehrine olmuş ve her iki sefer de hanın başarısı ile sonuçlanmıştır. Sonraki sefer ise iç karışıkların çıktığı Hocent şehrine olmuş ve şehir beş günlük kuşatmadan sonra alınmış ve yağmalanmıştır.³²³ Hanın sonraki seferi tahta çıkan her Hokand hanının Buhara Hanlığı ile mutlaka savaş sebebi olan Ura-Tepe olmuştur. Âlim Han bu savaşı kazanmış ve ele geçirilen Buhara soylularının hepsinin öldürülmesini emretmiştir. Hive'de olan Buhara emiri Emir Haydar olanları öğrenince Ura-Tepe'ye gelmiş ve Âlim Han ile mücadeleye başlamıştır. Yerli eserlerde Âlim Han'ın Emir Haydar ile olan mücadeleleri çok kısa ve belirsiz bir şekilde anlatılmıştır. Bunun sebebi hanın bu savaşlarda başarı gösterememesi ve Ura-Tepe mücadelesini bırakarak

Kokandskogo Hanstva, 75; W. Barthold Nalivkin'in eserinde geçen bu tarihin hatalı olduğunu söylemiştir. Ayrıntılı bilgi için ayrıca bakınız; Barthold, *Türkistan'ın Kültür Tarihi*, 162. Levi, eserinde Narbuta Bey'in 1799 yılında aniden öldüğü bilgisini vermiştir. Bkz: Scott C. Levi, *The Rise and Fall of Khoqand, 1709-1876*, (Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2017), 72. Narbuta Bey'in ölüm tarihi Newby'in eserinde 1709 yılının sonları olarak verilmiştir. Bkz: L. J. Newby, *The Empire and The Khanate A political History of Qings Relations with Khoqand c. 1760-1860*, (Boston: Brill Leiden Boston, 2005), 46, 61, 260.

³²²Nalivkin, *Kratkaya İstoriya Kokandskogo Hanstva*, 60.

³²³Nalivkin, *Kratkaya İstoriya Kokandskogo Hanstva*, 76, 78-82.

başkente dönmesidir. Hokand kaynaklarında hanın bu bölgeye on iki, Buhara kaynaklarında ise on beş sefer düzenlediği yazmaktadır.³²⁴

Âlim Han gücü arzulayan, sadece düşmanlarına değil yakın adamlarına karşı bile zulüm gösteren biri olduğu için hem yazılı hem de sözlü kaynaklarda şir-garan (şiddetli kaplan) ve Âlim-zalim gibi isimlerle anılmıştır. Âlim Han hanlıktaki iç huzursuzluklar nedeniyle birkaç kez öldürülmeye çalışılmış, bunlardan ilki Ura-Tepe'ye ilk saldırısında olmuş, han çadırından dışarı çıkarak ölmediğini askerlere göstermiştir. Bir diğer teşebbüs hanın bir üyesi olduğu “Cariya tarikatı” zikri sırasında yaşanmış, burada bir tarikat üyesi tarafından birkaç kez kılıçla yaralanmış ve beş haftada iyileşmiştir.³²⁵ Hana karşı bir diğer suikast ise hanlıkta iç huzursuzların artmasıyla 1816 tarihinde Ömer'in tahta çıktığında olmuştur.³²⁶ Âlim han, şehirden kaçarken hanlığın en iyi avcılarının kendisini pusuda beklediğini öğrenmiş ve maiyetinin onu yalnız bırakması sonucu bir kovalamaca içine girmiştir. Han birkaç gün onu takip edenlerden kaçtıktan sonra Ömer'in kayınpederi Rahman Kul Bey'in hizmetçileri ile birlikte olan Andican Kıpçakları tarafından 1816 yılında öldürülmüştür.³²⁷

Ömer Han Âlim Hanın öldürülmesinden sonra onun iki oğlunu kendine rakip olmasınlar diye öldürtmüştür.³²⁸ Ömer Han'ın hanlık dış siyaseti için ilk faaliyeti Buhara Hanlığı'na büyük bir elçilik heyeti göndermek olmuştur. Çünkü o hanlığı Timur gibi kültürel faaliyetlerle geliştirmeyi arzu etmiş ve saray çevresine şiir yazar ve şiirlerinde onu yücelten kişileri almıştır. Hanın Ura-Tepe'ye sefere ise Buhara Hanlığı'nın Âlim Han'ın hayatta olan oğullarını desteklemesi sonucu olmuştur. Bu seferlerde Ömer Han fazla

³²⁴Nalivkin, *Kratkaya İstoriya Kokandskogo Hanstva*, 83-88.

³²⁵Nalivkin, *Kratkaya İstoriya Kokandskogo Hanstva*, 93, 94. M. B. Çelik, makalesinde Âlim Han'ın tasavvuf ve zikir sohbetlerine devam ettiği, bu sohbetlerden birinde suikasta uğradığı, 18 kez bıçaklandığı ve 40 günlük bir tedavi sonrası iyileştiği anlatılmıştır. Nalivkin'in eserinde “Cariya Tarikatı” ise aynı makalede “Cehriyye tarikatı” olarak geçmektedir. Muhammed Bilal Çelik, “Hokand Hanlığı”, *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizoguları*, ed. Hayrunnisa Alan, İlyas Kemaloğlu, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2016), 535.

³²⁶Nalivkin Ömer Han'ın tahta çıkış tarihini 1816 olarak vermiştir. Fakat farklı kaynaklarda onun tahta 1809 tarihinde çıktığına dair bilgiler bulunmaktadır. Bkz: Çelik, “Hokand Hanlığı” 538; Dinçer Koç, *Rus Elçilik Raporlarına Göre Hokand Hanlığı, (XIX. Yüzyılın İlk Yarı)* (İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2015), 34-36. Newby ise eserinde Âlim Han'ın 1811 yılında öldürüldüğünü, onun oğlu Ömer Han'ın da tahta 1811 yılında çıktığı bilgisini vermiştir. Bkz: Newby, *The Empire and The Khanate*, 68.

³²⁷Nalivkin, *Kratkaya İstoriya Kokandskogo Hanstva*, 100, 101. W. Barthold'un Türkistan'ın Kültür Tarihi adlı eserinin 162 ve 163 sayfalarında, Nalivkin'in Âlim Han'ın gerçek ölüm tarihi olan 1810 veya 1811 tarihini 1816 olarak yanlış yazdığı belirtilmiştir. Ayrıca Bkz: Levi, *The Rise and Fall of Khoqand*, XIX, 95; Newby, *The Empire and The Khanate*, 68.

³²⁸Ömer Han dönemi ayrıntılı bilgi için ayrıca bakınız; Hüseyin Şen, “Ömer Han Dönemi Hokand Hanlığı (1809-1822)”, *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 3/5, (Ocak, 2021), 115-132.

başarılı olmasa da bu bölge için birkaç sefere daha çıkmak zorunda kalmıştır. Bu seferler sarayda şairlerin şiirlerine konu olmuştur. Han Ura-Tepe için daha sonraki dönemlerde yine sefere çıkmak zorunda kalmış, bu seferlerden birinde hastalanmıştır. Hanın aile hayatına dair verilen bilgilerde onun doğan çocuklarından, yaptığı yeni evliliklerden ve kız kardeşini ziyaretinden bahsedilmiştir. Han, Buhara emirliği yönetiminde olan Türkistan'ı fethetmiş, Emirü'l Müslimin ismini almış ve yeni unvanı hutbede okunmuş, adına madeni para basılmıştır. Han bundan sonra bir taç takmış ve yakın maiyeti İşan Töre; hoca, Sultan Han Töre; Hoca-Kelan, Masum Han Hoca ise şeyhülislam unvanlarını almışlardır. Bu unvanların verilmesinden başka o maiyetinde olanlara yeni rütbeler, görevler ve unvanlar vermiştir.³²⁹

Eserde Ömer Han'ın çıktığı avlar ve ikinci oğlunun sünnet merasimi uzun uzun anlatılmaktadır. Han döneminde Kaşgar ile ticaret yapan tüccarlar Kırgızları şikâyet etmişler ve her yıl Oş şehrinde tüccarların onlar tarafından soyulduğunu söylemişlerdir. Han Kırgızları cezalandırdıktan sonra Margelan ve Andican'da ava gitmek istemiş ve on yedi günlük bir hastalık sonucu 1821 tarihinde ölmüştür. Ömer Han'dan sonra tahta çıkan Muhammed Ali Han (Madali Han) Nalivkin'in eserinde yazdığına göre 12 yaşında han olmuştur.³³⁰ Karakteri hakkında eserde diğer hanlardan daha fazla bilgi bulunmaktadır. Yeni han şımarık bir karaktere sahip, zevk ve eğlence hayatına düşkün biri olarak tasvir edilmiştir. Hokand hanlarından Âlim Han için yakıştırılan “zalim” lakabının Madali Han için daha uygun olduğu, Âlim Han'ın gerektiği zaman kullandığı gücü Madali Han'ın canı istediği zaman ve keyfi sebeplerde kullandığı anlatılmaktadır. Ayrıca bu olay yüzünden onun hanlık içindeki itibarını ve saygısını kaybettiği de belirtilmektedir. Madali Han'ın kişisel tutumlarından başka eserde onun hanlık içi yönetimde meydana getirdiği yeniliklerle amcası ve babasına hizmet etmiş Masum Han Hoca'yı ve onun oğlu olan Hâkim Han Töre'yi yakın çevresinden uzaklaştırmıştır. Madali Han'ın iç yönetimde yaptığı bu değişiklikler onun döneminde hoşnutsuzluklara yol açmış ve ona karşı siyasi bir grubun oluşmasına neden olmuştur.³³¹

³²⁹Nalivkin, *Kratkaya İstoriya Kokandskogo Hanstva*, 112.

³³⁰Muhammed Ali Han ayrıntılı bilgi için ayrıca bakınız; Hüseyin Şen, *Muhammed Ali Han Dönemi Hokand Hanlığı (1822-1842)*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020); Erhan Yoska, *Muhammed Ali Han Dönemi (1822–1842) Hokand Hanlığı-Osmanlı Devleti İlişkileri*, *History Studies*, 3/3, (2011), 395- 408.

³³¹Nalivkin, *Kratkaya İstoriya Kokandskogo Hanstva*, 122, 123, 124.

Madali Han'ın önemli kişileri hanlık yönetiminden ve çevresinden uzaklaştırması, ayrıca yakın maiyetine karşı merhametsiz oluşu bu siyasi oluşumun temel nedeni olarak anlatılır. Bu bölümde Madali Han'ın hanlık içindeki faaliyetlerine ek olarak hanlığın Çinlilere karşı savaş faaliyetleri hakkında da bilgiler verilmiştir. Madali Han Çine karşı 1826 yılında “gaza” çağrısında bulunmuş ve zengin Müslümanlardan asker ve maddi yardım gelmiştir. Han Kaşgar'da Cihangir Töre (Kaşgar hâkimi) ile savaşmış, bu savaş 12 veya 15 gün sürmüş ve han burada başarı gösteremeyerek geri çekilmiştir. Cihangir Töre ise burada dokuz ay dayanabilmiş, Çin'in saldırısına uğramış ve Pekin'e esir olarak götürülmüş ve orada ölmüştür.³³² Hanın içki, kumar ve kadınlara düşkünlüğünün artması, devlet işlerini de aksatması ve gereksiz yere verdiği idam kararlarıyla halkın öfkesini arttırmaya başlamıştır. Başkentte din adamları han hakkında “kâfir” diyor ve hanın Kur'an ve Şeriat tarafından yasaklanan her şeyi yaptığı açık açık söylenmiştir. Tam da bu çalkantıların olduğu dönemde Madali Han'ın üvey annesi ile evlenmesi onun yaptığı en büyük ahlaksızlık olarak nitelendirilmiştir.³³³ Bütün bu olaylardan sonra hanlıkta iç isyanlar başlamış ve han Buhara emiri Nasrullah'a bile şikâyet edilmiştir. Buhara Hanlığı ile yaşanan mücadeleler sonrası han barış isteğini hediyeler ile Buhara emirine bildirmiştir. Buhara emiri bu barış isteğini Hokand Hanlığı'nın Buhara Hanlığı'na vassal olmayı kabul etmesi koşuluyla kabul etmiştir. Fakat bu barış uzun sürmemiş ve Madali Han'ın faaliyetleri sonucu Buhara Hanlığı 1842 yılında Hokand'ı işgal etmiştir. Madali Han ise Buhara Hanlığı'na teslim edilmiş ve kendi ordasında bıçaklanarak öldürülmüştür.³³⁴

Eserin dördüncü bölümünde Madali Han'ın ve maiyetinin Buhara Han'ı tarafından öldürülmesinden sonraki olaylar anlatılmaktadır. Buhara Han'ı Hokand'ı ele geçirmesinden sonra hanlığın bütün vilâyetlerine kendi adamlarını atamış ve yetersiz

³³²Nalivkin, *Kratkaya İstoriya Kokandskogo Hanstva*, 126, 128, 129.

³³³Nalivkin, *Kratkaya İstoriya Kokandskogo Hanstva*, 134.

³³⁴Nalivkin, *Kratkaya İstoriya Kokandskogo Hanstva*, 141, 142. Farklı kaynaklarda Madali Han'ın öldürülmesi ile ilgili çeşitli bilgiler bulunmaktadır. M. B. Çelik makalesinde Muhammed Ali Han, Sultan Mahmud Han, anneleri Mahlar Ayim (Nadire Bilge) ile onların maiyetlerinden pek çok kişinin idam edildiği bilgisi verilmiştir. Dinçer Koç'un Hokand Hanlığı eserinde ise Muhammed Ali Han'ın yakınlarıyla birlikte kendi sarayında katledildiği anlatılmıştır. Bkz: Çelik, “Hokand Hanlığı”, 542; Koç, *Hokand Hanlığı*, 50. Scott C. Levi eserinde 1842 yılında Madali Han'ın ordusunun yenildiğini, Buharalıların Hokand şehrini işgal ettiğini, Madali Han, oğlu, erkek kardeşi ve annesinin yakalanıp idam edildiklerini yazmıştır. Bkz: Levi, *The Rise and Fall of Khoqand*, 158. Newby eserinde ise Muhammed Ali Han'ın Buhara Han'ı Nasrullah'tan kaçtığını, kış olduğu için geri dönüp Nasrullah Han'dan barış istediği fakat öldürülmek için yakalandığı bilgisi verilmiştir. Bkz: Newby, *The Empire and The Khanate*, 211.

sayıda askeri de burada bırakmıştır. Hokand halkı Ming hanedanından birini han olarak kabul etmemekte ve Buharalıların yabancı Mangıt yönetimini de devirmek istemektedir. Halk özellikle Talas'ta yaşayan, Âlim ve Ömer Han'ın kuzeni olan Şir Ali'yi han olarak görmek isterler. Şir Ali Han otuz beş yaşına kadar Kırgızlar içinde zengin Kırgızlar gibi yaşamıştır. Şir Ali burada yaşarken Talas Kırgızlarını görmeye gelen Namangan ve Çust Kırgızları tarafından bilinmektedir. Sakin, uysal bir karakteri olduğu ve Kırgızlar tarafından desteklendiği için han seçilmek istenmiştir. 1842 yılında hanlığın Buharalıları tarafından ele geçirilmesiyle Şir Ali Kırgızların desteği ile han ilan edilmiştir.³³⁵ Maiyeti ile başkenti ele geçiren hanın ilk işi buradaki Mangıtları öldürtmek ve hapse attırmak olmuştur. Hokand hâkimiyetini ele geçirdikten sonra hanlığın ne kadar savunma yapacağını görmek ve kendini de halka göstermek için hanlık şehirlerini gezmeye başlamıştır. Şir Ali Han başkenti bir kale ve bir duvarla çevreleyip savunmak için imar faaliyetlerine başlamıştır. Şehrin savunması için inşa edilen bu imar faaliyetleri esere göre 15 günde tamamlanmış ve şehir bu duvar ile dokuz saldırıyı engellemiştir.

Buhara Hanlığı'na karşı zafer kazanan yeni hanın bu başarısı ona Madali Han döneminde kaybedilen Hocent şehrini savaşız kazanmayı sağlamış ve Taşkent ise savaşılarak geri alınmıştır. Bu savaşta Madali Han'ın kayınpederi (Buhara ile ilk savaşta Buhara Hanlığı tarafından esir alınmış ve orada gönüllü olarak hizmet eden esirlerden biri olmuştur) bu savaşta alınan esirler arasındadır. Han esirlerin sadece tutuklanmasını emredince saray halkı tarafından itirazlar olmuştur. Şir Ali, Madali Han'ın halk üzerinde bıraktığı “zalim han” etkisini taşımak istemediği için idamlardan kaçınmıştır. Fakat hem saraylılar hem de halkın baskısı sonucu bu kararından vazgeçmek zorunda kalan han esirlerin öldürülmesine izin vermiştir. Fakat kısa bir süre sonra hanın yine bir idam kararını geciktirmesi onun hakkında “Şir-Ali-atalya!” (eserde bu kelimenin manası verilmemiştir), “Şir-Ali - şavly!” (gevşek adam), “Şir-Ali - pustak!” (tabaklanmış post) gibi hakaret edici sözler söylenmesine neden olmuştur. Özellikle son söylenen ile hanın Kırgızlar arasında yaşadığı dönem hatırlatılmıştır. Yeni han yeniden baskılar sonucu idam kararını onaylamış fakat onun hakkında söylenen sözler şiirlere konu olacak kadar

³³⁵ Nalivkin, *Kratkaya İstoriya Kokandskogo Hanstva*, 145, 146; Şir Ali Han için ayrıntılı bilgi için ayrıca bakınız; Hüseyin Şen, “Kokand Khanate in Period of Shir Ali Khan (1842-1845)”, *Genel Türk Araştırmaları Dergisi*, 3/6, (2021), 319-330.

yayılmıştır.³³⁶ Şir Ali Han'ın sade yaşantısı, kibar oluşu, hanlık için kazandığı zaferler ve sağladığı faydalar unutulmuştur.

Bu bölümde hanlıkta yaşayan Kıpçaklar için dikkate değer bilgiler verilmektedir. Bu bilgiler içinde Kıpçakların Fergana'da bulunan güçlü boylarından (Kulan, Ulmas, İlyatat, Yaşık ve İti-Kaşka) ve bu boyların beylerinden (Müslüman-Kul, Hatami-Kuli, Utam-Bay, Mirzat ve Ma-Nazar-Gur-Oğlu veya Sancar), hanlık içindeki siyasi güçlerinden, Kırgızların hanlık içinde güçlerini kaybederken Kıpçakların güçlerini koruduklarından bahsedilmektedir. Bunun nedeniyse Kıpçaklar arasında soy bağları kuvvetli bir şekilde devam ederken Kırgızlar arasında soy bağlarının gittikçe zayıflaması olmuştur.

Kıpçak boy beyleri hanlık içinde Sartların görev aldığı en üst düzey makamlara artık kendileri sahip olmak istemişlerdir. Kıpçakların bu isteklerine ulaşmak için faaliyete geçmeleri ile hanlıkta bir iç karışıklık yaşanmaya başlamıştır. Kıpçaklar mingbaşı olarak kendi adamını bu göreve getirdikten sonra hanlıktaki bütün önemli yerlere kendi adamlarını yerleştirmiş ve han bu durum karşısında hiçbir şey yapamamıştır. 1844 yılının başında ise hanın fikirlerini değiştiren ve hanı istediği gibi yönlendirmeye başlayan Şadı-Şum (sinsi Şadı) görevlileri istifa ettirmeye başlamış ve boşalan yerlere Tacikleri getirtmiştir.³³⁷

Han, Şadı hakkında ona gelen şikâyetleri kabul etmediği gibi bu şikâyetleri takip de ettirmemiştir. Şadı'nın düşmanları ise Müslüman-Kul (Kıpçakların göreve getirttiği mingbaşı) ve diğer kabileler tarafından desteklenen Kıpçaklardır. Han itirazların durulması için Kıpçak beylerinden Müslüman-Kul'u Şehrihan'a, Kerim-kul'u ise Andican'a atamıştır. Şadı ise bu atamalardan sonra Müslüman-Kul'u öldürtmeye hanı ikna etmiştir. Bu durumu öğrenen Kıpçaklar kaçmış ve Sarlı yöneticileri öldürmüşlerdir. 1845 yılında hanın orduları ve Kıpçak kuvvetleri Turya-Kurgan ve Çust arasında karşılaşmış, Kıpçaklar silahlarını ancak Şadı yönetimden uzaklaştırılırsa bırakacaklarını elçileriyle hana bildirmişlerdir. Bu haberi duyan Şadı ise süvarileri ile birlikte topçu ateşi desteğini almadan Kıpçaklara saldırıya geçmiş ve öldürülmüştür. Hanın ordusu bu olay sonucu dağılmış ve hanın küçük oğlu Hüdayar Bey ele geçirilmiştir. Kıpçaklar dalgalar

³³⁶Nalivkin, *Kratkaya İstoriya Kokandskogo Hanstva*, 152, 153, 154. Şir Ali Han hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz: Levi, *The Rise and Fall of Khoqand*, 161, 162, 164.

³³⁷Nalivkin, *Kratkaya İstoriya Kokandskogo Hanstva*, 158.

halinde başkente girmiş ve bir konsey toplamışlardır. Kıpçakların toplandıkları kurulda Şir Ali Han'ı, Hokand hanı olarak bırakmaya karar vermiş ve ölen Şadi'nın yerine Müslüman-Kul'u getirmeleri onların bu dönemde hanlık içinde ne kadar güçlü olduklarına dair bir fikir oluşturmaktadır.³³⁸

Taşkent yönetiminde olan hanın büyük oğlu Sarımsak Bey ise Buhara'ya gittiği için, onun yerine de başka bir Kıpçak bey getirilmiştir. Yaşanan olaylar sonucu hanlık içinde hem hanı hem de Kıpçakları sevmeyen bir grup oluşmuştur. Bunlar halk adına geçici olarak Ura-Tepe'de yaşayan Murad Bey'e (Âlim-Han'ın oğlu) davet mektubu göndermişlerdir. Murad Bey bir Pazar günü Hokand şehrine girmiş ve han olduğu ilan edilmiştir. Şir Ali Han bu karışıklık ve şaşkınlık içinde bir iç isyanla 1845 tarihinde öldürülmüş ve kısa süreliğine han olan Murad Han da 1845 yılında (eserde sadece 11 gün saltanat sürdüğü yazmaktadır) eski han gibi bıçaklanarak öldürülmüştür.³³⁹

Murad Han'ın öldürülmesinden sonra tahta çıkan Hüdayar Han döneminde tüm güç Müslüman-Kul (naip) ve Kıpçakların elindedir. Kıpçakların özellikle hanlık içinde çıkardıkları iç huzursuzluklar çok fazladır. Bunlardan başlıcaları Kıpçakların medreselere gelip buradaki öğrencileri dağıtmaları ve kitapları yakmaları, Sartları ve mollaları küçük düşürmeye çalışmaları, Sartlı bir kızla evlendikleri zaman evlilik sırasında ödemeye söz verdikleri kalını ödememeleri, Sartları kendi evlerinden çıkartmaları ve arsalarını ellerinden almaları ile tarlasını sulamak için su kanallarını kullanan Sartların Kıpçaklara haraç ödemesi gibi birçok keyfi uygulama olarak sıralanabilir. Bütün bu haksızlıklar Sartların Kıpçaklara karşı öfke ve nefretinin artmasına neden olmuştur. Hanın büyük oğlu Sarımsak Bey ise Kıpçakların gücünü tanımamış ve Kıpçaklar tarafından han olarak seçilmemiştir. Çünkü yaşı küçük olan Hüdayar Han'a naip olmak ve onu yönetmek Kıpçaklar için daha avantajlı olmuştur.

Müslüman-Kul, Sarımsak Bey'e karşı savaşa da ona yenilmiş ve ona bir elçi gönderilmiştir. Sarımsak Bey ise hanı tanımaya ikna edilmiş ve Hokand'a geldiği zaman

³³⁸Nalivkin, *Kratkaya İstoriya Kokandskogo Hanstva*, 160.

³³⁹Nalivkin, *Kratkaya İstoriya Kokandskogo Hanstva*, 161, 162. Farklı kaynaklarda Murad Han'ın 11 günlük saltanat sürdüğü doğrulanmaktadır. Fakat onun taraftarlarıyla birlikte idam edildiği bilgisi verilmiştir. Bkz: Çelik, "Hokand Hanlığı", 545. Koç'un eserinde ise Musulmankul'un Murad Han'ı öldürttüğü anlatılmıştır. Bkz: Koç, *Hokand Hanlığı*, 52, 53. Scott C. Levi eserinde ise Murad Han'ın bir haftadan biraz fazla Hokand Hanı olarak görev yaptığını ve 1844 yılında idam edildiğini yazmıştır. Bkz: Levi, *The Rise and Fall of Khoqand*, 165. Newby de eserinde Murad Han'ın saltanat tarihini 1844 olarak vermiştir. Bkz: Newby, *The Empire and The Khanate*, 212, 213.

bıçaklanarak öldürülmüştür.³⁴⁰ Bu ölümden her ne kadar han sorumlu tutulmuş olsa da onun elinde hiçbir güç yoktur ve onun rızası olmasa bile bu ölüm Kıpçaklar tarafından gerçekleştirilecektir. Hüdayar Han Kıpçakların bu uygulamalarına karşı bir yaptırımda bulunamamıştır çünkü onun çevresi Kıpçaklardan oluşmaktadır ve bu dönemde Fergana’da kolera salgını ortalığı kasıp kavurduğu için Sartların da bu gibi sorunlarla uğraşacak zamanları olmamıştır. Bu olaylardan kısa bir süre sonra başkentte mingbaşı görevine getirilen Molla Han Bey’i istemeyen Kıpçaklar arasında anlaşmazlıklar başlamış ve Hüdayar Han’ın yerine Narbuta Bey’in han olması, mingbaşı görevine ise Narbuta Bey’in eşinin akrabası olan Padişah Hoca Töre’nin getirilmesine karar vermişlerdir.

Kıpçaklar arasında yaşanan iç çekişmeler sonucu Molla Han Bey yerine Müslüman-Kul getirilmiştir. Taşkent’te ise yönetimin getirdiği yeni vergiler (tillya-puli; tillya-altın, mis-puli; mis-bakır, ulav-puli; ulav-yük hayvanı) halkın ayaklanmasına sebep olmuştur. Başkent orduları bu isyana müdahale etmiş ve Taşkent yöneticisi öldürülmüş, yerine ise bir Kıpçak beyi olan Nor-Mat-Datha atanmıştır.³⁴¹

1847 yılında ise hocalardan bir grup gönüllü müfreze toplayıp Kaşgar’ı Çinlilerden almış fakat burada fazla direnememişlerdir. Müslüman-Kul bu harekete öncülük eden Katta-Töre (Hoca-Ture veya İşan-Han-Töre de denilmektedir), Âlim Bey ve Hıdır Bey’e ordularını dağıtmalarını isteyen mektuplar göndermiştir. Âlim Bey ve Hıdır Bey bu isteğe uyarak Kaşgar’dan çekilmişlerdir fakat Katta- Ture kışın başlamasıyla çekilmiş, onun halkından birçok insan soğuktan donmuş ve yiyecek olmadığı için de açlıktan ölmüşlerdir. Taşkent’te bu olaylar yaşanırken Fergana’da ise Kıpçaklar arasındaki anlaşmazlıklar devam etmektedir. 1848 yılında Müslüman-Kul görevinden alınmış ve Hüdayar Han Ura-Tepe’ye başarılı bir sefer düzenlemiştir.³⁴²

Han bu sefer sonrasında muhalif Kıpçak beylerinin bir suikast girişimine uğramış ama bu girişim başarısız olmuştur. 1851 yılında ise Müslüman-Kul ve Taşkent’te bulunan

³⁴⁰Nalivkin, *Kratkaya İstoriya Kokandskogo Hanstva*, 165; Hüdayar Han dönemi ayrıntılı bilgi için ayrıca bakınız; Zebiniso Kamalova, *Hüdayar Han Döneminde Hokand Hanlığı (1845-1875)*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019); Hatice Karımov, Rus Şarkiyatçı A. L. Kun’un Gözüyle Hudayar Han devrinde Hokand Hanlığı, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, 9/4, (2020), 97-113.

³⁴¹Nalivkin, *Kratkaya İstoriya Kokandskogo Hanstva*, 167.

³⁴²Kamalova, *Hüdayar Han Döneminde Hokand Hanlığı*; Karımov, Rus Şarkiyatçı A. L. Kun’un Gözüyle Hudayar Han devrinde Hokand Hanlığı.

Kıpçaklar arasında bir çatışma çıkmıştır. Müslüman-Kul bu çatışmaya Han ile birlikte katılmış, Taşkent Kıpçaklarına yenilmişler ve Han Taşkent Kıpçakları tarafından şehirde tutulmuştur. Han mingbaşı görevine yeni birini atar fakat Hüdayar Han başkent'ten uzaktayken onun uzak akrabalarından biri olan Abdullah Bey adamlarını toplayarak kendini han ilan eder. Yeni mingbaşı ve taraftarları başkente gelerek kendini han ilan eden Abdullah Bey'i öldürürler. Başkente dönen Hüdayar Han devlet işlerini bizzat kendi yönetimine almak istemiş ve hanlıkta huzursuzluklara neden olan Kıpçaklardan kurtulmak için Sart mangalarını başkente getirtmeye çalışmıştır. Bu amaçla adamlarına gönderdiği mektuplar Kıpçaklar tarafından ele geçirilmiş ve Han'ın ordasında günlük selamlamasında Kıpçaklar tarafından kuşatılmasına sebep olmuştur. Kıpçaklar Han'ın planlarından haberdar olduklarını sitemli bir şekilde belirtirken, iki taraf arasında çatışma başlamıştır. Başkentte bulunan Sartlar son yedi yılda Kıpçaklardan çektikleri sıkıntıların da etkisiyle ellerine geçen her şeyle Kıpçaklara gördükleri her yerde saldırırlar.³⁴³ Başkent Kıpçaklardan temizlendikten sonra Han mingbaşı olarak Kasım'ı atamıştır. Han, Mergelan şehrinde bulunan yüksek rütbeli Kıpçakları da ordaya getirterek tek tek öldürmüştür. 1852 yılında Hüdayar Han taraftarlarıyla birlikte Kıpçaklara karşı bir sefere çıkmıştır. Han'ın bu seferinde Kıpçakların başında Müslüman-Kul bulunmaktadır ve Kıpçakların kesin yenilgisi ile sonuçlanmıştır. Yakalanan Müslüman-Kul ve Kıpçaklar Hokand'a getirilmiş ve öldürülmüştür.³⁴⁴

Kıpçakların başkentte öldürülmeleri tam üç gün sürmüştür. Sartların Kıpçaklara olan öfkesi bu ölümlerle bitse de Han Kıpçak yerleşimlerinin olduğu her yere birliklerini göndererek onları ortadan kaldırmaya başlamıştır. Bu katliamlar o kadar şiddetli olmuştur ki bu olayların görgü tanığı olan Namanganlı biri Nalivkin'e dışarı çıkmaya korktuğunu ve geceleri şehirdeki cesetler yüzünden uyuyamadığını anlatmıştır.³⁴⁵ Hanın gazabından kaçan Kıpçaklar ise dağlara ve Kırgızlara sığınmışlardır. Fakat bu göç kışa denk gelmiş, birçok Kıpçak çocuğu açlıktan ve soğuktan ölmüştür. Hüdayar Han Kıpçaklara yaptığı katliamla yetinmemiş ve Kıpçaklardan kalan mülkleri açık arttırma ile çok ucuz fiyatlarla satmaya başlamıştır fakat Sartlar bir gün Kıpçakların geri dönüp intikam alacaklarından korkarak bu malları satın almamışlardır. Han Kıpçak meselesini bitirdikten sonra

³⁴³Nalivkin, *Kratkaya İstoriya Kokandskogo Hanstva*,173.

³⁴⁴Newby eserinde aynı bilgileri vermiştir. Bkz: Newby, *The Empire and The Khanate*, s. 232.

³⁴⁵Nalivkin, *Kratkaya İstoriya Kokandskogo Hanstva*, 174-178, 179.

kardeşlerinden Malla'yı Taşkent'e, Sultan Murad'ı Mergelan'a ve Sufi Bey'i de Turgay Kurgan'a atamıştır. Hanlığın bütün makamlarına ise sadece Sartlar getirilmiştir.³⁴⁶

Eserin beşinci bölümünde yazar hanlıkta meydana gelen iç karışıkları ayrıntılı ve Hanlığın Rus işgaline uğramasını kısa olarak anlatmıştır. 1853 yılında Ruslar Ak Mescit'e doğru hareket edince Taşkent'te hâkim güç olan Malla Bey'in dikkatinin Ruslara çekileceğini tahmin eden Ura-Tepe hâkimi Abdu-Gafar yağma için birliklerini hazırlamıştır.³⁴⁷ Hüdayar Han bu iki gücün bir komplo hazırladığına inanarak mingbaşı Kasım ile ordularını hazırlatmış, Han'ın orduları Malla Beyi yenmiş, Han Ura-Tepe'yi almış ve Ruslara karşı Şadman Hoca, Sarımsak ve Mat-Kerim-Şeyh gönderilmiştir. Bunlar Ruslara yenilmiş, Taşkent'e kaçmış ve hanın aşağılayıcı muamelesine maruz kalmışlardır. Han mingbaşısını Ruslara karşı görevlendirmiş fakat askerlerin çoğu bu sefere çıkmayı kış mevsiminde oldukları için istememişlerdir.³⁴⁸ Sonuçta Ruslar için gönderilen ordu başarıya ulaşmadan başkente dönmüş ve Han mingbaşısını kaybetmemek adına ona gereken her şeyi yaptığı için hediyeler vermiştir.

Hüdayar Han 1856 yılında, Ömer Han tarafından 1815 yılında yaptırılan Medrese-i Cami'nin onarımını üstlenmiş ve bu davranışı ile halk içinde itibarını arttırmıştır.³⁴⁹ Han Kıpçak meselesini çözdükten sonra hanlıkta hocalar ve Törelerin de Kıpçaklar gibi faaliyetlerde bulunmak istediğini fark etmiş ve onlara karşı planlar yapmıştır. Han'ın bu planlarından haberdar olan hocalar birliklerini toplamışlar fakat başarılı olamamışlardır. Bu hareketi başlatan ve han olmak isteyen Rüstem Han Hoca ise Buhara'ya kaçmış ve Malla Han'ın tahta çıkmasıyla hanlığa geri dönmüştür.³⁵⁰

Hanlıkta Taşkent'e atanan Mirza Ahmet, hana yaranmak için Kırgızların vergi borçlarını toplamaya başlamış, onların küçük çocuklarını Sartlara köle olarak satmış ve Kırgızların

³⁴⁶Nalivkin, *Kratkaya İstoriya Kokandskogo Hanstva*, 179, 180.

³⁴⁷Rusların Hokand Hanlığı işgali için Bkz: Murat Özkan, *Türkistan'ın İşgal Çağı Beyaz General Skobelev (1843-1882)*, 107-204; İlker Türkmen, *XIX. Yüzyılda Fergana Vadisi Ve Büyük Güçlerin Hâkimiyet Mücadelesi*, (Nevşehir: Hacı Bektaş Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 174-205; Ramazan Keserci, *Çarlık Rusyası'nın Türkistan Coğrafyası İşgal Süreci: Hokand Hanlığı Örneği*, *Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 1/2, Aralık, 2020), 202-206.

³⁴⁸Nalivkin, *Kratkaya İstoriya Kokandskogo Hanstva*, 180, 182, 184; Rusların Hokand Hanlığı işgali için Bkz: Özkan, *Türkistan'ın İşgal Çağı*; Türkmen, *XIX. Yüzyılda Fergana Vadisi Ve Büyük Güçlerin Hâkimiyet Mücadelesi*, 174-205; Keserci, *Çarlık Rusyası'nın Türkistan Coğrafyası İşgal Süreci*, 202-206.

³⁴⁹M. Bilal Çelik'in Hokand Hanlığı makalesinde bu caminin adı "Cuma Cami" olarak geçmektedir. Bakınız; Çelik, "Hokand Hanlığı", 539.

³⁵⁰Nalivkin, *Kratkaya İstoriya Kokandskogo Hanstva*, 185, 186

1857 yılında isyan etmelerine neden olmuştur. Kırgızların isyanlarında başarılı olmaları ve Rüstem Han Hoca'nın Ura-Tepe'de ortaya çıkması hanlığı bir müddet daha uğraştırmıştır. 1858 yılında ise Buhara emiri Hocent'i kuşatmış, bilinmeyen bir sebepten de bu kuşatmayı kaldırmıştır. Hüdayar Han emirin geri çekilmesiyle ona isyan eden gruplara karşı saldırıya geçmiş fakat başarılı olamamıştır. Han'ın durumu belirsiz bir hale gelmiş ve onun başkenti terk ettiği duyurulmuştur. Malla Han Kıpçakların desteği ile başkentte tahta geçmiştir. Yeni han destekçilerine teşekkür etmek için Hüdayar Han döneminde Kıpçakların topraklarını ele geçiren Sartların, bu toprakların yarısını eski sahiplerine bedelsiz olarak iade ettirmiştir. Bu emrin yarattığı sıkıntılar yaklaşık yirmi yıl sonra Ruslar Fergana'yı işgal ettiklerinde bile en karmaşık hukuk davalarına neden olmuştur.³⁵¹ Yeni han Hüdayar ve Sultan Murad'ın görüldüklerine dair bilgiler alınca bunlar üzerine askeri birlikler göndermiştir.

1859 yılında ise Çinlilere elçi olarak Abdul Fettah Mahdum gönderilmiştir. Pekin'e gitmek isteyen elçi Çinliler tarafından öldürülmüş ve Yarkent'in Çin valisi özür olarak hana hediyeler göndermiştir. 1860 yılında Rusların işgalleri ilerlemiş, onlar Almatı'yı işgal etmiş, Tokmak'ı ele geçirmiş ve Pişkek'i yakıp yıkarak terk etmişlerdir. Kış hazırlıkları olmadan Pişkek'e giden han zor şartlar altında burada kışlamış fakat soğukların artmasıyla askerler kaçmaya başlamışlardır. 1800 yılında Emir Nasrullah'ın ölmesiyle Ura-Tepe kuşatılmış fakat başarılı olunamamıştır. 1861 yılında Han Ruslar üzerine sefere çıkmaya karar vermiş fakat seferin kış aylarına denk gelmesi orduda yine isteksizlikleri başlatmıştır. Han'ın sefer için ısrarı askerlerin fikrini değiştirmemiş ve han seferden vazgeçmek zorunda kalmıştır.³⁵² Hanlıkta hanın yeni sefer istekleri ve Ruslarla savaşmak arzusuna ona karşı bir tepki oluşmuştur ayrıca Kıpçaklardan kalan topraklar üzerine çekişmeler, şehirdeki görevlilerin artan şiddeti ve yeni düşmanların ortaya çıkması hanın 1862 yılında öldürülmesine sebep olmuştur.

Eski hanın yerine Malla Han'ın yeğeni ve Sarımsak Bey'in oğlu Şah Murad han ilan edilmiştir. Aynı tarihte Taşkent'e gelen Hüdayar destekçileri tarafından han ilan edilmiştir. İki han arasında geçen mücadelede Hokand'a yaklaşan Hüdayar Han'ın

³⁵¹Nalivkin, *Kratkaya İstoriya Kokandskogo Hanstva*, 189. Nalivkin bu uygulamanın Ruslar Fergana'yı işgal ettiği zaman Rus yönetimini çok uğraştırdığını, ilçe şeflerine ve Rus yönetimi adına çalışan diğer görevlilere bu konularla ilgili şikâyetler yağdığını ve hukuk davalarının ortaya çıktığını anlatmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bakınız; Nalivkin, *Kratkaya İstoriya Kokandskogo Hanstva*, 189.

³⁵²Nalivkin, *Kratkaya İstoriya Kokandskogo Hanstva*, 190, 191.

birliklerine halk şehrin kapısını açarak destek olmuştur.³⁵³ Şah Murad kaçarak Andican'a gitmiş ve Âlim Kul (Mergelan yöneticisi) ve Sarımsak Bey Andican'ı kuşatmış fakat başarısız olmuşlardır. Âlim Kul kendisine katılan Kıpçaklar ile gücünü arttırmış, Hüdayar Han'ı kuşatmıştır. Hüdayar Han' a destek için gelen Sultan Murad Bey Âlim Kul tarafından zor şartlar altında kuşatmada tutulmuşlardır. Âlim Kul Kırgız ve Kıpçakların desteğiyle kendini galip ilan etmiştir. Onun rehabetinden faydalanan Hüdayar Han Mergelan'a gelmiş ve onu destekleyen Sartlarla Kırgız ve Kıpçaklara saldırmıştır. Han böylece Sartların desteği ile Hokand'ı ele geçirmiştir. Olaylardan on altı gün sonra Âlim-Kul'un Andican çevresinde, Sarımsak-Bey'in ise Namangan ve Kasan arasında dolaştığını haber alan han bunlar üzerine kuvvetlerini göndermiş ve Sarımsak Bey yenilmiştir. Fakat isyancı Kırgız ve Kıpçaklar başkentin yakın çevresini yağmalamaya başlamıştır. Çust yakınlarındaysa Madali Han'ın oğlu olduğunu iddia eden biri Hive'de ortaya çıkmış ve Hokand Hanlığı'nda hak iddia etmeye başlamıştır. 1862 yılında bu kişi ona destek olanlar ile önce tutuklanmış daha sonra ise öldürülmüşlerdir.³⁵⁴

Âlim Kul'un ise isyan faaliyetleri devam etmiş, Hüdayar Han yardım için annesini Buhara emirine göndermiş ve olumsuz cevap almıştır. Emir yakın adamlarıyla yaptığı konseyde Hüdayar Han'ın Taşkent hâkimi olarak atanmasına ve hanlığın emire bırakılmasına karar verilmiştir. Böylece Hokand Hanlığı Buhara Hanlığı ile birleştirilmiştir. Bu durum üzerine Malla Han'ın Namangan'da yaşayan küçük oğlu Sultan Seyid Âlim Kul tarafından 1863 yılında han ilan edilmiştir.

1864 yılında Ruslar Evliya-Ata'yı ve Türkistan'ı, aynı tarihte Çimkent'i ele geçirmişlerdir. Âlim Kul Taşkent'e giderken Ruslar tarafından vurulmuş ve onu destekleyen Kırgızlar ile Kıpçaklar Sultan Seyid Han'ı bırakarak evlerine dönmüşlerdir. Bu haber üzerine Âlim Kul sinir krizi geçirerek ölmüştür. Sultan Seyid, Hüdayar tarafından Fergana'ya yerleştirileceği sözü verilen bir emir tarafından bıçaklanarak öldürülmüştür.³⁵⁵ Bu olaydan sonra eserde Kırgızların Ming hanedanının uzak bir kolundan olan 16 yaşındaki Huday Kul Bey'i (Bel Bağçi Han adıyla tanındığı iddia edilerek)

³⁵³Nalivkin, *Kratkaya İstoriya Kokandskogo Hanstva*, 193, 194. Newby eserinde Şah Murad Han'ın 1862 yılında han olduğunu, birkaç ay içinde de amcası Hüdayar Han tarafından ortadan kaldırıldığı bilgisini vermiştir. Bkz: Newby, *The Empire and The Khanate*, 245. Levi eserinde Şah Murad'ın yaklaşık 4 ay Kırgız kuklası olarak hüküm sürdüğünü yazmıştır. Bkz: Levi, *The Rise and Fall of Khoqand*, 191.

³⁵⁴Nalivkin, *Kratkaya İstoriya Kokandskogo Hanstva*, 197.

³⁵⁵Nalivkin, *Kratkaya İstoriya Kokandskogo Hanstva*, 201, 202. Levi eserinde Âlim Kul'un karnından vurulduğunu ve 1865 yılında öldüğü bilgisini vermiştir. Bkz: Levi, *The Rise and Fall of Khoqand*, 196.

Kıpçak kampında han ilan edilmiştir. Yeni han Ruslarla savaşmak için hanlıktan vergi toplanmasını emretmiş fakat istediği vergiyi asla toplayamamıştır.

Hanlığının on dördüncü gününde Hüdayar yeni hana karşı mücadeleye girmiş, Hüdayar'dan korkan yeni han tüm haklarını ona devretmiş ve hanlık içindeki karışıklıkların devam ettiği bu dönemde han olarak yine Hüdayar Han başa geçmiştir. 1866 yılında Hüdayar Han'ın kardeşi Sultan Murad Bey adına yeğenleri Mad-Eyyub Bey Hüdayar'ı tahtan indirmeyi planlayarak, onun öldürüldüğünü Sultan Murad Bey'e iletmiştir. Bu habere inanmış gibi görünen Sultan Murad yeğeninin gözetim altında tutulmasını ve haberlerin de doğru olup olmadığını öğrenmek için başkente ulaklar göndermiştir. Hüdayar Han kardeşine dikkatli davrandığı için teşekkür etmiş ve yeğenlerinin öldürülmesini emretmiştir.³⁵⁶

1866 yılında Hocent Buhara Hanlığı'nın Ruslara yenilmesi sonrası Hokand Hanlığı'na geçmiş ve her iki hanlık arasında sürekli savaş nedeni olan Ura-Tepe ise Rusların olmuştur. Bu iç ve dış sıkıntılara ek olarak hanın kendi hazinesini arttırmak için açgözlü davranması, bu uğurda hanlık içinde yeni vergileri uygulamaya getirmesi ve bu vergilerin halk arasında meydana getirdiği hoşnutsuzluklar Hüdayar Han'ın tutumunu değiştirmemiştir.³⁵⁷ Hüdayar Han halkın nefretini böylece üzerine çekerken 1873 yılında Namangan şehrinde kendini Âlim Han'ın en küçük oğlu olduğunu iddia eden Kırgızlar arasında Kutluk Seyid soyundan Pulat Han ortaya çıkmıştır. Kısa sürede silahlı Kırgızlar onun etrafında toplanmaya başlamıştır. Pulat Han'a yakın çevrede bulunan köyler bağlılıklarını bildirmiş ve ona hediyeler vermişlerdir. Hüdayar Han ortaya çıkan yeni hanı yakalatmak için birliklerini göndermiştir fakat Pulat Han yakalanamamıştır. Ona destek olan bütün Kırgız yerleşimleri Hüdayar Han'ın askerleri tarafından yağmalanmıştır. Eserin beşinci bölümü bu iki han arasındaki mücadeleleri anlatarak biter ve Nalivkin bundan sonraki olayların Hokand Hanlığı tarihine değil Türkistan'daki Rus fetihleri tarihine ait olduğunu söyleyerek eserine son verir.

³⁵⁶Nalivkin, *Kratkaya İstoriya Kokandskogo Hanstva*, 204.

³⁵⁷Bu vergiler için Bkz: Nalivkin, *Kratkaya İstoriya Kokandskogo Hanstva*, 208.

2.1.2. Şkola u Tuzemtsev Sredney Azii, V. P. Nalivkin, 1889

31 Mayıs 1889 tarihinde yazılan “Şkola u Tuzemtsev Sredney Azii” (Orta Asya Halklarının Okulları) adlı eser Turkistanskoy Uçitelskoy Seminarii (Türkistan Öğretmen Semineri) kuruluş yıl dönümünde seminer sunucusu Nalivkin tarafından okunmuştur. Eser 1889 yılında Taşkent’te Tipo-Litografiya’sında basılmıştır ve basıldığı kitabın 36-49. Sayfaları arasında yer almaktadır.

Nalivkin makalesine toplumun hafızasının kişinin eğitimi ve toplumun eğitim düzeyini etkilediğini söyleyerek bir giriş yapar. Ona göre yerel okul ve yerel eğitimin özellikleri üzerinde durmak yerel eğitim faaliyetlerinde nelere dikkat etmelerini bulmak için yararlı olacaktır. Nalivkin yerel okullar hakkında bilgi vermeden önce ilk olarak İslam’ın ilk yüzyıllarında meydana gelen bilimsel faaliyetlerden bahseder. “Müslüman dünyasının bilimsel etkinliğinin gelişmesi ile gurur duyabileceği bir zamanın olduğu gerçeğine” katılmak zorunda olduğunu belirtir. O sözlerinin devamında Yunan filozof ve yazarlarının tümünün Arapça’ya çevrildiğini, İslam dünyasının Bizans ve Hindistan ile sürekli ilişkiler kurduğunu, İslam halifesinin ajanlarının Arapça’ya çevrilmek üzere eserler aradıklarını ve bu nedenler ile çoğu Avrupa eserinin Arapça olarak var olduğunu söyler.³⁵⁸ Ayrıca Arap gezginlerin çok uzak bilinmeyen ülkeleri ziyaret ettiklerini ve bu ziyaretler ile coğrafya için çok şey yaptıklarını ekler. Bazı Arap bilim adamları astronomi, felsefe ve tıp alanında çalışırken bazıları da matematik alanında çeşitli konular geliştirmiştir. Nalivkin İber Yarımadasında kurulan Emevilerin (Mavri, eserde bu şekilde geçer) görkemli sulama kanalları ve binalar yaptıklarını, ticaret ve sanayi alanında geliştiklerini, Kordoba (Kurtuba) kütüphanesinde yaklaşık dört yüz bin eser toplandığını belirtir.³⁵⁹

Nalivkin Müslümanların gelişmeye devam ettiklerini ve bu gelişmeler ile iyi meyveler yanında kötü meyveler verdiklerini de söyler. O yasama ve manevi gücün halifelerin elinde olması ile Müslüman halkın zihin çemberinin hızlı ve sıkıca kapandığını ve skolastik bir bozulmanın başladığını yazar. Nalivkin Yunanlıların, diğer filozofların ve

³⁵⁸Vladimir Petroviç Nalivkin, “Şkola u Tuzemtsev Sredney Azii”, Turkistanskoy Uçitelskoy Seminarii, (Taşkent: Tipo-Litografiya S. İ. Lakhtina, 1889), 38.

³⁵⁹Endülüs Emevi Devleti siyasi ve kültürel faaliyetleri için Bkz: Mehmet Özdemir, “Endülüs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/225-232. Endülüs sanatı İspanya ve dünyaya etkileri için Bkz: Engin Beksaç, “III. Sanat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/225-232.

bilim adamlarının fikirlerinin Müslüman teoloji ve hukukunun, şeriat adıyla bilinen gelişiminde şeriata çelişmeyecek şekilde değiştiğini ve geliştiğini aksi takdirde şeriattan atıldığını belirtir.³⁶⁰ Bu şekilde Müslüman entelektüel yaşamının merkezinin doğuya kaydığını ve kötüleşmeye başladığını da ekler.³⁶¹ İran'ın İslam dünyasının büyük bir kısmı için entelektüel hayatın merkezi haline gelmesi ile felsefe, metafizik, tasavvuf ve hatta ateizm temeli hakkında düşünceler manzum şekilde yazılmıştır.³⁶² Nalivkin burada ünlü şairlerden ve onların eserlerinde anlatılan konulardan kısaca bahseder. O Müslüman eğitim merkezinin daha doğuya taşındığını, Buhara ve Semerkant'ta dinlendiğini yazar. Bu iki şehire çok zayıf parçaların geldiğini, İran'dan daha az şiir yazıldığını ve yerel şairlerin Fars şairlerinin taklitçileri olduklarını da ekler. Bu şekilde Farsçanın Türkistan'da çok kısa zamanda yayıldığını ve Rusya'daki Fransızca ile aynı hale geldiğini belirtir. Yerel entelektüeller ise cennette konuşulan dil olan Arapça'dan başka bir dilde yazmanın dine uygun olmadığını kabul ettikleri için Arapça yazmışlar ve bunu da teolojinin gelişmesi için kullanmışlardır.

Nalivkin Türkistan'daki kâtipler ve Farisilerin yerel Müslümanları ezdiklerini ve aklıktan öldürdüklerini iddia eder.³⁶³ Farisiler bölgede çoğaldıkça ve geliştikçe ilahiyat çalışmaları sefil bir hale gelmiş, Müslümanlar skolastik düşünce ile “bir kâfir bir bardaktan su içtikten sonra bardakta kalan suyun içilip içilmeyeceği” sorusu gibi sorulara cevaplar aramışlardır. Nalivkin yerel entelektüel hayatın böylece düşüşe geçtiğini ve bunun sadece din alanında değil edebiyat alanında da meydana geldiğini örnek vererek anlatır.³⁶⁴ O bölgede zihinsel yaşamın tükendiğini ve bu tükenmişlik içinde yerli Müslüman okulunun büyüdüğünü belirtir.

³⁶⁰İslam felsefesine önemli etkileri olan İlkçağ Yunan filozofları için Bkz: Mahmut Kaya, “Aristo”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/375-378; Fahrettin Olguner, “Eflâtun”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/469-476. Ayrıca eski Yunan tıbbi ve felsefesinin İslam dünyasına geçmesinde önemli bir rol oynayan mütercim ve hekim için Bkz: Hasan Katipoğlu - İlhan Kutluer, “Huneyn b. İshak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/377-380.

³⁶¹Nalivkin, “*Şkola u Tuzemtsev Sredney Azii*”, 39.

³⁶²İran'ın Kültür ve medeniyeti, Dil ve Edebiyatı, Sanatı için Bkz: Hamid Algar, “3. Kültür ve Medeniyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/409-413; Tahsin Yazıcı, Mürsel Öztürk, “2. Dil ve Edebiyat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/413-416; A. Naci Tokmak, “b) Edebiyat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/416-424; Engin Bektaş, “4. Sanat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/429-437.

³⁶³Nalivkin, “*Şkola u Tuzemtsev Sredney Azii*”, 40.

³⁶⁴Nalivkin, “*Şkola u Tuzemtsev Sredney Azii*”, 41.

Nalivkin mektep ve medrese olarak ayrılan yerli okulların tamamen devlet kurumu olmadığını ve özel hayır kurumlarının verdiği fonlarla faaliyetlerine devam ettiklerini anlatır.³⁶⁵ Mektepler cemaat camilerinde kurulur, özel bağışlarla yapılır ve onun yapılması için gerekli para camii cemaatinin topladığı bir havuzdan temin edilir. Mektep öğretmenleri, cemaat tarafından davet edilir ve ücreti de onlar tarafından ödenir. Bu ücret her öğrenci tarafından her haftanın Perşembe günü getireceği gıda ürünleridir.³⁶⁶ Ayrıca bir öğrenci Kur'an okumaya başladığı zaman da öğretmenine bir türban veya bir elbise getirir. Mektep öğrenci sayısı genellikle 30-40 erkek çocuktan oluşur ve öğrencilerin yaşları 15'i geçmez. Nalivkin burada mektep ders kitapları ve öğrencilerin nasıl bir eğitim aldığı hakkında bilgiler verir. O öğrencilerin okudukları ders kitapları Arapça ve Farsça olduğu için bunların Türk çocukları için uygun olmadıklarını da söyler.³⁶⁷

Öğrenciler okumaya hâkim olduklarında yazmayı öğrenmeye geçerler. Mektep öğrencilerinin yaşı en büyük olan okuma ve yazma bilen öğrencileri gibi diğer tüm öğrenciler abdest alma ile namaz kılma kuralları hakkında bilgiler alırlar. Öğrencilerin mektepte aldıkları dini eğitim zayıftır ve onların öğrendikleri görgü kuralları halk tarafından daha makbul görülür. Nalivkin mektepte 4 yıl eğitim alan bir çocuğun okuma öğrendiğini ve bir mektup yazabildiğini aktarır. Mektepte okuma o kadar kök salmıştır ki, bir mektep öğrencisi okuduğu bir şeyin içeriğini başka birine anlatamaz. Böylece bu mekteplerden sadece okuyan ama okuryazar olmayan öğrencileri “çala-molla” ünvanı ile mektepten mezun olur. Nalivkin yerli halkın arasında çok fazla okuma yazma bilmeyen insanların dikkat çekici sayıda olduğunu da belirtir.³⁶⁸ Nalivkin mekteplerden mezun olan öğrencilerin okumalarını geliştirmek için okudukları eski mektep kitaplarını okumaktan nefret ettiklerini bu sebeple okuryazarlığın temellerini unutmaya başladıklarını aktarır. Nalivkin makalesinde sadece erkek okullarından değil kadınların okullarından da bahsetmektedir. Öncelikle kadınların okullarının erkeklerin okullarından daha düşük

³⁶⁵Mektep ve medrese için Bkz: Nebi Bozkurt, “Mektep”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2004), 29/5-6; Nebi Bozkurt, “Medrese”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/323-327.

³⁶⁶Nalivkin, “*Şkola u Tuzemtsev Sredney Azii*”, 42.

³⁶⁷Nalivkin, “*Şkola u Tzemtsev Sredney Azii*”, 43.

³⁶⁸Nalivkin, “*Şkola u Tzemtsev Sredney Azii*”, 44

seviyede olduğunu yazar.³⁶⁹ Onun kadınların okulları hakkında verdiği bilgi bunlarla sınırlıdır.³⁷⁰

Bağımsız medreseler özel hayır kurumlarının verdiği fonlar ile var olmaktadır. Bu fonlar vakıfların çeşitli mülklerinden, taşınmaz mallarından okula, okul kurucusuna veya diğer herhangi birine bağışlanmış gelirlerdir. Nalivkin Türkistan'ın büyük şehirlerinde birkaç medresenin olduğunu ve en zengin olanın öğrenci sayısının 220 veya daha fazla öğrenciye ulaştığını yazar.³⁷¹ Büyük medreselerde genellikle birkaç öğretmen (müderres) bulunur. Vakıftan elde edilen gelirden müderresler ve öğrenciler önemsiz miktarda burs alırlar.³⁷² Öğrenciler aldıkları burslar ise bulundukları sınıfa göre değişmektedir. Nalivkin bazı öğrencilerin para ile derslerini geçtiklerini ve bir üst sınıfa girdiklerini söyler ve böyle kişiler ile de tanıştığını belirtir. Medrese öğrencileri ise üç sınıfa ayrılır: ala, avsat ve adna.³⁷³ Medreselerde kalacak pansiyon, çalışacak ortak masa bulunmaz. Her öğrenci kendi başına fakir bir şekilde yaşar. Medrese öğrencileri arasında dostluk yoktur ve öğrenciler müderreslerden önce zengin öğrencilere yakınlaşmaya çalışırlar. Her medresenin ayrıntıları han ve kaziyaman (kadiyaman) tarafından onaylanan kurucu tüzüğü ile belirlenir. Üç sınıfın her biri belirli 3- 4 Arapça kitaptan oluşur. Arapça bir gramer kitabı (Kariya) ile başlayan gramer derslerini öğrenciler müderreslerin yardımı ile okurlar.³⁷⁴ Medrese dersleri Arapça ve şeriat içeriklidir ve istisna olarak birkaç mantık doktrinin açıklanmasıdır. Medreselerde bilim ve pozitif bilgi olarak sadece aritmetik dört kural, bir üçgen ve bir dikdörtgenin alanlarının ölçümü öğretilmektedir. Bunların

³⁶⁹Kız ve erkek çocukların okudukları mektepler için Bkz: Aiiitmammat Kariev, "Hokand Hanlığının Eğitim Geleneği ve Medreseler", *Diyanet İlmî Dergi*, Ankara, 54/3 (2018), 149-166. Mairambek Tagaev, *Hokand Hanlığı'nın (1709-1876) Sosyal ve Kültürel Tarihi*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 210. Dinçer Koç, "Hive (Harezmi) Hanlığı", Edit. Hayrunnisa Alan, İlyas Kemaloğlu, *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizogulları*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2016), 624-625.

³⁷⁰Nalivkin'in bu konu hakkında ayrıntılı bilgileri için Bkz: Nalivkin, Nalivkina, *Muslim Woman of the Fergana Valley*, 68, 157.

³⁷¹Türkistan bölgesindeki medreseler için Bkz: Bünyamin Sel, *Hokand Hanlığı (1710-1876)*, (Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 38. Mehmet Saray, "Hive Hanlığı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 18/167-170. Oktay Berber, "Bozkırda Bir Vaha: Seyahatnamelere Göre 19. Yüzyılda Hive", Edit. Mustafa Gökçe, *Seyyahların İzinde Türkistan*, (Ankara: Pegem Akademi, 2020), 227. Dinçer Koç, "Hive (Harezmi) Hanlığı", Hayrunnisa Alan - İlyas Kemaloğlu, *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizogulları*, (Ankara: Ötüken Neşriyat, 2016), s.624-625. Selim Serkan Ükten, "Seyyahların Gözüyle 19. Asrın İlk Yarısında Buhara Emirliği", Edit: Mustafa Gökçe, *Seyyahların İzinde Türkistan*, (Ankara: Pegem Akademi, 2020), 123.

³⁷²Ayrıntılı bilgi için Bkz: Bozkurt, "Medrese", 28/323-327.

³⁷³Nalivkin, "Şkola u Tzemtsev Sredney Azii", 45

³⁷⁴Medresede okutulan dersler ve ders kitapları için Bkz: Vladimir Nalivkin and Maria Nalivkina, *Muslim Woman of the Fergana Valley A 19th-Century Ethnography from Central Asia*, 72, 73.

öğretilmesinin sebebi ise şeriatın miras hukuku hakkındaki meseleler için kullanılmasıdır.³⁷⁵

Medresede eğitim alan öğrencilerden zihinsel zenginliğe ulaşanlar ve derslerin hepsini anlamayı başaranlar müderris olarak atanır veya toplumda eğitilmiş insanlar olarak görülen ağlam, müftü ve kaziev (kadı) olurlar. Bunlar matematik, fizik, kimya, zooloji, botanik, coğrafya, tarih gibi bilimler hakkında kesinlikle hiçbir bilgiye sahip olmazlar. Nalivkin medresede Arapça'nın gramer olarak incelendiğini, Farsça ve Sartça gramer el kitaplarının mevcut olmadığına, Arapça bir kitapta Farsça için "iğrenç", Türkçe içinse "pis olan" olarak yazdığı için yerli halkın ana dillerine karşı cahil olduklarını belirtir.³⁷⁶ Nalivkin medreselerde yeterli bilgi öğretilmemesine rağmen burada ömür boyu kalan kişilerin olduğunu ve bunu bazı sebeplerle yaptıklarını söyler. İlk sebep onların şeriat denizinin genişliğine hayret etmeleri, ikinci sebepse "kaşak-mollaların" alışkanlık, kısmen de korku yüzünden medreselerde vakıf gelirlerinden aldıkları kırıntılar yüzünden kaldıklarını söyler. Nalivkin makalesinin sonunda çok ilginç ve değerli bir bilgi verir. Medreselerde bilimsel kaynaklar olmamasına rağmen zengin tarih bilgileri içerirler. Buralarda Farsça ve kısmen Sartça bile yeterli sağlamlıkta Doğu tarihi eserleri bulunduğunu fakat hiç kimsenin tarihi bir bilim olarak kabul etmediğini belirtir. O ayrıca medreselerde ise bildiğimiz manada coğrafya bilgisinin olmadığını, tıp konusunda ise durumun daha kötü bir durumda olduğunu fakat astrolojinin gelişmiş olduğunu yazar.³⁷⁷ Nalivkin makalesini ise şu cümleler ile tamamlar: "Yerel yaşamın neşeli tablosundan çok uzak, bu umutsuz karanlık tablo vatanımızın siyasi kaderini belirliyor."³⁷⁸

2.1.3. Tuzemtsı Ranşe i Teper, V.P. Nalivkin, 1913

Nalivkin tarafından yazılan "Tuzemtsı Ranşe i Teper" (Önce ve Şimdi Yerliler) adlı eser 144 sayfa olup, A. L. Kirsner'in yayını olarak Taşkent'te 1913 tarihinde yönetimin izni ile basılmıştır. Eserin giriş kısmında Nalivkin bu eseri neden yazdığını açıklamıştır. Eser

³⁷⁵Nalivkin, "Şkola u Tzemtsev Sredney Azii", s. 46, Medreselerde okutulan dersler için Bkz: Nebi Bozkurt, "Medrese", 28/323-327. Türkistan bölgesinde okutulan medrese dersleri için Bkz: Mehmet Saray, "Hive Hanlığı", 18/167-170. Aitmat Kariev, "Hokand Hanlığı'nın Eğitim Geleneği ve Medreseler", 157; Enver Konukçu, "Hokand Hanlığı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/215-216.

³⁷⁶Nalivkin, "Şkola u Tzemtsev Sredney Azii", 47.

³⁷⁷Nalivkin, "Şkola u Tzemtsev Sredney Azii", 48

³⁷⁸Nalivkin, "Şkola u Tzemtsev Sredney Azii", 49

“Nüfusun etnografik bileşimi”, “Devlet Düzeni”, “Sosyal Hayat”, “Manevi ve Ahlaki Yaşam Alanı”, “Fetihlerimizin Çağı”, “Entelektüel Evrimin İlk Dönemi” ve “Evrimin İkinci Dönemi” bölümlerinden oluşmaktadır.

Nalivkin eserin yazılış amacını Türkistan Genel Valisi V. N. Tevyaşev’in Nalivkin ile 1905 yılındaki özel görüşmelerinde Nalivkin’den “Türkistan yerli halkının Rus işgalinden sonra nasıl değiştiğini yazmasını istemesi” olarak açıklamıştır.³⁷⁹ Nalivkin konunun birçok kişinin ilgisini çekeceğini düşünerek kendi düşünce ve gözlemlerini yazılı olarak genel veliye sunmayı tercih etmiş, “eseri birkaç ay boyunca akşamları boş zamanını bu çalışmaya ayırmış” ve yazdığı denemeleri el yazısı ile Nikolay Nikolayeviç’e sunmuştur. Nalivkin eser hakkındaki düşüncelerini de eserin giriş kısmında belirtmiştir. O yazdığı eserin son 6-7 yılda insanların yaşamı ve dünya görüşlerine karışan her şey ile desteklenmesi gerektiğini bu nedenle yerli halktan, Ruslardan ve okuyuculardan eserini yazarken kimseyi suçlamadığını bilmelerini istemiştir. Nalivkin eserinde “geçmişe tarafsız bakabilirsek ve sadece anlamaya çalışırsak gelecekte tüm bunları ortadan kaldırmak için bilinçli olacağız” demektedir. Sözlerinin devamında Kur’an’dan bir âyet aktarır: “Barış iyiliktir.”³⁸⁰ O “eski hesapları unutun ve kindarlığa sırtınızı çevirin, evrensel ilerleme yolunda el ele yürüyün” tavsiyesi ile barış yanlısı ve uzlaşmacı tavrını ortaya koyarak sözlerini tamamlamıştır.

Eserin birinci bölümü “Nüfusun Etnografik Bileşimi” başlıklı kısımdır. Bu bölümde Türkistan bölgesinde yaşayan halklardan, onların yaşadıkları yerlerden ve meşguliyetlerinden bahsedilmektedir. Rus fetihleri sırasında yerli nüfus Sır Derya, Semerkant ve Fergana bölgelerinde yerleşik Sartlar, göçebe Kırgızlar, yarı göçebeler; (Sır Derya bölgesinin Taşkent ilçesinde, Semerkant’ta Özbekler, Fergana’da Kıpçaklar ve Karakalpaklar), Tatarlar ve Buhara Yahudileri denilen yerlilerdir. Sır Derya, Semerkant ve Fergana bölgelerindeki Sartlar farklı bölgelerde günlük yaşamları birbirlerinden farklı olmayan insanlardır. Sartlar kentsel ve kırsal yerel Müslüman nüfus olarak anlaşılabilir.

³⁷⁹Vladimir Petroviç Nalivkin, *Tuzemtsı Ranşe i Teper*, (Taşkent, Elektriç. Tipo-lit. “Turk. T-va Peçatnago Dilya.”, 1913), 4.

³⁸⁰Ayrıntılı bilgi için Bkz: Nalivkin, *Tuzemtsı Ranşe i Teper*, 4, eserde 4. sûre, 127.âyet olarak verilen Nisâ Sûresi doğru değildir. en-Nisâ 35, 90, 91, 114, 128 âyetler barışla ilgilir fakat bu manayı tam olarak vermezler. Bkz: Meâl Kur’ân Yolu. <https://ia802807.us.archive.org/> E.T. 10/11/2022, Nisâ Sûresi, 4/35, 90, 91, 114, 128.

Tacikler eski zamanlardan beri bu ülkenin yerleşik yerli halkıdır ve Farsçanın farklı lehçelerini konuşan ve Türklerin dilinden de etkilenmişlerdir.³⁸¹

Taciklerin köylerinin büyük çoğunluğu dağlarda ve dağların eteklerinde kurulmuştur. Fergana, Namangan, Hokand ve Mergilan ilçelerinde az sayıda Tacik bulunur ve Sır Derya bölgesinde Taşkent ve Çimkent ilçelerinde birkaç küçük Tacik köyü vardır. Sart adı Türkleri ve Tacikleri içermektedir. Bölgede bulunan etnik çeşitlilik Türk, Tacik ve Sartlara ek olarak bölgeyi fetheden Arapların bir kısmından, Yahudilerden, İslam'ı farklı zamanlarda kabul etmiş Çingeneler ve Yahudilerden, Sartlaşmış Tatarlar ve Perslerden oluşmaktadır. Bunlar zamanla yerli nüfusun içinde asimile olmuşlardır³⁸² Sartlar yerli nüfusun 1/3'ünü oluşturmakta, çiftçilik, bahçıvanlık yapmakta ve yerel sanayi ile ticaretin büyük bir kısmını ellerinde tutmaktadır. Yerli Müslümanlar yaşamın manevi ve ahlaki yönünü ellerinde tutmakta ve nüfusun güçlü tarafını kazi (kadı), işhanlar, Müslüman okul hocaları, cami imamlarını bünyelerinde barındırmaktadırlar. Eserde Sartların koşullara uyum sağlayan, dayanıklı, pratik becerileri son derece hızlı öğrenen, doğuştan ticaret eğilimine yetenekli kişiler oldukları belirtilmiştir. Kırgızlar göçebe yaşam süren, hayvancılıkla uğraşan, gıda ürünleri haricinde yün işleyen topluluk olarak anlatılmaktadır. Türklerin kendilerini 92 soya ayırdıkları söylenmiş ve bu boylar Türk, Bağış, Nayman, Kıpçak, Kırgız, Türkman, Yüz, Kırk, Ming, Mangıt, Karakalpak, Kenegas, Moğol, Uygur, Hıta ve diğerleri olarak eserde verilmiştir.³⁸³

Göçebe kadınların uğraşları hayvan otlatma dışında kilim, halı, kaba yünlü kumaş, kement ve kemerler üretmektir. Ticarete ortak eşyalar ise hayvancılık, işlenmiş deri ve yün ürünleridir. Fakir Kırgızlar develeri ile eşya taşımacılığı yapmakta ve onları tüccarlar, Sartlar, Tatarlar kiralamaktadır. Eserde hem bozkır hem de dağ Kırgızlarının eskiden beri ekilmiş tarlalarının olduğu bilgisi verilmiştir. Zengin bir göçebe hayvan beslediği için çiftçiliğe bir ilgisi olmamaktadır. Fakirleşen Kırgızlar çeşitli sebeplerle hayvanlarını kaybederlerse ve akrabalarıyla göç etmeye imkânları olmazsa çiftçilik yapmaya mecbur olurlar. Ekincilik yapanlar durumu düzeldiğinde ve yeteri kadar hayvan sahibi olduğunda göçebe hayatına geri dönmektedir. Yarı göçebe olan Kurimalar, Taşkent ve Semerkant

³⁸¹Nalivkin, *Tuzemtsı Ranşe i Teper*, 5.

³⁸²Nalivkin, *Tuzemtsı Ranşe i Teper*, 6. Türkistan ve Tacikistan'da bulunan boylar için ayrıca Bkz: Robert Shaw, *Visits to High Tartary, Yârkand and Kâsghar (Formerly Chinese Tartary), and Return Journey Over The Karakoram Pass*. (London: John Murray, Albemarle Street. Chapter II, 1871), 21-40.

³⁸³Nalivkin, *Tuzemtsı Ranşe i Teper*, 7.

Özbekleri, çeşitli Kırgız (Türk-Moğol) soylarının (Yüz, Kırk, Hıtay, Nayman gibi) yarı yerleşik bir karışımıdır. Yarı göçebelerin günlük yaşamını diğerlerinden ayıran temel şey onların hayvancılık yanında tarımda da başarılı olmalarıdır.³⁸⁴

Bölümde yarı göçebe Kıpçakların 30-40 yıl boyunca Hokand Hanlığında politik bir güç olduklarından bahsedilmektedir.³⁸⁵ Yerli şehirlerde Rusya'da yerleşik hayata alışıp, Ural bölgesinden Povoljye'ye göç eden Tatarlar bulunmaktadır. Bunlar yerleşik Sartlar arasında tutunmaya çalışmış ve Nogay mahallelerini oluşturmuşlardır. Bölgenin işgali sırasında adı geçen bölgelerde hem kadın hem de erkek 5000 Tatarın yaşadığı söylenir. Rusya'da yerleşik hayata alışan Tatarların ve oradan göç nedenleri ise şunlardır; 1- Rusya'da yapılan dini baskı, 2-askerlik zorunluluğu, 3-müslüman bir ortamda yaşama isteği, 4-işledikleri çeşitli suçlar yüzünden cezalardan kaçmak.³⁸⁶ Göç eden Tatarlar bozkır Kırgızlarının hâkimi olmuşlardır. Çünkü onlar göçebelerle yapılan ticareti ellerinde tutmuş ve Kırgızların İslam öğreticileri olmuşlardır. Bölgede yaşayan Buhara Yahudilerinin tam olarak ne zaman bölgeye yerleştiği bilinmemektedir. Nalivkin Yahudilerinin nüfusunun da erkek ve kadın 5000 olduğu bilgisini vermiştir.³⁸⁷

Yahudiler de Tatarlar gibi şehirlerde yaşamışlar ve Yahudiler el sanatları ile uğraşmış sadece zengin olanlar ticaret yapmışlardır. Fergana'da Sartlar, Kırgızlar ve Kıpçaklar nüfuslu gruplardır. Sartların yerleşik hayattaki işleri ve Kırgızların kendi meşguliyetleri bölüm sonunda anlatılır ve Kırgızların Sartlara baskınlar yaptığından bahsedilir.³⁸⁸ Kırgızların normal olarak şehirlerde dolaştığı zaman gerek görüntüsü gerek davranış biçimi ile yerliler tarafından alay edilmekte, alışverişlerde ise yerli halk tarafından kandırılmaktadırlar. Kırgızlar bu yüzden Sartlardan nefret etmektedirler. İki halk arasındaki anlaşmazlık onların uzun zamandan beri birbirleri ile geçinemeyen gruplar olmasına neden olmuştur.³⁸⁹

³⁸⁴Nalivkin, *Tuzemtsı Ranşe i Teper*, 5, 7.

³⁸⁵Ayrıntılı bilgi için Bkz: Nalivkin, *Kratkaya İstoriya Kokandskogo Hanstva*.

³⁸⁶Nalivkin, *Tuzemtsı Ranşe i Teper*, 8.

³⁸⁷Nalivkin, *Tuzemtsı Ranşe i Teper*, 9. eserde verilen bazı ayet ve sure numaraları ve manaları doğru verilmemiştir. Örneğin 5. sûre doğru, verilen 26, 69. âyetler yanlıştır. Mâide sûresi âyetlerinin doğrusu 51 âyet olmalıdır. Ayrıca eserde 7. sûre, 166. âyet verilmiştir fakat Â'râf sûresi âyetinin manası doğru değildir. Bunun doğrusu da 167. âyet olmalıdır. Bkz: Kur'an Yolu. <https://ia802807.us.archive.org/E.T.10/11/2022>.

³⁸⁸Nalivkin, *Tuzemtsı Ranşe i Teper*, 10; Bölgede yaşayan farklı milletler için Bkz: Nalivkin, *Kratkaya İstoriya Kokandskogo Hanstva*, 9.

³⁸⁹Nalivkin, *Tuzemtsı Ranşe i Teper*, 11. Ayrıntılı bilgi için Bkz: Nalivkin, *Kratkaya İstoriya Kokandskogo Hanstva*.

Eserin ikinci bölümü “Devlet Düzeni” başlıklı kısımdır. Bu bölümde İslam’ın temel kurallarından, şeriattan, devlet düzeninin işleyişinden ve devlet görevlilerinden bahsedilmektedir. Nalivkin’e göre Ortodoks İslam’ın teorileri uygulanmaktan uzaktır. Ortodoks Müslümanlara göre teokratik devletin sivil temsilcisi sultan/hükümdardır. Kanunun kişiler için gerekli yorum ve açıklamalarını toplum tarafından yetkili olarak kabul edilen görevlilerce yapılır ve bu da devlet yöneticilerinin yasama ve yargı gücünü kaybetmesine neden olur.³⁹⁰ İslami kuralların uygulanmasındaki çıkarlara dayalı bu tür davranışlar Türkistan’da askeri sınıf mensuplarına “zalimlerin hizmetkârları” denmesine neden olmuştur. Eserde nadir olsa da bazı yöneticilerin adil davrandığı dönemler olduğu anlatılır ve buna Buhara Hanlığı’ndan Emir Şah Murad gösterilir. Nalivkin bu Emir’in Timur olduğunu dipnot olarak belirtmektedir. Nalivkin farklı eserlerinde belirttiği gibi bu eserinde de özellikle Müslümanların zekât konusundaki hükümleri uygulamadıkları anlatılmaktadır. O zekât kelimesini Müslümanların her türlü ritüel vergisi olarak kullanıldığı söyler ve daha sonra uşr/öşür ve herac/haraç olarak alt bölümlere ayrıldığı bilgisini verir.³⁹¹

Hanlıklar vilâyetlere ve beyliklere bölünür; bunların yönetimi hükümdarlara, beylere veya hâkimlere verilir. Kendisine verilen vilâyet in hükümdarı bu toprakların küçük hanı veya emiri olur. Yasa dışı vergileri toplar, vilâyet te huzuru sağlar, egemen gücün taleplerine boyun eğer. Bir bey veya hâkimin görevinden alınmasının en temel sebebi hana teslim edilmesi gereken düşmanlarından birinin gizlenmesidir. Nalivkin beylerin vergi kayıtları ve defterlerinin kimse tarafından kontrol edilip incelenmediğini belirtir. Bunun sebebin ise hana verdikleri tartuklar (para, at, eğitilmiş şahinler, halılar, sabahlıklar, kumaşlar, tahıl ürünlerinden oluşan hediyeler) fazla olduğu müddetçe kendilerinin cezasız kalmaları için halktan daha fazla şey almalarıdır.³⁹² Beyin yönetimi altında âminler ve aksakallar bulunur. Arabulucular ise han ordası ve kırsal arasında iş yapmaktadır. Yöneticiler halkı bir sürü olarak görmekte ve onları sömürmektedir. Şehirli Sartlar savaşçı özelliklerini kaybetmişler ve bu kötü muameleye alıştıkları için sadece

³⁹⁰Nalivkin, *Tuzemtsı Ranşe i Teper*, 12.

³⁹¹Nalivkin, *Tuzemtsı Ranşe i Teper*, 13; İslamî vergiler için Bkz: M. Macit Kenanoğlu, “Vergi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/52-58.

³⁹²Nalivkin, *Tuzemtsı Ranşe i Teper*, 14, Türkistan Hanlıklarında kullanılan unvan adları için Bkz: Naciye Karahan Kök, “Türkistan Hanlıklarında Ait Belgelerde Geçen Meslek ve Unvan Adları”, *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 15, (2020), 1-30.

gizlice dedikodu yapmaktan bir şey ellerinden gelmemektedir. Kırgızlar ise han birliklerine karşı savaşmaktadır.

Han kazıyı (kadıyı) atadığı ve kadı tek başına karar verdiği için halk mahkemede gerçek sonuca ulaşamamaktadır. Mahkemede güçlü destekçileri olan ve yeterli miktarda rüşvet verenler haklı çıkmaktadır. Eserde doğruluktan ayrılmayan kadıların da olduğu fakat bunların da ya hanlar ya da Ortodoks Müslüman hukuku savunucularına engel oldukları için suikastlara uğradıkları anlatılır.³⁹³ Bu olaylar yerli halkın kendini güvensiz hissetmesine ve onların her zaman ezilmesine neden olmuştur. Halk ayrıca hanlık içindeki iç savaşlarda ve hanlık dışında meydana gelen (özellikle Buhara ile yapılan) savaşlarda çok yıpranmıştır. Nalivkin savaşın geçtiği bölgelerin en çok zararı gördüğünü aktarır. Buna örnek olarak da 1842 yılında Buhara Emiri Nasrullah'ın Pagar köyünde yaptığı savaşta esir aldığı 400 Hokandlı esiri öldürdükten sonra gömülmelerine izin vermediği ve çürüyen ölüleri kargalar ile Sart köpeklerinin uzun süre yediği verilmektedir.³⁹⁴ Ayrıca Âlim Han ve Madali Han dönemlerindeki savaşlardan ve onların gaddarlıklarından halkın bıktıkları anlatılmaktadır.³⁹⁵ Hokand Hanlığı yönetim sisteminin insanların genel ihtiyaçlarını karşılamadığı, Sartların ise tarım, sanayi ve ticaret yapmasına engel olduğu hakkındaki bilgiler ile bu bölüm sona ermektedir.³⁹⁶

Eserin üçüncü bölümü “Sosyal Hayat” başlıklı kısımdır. Bu bölümde bölgedeki halklardan, onların sosyal yapılarından bahsedilmektedir. Nalivkin Sartların yüksek bir kültür seviyesine sahipken Kırgızların çok düşük bir kültür seviyesine sahip oldukları söyler. Kırgızların birbirleri ile “anlaşamayanları boylara bölündükleri” ve yurttaşlık bilincine sahip olmadıkları, sadece boylar arası bir bilice sahip oldukları belirtilir. Sartların sosyal yaşamlarının çok geliştiği, bir kişinin sosyal yaşamının o kişinin resmi konumu, refahı, akademik veya mesleği ile belirlendiği anlatılır. Sartlar arasında kalıtsal sınıflar veya kastlar bulunmamaktadır. Toplumda peygamber ve dört halife soyundan gelen seyyid ve hocalar ise kökenlerine göre değil hizmet rütbesine ve servetine göre bir veya birden fazla pozisyona sahip olabilmektedirler.³⁹⁷ Gerçek bir Müslümanın bilim ve

³⁹³Nalivkin, *Tuzemtsı Ranşe i Teper*,15.

³⁹⁴Hokand ve Buhara Hanlığı arasında geçen bu savaş için ayrıca Bkz: Nalivkin, *Kratkaya İstoriya Kokandskogo Hanstva*, 141, 142.

³⁹⁵Nalivkin, *Tuzemtsı Ranşe i Teper*, 16; Âlim Han ve Madali Han için ayrıntılı bilgi için Bkz: Nalivkin, *Kratkaya İstoriya Kokandskogo Hanstva*,122, 123, 124, 152, 153, 154.

³⁹⁶Nalivkin, *Tuzemtsı Ranşe i Teper*, 16.

³⁹⁷Nalivkin, *Tuzemtsı Ranşe i Teper*, 17.

bilim adamlarına nasıl davranması gerektiğine dair bilgiler de bu bölümde verilmiştir. Bu bilgiler Doğu edebiyatı bölümü kitaplarından biri olan “Durr ul-acaib’ten” alıntılanmıştır. Nalivkin bu alıntılara istinaden İslam’ın bilim ve bilimle uğraşan kişilere belirgin bir yer ayrıldığını söylemiştir. Gerçekte ise bilimden maddi bir gelir elde edildiği zaman takdir edildiğini de ekler. Nalivkin “Sartlar arasında sınıflar olmadığı için tüccarın oğlu niteliksiz işçi olur; onun oğlu medreseden mezun olduktan sonra bazen kazı (kadı) olur; eski hâkimin/valinin torunu seyis olur; bir demircinin oğlu şanslıysa hâkim olur” der.³⁹⁸

Nalivkin yerli topluma tecrübeli bir gözle bakılırsa işçiyi, dükkân sahibini ve bir tüccarı görüşlerine, tavırlarına ve konuşmalarına göre ayırt edebile bilineceğini söylemektedir. Bu insanların dünya görüşleri ise aynıdır. Çünkü çocukluktan itibaren aynı günlük manevi ve ahlaki okuldan geçmişlerdir. Nalivkin İslam’ın kendi görüşünü Müslümanlara aktardığını ve bu bakış açısı ile bazılarını bilim olarak yücelttiğini, bazılarını tarım, işçilik ve ticaret yaptırdığını, bazılarını ise diğer mesleklere yönlendirdiğini söyler. Sartların en sevdikleri meslek tarım ve en çok takip ettikleri de ticaret olmuştur. Fakat Sartların ruhunun tarım yapmaya özlem duymakta ve ticaretle uğraşma nedenleri ise yaratıcısını ve insanları memnun etmek, zengin olmak gibi çıkarıcı düşüncelerdir.³⁹⁹ Nalivkin Sartların ticaret yapmalarına rağmen Fenikeliler gibi olmamalarını bazı nedenlere bağlamıştır. Bunlar: 1-Sartlar sadece kendi şehirlerinde ticaret yapmakta ve ticaret için seyahat etmemektedir, 2-hanlık içinde ve hanlık dışındaki savaşlar ve göçebelerle düşmanca ilişkiler nedeni ile dış ticareti yapılmamaktadır. Ruslarla ticaret yapan Kırgızlar ve Kaşgarlıların bir kısmıdır. Bunlarla ise Tatarlar rekabet etmektedir.⁴⁰⁰ Dış ticaret yapmak için uzun ve tehlikeli bir yolculuk yapmak gerekmekte ve bunu başarmak için de baş valiyi ve hizmetinde olanları memnun etmek gerekir. Dinin gereği olan hac görevini bile yerine getiren kişilerin sayısının az olduğunu çünkü hacca gitmek için Türkiye ve Hindistan üzerinden uzun, zor, tehlikeli bir yolculuk yapılması gerektiğini belirtilir.⁴⁰¹

Sartlar, Kırgızlar, Tatarlar ve Yahudiler fazla seyahat etmedikleri için sadece ülkelerine ticaret ve tefecilik için gelen Hindistanlıları tanımaktadırlar. Bunlardan çok azı

³⁹⁸Nalivkin, *Tuzemtsı Ranşe i Teper*, 18.

³⁹⁹Nalivkin, *Tuzemtsı Ranşe i Teper*, 19.

⁴⁰⁰Nalivkin, *Tuzemtsı Ranşe i Teper*, 20.

⁴⁰¹Türkistan bölgesinde hac ibadeti ve yolculuğu hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz: Dyikanbek Shamsıdın Uulu, *XIX. Yüzyılda Türkistanlı Hacıların Hac Yolculuğu*, (Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

Türkmenler, Farslar ve Araplar hakkında bilgi sahibidir. Çoğu Franklar ve İngilizler arasında ayırım yapamaz, bütün batıyı Ruslar ve Frankları kulaktan dolma bilgilerle bilmekte, birçok ülke ve halkı hakkında bir fikre sahip değillerdir. Nalivkin'e göre bu bilgisizliğin sebebi Müslüman âlimlerdir. Çünkü onların teoloji ve hukuk bilimiyle ilgilileri matematik, astronomi, coğrafya, tıp ve felsefeden önce gelmektedir.⁴⁰² Ayrıca artık Türkistan'da eski astronomi ve matematik bilgisinin olmadığı, bölgedeki en bilgili yerel bilim insanları bile sadece asal sayılarla dört işlem yapabilmektedirler. Bölgedeki coğrafya bilimi yeryüzünü dağlarla çevrili, 7 iklime sahip bir düzlük gibi yorumlamış, köpek kafaları olan insanların yaşadığı adalar, meyve yerine akrep veren ağaçlar gibi hikâyelerden bahsetmiştir. Bilim dalları Arap dili, tarihi ve şariat dışında aynı durgunluktadır. Nalivkin hayırseverler tarafından bağışlanmış yerel bir Müslüman okulun halk eğitiminde önemli bir yere sahip olduğunu söyler.⁴⁰³

Nalivkin bu bilgileri verdikten sonra bölgede bulunan mektep ve medreseler hakkında bilgi verir ki bu bilgiler bir önceki bölümde incelediğimiz makalede anlatılanlar ile aynıdır. Nalivkin'in medreseler hakkında verdiği farklı bilgiler de vardır. Bu bilgiler medresedeki çocukların Müslüman inancın temellerini kavramaya başladıklarında medresede şariat kurallarını ihlal etmeden nasıl bu maddeleri atlatacağını öğrenirler. Buna "hilya" denilmektedir. Nalivkin bu kişilerin olumsuz yönlerinin fazla olmasına rağmen toplumsal faydalarının da bulunduğunu belirtir. Onlar sayesinde insanlar karşılıklı ilişkilerini kısıtlar ve nezakete yönelirler.⁴⁰⁴ Ayrıca onlar Fars edebiyatının ateist fikirlerinden korunmak için Müslüman toplumun din bilginlerinin tarafını tutmaktadırlar.

Nalivkin Farsça ve Arapça'nın en bilgili yerli kesim tarafından teoloji, yasal incelemeler, tarih çoğunlukta olmak üzere kullanıldığını, bu kişilerin de medresede Farsça eğitim gördüklerini ve bu dile bu şekilde aşına olduklarını belirtir. Farsçanın kullanım alanları ise serde şöyle verilmiştir: 1-Çoğunlukla Kur'an metinleri tarafından tartışılan ve günlük örnekler, karşılaştırmalar, benzetmeler vb. ile gösterilen, ahlakın genel ve özel konuları hakkında (çoğu zaman âyetlerde) temel görüşleri belirleyen manevi ve ahlaki içerikli denemeler, 2-tasavvuf eserleri, 3- Müslüman doğu tarihi ile sayısız eserler, 4-şiir, 5-

⁴⁰²Nalivkin, *Tuzemtsı Ranşe i Teper*, 31.

⁴⁰³Nalivkin, *Tuzemtsı Ranşe i Teper*, 32.

⁴⁰⁴Nalivkin, *Tuzemtsı Ranşe i Teper*,34.

hikâye, öykü ve anekdotlar, 6-öğretiler, sözler, aforizmalardır.⁴⁰⁵ Nalivkin, Rusların Türkistan bölgesini fethetmeden önce Sartların yüksek tanımlı bir kültür seviyesine sahip olduğunu ve bu bölgeyi değerlendirirken Rusların dar görüşlü yaklaşımlarından vaz geçmesini söyler. Yerli toplumun “hayatın gerçeklerinin İslam’ın öğretileriyle karşılaştırılması ve esas olarak eskiden çok liberal bir yönün öğretisi olduğu Tasavvuftan büyük ölçüde etkilenmiş olan Farsça edebiyat tarafından yürütülen felsefi fikirlerle kamu zihni tarafından yaratılan toplumsal ve diğer ideallere sahip” olduğunu da ekler. O ayrıca toplumun han yönetiminin zulmüne uğradığını ayrıca kâtiplerin kamuoyunu sıkıştırdığını söyler. Fakat yüzyıllardır Fars şiirlerini okuyan halkın çok gözlemci olduğu, sosyal ve devlet yaşamının olağanüstü, ilginçliklerine karşı eleştirel olduğu da belirtilir.⁴⁰⁶

Eserin dördüncü bölümü “Manevi ve Ahlaki Yaşam Alanı” adlı kısımdır. Bu bölümde halkın dini inancı ve bu inancın halkın yaşamına etkilerinden bahsedilmektedir. Nalivkin tüm toplumlarda yasanın halkların ahlaki eğitiminde genellikle en önemli faktör olmadığını yazar. O inanç ve doktrinin, otoritelerin doğruladığı kurallar ve yasal bir kuralın Müslüman teokratik devletlerde ayrılmaz bir şekilde birleşirse suç günah, günah suç sayılır ve günah işleyen tutuklandığını belirtir. Böyle bir yasa ise Müslümanlar için Kur’an ile bağdaştırılır. Şeriat “yol” anlamına gelir ve bu yoldan küçük bir sapma bile günah kabul edilmektedir. Şeriat hukuku gündelik hayat ile ilgili bütün kuralları içerir.⁴⁰⁷ Şeriat Müslümanın aklında oluşacak bütün sorulara cevap verir, kendine dair bir görüş oluşturur ve kendisinin belirlediği küçük detayların uygulanmasını ister. Şeriat bir insanın hayatının bütün küçük şeylerini düzenleyerek, kişiyi kendisine boyun eğdirir, inanmış bir Müslümanın düşünce ve hayallerini bitirir, diğer dinlere karşı hoşgörüsüzlük getirir. Nalivkin şeriatın bütün kurallarını bilme, hatırlama, kalabalık içinde, kamuda ve kamu hayatında yerine getirme, maddi olanaklardan dolayı yerine getirmenin zor olduğunu düşünmektedir. İnsanlar şeriat kurallarını yerine getirmeye imkânı olmadıkları halde kanunları çiğnemekten korktukları ve ceza almak istemedikleri için kendileri için zor olan koşullara uyum sağlamak zorunda kalmaktadırlar. İnsanlar diğer bir yol olarak şeriatın

⁴⁰⁵Nalivkin, *Tuzemtsı Ranşe i Teper*, 36.

⁴⁰⁶Nalivkin, *Tuzemtsı Ranşe i Teper*, 37.

⁴⁰⁷Nalivkin, *Tuzemtsı Ranşe i Teper*, 37. Şeriat hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz: Talip Türcan, “Şeriat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/571-574.

çelişen maddelerini kitap olarak yazmakta, az bir ücret karşılığında bunları çoğaltmakta ve insanların şeriat kurallarını ihlal etmeden ne yapacaklarına yardım etmektedirler.⁴⁰⁸

Sartlar bu uygulamalarla bir sürüye dönüştürülmüş ve kitapçıların hedefinde din hakkında bir şey bilmeyen Kırgızlar yer almıştır. Kırgızların Müslüman olmalarına rağmen şeriat kuralları hakkında bilgileri kulaktan dolma şeylerdir ve onlar arasında uygulanan âdet Müslüman kurallarıyla alakalı değildir. Din adamlarının Kırgızları değiştirme çabaları ise başarısız olmuştur. Çünkü Kırgızların sosyal yapısında bütün güç boylarda bulunur. Boy beyi kişiyi iç ve dış düşmana karşı koruma gücüne sahiptir. O kendisine dini şeyler anlatan din adamlarını dinlemeyi reddedebilir ve ona karşı güç kullanabilir. Ayrıca Kırgızlar uzun zamandır göçebe oldukları için işledikleri suçlar cezasız kalmaktadır.⁴⁰⁹ Kırgızlara etki etmek evlilik yoluyla, köylere yakın yerlere kışın gelerek aul kurulmasıyla, maddi ilişkilerle veya hayvan otlatmayla mümkün olmaktadır. Yerli Müslümanların manevi ve ahlaki yaşamını işhanlar, itirafçılar, din adamları ve sayısız müridi olan hocalar şekillendirmektedir.

Nalivkin bunlar hakkında konuşmadan önce tasavvuf hakkında bilgiler vermekte ve tasavvufun (sufiliğin) İslam'ın ilk yıllarında ortaya çıkan bir sapkınlık olduğunu söylemektedir. Sufiliğin Avrupalılar tarafından dervişlik veya müridizm olduğu belirtir. O sufiliğin islam ile ilgisi olmadığını ekler ve İslam'ın katı öğütler veren tek tanrı inancı olduğunu söyler. Tasavvuf ise panteizmi (doğa tanrıçılık) vaaz ettiğini aktarır.⁴¹⁰ Eserde bir işhan olmak için izlenen yol anlatılmakta ve bazı işhanların ahlaki çöküşünün insanların manevi yaşamlarında yeri doldurulamayan bir kayba da neden olduğu belirtilmiştir.⁴¹¹ İnsanların bu kaybı bir gevşekliğe sebep olsa da bu aile yaşamını etkilememiştir. Çünkü ailede de sosyal yaşamın her alanında olduğu gibi belli kuralların prangaları vardır. Ailenin 7-8 yaşındaki her bireyi kutsal kabul edilen kuralların dışında hareket etmeyi hatta düşünmeyi bırakır. Fakat kişiler günlük uymak zorunda oldukları kurallardan da memnun değildir. Görünürde aile ataerkil, çocukların ebeveynlerine sevgi ve saygı dolu olduğu, ebeveynlerin de çocuklarına şefkatli oldukları, eşlerin anlaştığı bir yer gibidir. Gerçekte ise bu dıştan görünen şekildir çünkü kişilerin duygu ve

⁴⁰⁸Nalivkin, *Tuzemtsı Ranşe i Teper*, 28.

⁴⁰⁹Nalivkin, *Tuzemtsı Ranşe i Teper*, 31.

⁴¹⁰Nalivkin, *Tuzemtsı Ranşe i Teper*, 32. Tasavvuf hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz: Reşat Öngören, "Tasavvuf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/119-126.

⁴¹¹Nalivkin, *Tuzemtsı Ranşe i Teper*, 35.

düşünce özgürlüklerini ortadan kaldıran kurallara onların uyma şeklidir. Bu zorunluluk aile üyeleri arasında samimiyetsizliğe ve soğukluğa hatta yabancılaşmaya neden olmuştur.⁴¹² Nalivkin Kur'an'ın çocuklara karşı ortalama bir tutum sergilediğini iddia eder. Sufilerin manevi ve ahlaki olarak sadece aile arasında değil, genel insanlık arasında yumuşak vaazlar verdiğini de belirtir. Nalivkin'e göre Kur'an aile bağlarının güçlendirici olmasına yardım etmez, çok eşliliğe izin vererek evlilik hayatına katkı da sağlamaz.⁴¹³

Eserin beşinci bölümü “Fetihlerimizin Çağı” isimli kısımdır. Nalivkin Rusların Orenburg ve Omsk'tan Türkistan'ın içlerine doğru fetihlerinin ilk başta yavaş ve durgun olduğunu, ilerleyen süreçte ateşli silahların etkisiyle fetihlerinin şiirsel (!) ve ölümcül olduğunu yazar. Rusların fetih hareketlerini plansız bir şekilde, yerli halkın dili dâhil onlar hakkında hiçbir bilgileri olmadan geldiklerini anlatır. Yerliler Muhammed'i kabul etmeyen Rusları kâfirler ve fatihler olarak kabul etmiştir. Nalivkin coğrafya hakkında bilgisi olmayan K. P. Kaufman'ın Hive kampanyası için II. Aleksandr'dan çok zor izin aldığını söylemiştir.⁴¹⁴ Ruslar Çimkent ve Taşkent'e yaklaştığında halkın Ruslar hakkında değişik söylentiler yaydığını ve Rusların insana benzemediğini, insan eti yedikleri gibi söylentiler vardır. Bu iki şehir Ruslar tarafından işgal edildiği zaman Sartların Ruslar hakkında bu söylentilerin doğru olmadığını, bazı açılardan onların iyi huylu ve kolay kandırılabilir olduğunu keşfetmişlerdir. Fakat Ruslar hakkındaki bu bilgiler onlarla doğrudan temas Kur'an çok az kişi tarafından bilinmekte, insanların çoğu Ruslardan kaçmakta, onlardan tiksiniyorlardır.⁴¹⁵

Eserde yerli insanların Ruslar hakkında 5 farklı görüşe sahip olduğu anlatılır: 1- kıyafetlerle gizlenmiş kuyruklu varlığını savunmaya devam edenler, 2-Rusların herkesi öldürmedikleri ama bunu yapabilecekleri, bu yüzden Madali Han döneminde gelen Buharalılardan merhametli oldukları, 3- Rusların insanları Buharalılardan daha az dövmelerine rağmen Buharalılar Müslüman ve Ruslar kâfir oldukları için ikisinin

⁴¹²Nalivkin, *Tuzemtsı Ranşe i Teper*, 36.

⁴¹³Nalivkin, *Tuzemtsı Ranşe i Teper*, 37, 38.

⁴¹⁴Nalivkin, *Tuzemtsı Ranşe i Teper*, 38. Hive Hanlığı'nın Rus işgali hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz: Hayri Çapraz, “Çarlık Rusyası'nın Türkistan'da Hâkimiyet Kurması”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (Aralık 2011), 24/51-78. Mehmet Emin Efendi, *İstanbul'dan Orta Asya'ya Seyahat*, Hazırlayan Rızâ Akdemir, (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri, 2000). Prof. Dr. Mehmet Saray, “Rusya'nın Türkistan'da Yayılma Siyaseti”, *Türkler Ansiklopedisi*, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 18/561-576.

⁴¹⁵Nalivkin, *Tuzemtsı Ranşe i Teper*, 40.

karşılaştırılmaması gerektiği, 4-iyi eğitimli Müslümanların Ruslara karşı aşırı öfkelenildiği ve onların kötü davranışlarına kızdıkları, 5-Rusların hoş olmayan balık gibi koktukları. Yerli halk arasında barışçıl ve iyi huylu olanların Rus işgali sırasında koruma buldukları üst sınıf yöneticilere karşı iyi düşüncelere sahip olmuştur. Çimkent, Taşkent, Hocent, Ura-Tepe, Cizak ve Semerkant'ı işgal eden Ruslar korkuya sebep olmuş, sınırların içinde ve dışında bir dereceye kadar huzur sağlamıştır.⁴¹⁶ Nalivkin Rusların getirdiği huzur ortamında Sart kadınlarının bile tek başına araba ile seyahat ettiğini söyler. O bu huzur ve kurtarıcı rollerinin silahları sustuktan sonra bölgelerde kurdukları idari güçle mümkün olduğunu aktarır. Bir Rus ordu subayı bölgede Han dönemindeki bey yardımcısı veya hâkim pozisyonundadır. Han zamanında itaat etmeye alışmış halk ise bu kişiye saygı duymasa bile ona da itaat etmiştir. Nalivkin Ruslar ve Sartlar arasındaki anlaşmazlığın iki tarafında birbirini tanımaması ve Rusların düşük kültürleri nedeniyle bu yenedünyayı çalışma alanı olarak görmek istememeleri olduğunu söylemektedir. Sartlı tüccarlar Ruslarla iletişim kurmuş, diğer insanlar ise Rusların da diğer işgalciler gibi evlerine döneceklerini düşünmüşlerdir.⁴¹⁷

Nalivkin yerli halkın dillerini bilmediklerini ve işe yaramaz Tatar, Orenburg veya Sibirya Kırgız çevirmenlerden memnun olduklarını söylemiştir. Bu tercümanların yazdıkları belgeleri alan volost yöneticileri ve kazılar (kadılar) bir şey anlamamışlar ve masum insanları kınayarak mahkemelerde hatalara düşmüşlerdir. Tercümanlar üzerinde Rusların bir kontrolü olmamış ve tercüman her şeyi istediği gibi yönlendirebilmiştir. Bunu fark eden halk han yönetiminde de yozlaşmaya alışık olduğu için onlara rüşvet vermiştir. Bazı iyi insanların ise bu durumdan dolayı tercümanlık yapmak istedikleri, bu görevden kaçındıkları da olmuştur. Rus görevliler ise yerliler hakkında hiçbir şey öğrenmeye istekli olmadan yerli halkın bu tür yardımlarını alarak ofislerinden bile dışarı çıkmamıştır.⁴¹⁸ Rusların da Sartlara karşı çeşitli önyargılarının olduğu, Rusların kendi kibir ve küçük kültürlerine daha fazla kapandıklarını belirtilmiştir. Rusların yerli halkla ilişkileri yerli halkın Ruslarla ilişkileri gibidir. Ruslarla iletişime geçen ilk insanlar küçük tüccarlar, dolandırıcılar, ilk başta aynı düşünceye sahip olan ustalar ve işçilerdir. Bunlar Rusların zenginlikleriyle ilgilenmişlerdir. Özel hayatlarında eli sıkı olan yerliler Rusların küçük

⁴¹⁶Nalivkin, *Tuzemtsı Ranşe i Teper*, 41.

⁴¹⁷Nalivkin, *Tuzemtsı Ranşe i Teper*, 42.

⁴¹⁸Nalivkin, *Tuzemtsı Ranşe i Teper*, 43.

bir çocuğa bile atını bir verandaya bağladığı için para ödemesine şaşmıştır. Yerliler Rusları bir cebi para dolu, diğer cebi ise silahlı olarak görmüştür.⁴¹⁹

Bölgedeki yerli yönetim, tüccarlar, yerli toplumun şüpheli insanları, güç ve para için Ruslarla iletişimde olmuştur. Toplumda bulunan aydın sınıf, tarımla uğraşan büyük kısım Rusların buradan gideceğini umarak onlarla yakın ilişkiler kurmamış, Ruslardan kaçınmıştır. Bölgede Ruslar ve yerli halk arasında yerli yöneticiler, tüccarlar ve tercümanlardan oluşan “bir duvar” meydana gelmiştir. Bu yerli kişiler ise kendi menfaatlerini sorun çözmenin önünde tutmuşlardır. Nalivkin Rusların yerli halkla aralarında bulunan duvarı büyüttüğünü, yerli halkın ise bu durumun farkına varmayan Ruslara kafa salladığını, Rusların ise hallerinden memnun olduklarını tespit etmiştir.⁴²⁰ Ayrıca Ruslara yapışan yerli pislikler - yazarın canlı duvar dediği kişiler- halktan aldıkları parayı Ruslara borç vermiş ve bu borçlu Rus sayısı her gün artmıştır. Yerli halk bu olanları bilmekte ve onaylamamaktadır. Bu olumsuzluklara rağmen nüfusun bir kısmının Ruslara karşı sempatisi artmıştır. Fakat Hüdayar Han döneminde Sartlar ve Kıpçaklar arasında meydana gelen kışkırtmalar, iktidar sahipleri tarafından yapılmıştır. Rusların işgalinde bu sıkıntılar unutulmuş ve Sartlar, Kırgızlar, Kıpçaklar ile diğerleri Rus gücü altında çatışma nedenlerini bırakmışlardır.

Nalivkin Rusların Türkistan bölgesini fethetmeleri ile karşıt gruplar arasındaki zıtlıkların azaldığını, yerel Müslüman insanların ise yabancı egemenliği altında birleşme adımı attıklarını belirtir.⁴²¹ Rusların işgalinin bölgeye huzur verdiği, han döneminde Kırgız bozkırlarına güvenceleri olmadıkları için gidemeyen Sart tüccarların buralarda ticaret ağlarını genişletmişlerdir. Kırgızlar arasına sadece Sartlı tüccarlar değil aynı zamanda Müslümanlığı anlatan kitapçılar, cami imamaları, okul öğretmenleri de gelmeye başlamıştır. Rus yönetimi altında işhanların Kırgızlara ilgilerinin arttığı, bunun temel sebebinin güvenli gidiş-geliş ve Kırgızların işhanlara verdikleri cömert hediyeler olduğu anlatılır. Bölgede farklı gruplar arasındaki ayrılıklar özellikle evlilikler yoluyla aşılmıştır.⁴²²

⁴¹⁹Nalivkin, *Tuzemtsı Ranşe i Teper*, 44.

⁴²⁰Nalivkin, *Tuzemtsı Ranşe i Teper*, 46.

⁴²¹Nalivkin, *Tuzemtsı Ranşe i Teper*, 47.

⁴²²Nalivkin, *Tuzemtsı Ranşe i Teper*, 48. Kırgızların İslamlaşması hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz: Dr. Seyfettin Erşahin, “Kırgızların İslamlaşması Üzerine Bazı Mülâhazalar”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 39/1 (1999), 393-438; Cihad Cihan, “XIX. ve XX. Yüzyılda Bazı Seyyahların Kırgızların

Eserin altıncı bölümü “Entelektüel Evrimin İlk Dönemi” adlı kısımdır. Fethedilen bölgelerde ilk olarak yerli insanlara Rus yurttaşlık bilincini ve kültürünün temellerini tanıtan Rus sivil birimleri kurulmuştur. Ruslar ikinci olarak bu topraklardan ayrılmayacaklarının ve birlikte yaşamının kesinliğine halkı alıştırmaya çalışmıştır. Rusların burada kurdukları idari-polis yerlilerin askeri-halkına, Rusların bölgeleri ilçelere ve volostlara bölmesinin han zamanındaki bölünmelere benzetilmektedir. Yeni Rus idaresinin geçmişle benzerlikleri vardır; Rus ilçe şefi yerlilerin hâkim veya beyi ile halk tarafından aynı kabul edilmiştir. Posta ve telgraf kurumları yerliler tarafından güvenilir bir şekilde kullanılmıştır.⁴²³

Nalivkin hanın kötü yönetiminin ortasında Rusların bu iki hizmeti halka sunması ve güvenilir şekilde çalışması, halkın Rusların hukukunun ve ahlakının yüksekliğini görmelerini sağlamıştır. O bölgede ayrıca bankalar ve hazineler gibi finansal kurumlarla da ahlaki ve maddi başarılar kazandıklarını söylemiştir. Sartlar yolculuk yapmak için bazen yanlarına Rus askerlerinden birini almakta, onun tüm yol masraflarını karşılamakta ve hızlı, güvenli şekilde seyahat etmektedir. Fakat çoğu zaman bu Rus askerler (eserde tura olarak geçer) yollarda sarhoş olmakta ve Sartları dövmetedirler.⁴²⁴ Nalivkin tarımla uğraşan yerli halkın gözlerini açarak Rusları incelemeye başlamasıyla yeni olayların doruk noktası olduğunu söylemektedir. Rus yönetimi kırsal nüfusa seçim hakkı tanınmasıyla onların Ruslara sempatisi artmış ve sivil gücü canlanmıştır.⁴²⁵ Yerli halk köy yaşlıları ve volost valileri tarafından soyuldukları için Rusların vergi sisteminde bir iyileştirme yapmasını ummuşlardır.⁴²⁶ Rusların Türkistan’a gelişleri ise yerli halkın hayatlarının değişmesine neden olmuştur. Nalivkin bölgeye gelen Rusların şeriatın kazi (kadı) mahkemelerini ve göçebelerin halk mahkemesini bırakarak Rus yasalarının uygulandığı mahkemelerin kurulmasını istediğini belirtir.⁴²⁷ Çünkü şeriat mahkemeleri ve cezaları sebebiyle halk yasak olan şeyleri gizlice işlemektedir. Ruslar gelince yerli

Dinî Hayatlarına Dair Gözlem ve Değerlendirmeleri”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8/2 (2015), 219-238; Ali Jusubaliev, “Kırgızların İslamiyet’i Kabulü”, (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 29, 42-85, 89-140, 149-207.

⁴²³Nalivkin, *Tuzemtsı Ranşe i Teper*, 49.

⁴²⁴Nalivkin, *Tuzemtsı Ranşe i Teper*, 50. Nalivkin eserinde bu konu hakkında şu gözlemi yapmıştır: bu turalardan biri ailesinin olduğu istasyona gelmiş, muhtar turanın eşi istemediği için onunla birlikte gelen Sarta kötü davranmıştır. Bu muamele sonrası Sart Ruslarla kendilerinin Çarın aynı tebaası olmadığını anlamıştır.

⁴²⁵Nalivkin, *Tuzemtsı Ranşe i Teper*, 51.

⁴²⁶Nalivkin, *Tuzemtsı Ranşe i Teper*, 52.

⁴²⁷Nalivkin, *Tuzemtsı Ranşe i Teper*, 53.

erkekler Rusların açtıkları yerlerde içmeye, kadınlar ve kızlar da isteyerek Ruslarla birlikte olmaya başlamıştır. Ayrıca şeriat kuralları halk tarafından yavaş yavaş terk edilmeye başlanmış, işhanların ve medresenin önemi azalmıştır. Nalivkin böylece halkın özgürleştiğini belirtir.⁴²⁸

Yerlilerden bazı insanlar ise onun insancıl dediği yasaları uygulamaya koydukları için Rusları lanetlediklerini ve ahlaksızlıkların açıkça yapılmasının önünü açtıkları için Rusları suçladıklarını anlatır. Rusların getirdiği özgür yaşamın tadını çıkaran yerliler ise Allah'ın gazabı ve Deccal'in gelişiyi ilgili şeylerden kaçmaktadır. Eserde Rusların bölgeye gelişiyi halka sağladığı yararlar belirtilmiş ve bundan memnun olanların sayısının gittikçe arttığı söylenmiştir. Çünkü kurulan Rus şehirlerinde çalışan zanaatkârlar, işiler, arabacılar, seyyar satıcılar ve ev hizmetçileri eski yaşamlarından daha fazla para kazanmaktadırlar.⁴²⁹ Ayrıca eserde hiçbir şey üretmeyen binlerce Rus askerinin ihtiyaçlarının bölgede tarım, bahçecilik, bağcılık ve ormancılık gibi alanların da gelişmesine katkı sağladığı yazılır. Rusların gelmesiyle Kırgız bozkırı ve bölgenin yerleşik halkı arasında ticaret genişlemiştir. Yerli halk ürettiği pamuklu dokumaları, ayakkabıları, bıçakları ve kuru meyveleri bozkırdaki sığır, deri, kaba yünlü kumaş ve keçelerle değiştirmiştir.

Eserde bölgede ticaretin artması ve gelişmesiyle emek ve ürün fiyatlarının arttığı, nüfus arasında paranın dolaşımı ile vergilerin tam olarak her yerde ödendiği belirtilir. Rusların bölgede kişilerin ve mülklerinin dokunulmazlığını sağladığı, nüfusun yasal yaşamının refaha kavuşturduğu ve bu faydalar sonucunda Ruslara karşı öfkenin azalmaya başladığı belirtilir. Hatta bazı yerliler kredi olanakları sağlayan Ruslara ateşli bir sevecenlik göstermiş ve yerli halk bu insanlara “çokunda” (haçlar) adını takmıştır.⁴³⁰

Nalivkin Rusların bölgede fayda sağladığı şeyleri yazarken bölgede yaptıkları yozlaşmaları da yazmıştır. Bunlar maddeler halinde sıralanabilir: 1-volost yönetimi ile arkadaş olan birinin yerlilerden çok ucuz fiyata gizlice toprak alması, 2- yerli zenginlerin yasadışı işleri için müsamaha göstermek, 3-şarap üreticisi ile ortak üzüm üretmek, 4-volost yöneticilerinden ve kadılardan rüşvet almak, 5-yerli fahişelerden haraç almak, 6-

⁴²⁸Nalivkin, *Tuzemtsı Ranşe i Teper*, 54.

⁴²⁹Nalivkin, *Tuzemtsı Ranşe i Teper*, 55.

⁴³⁰Nalivkin, *Tuzemtsı Ranşe i Teper*, 56.

pahalı bir fiyata işlerine karışmamak.⁴³¹ Nalivkin bazı yerli kişilerin çeşitli ağlar kurarak kendi durumlarını iyileştirip yükseldiklerini ve bunun sebebinin Rusların ahlaksızlığı, yalancılığı ve şehvetleri olduğunu söylemiştir.⁴³²

Yerli halk ile aralarında bir duvar olan insanların Ruslara hediyeler verdiğini, para vererek kendilerini borçlandırdıklarını, Rusların ucuz fiyata arazi satın almalarına ve ev inşa etmelerine yardım ettiklerini belirtir. İnsanların bu yollarla Rusları sömürdükleri ve daha sonra Rusları suç yoluna sürükleyerek sömürmeye devam ettiklerini ekler. Ruslar böylece bu insanlara bağımlı hale gelmiş, işlerine karışılmış oluşmuştur. Genel Valinin bölge boyunca geziye çıkması ile Rus toplumundan daha kültürlü olan yarı vahşi Asyalılar işlerinden uzun süre koparılmaktadır. Bu insanlar yetkililer tarafından yol güzergâhının düzleştirilmesi ve sulaması işlerinde çalıştırılmıştır.⁴³³ Nalivkin bunları halkın şikâyet nedenleri olduğu ve muhalefet seslerinin yükseldiğini belirtir. Bu olumsuzluklardan sonra yerleşik yerlilerin, ticari amaçlar için, yalnızca geniş Türkistan bölgesi boyunca değil, hatta sınırlarının çok ötesine, Rusya'nın iç illerine, özellikle Nijniy Novgorod'a, Moskova'ya, Odessa'ya, Harkov ve Petersburg'a geziler yapmaya giderek daha sık ve daha istekli bir şekilde katılmaya başladıklarını aktarır.⁴³⁴ Bu yerlere giden yerlilere ne gördükleri sorulduğunda ise onların genellikle Çarın çok fazla toprağı ve birçok askeri kuvvete sahip olduğu, Petersburg'da çok iyi atlar, şehirlerde büyük evler ve bazı büyük köpekler gördüklerini söylemişlerdir.

Sartların daha sonra bazı şeyleri anlamaya başladıkları mallarını nerede daha başarılı satmayı, İç Rusya'da rüşvetin Türkistan'da olduğu gibi alındığını öğrenmişlerdir. Hatta Almanların Ruslardan güçlü olup olmadıklarını ve Rusların deriyi İngilizler gibi neden yapamadıklarını sormaya başlamışlardır. Rusya'ya seyahat eden yerliler Rusya'da yaptıkları mahrem şeyleri gizleyerek Ruslar hakkındaki her şeyi memleketlerindeki herkese anlatmıştır. Bölgede yaşayan sade Rus vatandaşlarının yaşadığı olumsuz koşullar “mujukler” hakkında şikâyetler olmuş, Sır Derya bölgesinde yönetim bu yerler için yoğun bir organizasyona girmiş fakat başarılı olmamıştır.⁴³⁵ Nalivkin bunun sebebinin ise resmi olarak yerli halkın kendisine gereksiz olan toprakların, yine yerli halkın rızası ile

⁴³¹Nalivkin, *Tuzemtsı Ranşe i Teper*, 57.

⁴³²Nalivkin, *Tuzemtsı Ranşe i Teper*, 58.

⁴³³Nalivkin, *Tuzemtsı Ranşe i Teper*, 59.

⁴³⁴Nalivkin, *Tuzemtsı Ranşe i Teper*, 60.

⁴³⁵Nalivkin, *Tuzemtsı Ranşe i Teper*, 61.

ekonomiye zarar vermeden, sonsuza kadar yerleşmesi için göçmenlere kanunlara aykırı olarak yerleşmelerini söylemiştir. Çünkü bu topraklar yerlilerden zorla alınmışlardır. Yerli halktan alınan bu toprakları gezgin Ruslar ise yerlilere işlemleri için kiralamış ve kendilerine kolay bir kazanç elde etmişlerdir.⁴³⁶

Nalivkin bu olumsuz koşullar altında yerli nüfusun Ruslaştırılması ve bunun için uygulanan faaliyetlerin Ruslaştırma umudu taşıdığını söyler. O bu görüşünü eski Halk Eğitim Bakanı Kont Tolstoy'un sözleri ile destekler: "Rusya'daki en büyük devlet görevlerinden biri, devlet dili bilgisini yabancı bölgelerin nüfusu arasında yaymaktır". Ayrıca 1884 yılında Türkistan Valisi Orgeneral Rosenbach, Taşkent'te yerli nüfusun entelektüel yaşamı için nelerin yapılmasını öğrenmek için gizli bir komisyon toplamıştır.⁴³⁷ Nalivkin bu komisyonun bir üyesi olmuştur ve komisyon yerlilere aşamalı olarak yaklaşılması, fatihler ve inananlar olarak Ruslara karşı önyargılarının ortadan kaldırılmasını, halk arasında Rus dili ve genel eğitim konularının bilgisini öğreterek halka yayılma kararlarının alındığını yazmıştır. 17 Mayıs 1875 tarihinde alınan kararların 1891 yılına kadar uygulanamadan kaldığı eserde belirtilmiştir. Komisyon üyelerinin "yerleşik nüfusun yaşamı hakkında", "göçebe nüfusun yaşamı hakkında" ve "teokratik kod olarak İslam hakkında" 3 özel not alarak toplantı tutanağına ekledikleri de belirtilir.

Genel Vali bir okula Rus bir öğretmen sokmaya cesaret edememiş ve bu yüzden Halk Eğitim Bakanı'na, bölgenin yerli Müslüman okullarının kurulması için özel müfettişlik görevine başvurmuştur. Bu başvuruda iki öğretmen, Rusça ve yerli olan özel ilköğretim Rus-Yerli okullarının tüm bölgelerinde kademeli olarak açılmasına izin verilmesi istenmiştir. İlk Rus-Yerli okul, 19 Aralık 1884'te Taşkent'te, bazı açılardan özellikle elverişli koşullar altında açılmıştır. Fakat okul açılırken çocuklarını okula göndereceğini söyleyen aileler bu sözlerini tutmamış ve general vali bu kişileri "polise vermiştir."⁴³⁸ Bir yıl sonra 1885 yılında Taşkent'te iki yeni okul daha açılmıştır. Fakat yerli halk çocuklarını

⁴³⁶Nalivkin, *Tuzemtsı Ranşe i Teper*, 62.

⁴³⁷Nalivkin, *Tuzemtsı Ranşe i Teper*, 63.

⁴³⁸Nalivkin, *Tuzemtsı Ranşe i Teper*, s. 64. Nalivkin eserinde verdiği ayrıntılı bilgilerinde polislerin tüccar çocuklarından 41 tanesini okula göndermeyi başardığını anlatır. Onlar ailelere okula istedikleri zaman gelebilecekleri söylemiş ve çocuklar yerli okulların koşullarında yeni okullarına devam etmişlerdir. Okulun açılışında yerel vali, çocuklarını bu okula gönderen ailelere "halkın tercümanlara güvenmekten vazgeçmesini", Rus kurumlarının hizmetlerinden faydalanabileceklerini, okulu bitiren çocukların ilçe müdürleri, ark aksakalları hatta kazıların pozisyonlarına gelebileceklerini söylemiştir. Nalivkin ailelerin ise inanmadıkları bu sözlere güler yüzle cevap verip, teşekkür ettiklerini fakat gerçekte okulun gereksiz olduğuna inandıkları belirtilmiştir.

iş gücünde kullandıkları için Rus-Yerli Okulları'na göndermek bile istememiştir.⁴³⁹ 1886 yılında vilâyet valisinin Genel Valiye yerli halkın ısrarla yeni okullar açılması için taleplerde bulunduklarını bildirmiştir. Bu isteklerin sebebini bilen üst yetkililer, belirtilen şartlarda yeni okullar açmaya devam etmişlerdir.

Nalivkin bu okulların 2-3 yıllık uygulamasının ahlaki sonuçlarının çok kötü olduğunu belirtir.⁴⁴⁰ Volost yöneticilerinin yeni açılacak okulları fırsat bilerek halkı haraca bağladığını, ailelerin çocuklar için verileceği söylenen parayı alamadıkları için sızlandıklarını ve çocukların okullardan kaçtıklarını söylemiştir. 1887'de Taşkent'teki Rus-Yerli okullarını denetleyen görevliye yerel yönetim hakkında şikâyet dilekçeleri gelmiştir. Yapılan soruşturma sonucunda çocukların okula gelmeleri için kiralandığı ve ailelere ise paranın ödenmediği ortaya çıkmıştır. Genel Vali ise bu olayın üstünü kapatmıştır.⁴⁴¹ Nalivkin bölgede 20 yıldır devam eden yerlilere okul açma projelerinin çok fazla ahlaksız ve kirli işe neden olduğunu yazar. O bu okullarda 20 yıl boyunca yerli çocukların ne gibi faydalar sağladığını sorgular ve sonuç olarak onlara bir katkı yapmadıklarını söyler. Bölgenin pasifize edilmesi kapsamında yerli halkın zorla bir soyguna maruz kaldığı eserde belirtilir.⁴⁴²

Bölgede artan ticaretin nüfusun refahını arttırmış fakat sermaye giderek az sayıda bireyin elinde toplanmıştır. Nalivkin bölge nüfusunun Rus yönetiminin getirdiği kişisel hak ve mülkleri koruması nedeniyle göçebelerin artarak tarıma yöneldiği ve bölgenin dışarıdan göç aldığını söyler. Fakat hayvanlar için kışlık yemin yapılmasının azalması ve göçebelerin tarıma geçmesiyle hayvancılıkta bir gerileme olmuştur. Halk han zamanının rejimine ve Rus aydınlarının ve Rus yönetici sınıfının yaşam tarzına karşı eleştirel tutumun yanı sıra dine ve din uygulamalarına karşı kayıtsız olmaya başlamıştır.⁴⁴³

⁴³⁹Nalivkin, *Tuzemtsı Ranşe i Teper*, 65. Nalivkin Taşkent'te yeni açılan okulun birine 20 çocuğun zorla alındığını, her çocuğa tam bir yerli üniforması verilmesi ve ailelere çocuk başına yılda 20-80 ruble arasında ödeme yapılacağı sözünün verildiğini ve bu çocukların en yoksul kesimden alındıklarını söyler. Nalivkin ayrıca bu okulun açılışına gelen vali Sart kadınlarının, kızlarının, yaşlı kadınlarının ölü varmış gibi ağlamalarıyla karşılaşmış ve zor durumda kaldığını bilgisini de vermiştir. O Rus Yerli Okulları'nın açılması için gereken paranın volost yönetimi ve köyün yaşlıları tarafından tüm evlerden gerçek ihtiyacın çok ötesinde toplandığını ve okula gönderilen çocukların ailelerine söz verilen ödemelerin yapılmadığını da belirtmiştir.

⁴⁴⁰Nalivkin, *Tuzemtsı Ranşe i Teper*, 66.

⁴⁴¹Nalivkin, *Tuzemtsı Ranşe i Teper*, 67.

⁴⁴²Nalivkin, *Tuzemtsı Ranşe i Teper*, 68.

⁴⁴³Nalivkin, *Tuzemtsı Ranşe i Teper*, 69.

Nalivkin her saygın yerlinin ilk zamanlarda iyi şartlarda şehre taşındığını, onların Ruslar ve Rus din adamları arasında uzun seyahatler yapmasının ahlaksızlık olduğunu söyler. Yerli halkın tarlalarda çalışırken iç çamaşırları ile çalıştıklarını fakat Rusların bunu asla yapmaya cesaret edemediği gibi yerlilerinde Rus arabacılarının arabalarına binmeye cesaret etmediklerini yazar. Fakat zamanla yerli halkın han zamanında uygulanan uygulamaları terk etmiş, zengin yerlilerin evlerinde pahalı eşyaları kullanmayı bırakmış, ulaşım için ucuz Rus arabalarının kullanılmaya başlamıştır.⁴⁴⁴ Bu uygulamaların dini inanç ve uygulamalarında da ortaya çıktığını söyleyen Nalivkin ateistliğin yayıldığını belirtir. Fakat bazı dini uygulamalar yapılmaya devam etmiştir. Bunlar çocukların sünnet şölenleri, evlilik merasimleri, azizlerin mezarlarını ziyaret etme, kurban kesmedir.⁴⁴⁵ Yerli halk zamanla Rus yönetiminden korkmayı da bırakmış ve rüşvetle labirent gibi olan yönetimden aydınlığa çıkmanın yollarını öğrenmiştir. Halkın gözünde hizmet basamakları yani görevliler yerlilerin kendi hesaplarına göredir. Onlar için ilçe volost şefi, saha icra memuru ve ilçe başkanı önemli görevlilerdir. Nalivkin yerli halkın Genel Valiler hakkında bilgileri olmadıklarını ve yeni bir vali geldiği zaman eskisine ne olduğunu sorduklarını söyler.⁴⁴⁶

Eserin yedinci bölümü “Evrimin İkinci Dönemi” adlı kısımdır. Nalivkin Rusya’ya giden yerlilerin bazılarının Arabistan’a gitmelerine izin verilmemesi sebebiyle Türkiye’ye geldiklerini ve buradan gizlice hac için Mekke’ye gittiklerini söylemiştir. Yerlilerden Batı Avrupa’ya gidenler her yerde hoş karşılanan misafirler olmuştur. Çünkü onlar “Faranglar” ve “İngilizler” hakkında, Avrupa şehirlerinin gelişimi ve görkemi hakkında bilgiler anlatmaktadır. Bu seyahatlere çıkan yerli insanlar Avrupa karşısında Rusya’nın ne kadar fakir ve kültürsüz olduğunu ve Avrupa’dan geri kaldığını anlatmıştır. Hacca giden kişiler daha çok din adamları olmuştur. Bunlar hac dönüşü insanlara hediye etmek veya satmak için Mekke’den çeşitli şeyler (taş, deniz kabukları vs.) getirmişlerdir. Ama onların en dikkat çekici şeyleri Türkiye, Türkler ve halife hakkında anlattıkları şeyler olmuştur. Türkistan’dan İstanbul’a gelen hacılar, her gelişlerinde halifeyi görene kadar ilgiyle karşılanmıştır. Bu seyahatlerden dönen kişilerin düşünceleri şöyledir;

⁴⁴⁴Nalivkin, *Tuzemtsı Ranşe i Teper*, 70.

⁴⁴⁵Nalivkin, *Tuzemtsı Ranşe i Teper*, 71. Hokand Hanlığı’nda halkın yaptığı aile merasimleri ve dinî merasimler hayat hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz: Mairambek Tagaev, *Hokand Hanlığı’nın (1709-1876) Sosyal ve Kültürel Tarihi*, 148-163, 170-198.

⁴⁴⁶Nalivkin, *Tuzemtsı Ranşe i Teper*, 73.

“Padişahın büyüklüğünden ve sarayının görkeminden, Türklerin Türkistan seyyahlarına karşı misafirperverliğinden, yerliler için Türkiye ile iletişim kurmanın yararından, Halife’nin yüce himayesi altında ortak bir Müslüman davası, Türklerin örneğini izleyerek, kâfirlerden maddi ve dolayısıyla İslam’ın siyasi gücünü artırmaya yardımcı olabilecek yararlı ve pratik her şeyi ödünç almanın faydası hakkında, belki de Tanrı’nın yardımıyla eskiye dönecek, bir kez daha tek bir dini topluluk haline geleceklerdir.”⁴⁴⁷

Nalivkin Türkiye’den tanıdıklarla yazışmalar ve hediyelerle birlikte yerel yazıcılık ve dindar yazıcı aydınların yerliler üzerinde güçlü bir etki bıraktığını belirtir. Yerli halk Türk lehçelerini bildikleri gibi İstanbul’dan gelen Türk gazeteleri ve resmi yayınlara destek de vermişlerdir. Nalivkin Türk-Yunan savaşı sırasında bölgeye gönderilen Türk gazetelerinin gerçeği yansıtmasa bile bölgede Türk popülaritesini arttırdığını söylemiştir. Rus yönetiminin bunları geç öğrendiğini fakat erken öğrenmiş olsaydı bile yine de bunu engelleyemeyeceğinin altını çizmiştir. Nalivkin tüm bunların yerli halk arasında Ruslara karşı duyulan sempatinin yavaş yavaş kaybolmasına neden olduğunu belirtir. Ayrıca dindar yazıcıların kademeli olarak kendilerini güçlendirdiklerini, eski Farisiliğin önemli bir kısmını attıklarını ve çok aktif halk figürlerine dönüşmeye başladıklarını söylemiştir.

İslam’ın bir zamanlar din adamlarının ellerinde özel ve kamusal hayatı kısıtlayan, bireylere ve topluma gereksiz, ağır şeyler dayatan, sadece dini ve hukuki bir kanunken bu kısımlarını kaybederek, yavaş yavaş Müslümanların ortak uyanışı ve birleşmesinin bayrağı haline geldiğini belirtir.⁴⁴⁸ Eserde tüm bu tespitlerin sadece Türkistan bölgesine özel olmadığını, Avrupa kültürünün etkilerinden korunmak için Müslümanların kendi dünyalarına faydalı olacak şeyleri ihtiyatlı bir şekilde ödünç aldıkları söylenmiştir. Avrupalıların davetsiz müdahaleleri ve tecavüzlerinden korunan yarı uykulu bu dünya, Müslüman toplumunun en akıllıları tarafından İslam’ı dünyanın her yerinde uyandırmaya ve birleştirmeye sistemli bir şekilde başlamıştır. Nalivkin Türkiye, Mısır ve Müslüman Hindistan’ında Panislamist birçok derginin yayınlandığını belirtir. Nalivkin Rusların bölgeye gelmeleriyle uyanan yerli Müslümanların yüzyıllarca kış uykusunda kaldıktan sonra uykusundan uyanan diğer Müslümanlar gibi hazır bir siyasi programla yeni bir

⁴⁴⁷Nalivkin, *Tuzemtsı Ranşe i Teper*, 74.

⁴⁴⁸Nalivkin, *Tuzemtsı Ranşe i Teper*, 75. Türkistan’da Cedîcilik için Bkz: Taha Akyol, “Cedîcilik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/211-213.

yaşam yoluna çıktıklarını söyler. O yerlileri Ruslaştırmaya yönelik çabalarının ne kadar zavallıca olduğunu söylemiştir.⁴⁴⁹ Çünkü Müslüman yerliler kış uykusu boyunca dinlenmişler ve Rus-Yerli okullarında eğitim gören gençler ise Panislamcı olmuş, Müslüman toplumların aktif destekçileridir.⁴⁵⁰

Halktan toplanan toprak vergilerinin miktarı yavaş yavaş artmış fakat yerel ekonomik yaşam için -yol gibi- önemli alanlarda bir gelişme olmamıştır. Yıllık kiralanan gece bekçileri bu görevi yapmayarak elçilik görevlerini yapmakla Fergana bölgesinde hırsızlık ve soygunların artmasına neden olmuştur. Yerli yönetimindeki Ruslar ise her şeyin güvence altında olduğunu söylemiş fakat bunlar Rus yönetimi hariç herkesin dikkatini çekmiştir. Nalivkin bölgede geçen bir soruşturmada Genel Valiye verilen cevabı şöyle aktarmıştır:

“Bunun temelinde, her şeyden önce bizim biraz dürüstlüğümüz vardı, çünkü kaymakam, gerçeğin aksine, kendi bölgesinde her şeyin yolunda olduğuna dair valiye güvence verir; vali, tüm ilçe başkanlarından tamamen aynı ifadeleri aldıktan sonra, bölgenin refahı konusunda Genel Valiye güvence verir ve ikincisi, daha yüksek hükümeti tüm bölge ile ilgi güvence altına almak için acele ediyor.”⁴⁵¹

1880’lerin ortasında yönetimin Amerikan pamuğu yetiştirme işinin karlılığına ikna olmuş ve yerlileri hızla yerinden ederek pamuğun diğer mahsullerin yerini almasına başlamıştır. Fergana’da ayrıca Rusya’dan getirilen boyalarla -en kötü kalitelere olsalar bile- kızkılcıkla değiştirilmiştir. Daha sonra ise bölgede buğday, arpa, yonca, jugara (sorgum), mısır gibi ürünler ekilmemeye başlanış ve bu ürünlerin artışına neden olmuştur. Yerlilerse yeni koşullar altında pamuğa ihtiyaçlarının az olduğunu bilerek kendilerine yeni tarım alanları açmaya başlamıştır. Yerli halk az suladıkları toprakları ekmeye başlamış, buraya sadece pamuk ekmişler ve bu arazilerin verimleri artmıştır. Fergana bölgesinde bulunan Medreseler yetersiz sulanan vakıf arazilerini ekmeye başlamış ve bu medreselerin gelirleri 5 kat veya daha fazla artmıştır. Medreselerin mollaları bu gelirleri öğrencilere burs olarak vermiştir. Böylece bölgenin manevi hayatında bir canlanma olmaya

⁴⁴⁹Nalivkin, *Tuzemtsı Ranşe i Teper*, 76. Nalivkin Hindistan’da Farsça yayınlanan *Habl-ul-metin* gazetesinden bahseder ve bu gazetenin 13 yıldır yayın yaptığını, Şiiler ve Sünniler arasında bir birlik kurmak istediğini, gazetenin Türkistan hariç tüm Müslüman ülkelerde dağıtıldığını yazılmıştır. Ayrıca bu gazetenin gizli olarak Türk sultanı, İran şahı, Afgan emiri ve birçok diğer özerk Müslüman yönetici tarafından desteklendiği de belirtilir.

⁴⁵⁰Nalivkin, *Tuzemtsı Ranşe i Teper*, 76.

⁴⁵¹Nalivkin, *Tuzemtsı Ranşe i Teper*, 78.

başlamıştır. Bunun duyulması üzerine 1880 sonu ve 1890 başında olduğu kadar çok öğrenci başka zamanlarda olmamıştır.⁴⁵² Nalivkin medreselere akın eden öğrencilerin İslam'a karşı artan bir çekicilik sağladığını söylemiştir. Ayrıca manevi hayatın canlanmasının Panislam ile bağlantıya sahip olmaya başladığını da belirtir. Eserde orta düzeydeki dengeli bir düşünceye sahip insanların içinde bulundukları durumla ilgili sorular sormaya başladıklarını, özgürlüklerine sevinerek içki içenlerin artık hallerinden memnun olmadıkları aktarır.

Nalivkin kadınların, kamuoyunun ve Buhara'nın otoritesi tarafından desteklenen alışkanlıkların galip geldiğini ve İslam'ın müsrif oğullarının yavaş yavaş eski memleketlerine dönmeye başladıklarını belirtir. O Müslümanların uyanış ve birlik çağrısının yerli toplumda dikkat çekmeye başladığını yazmıştır.⁴⁵³ Ruslara muhalefet eden bu kişiler halka sistemli ve yorulmadan konuşmalar yapmaya başlamış, bu konuşmalarda kâfirlerin topraklarını ve ecdat mezarlarını çiğnediklerini, onlara karşı savaşıp şehit olanların kıyamet günü yargıçların huzuruna çıkacaklarını, diğerlerinin para sevgisi için halkı düşmanların önüne attıklarını söylemişlerdir. Halka yapılan konuşmalarda Taşkent yakınlarında yaralı olan Alimkul'u terk edip, kaçanların Allah'ın gazabıyla nehirde boğuldukları da anlatılır. Müslümanların kâfirlerle dost olduğu, onlarla içkiler içtiği, eşlerini, kardeşlerini, kızlarını onlara emanet ettikleri, rüşvet verdikleri de bu konuşmalarda geçmektedir.⁴⁵⁴ Nalivkin bu ve benzeri birçok konuşmaya yer vermiştir. Bu konuşmaların daha sık ve tehditkâr bir şekilde yapıldığını da belirtir. Yönetimse bunları duymak istememiş ve duyamamıştır.⁴⁵⁵ Çünkü hükümetin etrafındaki canlı duvar bunları duyurmamıştır.

Nalivkin Fergana'da Dükçü İşan ayaklanmasının sonunda meydana geldiğini, isyanın teknik olarak çok zayıf olduğu için de bastırıldığını söylemiştir. Fakat bu olayın manevi izleri halkın hafızalarında silinmeden kalmıştır.⁴⁵⁶ O bu isyan olduktan sonra şu konular hakkında çokça yazılar yazıldığını söyler: yerlilerin ataleti, Müslüman fanatizm, İngiltere

⁴⁵²Nalivkin, *Tuzemtsı Ranşe i Teper*, 79.

⁴⁵³Nalivkin, *Tuzemtsı Ranşe i Teper*, 80.

⁴⁵⁴Nalivkin, *Tuzemtsı Ranşe i Teper*, 81.

⁴⁵⁵Nalivkin, *Tuzemtsı Ranşe i Teper*, 82.

⁴⁵⁶Nalivkin, *Tuzemtsı Ranşe i Teper*, 83. Dükçü İşan İsyanı hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz: Yunus Emre Tansü, Ali Özdemir, "Dükçü İşan İsyanı (1898)", *Sosyal Bilimler Dergisi*, 7/13, (Haziran 2017), 233-241; Zahitbek İsraïlov, *Fergana'da Sufi Direniş Dükçü İşan Örneği*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016).

ve Türkiye'nin entrikaları, Panislamizm, yerlilerin nankörlüğü, yerlilerin çeşitli saçmalıklarla meşgul olmalarını mümkün kılan halkın refahındaki sözde aşırı artıştır. Yerli nüfusu avucunun içinde tutma ihtiyacı vb. hatta yazılan yazılarda yarı vahşi Asyalılar üzerinde uygun bir izlenim bırakmak ve onları, birliklerimizin yavaş yavaş işgal ettiğimiz yerli şehirlere muzaffer giriş günlerinde daha önce yaşadıkları kurtarıcı panik korkusunun kafesinde durmadan tutmak için periyodik olarak, ateş ve kılıçla bölge boyunca yürümek gibi şeyler. Nalivkin yazılan konular arasında ayaklanmaya sebep olan önemli şeyler hakkında bir şey yazılmadığını belirtir. Rus hükümetinin ayaklanmaya neden olan şeyleri anlamadan aynı şeyleri tekrarlamıştır: “yerlileri ellerine almalı ve onları avuç içinde tutmalı ve nüfusun idari ve polis denetimini güçlendirmeliyiz.” Nalivkin önlem olarak icra memur sayısının arttırıldığını, bu artış sonucunda idarenin uygun kişileri aramasını gerektirdiğini söyler. Bunun sonucunda yerel Rus yönetiminde uygun ve güvenilir olmayan kişilerin sayısı artmıştır. İsyanın herkes üzerinde yarattığı etki altında, yerel halkın idamlar ve sürgünlerle sindirilmesi artmıştır. Bölgede hırsızlık, gasp, haraç alma gibi suçlar aşırı derecede büyümüştür. Özellikle Andican bölgesinde idari ahlaksızlık boyutlarının büyüklüğüne hiçbir yerin ahlaksızlığının ulaşamayacağı eserde belirtilmiştir. Yerel gazetelerde suçlama yazıları yayınlansa da, bölge yönetimleri bunların üstlerini örtmüştür.⁴⁵⁷

1900 yılında Mekke'ye hac ziyareti yasağı kaldırılmıştır. Bu yasağın kalkmasıyla 10 bin kişinin hacca gittiği, 2-3 yıl sonra ise bu rağbetin giderek azaldığı belirtilir. Çünkü hac yolculuğu düşük gelirli için zor ve Mekke'deki Araplar da hacıları soymakta ve ezmektedir. 1902 yılında Andican depremini yaşayan Ferganalılar sarsılmış, deprem sonucu şehir ve köylerde on binlerce bina yıkılmış, binlerce insan ve hayvan ezilmiş ve sakat kalmış, soğuk ve kötü hava koşulları, devam eden sarsıntılar iç karartıcı olmuştur. Depremde zarar gören insanlara gönderilen gönüllü bağışlar ise halka ulaşmamış, halk da bunu anlamıştır. Yazar burada kendilerini eleştirerek halkın bunlara sevinçle bakamayacağını söyler. Muhalefet ise depremden sonra daha cesur ve ısrarcı olarak ortaya çıkmış, meydana gelen depremin Allah'ın gazabı olduğunu ve kötülüklerin yuvası olan Andican'ı Sodom gibi yerle bir ettiğini söylemiştir. Depremin sebeplerinden biride

⁴⁵⁷Nalivkin, *Tuzemtsı Ranşe i Teper*, 84.

işhanın (Dükçü İşan isyanını başlatan) öldürülmesi olarak gösterilmiştir.⁴⁵⁸ Bu tür konuşmalar sonucunda Nalivkin Andican bölgesinde fahişelerin daha güvenli yerlere gittiklerini ve sarhoşluğun yerliler arasında önemli derecede azaldığını söyler. Nalivkin işhan ayaklanması ve depremin sadece Fergana bölgesini değil tüm bölgenin Müslüman nüfusunu etkilediğini, pedofili ve sarhoşluğun her yerde gözle görülür derecede azaldığını belirtir. O işhanın ölümünün sadece bu suçları azaltmakla kalmayacağını, işhanın sonsuza kadar bir aziz olarak kalacağı ve gelecekte yerli halkın daha bilinçli ve güçlü olacağını söyler.⁴⁵⁹ Nalivkin raporunu sonlandırırken 40 yıllık yerel yaşam gözlemlerini kimseyi suçlamak için yazmadığını, geleceği daha parlak yapmak için yaşadıkları deneyimin karanlık noktalarını belirttiğini söyler. O eski kindarlıkları unutmayı, sırt sırta verip ilerlemenin geniş yolunu takip etmeyi tavsiye eder.

2.2. Eşiyle Birlikte Kaleme Aldığı Ortak Eserleri

2.2.1. Russko-Sartovskiy i Sartovsko-Russkiy Slovar, V. P. Nalivkin, & M. Nalivkina, 1884

Vladimir Petroviç Nalivkin ve Maria Nalivkina tarafından ortak yazılan “Russko-Sartovskiy i Sartovsko-Russkiy Slovar” (Rusça-Sartça ve Sartça-Rusça Sözlük) adlı eser Kazan’da Universitetskoy Tipografi’de 1884 yılında basılmıştır. Eserin yayınlanmasına 21 Haziran 1883 tarihinde Sansür Kurulu tarafından izin verilmiştir. Bu kitap “Uygulama İle Yaygın Olarak Kullanılan Kelimeler”, “Kısa Dilbilgisi” ve “Namangan’ın Nazarına Göre” üç ayrı başlıktan oluşmaktadır. Rusça-Sartça Sözlük Namangan bölgesi talimatlarına göre Vladimir Nalivkin tarafından derlenmiştir. Rusça-Sartça ve Sartça-Rusça Sözlük Namangan Nazarına göre Maria Nalivkina tarafından derlenmiştir. Dilbilgisi Sart Dili Andican Lehçesi adlı kitap Kazan’da Universitetskoy Tipografi’de 1884 yılında basılmıştır. Bu eserin basılmasına 16 Mayıs 1884 tarihinde S. Petersburg’da izin verilmiştir.

Toplu eserin ilk kısmında “Not” bölümü vardır ve çok kısa açıklayıcı bilgiler içermektedir. Bu kısımda Alfabadeki ё, ѣ, ѥ, и h въ harflerine karşılık gelen имъ е, и, у и г harflerinden hemen sonra yerleştirilmesi gerektiği, ё harfi kirpi (Rusça) kelimesinde

⁴⁵⁸Nalivkin, *Tuzemtsı Ranşe i Teper*, 85.

⁴⁵⁹Nalivkin, *Tuzemtsı Ranşe i Teper*, 86.

olduğu gibi telaffuz edildiği, ü harfi krep (Rusça) kelimesindeki gibi, ý ve h harfleri ü ve h isimleri olduğu ve son olarak r ve k harfleriyle birlikte n harfi, Fransız alfabesindeki n gibi sya v nos olarak telaffuz edildiği belirtilmiştir. Eserin son kısmında I-V. sayfalar arasında yazım hataları verilmiştir.

Toplu eserin birinci kitabı Namangan bölgesi talimatlarına göre derlenen Rusça-Sartça Sözlük 294 sayfadır ve eserde Nalivkin herhangi bir önsöz veya açıklayıcı bir yazı yazmamıştır. Sözlükte Rusça alfabetik sıraya göre kelimeler yer almaktadır. Rusça kelimelerin yanında Arapça harfler ile Özbek dilinde kelime yer almakta (bu yazılış tarzı Osmanlı Türkçesi gibi Arapça harfler ve Türkçe okunan kelimeler gibi düşünölmelidir) ve onun yanında Rusça harfler ile kelimenin okunuşu verilmekte ve onun yanında da kelimenin Rusça açıklaması yazmaktadır. Örneđin; Ядъ زهرъ занаръ, آوا ayý.

Eserin ikinci kitabı olan Rusça-Sartça ve Sartça-Rusça Sözlük Namangan nazarına göre Maria Nalivkina tarafından derlenmiştir. Bu kitap 161 sayfadan oluşmakta ve herhangi bir giriş kısmına sahip değildir. Bu sözlükte Kiril harfleriyle kelime ilk başta gelir, sonrasında Arap harfleriyle yazılışı vardır. En sonda ise kelimenin Rusça anlamı verilir. Örneğ; шукръ شكر слава ; благодареніе.

Toplu eserin üçüncü kitabı olan Dilbilgisi Sart Dili Andican Lehçesi, Kazan'da 1884 tarihinde Universitetskoy Tipografi'de basılmıştır. Bu kitabın basılmasına 16 Mayıs 1884 tarihinde Sansür Kurulu tarafından S. Petersburg'da izin verilmiştir. Bu kitap 20 sayfadan oluşmaktadır. Sayfa 5'e kadar isimler hakkında bilgi, 5-6. sayfalar arası sıfatlar hakkında bilgi, 6-7. sayfalar arası rakamlar hakkında bilgi, 7. sayfada sıralı (rakamlar) hakkında bilgi, 8-9. sayfalar arası zamirler hakkında bilgi, 9-10. sayfalar arasında emirler hakkında bilgi, 10-13. sayfalar arasında zaman çekimleri hakkında bilgi, 13-14. sayfalar şartlı çekim hakkında bilgi, 14-15. sayfalar arasında zorunlu çekim hakkında bilgi, 15. sayfada ulaçlar hakkında bilgi, 15. sayfada ortaçlar hakkında bilgi, 15-19. sayfalar arasında pasifler hakkında bilgi, 19. sayfada zarf, edat ve birliği hakkında bilgi ve 19-20. sayfalar da kelime üretimi hakkında bilgiler verilmiştir.

2.2.2. Muslim Women of the Fergana Valley: A 19th-Century Ethnography from Central Asia, V. P. Nalivkin & Maria Nalivkina, 1886

Vladimir Petroviç Nalivkin ve Maria Nalivkina tarafından ortak yazılan eserin Rusçası “Oçerk Bıta Jenşını Osedlogo Tuzemnogo Naseleniya Ferganı” (Fergana’nın Yerleşik Yerli Nüfusundan Olan Kadının Yaşam Tarzının Denemesi) adlı eserdir. Eser Kazan’da Tipografiya Imperatorskogo Universiteta’da 1886 yılında basılmıştır. Esere 4 Temmuz 1886 tarihinde Kazan’da Sansür Kurulu tarafından izin verilmiştir. Eser dijital ortamda erişime açıktır fakat bu şekilde kitabın bazı sayfalarındaki yazılar okunamamaktadır. Bu sebeple eserin İngilizce tercümesinden de faydalanılmıştır. Eserin İngilizceye tercümesi Mariana Markova and Marianne Kamp tarafından “Muslim Women of the Fergana Valley: A 19th-Century Ethnography from Central Asia” adıyla yapılmıştır. Bu eser Indiana University Press tarafından 2016 yılında yayınlanmıştır. Eser 217 sayfadan, Rusça aslına uygun olarak 10 bölümden oluşmaktadır. Eserin İngilizce basımında “Editörün Ön sözü”, “Yazarın Ön sözü” bulunmaktadır. Eserin sonunda “Terimler Sözlüğü”, “Notlar”, “Kaynakça” ve “Dizin” yer almaktadır.

Marianne Kamp tarafından yazılan editörün tanıtım yazısında Marianne Kamp, Nalivkinlerin eseri hakkında kısa bir bilgi vermektedir. “Oçerk Bıta Jenşını Osedlogo Tuzemnogo Naseleniya Ferganı” adlı eser 1886 yılında Rusça olarak ilk kez basılmıştır. Bu bölümde “Nalivkinler”, “Vladimir Petroviç Nalivkin”, “Maria Vladimirovna (Sartori) Nalivkina”, “Vladimir Nalivkin’in Kariyeri ve Ölümü”, “Rus İmparatorluğu’nun Genişlemesi ve Nalivkinler”, “Rusya Etnografları Olarak Nalivkinler”, “Metne Genel Bakış”, “Kalıcı Bir Değere Sahip Etnografi”, “Çeviri Üzerine” alt başlıkları bulunmaktadır. “Metne Genel Bakış” bölümünde eser hakkında genel bilgiler verilmiştir. “Kalıcı Bir Değere Sahip Etnografi” bölümünde eserin önemi hakkında bilgiler verilmiştir. “Çeviri Üzerine” bölümünde Marianne Kamp kitabın tercümesini yapmak için hangi aşamalardan geçtiğini anlatmaktadır.

Kitabının aslında da yer alan Nalivkinlerin “Ön Söz”ünde Rusların yerli yaşamın özellikle kadınların günlük yaşamı ile ilgili çok az bilgiye sahip oldukları, bu sebeple Sartlar arasında yaşarken Nalivkinlerin gözlemlerini paylaşma fikrini düşündükleri çift tarafından belirtilmiştir.

Eserin 1. bölümü “Fergana Vadisinin Kısa Bir Taslağı” adlı kısımdır. Nalivkinler bu bölümde Fergana Vadisi’nin coğrafi özelliklerini anlatırlar. Fergana vadisinin ticaret ve endüstriyel yerleşim yerlerini belirtirler. Bölgenin tarım ürünlerinden; buğday, tahıl, kaba yonca (alfalfa), pamuk, pirinç, jugara (sorgum), darı, süpürge darısı, arpa, keten tohumu ve pancardan bahsetmişlerdir. Ayrıca bölgede yetiştirilen sebzelerden ve meyveleri de anlatmışlardır. Bölgede yetiştirilen sebze ve meyveler havuç, soğan, balkabağı, mısır ve karpuz, kavun, üzüm, nar, elma, şeftali, erik, kiraz, duttur. Bölgede yetiştirilen sebzeler kavun, karpuz, patates ve soğandır. Ayrıca bölgede tütün ve üzüm bağları da bulunmaktadır. Bölgede bulunan ağaçlar ise kavaklar, söğütler, Rus zeytin ağaçları, karaağaç, ceviz, nar, elma, şeftali, erik, kiraz ağaçları ve ipekböcekçiliği için dut ağaçlarıdır.⁴⁶⁰ Bu bölümde şehirlerin yerleşim alanlarından, cadde ve sokaklarından, çarşı ve pazarlarından da bilgiler verilmiştir. Nalivkinler kışlaklarda yaşayan ev halkı sayısının 100 ile 200 arasında olduğunu söyledikten sonra bölgenin iklimi hakkında bilgi vermeye başlarlar.⁴⁶¹

İlkbahar tarım çalışmalarının başlangıcıdır. Ağustos ayında sıcaklık düşmeye başlar, kış aylarında kasım ayı sonunda sıcaklık 0 derecenin altına düşer. Nalivkinler bölgenin coğrafyasını okuyucuya bir at gezintisi yaparak anlatmayı seçerler.⁴⁶² Eserde Fergana bölgesinde yaşayan toplumu üç gruba ayrılmış olarak anlatır; vadide yaşayan yerliler, dağlarda ve dağ eteklerinde yaşayan göçebeler ve sığırlarını güden yarı göçebeler. Yerli nüfus genellikle Sart ismi altında Özbek ve Taciklerden oluşmaktadır. Tarım Fergana bölgesinin yerleşik yerli halkının temel uğraşıdır. Nalivkinler bunu şu üç nedene bağlamıştır; 1-yaz sıcaklarının yüksek olması, yapay sulama, uzun büyüme mevsimi ve yerel tarım işçiliğinin kârlı oluşu, 2- kârlı ve yaygın endüstriler yaratacak bilgi ve koşulların olmayışı, 3-yerli nüfusun iklim ve insanların zihinlerinde güçlü ve ilerici gelişimin eksikliği sebebi ile ihtiyaçlarını ayrıntılı olarak karşılaştırma yapmamalarıdır. Eserde bu üç maddeye bir madde eklemesi daha yapılır ve dördüncü maddenin de İslam dininin sunduğu fikirler olarak iddia edilmiştir.⁴⁶³ Nalivkinler bu bölümde tarım hakkında önemli bilgiler verirler. Çoğu tarım işçisinin başkalarının toprağını geçici olarak sürdürdükleri bir yıllık işçilere çarık veya koşçı (ortakçı) ve onların bazıları koranda (kiracı

⁴⁶⁰Nalivkin, Nalivkina, *Muslim Women of the Fergana Valley*, 31.

⁴⁶¹Nalivkin, Nalivkina, *Muslim Women of the Fergana Valley*, 31, 32.

⁴⁶²Nalivkin, Nalivkina, *Muslim Women of the Fergana Valley*, 36.

⁴⁶³Nalivkin, Nalivkina, *Muslim Women of the Fergana Valley*, 40, 41, 42.

çiftçi) dendiğini, bunların uzun dönem kira sözleşmelerine sahip olduklarını anlatırlar.⁴⁶⁴ Nalivkinler ayrıca 1876-1881 yeni vergi sistemi bilgileri ile hektar başına ekilen tarım ürünlerini, hasat edilen miktarı ve ürünün değerini verirler.⁴⁶⁵ Halk arasındaki meslekler çiftçilik, bahçıvanlık, ağaç yetiştirme, pamuk dokuma, deri tabaklama, ayakkabı tamirciliği, çanak çömlek yapma, demircilik, bakır mutfak eşyaları yapma, altın ve gümüşten mücevher yapma, marangozluk, nakliye, madeni eşyalar yapma, mum yapma, kömürcülük ve hasır dokumadır. Üretilen hiçbir şey fabrikalarda yapılmaz, çünkü ürünler bireyler tarafından evde ya da özel esnaf dükkânında üretilmektedir.⁴⁶⁶ İnsanların çoğunu küçük ticaretle uğraşır ve eline geçen en küçük değersiz şeyi bile satabilir. İç ticarete ise en büyük sermaye buğday ve koç satışından elde edilir. Eserde Fergana bölgesindeki küçükbaş hayvan ticaretinden ayrıntılı olarak bilgiler verilmiştir.⁴⁶⁷

Eserin 2. bölümü “Din ve Din Adamları” adlı kısmıdır. Bu bölümde Fergana nüfusunun yerli ve göçebelerinin Müslüman olduğu ve onların mezheplerinin Hanefi veya Azami mezhebi olduğu söylenmiştir. Kur’an’ın Müslüman dinin temeli olduğu ve 114 bölümü olduğu bilgisi verilmiştir. Nalivkinler Kur’an’ın Muhammed tarafından yazıldığını ve âyetler arasında aynı bölümlerde bile tutarsızlıklar olduğunu söylerler.⁴⁶⁸ Nalivkinler Kur’an tarafından söylenen dini inanç maddelerini sıralamış ve Kur’an tercümesinden sûre ve âyetleri de açıklama olarak vermiştir. Fakat onların verdiği bazı sûre âyetler Diyanet İşleri Başkanlığı Kur’an mealine göre yanlıştır.⁴⁶⁹ Nalivkinlerin okudukları Rusça tercüme Kur’an’ın sûre ve âyetleri DİB Kur’an mealine göre bazen doğru olsa da Rusça Kur’an tercümesinde büyük yanlışlıklar vardır. Onların verdiği madde ve açıklamalar şu şekilde sıralamışlardır: 1-tek tanrıcılık, putlara ve üçlü teslis inancına tapmayı reddetme. Eserde bunu destekleyen sûre ve âyetlerde verilmiştir: 2. sûre, 20. âyet; Nisa Sûresi ve âyet doğrudur. 4. sûre, 169. âyet; Nisa Sûresi doğru fakat 171. âyet

⁴⁶⁴Nalivkin, Nalivkina, *Muslim Women of the Fergana Valley*, 43.

⁴⁶⁵Nalivkin, Nalivkina, *Muslim Women of the Fergana Valley*, 45.

⁴⁶⁶Nalivkin, Nalivkina, *Muslim Women of the Fergana Valley*, 48.

⁴⁶⁷Koşçı: işe alınan çiftlik işçisidir. Nalivkin, Nalivkina, *Muslim Women of the Fergana Valley*, 52, 53. Türkistan bölgesi iktisadi faaliyetleri için Bkz: Mahinur Yorulmaz, *XV. Yüzyıl Orta Asya Türk Topluluklarında Sosyal-Kültürel ve İktisadi Hayat*, (İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003).

⁴⁶⁸Nalivkin, Nalivkina, *Muslim Women of the Fergana Valley*, 57. Nalivkinler Arapça bilmedikleri için Kur’an tercümesini G. S. Sablukov’un Kur’an tercümesinden okumuşlardır. G. S. Sablukov ve Kur’an tercümesi için ayrıntılı bilgi için Bkz: Faima İsrailova, *Rusça Kur'an Çevirilerine Karşılaştırmalı Bir Bakış*, (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015).

⁴⁶⁹Nalivkinlerin eserinde geçen sure ve ayetleri Kuran.diyanet.gov.tr’da E.T. 17/11/2022 Kur’an meali ile karşılaştırılmıştır.

olmalıdır. 4. sûre, 170. âyet; Nisa Sûresi doğru fakat 171. âyet olmalıdır. 2- Muhammed en son ve en üstün peygamberdir. (peygamberlerin mührüdür.) 33.sûre, 40.âyet; Ahzâb Sûresi doğru fakat 38-39.âyetler olmalı. 21. sûre, 36. âyet; sûre doğrudur, Enbiya Sûresi, 36. âyet ve Enbiya Sûresi 25. âyet in yanlış tercümesi ve Enbiya Sûresi 6. ve 7. âyetlerin de tercümesi olabilir. 18.sûre, 110. âyet; sûre yanlış verilmiştir, doğrusu Enbiya Sûresi, 107. âyettir. 3- Kur'an'ı Tanrı'nın son ve en mükemmel vahiy olarak kabul ederken, Eski Ahit ve Yeni Ahit gibi kitapları inkâr etmemek. 2. sûre, 1. âyet; sûre doğrudur Bakara Sûresi, 2. âyet olmalıdır. Sûre 2, 81. âyet; sûre doğrudur fakat 87. âyet olmalıdır. Sûre 5, 5. âyet; sûre doğrudur Maide Sûresi fakat 46. âyet olmalıdır. 57.sûre, 27. âyet doğrudur. 4-Allah dünyayı ve insanların kaderini yönetir. 1.sûre 1. âyet; sûre doğrudur Fatih Sûresi fakat 2. âyet olmalıdır. 57. sûre, 22. âyet; sûre doğrudur Hâdîd Sûresi ve âyet de doğrudur. 6. sûre, 2. âyet; sûre ve âyet doğrudur Hâdîd Sûresi, 2. âyettir. 5- meleklerin ve şeytanın var olması. 6-Hesap Günü ve ölümden diriliş. 39. Sûre, 68-69. âyetler; sûre ve âyet doğrudur; Zümer Sûresidir. 7- İslam'ı kabul etmeyen inanmayanlar kurtuluşu varsayamaz. 39. Sûre, 71. âyet; sûre ve âyet doğrudur; Zümer Sûresidir. 8-cennet ve cehennem. 2. sûre, 23. âyet; sûre doğrudur Bakara Sûresi fakat 25. âyet olmalıdır. 47. sûre, 15. âyet; sûre ve âyet doğrudur, Muhammed Sûresi'dir. 36. sûre, 15, 17, 20, 21, 22, 23, 27, 28, 29, 34, 36. âyetler; sûre doğrudur Yasin Sûresi fakat 55, 56, 71, 72, 73. âyetler olmalıdır. 56. Sûre, 42-43. âyetler; sûre doğrudur Vâkıa Sûresi'dir fakat 40, 41, 43-44. âyetler olmalıdır. 3.sûre 196. âyet; sûre doğrudur Âl-i İmrân Sûresi'dir fakat 197. âyet olmalıdır.⁴⁷⁰ Kur'an'ın dini inanç, ahlaki kurallar ve dini ibadetleri, devlet düzenlemesini de içerdiği bilgisi verilir. Bunlara örnek olarak da sûre ve âyetler verilmiştir. Nalivkinler verdikleri bu bilgilerden sonra Kur'an'dan bazı sûre ve âyetleri vermişlerdir. Bunlar 2. sûre Bakara, 3. sûre Nisa, 5. sûre Maide, 6. sûre Mü'minin, 24. sûre Nur, 33. sûre Ahzâb, 46. sûre Ahkâf, 49. sûre Hucurât, 52. sûre Tûr, 60. sûre Mümtehine ve 65. sûre Talâk'tır.⁴⁷¹

Eserde Müslümanlığın koruyucusunun din adamları olduğu, bunların görevlerine hanlar tarafından ve Rus yönetimi döneminde ise hükümet ataması veya halk seçimi ile getirildiği söylenmiştir. Okuma yazma bilen herkes molla (öğretmen) ünvanını alabilir, sadece okuyanlar çala-molla (yarım molla) olarak isimlendirilir. Halk ise mollalar için

⁴⁷⁰Nalivkin, Nalivkina, *Muslim Women of the Fergana Valley*, 58.

⁴⁷¹Nalivkin, Nalivkina, *Muslim Women of the Fergana Valley*, 59-66.

“çok iyi bir molla”, “çok iyi olmayan molla”, “büyük bir molla”, “kötü bir molla” gibi sözleri kullanılmıştır. Nalivkinler Müslüman din adamları şu dört gruba ayrılmıştır: 1- cami din adamları, 2- yasal kurumlar, 3- ilkokullar için öğretmenler, 4- kanun ve ilahiyat profesörleri. Cami din adamları iki gruptan oluşur: imam ve ezancı (müezzin veya sufi olarak da isimlendirilir). Bu iki görevlinin yaptıkları işler de anlatılır: cami imamı günde 5 vakit namaz kıldırır ve ezancı namazdan önce dua okur (ezan okur) ve caminin temizliğinden sorumludur.⁴⁷² Şeriata göre davalara bakan ve karar veren üç kişi vardır: kazi (kadı), a’lam (kadının yardımcısı) ve müfti. Eserde bunların görevleri de şöyle açıklanmıştır: Kazi/kadı ilk kararı verir, tüm evrakları ve mahkeme kararlarını sonuçlandırır. A’lam kadının danışmanı ve yardımcısıdır, kadının yokluğunda onun görevini yapar. Müfti olayları kadıya bildirir ve fatvo veya patva (fetva) denilen kanun maddelerini inceler.⁴⁷³ Nalivkinler mektepler hakkında da bilgiler vermişlerdir. Şehirlerden uzaktaki kışlaklarda okuma ve yazma bilen insan sayısı çok azdır ve buralarda domla veya damulla (bir mektep öğretmeni) iyi bir tahıl ödemesi karşılığı tutulur. Bir kadın öğretmene otin veya atun denir ve kız öğrencilerin evinde, kız çocuklarına eğitim verir ve erkek öğretmenin aldığı buğdayın yarısını ücret olarak alır. Nalivkinler ayrıca geçmişte kutlanılan fakat şimdi kutlanılmayan nevrüz geleneğinden de bahsederler.⁴⁷⁴

Eserin 3. bölümü “Evler ve Mutfak Eşyaları” adlı kısmıdır. Bölümde ev yapı malzemeleri olan toprak, topraktan yapılan yapı malzemeleri ve ahşap ürünler hakkında bilgiler verilir. Din kadınlara yabancı erkeklere görünmeyi yasakladığı için eserde evlerin iki ayrı bölümden oluştuğu anlatılır: erkekler için dış mekân taşqari (taşkari) ve kadınlar için iç mekân ichkari (içkari)dir. Fakat fakir ailelerde bu iki bölümlü evler bulunmamaktadır. Özellikle şehirlerde ve kışlaklarda evlerde avlu bulunur ve bu avlu duvarlarla çevrilidir. Böylece sokaktan avluya giren kişi buradan kadınları göremez. Evin sokak ile ilişkisi taşqariden idare edilir ve evlerde darvaza-hana adında küçük bir giriş daha bulunur. Evlerdeki taşkariye dış avluda denir ve burada genellikle 1 mehman-hana veya mihman-hane, 1 oda veya erkek misafirler için bir yer bulunur. Evlerde bulunan avluda ağaçlar, 2

⁴⁷²Nalivkin, Nalivkina, *Muslim Women of the Fergana Valley*, 66, 67.

⁴⁷³Nalivkin, Nalivkina, *Muslim Women of the Fergana Valley*, 68.

⁴⁷⁴Nalivkin, Nalivkina, *Muslim Women of the Fergana Valley*, 68, 69. Türkistan bölgesinde Nevruz kutlamaları hakkında Bkz: Ali Kafkasyalı, “Türk Dünyasında Nevruz Geleneğine Toplu Bakış”, *dergipark*, E.T. 17/11/2022.

supa (sofa), küçük bir arık (ark) bulunur. Eğer avlu biraz büyükse burada bir havuz, çeşitli çiçekler de bulunabilir.⁴⁷⁵

Evlerde ocaklar her zaman kapının yanında bulunur. Ev zemini topraktan ve düzdür. Oda girişinde kaloşları veya galoşları bırakmak için bir boşluk vardır. Evlerde keçe kilimler ve halılar kullanılır ve bunların üzerinde kömür koymak için boşluk bulunur. Kışın odanın en kullanışlı yerine 2 veya 3 adet 3 to'shok (döşek) serilir. Zengin evlerde yorgan, yastık ve battaniyeleri koymak için duvarda büyük bir niş bulunmaktadır.⁴⁷⁶ Evlerde yine ocağa yakın duvardaki nişlerde çayduş (demlik), bakır bir kap, 1 veya 2 piyala, küçük porselen veya sırlı kil bardaklar bulunur. Eserde misafir ağırlama, misafire ikram edilen yiyecekler ve içecekler, misafiri uğurlamaya kadar birçok şey hakkında bilgiler verilir. Bu bilgiler şüphesiz Maria'nın tecrübe ve gözlemlerini içermektedir. O yerli kadınlarla arkadaşlık kurarak kadınların iç dünyalarına girmiştir. Kadınlara ait olan içkaride oturma odaları, bir mutfak, zengin evlerde küçük bir kiler de bulunur. Hazine-hane; bir ambar, malhane ve bazen bir ahır ve küçük bir tahıl ambarı da bulunur. Eserde yerlilerin badraf yani tuvaletlerinin de olduğu, çok temiz tutulduğu ve asla kokmadığı bilgisi verilmiştir.⁴⁷⁷

Eserde kışın ısınmak için evlerde otaşdon kullanılır ve bunun içine yanmış kömür koyulur. Ayrıca sandal (küçük masa gibi) kullanılır ve bunun üzerine yorgan koyulur. Isınmak isteyenler ayaklarını bu yorganın altına sokmaktadırlar.⁴⁷⁸ Bu bölümde eserde hamur ve ekmek yapımı, bunların yapımında kullanılan ev malzemeleri de anlatılır. Ekmek hariç tüm yiyecekler kazanda pişirilmektedir. Hamur tog'ora adlı kil bir teknede karıştırılır ve surpa denilen beyaz çiğ keçi derisinin üzerinde yoğrulur ve tandırda pişirilir. Mutfak eşyalarının çoğu kilden yapılmaktadır ama bakır ve dökme demir, ahşap kap kacaklarda kullanılmaktadır. Aydınlanma için zengin aileler donyağı mumlar kullanırken, diğer aileler çirak adlı gece lambası kullanılmaktadır.⁴⁷⁹

Eserin 4. bölümü “Kadınların Görünüşü ve Onların Giyimi” kısmıdır. Bu bölümde kadınların fiziksel özelliklerinden bahsedilmektedir. Kadınlar genellikle orta boyludur, uzun boylu kadınlar ise kışlaklarda görülmektedir. Kızlar genellikle 13 veya 14 yaşında

⁴⁷⁵Nalivkin, Nalivkina, *Muslim Women of the Fergana Valley*, 79-81.

⁴⁷⁶Nalivkin, Nalivkina, *Muslim Women of the Fergana Valley*, 82.

⁴⁷⁷Nalivkin, Nalivkina, *Muslim Women of the Fergana Valley*, 83, 84.

⁴⁷⁸Bu masa Japonların kullandığı kotatsu ile aynı özelliklere sahiptir. Kotatsulara bakılarak sandalların nasıl kullanıldığına dair bir fikir edinilebilir.

⁴⁷⁹Nalivkin, Nalivkina, *Muslim Women of the Fergana Valley*, 85, 86, 87.

evlenir ve çocuk yaşta evlendikleri için büyümeleri evlenince devam eder. Bölgedeki kadınlar şişman olarak tasvir edilir ve 9-12 yaşlarında kızları şişmanlatmaya başlarlar. Evli bir kadın ilk çocuğunu doğurduktan sonra şişmanlar. Nalivkinler yerli kadınları güzel veya çekici bulmazlar çünkü onlara göre bu kadınlar Avrupalı kıyafetlerde yapıları eksik olduğu için güzel görünmeyecektir. Onlar ayrıca bölgedeki insanların baş ve alın şekillerini de beğenmezler. İnsanlar genellikle koyu tenlidir ve beyaz tenli insan çok nadir olarak görülmektedir.

Kadınlar arasında açık kahverengi, sarı ve kırmızı saç nadirdir ve son ikisi halk tarafından sevilmemektedir. Kadınların saçları uzun, sert ve kalındır. Genç şehirli kadınlar ilk veya ikinci çocuğunu doğurana kadar saçlarını 4 veya 8 örgü yapmaktadırlar. Yaşlı evli kadınlar ise saçlarını 2 örgü yapar. Kahverengi ve siyah gözler yaygın olup, beğenilmekte ve gri gözler beğenilmemektedir.⁴⁸⁰ Kadınların giyinişi iklim, yaşam tarzı ve din tarafından etkilenmiştir. Giyimleri yere oturmaya, zaman zaman ata binmeye ve kendilerini yabancı erkeklerden korumaya uygun olmalıdır. Giyilen kıyafetler: Pantolon (ışton/iç ton) çok geniştir fakat orta kısımdan ayak bileğine kadar dardır. Gömlek, göynek veya göylek her zaman çok geniş ve ayak bileğine kadar uzun ve dize kadar inen geniş kollara sahiptir. Kadınların saçlarını kapatmaması günah olarak sayılır. Evdeyken başını bir eşarp ile örter ve dışarı bir ziyarete gidince ro'mol adlı büyük bir atkı takar, durraça ise kadının alnını kaplayan küçük eşarptır.

Fakir kadınlar çıplak ayaklarına katoş giyer, ev kıyafeti pantolon ve bir gömlektir. Zengin kadınlar ise soğuk havalarda yumuşak deri bot giymekte ve Rus tarzı botları ise fahişeler kullanmaktadır.⁴⁸¹ Soğuk havalarda 2 gömlek giyilebilir, bunun üzerine kadınlar bir kaftan giyer ve kırmızı bir kuşak takar. Kasabalardaki yaşlı kadınlar ve kırsallardaki evli kadınlar eski moda munsak adında bir kaftan giyerler. Kürk manto koyun, tilki ve yaban kedilerinden yapılır. Kunduz, sansar veya su samuru kenarlı kürkler en zengin kadınlarda

⁴⁸⁰Nalivkin, Nalivkina, *Muslim Women of the Fergana Valley*, 87-91. Türkistan kadınları hakkında araştırmalar için Bkz: Dilara, Bayrak, "XIX. Yüzyıl'da Bazı Batılı Seyyahların Gözüyle Batı Türkistan'da Türk Kadını", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 39/ 67 (2020), 289-304. Elif, Doğan, *İngilizce Seyahatnamelere Göre 19. Yüzyılda Türkistan'da Kadın*, (Ankara: Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019). Seda Yılmaz Vurgun, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısından XX. Yüzyılın İlk Yarısına Kadar Türkistan'da Kadın", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 214, (2015), 187-200. Melentev "Ethnography and Eroticism in Russian Turkestan", 48-75.

⁴⁸¹Nalivkin, Nalivkina, *Muslim Women of the Fergana Valley*, 93-95.

görülmektedir. Günlük pantolon ve gömleklerin varlıklı insanlarda haftada 2 defa değiştirilmekte, fakir insanlar ise kıyafetlerini yıpranana kadar değiştirmemektedir.

Yeni kıyafetler Ramazan ve Kurban bayramlarında yapılmakta ve bu kıyafetler kadına ya eşinden ya da nadiren de olsa zengin akrabalarından hediye edilmektedir. Şehirli veya kırsaldaki bir kadın bir yılda 2 gömlek ve pantolon, 2 kaftan, 2 galoş, sürekli giymediği bir çift bot ve 2 eşarp yıpratmaktadır. Bir kadın eğer kendi malına sahipse kıyafetlerini kendi imkânları ile satın almaktadır. Eğer kadının kendi malı yoksa kıyafetlerini eşi alır. Fakir ailelerde kadınlar iplik eğirme, ipekböceği yetiştirmek, tohum ve baklalardan pamuğun temizlenmesi gibi ve şehirlerde satmak için ekmek pişirme, battaniye ve kaftan/elbise dikme gibi işler yaparak para kazanır. Böylece o kendine kıyafet alabilmektedir.⁴⁸² Nalivkinlere göre şeriat kadınlara eşlerini memnun etmeleri için kadınların görünüşüne dikkat etmesini söyler. Bu sebeple kadınlar allık, ten beyazlatma, kaş boyama ve yapay ben yaparak süslenmektedirler. Kadınlar yüzük, bilezik, gümüş muska, mercan, boncuk ve yerli üretilen kolyeleri de süs eşyası olarak kullanmaktadırlar. Bölgenin genç kızları ve kadınlarının en sevdiği ve ucuz olan süs çiçeklerdir. Özellikle kadınlar ve kızlar gülleri çok severler. Çiçekleri genellikle sol kulakları arkasına veya saçlarına takmaktadırlar.⁴⁸³

Eserin 5. bölümü “Meslekler ve Yiyecekler” adlı kısmıdır. Nalivkinler bölgenin erkek ve kadınlarının yaptıkları işler hakkında bilgi vermektedirler. Nalivkinler gözlemlerine göre erkek ve kadınlar aynı yaşta olsalar bile meşguliyetlerinin birbirlerinden farklı olduklarını belirtmişlerdir. Bir kadın yoksul değilse ve eşi tarafından çalışmaya zorlanmazsa 25-30 yaşına kadar ev işi dâhil diğer işlerde çalışmayı sevmemektedir. Böyle kadınlar misafirliğe gitmeyi sever ve iş olarak kendilerine en fazla elbise dikerler. Erkekler ise bu yaşlarda çalışkan ve hırslıdır. Erkeklerin çoğu 17 yaşından itibaren tarım, ziraat ve ticaret işleri ile uğraşırlar. Belirtilen yaşlardan sonra erkek ve kadınların iş rollerinde bir değişim olduğu ve kadınların çok çalışkan oldukları belirtilmiştir. Kışlaklarda ise çok çalışmak ihtiyaçtan dolayı zorunludur ve kışlak kadınları şehirli kadınlardan daha çok iş yapmaktadırlar. Özellikle Kırgız kadınları çok çalışkandır ve evlenmek için çok tercih edilmektedirler. Fakat Kırgız genç kızlarının kalını çok fazla olduğu için onlarla

⁴⁸²Nalivkin, Nalivkina, *Muslim Women of the Fergana Valley*, 95, 96, 97, 99.

⁴⁸³Nalivkin, Nalivkina, *Muslim Women of the Fergana Valley*, 100- 102.

evlenmek zordur. Sart kadınları ise uzak yere gelin gitmeyi hoş görmezler çünkü onlar doğdukları yerde ölmeye alışmışlardır. Bir Sart kadının eşi dış işlerle uğraşmalı ve kadın ev içi şeylerle meşgul olmalıdır; yiyecek pişirme ve dikiş dikme gibi.⁴⁸⁴ Kadınların meslekleri iplik eğirme ve pamuk temizlemektir. Kış mevsiminde ise pamuk temizleme ve iplik eğirme işleri durma noktasına gelir ve bu işlerden kazanç çok azdır. Kadınlar ayrıca çarşıda satılan kaftan ve yatak takımlarını da dikerek para kazanmaktadırlar. Her yaşta bölge kadının yapmayı sevdiği iş ipekböceği yetiştirmektir.⁴⁸⁵ Tarım işlerinde çalışan kadınlar çocukları ile sadece kavun ve pamuk kozası toplama işi yaparlar. Bazı bölgelerde ise kadınların sadece mercimek hasadı yapmaktadırlar. Kadınlar zor ve kirli işleri yapmaya erkekler tarafından zorlanmamaktadırlar, fakir ailelerde kadınlar evde tandırda ekmek pişirir ve bu işi gönüllü olarak yaparlar.⁴⁸⁶ Nalivkinler şehirlerde bulunan çarşı ve pazarlardan ayrıntılı olarak bahsetmişlerdir. Çarşılarda dükkânlar bulunmakta ve bu dükkânlarda çeşitli ürünler satılmaktadır. Haftanın belirli günleri de çarşılarda pazarlar kurulmaktadır.

Uzun ve bilgilendirici pazar anlatımından sonra Nalivkinler bölgenin yemeklerini anlatırlar. Bölgede en çok sevilen ve tercih edilen yemek pilavdır. Pilav yağda kavrulmuş havuç, soğan ve et ile yapılmaktadır. Ayrıca bölgede tüketilen şavla, şo'rva, külçetoy, mastava, çuçvara, kavurma, şir-guruç, un-oş, horde, moş-guruç, atala, şir-kadu ve sumalak yemeklerinin malzemeleri ve nasıl yapıldıkları da bu bölümde anlatılmıştır. İçecek olarak en çok çay tercih edilmekte onu ayran, şir çay ve boza takip etmektedir. Bölge de din alkollü içecekleri içmeyi yasaklasa da çeşitli alkollü içecekler yine de tüketilmektedir.⁴⁸⁷ Bu bölümde erkeklerin kış aylarında cura denilen gruplar oluşturup, birlikte kaldıklarını ve aileleri ile ilgilerinin azaldıkları anlatılmıştır. Erkeklerin kadınlardan daha iştahlı oldukları, Kırgız kadınlarının ise erkeklerden bile iştahlı oldukları ve fakir insanların az yemek yedikleri için iştahsız oldukları belirtilmiştir. Bölüm sonunda evcil köpeklerin veya sokak köpeklerinin bölge halkı tarafından

⁴⁸⁴Nalivkin, Nalivkina, *Muslim Women of the Fergana Valley*, 103, 104. Türkistan'da yerli kadınların günlük işleri için Bkz: Elif Doğan, *İngilizce Seyahatnamelere Göre 19. Yüzyılda Türkistan'da Kadın*, 25-28. Seda Yılmaz Vurgun, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısından XX. Yüzyılın İlk Yarısına Kadar Türkistan'da Kadın", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 124 (2015), s. 190, 191. Lukashova, "Ethnographic Study of the Life and Culture of the Population of Fergana Valley", 398-404.

⁴⁸⁵Nalivkin, Nalivkina, *Muslim Women of the Fergana Valley*, 107, 109.

⁴⁸⁶Nalivkin, Nalivkina, *Muslim Women of the Fergana Valley*, 110, 111.

⁴⁸⁷Nalivkin, Nalivkina, *Muslim Women of the Fergana Valley*, 114, 115.

beslenmediği, aç kalan hayvanların sebze, meyve ve insan dışkısı yiyerek hayatta kaldıkları anlatılmıştır.⁴⁸⁸

Eserin 6. bölümü “Kadınlar, Karakterleri, Alışkanlıkları, Onların Çevresindeki İnsanlara Karşı Bilgisi ve Davranışları” adlı kısmıdır. Nalivkinler kadınların genellikle neşeli bir karaktere sahip olduklarını ve sadece istedikleri şeyleri elde etmek için ağladıklarını anlatmışlardır. Kadınların sevinç ve kederlerini uzun süre yaşamadıkları ve bir kadının eşi öldüğü zaman bile onun için gerçekten ağlamadığı, üzülmeyeceği bölümde iddia edilmektedir. Kadınların sosyalliği komşularına misafirlğe gitmek ya da ona komşularının misafir olarak gelmesidir. Bölümde kadınların misafir kültürü hakkında geniş bilgiler verilmektedir. Bunlar ziyaret saatleri, ulaşım, birbirlerine hitap, ikram edilen yiyecekler hakkında ayrıntılı bilgilerdir. Kadınların son derece güzel konuşması, düşüncelerini iyi ifade etmesi ve mantıklı şeyler söylemesi Nalivkinleri oldukça şaşırtmıştır.⁴⁸⁹ Kadınların aileleri hakkındaki şeyleri konuşmaları Nalivkinlerin iddiasına göre kadını eşinin zulmünden korumaktadır. Çünkü eşinden dayak yiyen bir kadın bunu saklamaz, aksine bağırır ve insanlar onların evlerine girmeye mecbur olurlar. Dedikodu yapan kadınlar herkes ve her şey hakkında konuşurken kendileri hakkında asla konuşmazlar.⁴⁹⁰

Bölümde kadınlar ve erkekler arasında mahremiyet hakkında bilgiler verilirken kadınların erkeklerin yanında bebek emzirmeyi ayıp görmedikleri anlatılmaktadır. Nalivkinler dinin halk tarafından olumsuz eleştirilerden kaçınmak için uyulması gereken bir gelenek olarak görüldüğü tespitini yapmışlardır.⁴⁹¹ Halkın sahip olduğu batıl inançların Rus köylülerinkine çok benzediği, insanların nazara, hayaletlere, sihire, büyüye ve falcılığa inandığı da belirtilir.⁴⁹² Kadınların ibadet edecekleri zaman namaz kıldıkları ve namaz kılmadan önce abdest aldıkları anlatılmıştır. Kadınların yapmayı sevdikleri ibadetler ise hac ziyaretleri, akraba mezarları ziyaretleri, ölenler için ağlama, Ramazan ve Kurban bayramı kutlamalarıdır. Bölümde hac ziyaretinin aziz olarak sayılan insanların mezarları olduğu bilgisi verilmiştir.⁴⁹³ Nalivkinler anne ve babaların

⁴⁸⁸Nalivkin, Nalivkina, *Muslim Women of the Fergana Valley*, 116, 117, 119.

⁴⁸⁹Nalivkin, Nalivkina, *Muslim Women of the Fergana Valley*, 120, 122, 138.

⁴⁹⁰Nalivkin, Nalivkina, *Muslim Women of the Fergana Valley*, 123.

⁴⁹¹Nalivkin, Nalivkina, *Muslim Women of the Fergana Valley*, 127.

⁴⁹² Nalivkin, Nalivkina, *Muslim Women of the Fergana Valley*, 128.

⁴⁹³Nalivkin, Nalivkina, *Muslim Women of the Fergana Valley*, 131, 132

çocuklarını, çocuklarının onları sevmesinden daha fazla sevdiklerini söyler. Yoksul ailelerin çocuklarını çok şımarttıkları, bu durumun özellikle kışlaklardaki ailelerde görüldüğü de belirtilmiştir. Eşler arasında gerçek bir sevginin çok nadir olduğu, eşlerin arasında bir çekişme olduğu ve kadın maddi olarak eşine bağlı olduğu için gerçek duygularını ona açmadığı iddia edilmiştir.⁴⁹⁴

Eserin 7. bölümü “Hamilelik ve Doğum: Bir Kız” kısmıdır. Kadınlar arasında hamilelik özellikle ilk çocuk sevinçle karşılanmaktadır. Çünkü yeni evli bir kadın çocuk doğurmadan dışarı çıkmasına izin verilmez. Ayrıca çocuk doğurmayan kadınlar kısır olacağı için istenmez ve çok çocuktan şikâyetler de çok azdır. Bölgede erkekler 55-60, kadınlar ise 40-45 yaşlarında çocuk sahibi olmaya devam edebilmektedirler. Hamile kadınlar doğum gününe kadar günlük aktivitelerini devam ettirirler ve eğer kadınlar sevgililerinden hamile kalırlarsa hamileliklerini sonlandırırlar.⁴⁹⁵ Doğum yapan kadın 6 gün yatakta dinlenir ve 6 hafta boyunca yalnız bırakılmaz. Doğumdan sonra bebeğin cinsiyeti babaya söylenir ve eğer kız doğmuşsa bazen bu babaya hemen söylenmez. Eğer erkek bebek doğmuşsa bu haberi verene baba para vermektedir. Varlıklı ailelerde ilk doğan çocuk erkek olursa büyük bir kutlama yapılmaktadır. Yerli halk bebekleri sık sık banyo yaptırmaz çünkü bunun bebeğin gelişimini kötü etkilediğine inanırlar. Bölgede sütanne nadiren çağrılmakta ve bir annenin sütü yoksa bebeğe inek sütü verilmekte, daha sonra bebek mama ile beslenmektedir.

Bölgede yetimhane yoktur ve bebekler nadiren terk edilmektedir. Böyle bir durumda bebek camiye bırakılmakta ve isteyen kişi onu alabilmektedir. Fakir aileler çocuklarını kadıda resmi belgeleri oluşturarak zengin ailelere verebilirler.⁴⁹⁶ Nalivkinler fakir ve orta sınıf çocukların zengin çocuklarından, şehirli çocukların da kışlak çocuklarından daha akıllı oldukları söylemişlerdir. Kız çocuklar 8-9 yaşlarından sonra çoğunlukla kızlarla oyun oynarlar. Eserde bölgedeki kızların oynadıkları oyunlar anlatılmıştır. Kız çocuklarına annesi tarafından kesme, pamuk temizleme gibi şeyler öğretilmektedir. Okuryazar kadınların sayısı çok azdır, kızlar Kur'an'ı genellikle anlamadan okurlar.

⁴⁹⁴Nalivkin, Nalivkina, *Muslim Women of the Fergana Valley*, 134, 136.

⁴⁹⁵Nalivkin, Nalivkina, *Muslim Women of the Fergana Valley*, 142, 143.

⁴⁹⁶Nalivkin, Nalivkina, *Muslim Women of the Fergana Valley*, 145, 146.

Kızlar 9 yaşına gelince başlarını bağlamaya başlar ve aileler kızlarını hemen evlendirmek istedikleri için kızlarının yaşını olduğundan büyük söylerler.⁴⁹⁷

Eserin 8. bölümü “Genç Kız: Evlilik Teklifi ve Evlilik” kısmıdır. Bu kısımda evlenme çağına gelen kızların kıyafet, davranış ve yaşam tarzında meydana gelen değişiklikler anlatılmaktadır. Genç kızın giydiği paranjilerinin (ferace) rengi, giydiği ayakkabılar kadınlarınkilerden farklıdır. O arkadaşlarıyla sokakta oyun oynamaz ve evde ev işleri yapar ve pamuk temizler. 12-13 yaşlarında kızlar evlilik fikrini düşünmeye ve evliliğe istekli olmaya başlamaktadırlar. Nalivkinler genç kızın evlendikten sonra ilk doğumunu yapana kadar karakterinin değişmediğini, ilk çocuğunu doğurduktan sonra sakinleştiğini, çalışmaya başladığını ve öfkelenmediğini söylerler.⁴⁹⁸

Kızların güzellik konusunda takıntılı olmadıkları ve eğer kalını fazla değilse hepsinin evlenmesinin mümkün olduğu eserde anlatılmıştır. Evliliklerde kızlar damat seçimine katılmazlar, evlilik teklifi çöpçatanlar tarafından ebeveynlere söylenmektedir. Şehirlerde damat ve gelin düğün günü öncesinden birbirlerini görmezler veya tanımazlar. Kışlaklarda ve mahallelerde bir erkek kiminle evleneceğini çok iyi bilmektedir. Evliliklerin çoğu maddi sebepler göz önüne bulundurularak yapılır. Aşk evlilikleri ise boşanmış veya dul kalmış kişiler arasında olmaktadır. Erkek ve kadın boşandıği zaman erkeğin kalını geri istediği söylenir. Bu açıdan kalın kızlar için bir güvencedir. Kalından başka kadın için bir garanti de mehirdir. Mehir evlenirken, evlilik sonrası veya boşanma anında verilebilir. mehir bakirler için yüksektir, dul veya boşanmış bir kadına çok az bir para mehir olarak verilmektedir.⁴⁹⁹

Düğünler genellikle sonbahar ve kışın yapılır. Evlilik töreni ise akşamları yapılmaktadır. Camiden bir imam davet edilir ve nikâh kıyılır. Fakir ailelerde yeni gelin, damadın anne ve babası ile yaşamaktadır. Bir müddet sonra ise yeni evli çift kendi imkânları ile ayrı bir eve taşınmaktadırlar. Zengin tüccar ailelerde her evli çiftin bahçede ayrı bir evi (odası) bulunmaktadır.⁵⁰⁰

Eserin 9. bölümü “Çokeşlilik, Boşanma, Dulluk ve Kadının Ölümü” kısmıdır. Bu kısımda Müslüman erkeklerin dörtten fazla kadınla evlenmelerine izin verilmediği fakat erkek ve

⁴⁹⁷Nalivkin, Nalivkina, *Muslim Women of the Fergana Valley*, 151, 156, 157.

⁴⁹⁸Nalivkin, Nalivkina, *Muslim Women of the Fergana Valley*, 158, 159.

⁴⁹⁹Nalivkin, Nalivkina, *Muslim Women of the Fergana Valley*, 160, 162, 165.

⁵⁰⁰Nalivkin, Nalivkina, *Muslim Women of the Fergana Valley*, 170, 171.

kadınların hayatları boyunca sınırsız kez evlenebildikleri belirtilmiştir. Genellikle çok eşli olan bir erkeğin karıları aynı bahçede yaşarlar fakat her bir kadının ayrı bir odası vardır. Çok eşli erkekler dinin emrettiği gibi eşleri arasında adaletli davranmadığı için kadınlar arasında kıskançlık kavgaları olmaktadır. Şehirlerde fakir aileler kalın için kızlarını çok eşli bir erkeğe verirler. Kışlaklarda ise çok eşli erkekler çok nadir görülmektedir. Bu bölümde eşlerin hangi durumlarda boşanabileceği ve Kur'an'da boşanma hakkındaki kurallar verilmiştir. Boşanmadan sonra kadınlar çok yaşlı değillerse 1-2 yıl içinde evlenebilirler. Eğer bir kadının eşi ölmüşse kadın 4 aydan 1 yıla kadar koyu mavi yas kıyafetleri giymektedir.⁵⁰¹ Ölen kişilerin ardından hemen ağıtlar yakılmakta, kadınlar içkaride erkekler mihman-hanede oturmaktadır. Zengin ailelerde cenazeye gelenler ölü evine para getirmekte, yıkanan ölü, insanlar tarafından taşınmakta ve gömülmektedir. Ölünün 3. günün de ise cenaze yemeği için bir araya gelinir. İlk 3 gün ölü evinde yemek yapılmaz, yemekler akrabalar ve komşular tarafından sağlanmaktadır. 6. veya 7. günde ve 40. günde akrabalar tekrar bir araya gelmektedirler ve ölünün bir sonraki anılması 1. yılda olmaktadır.⁵⁰²

Eserin 10. bölümü “Fahişelik” kısmıdır. Bu kısımda hanlar döneminde fuhuş ve zinanın ölüm cezası ile sonuçlandığı, yerli halkın Ruslar gelmeden önce ahlak dışı şeylerin olmadığını iddia ettikleri anlatılmıştır. Nalivkinler gerçekte halk arasında fuhuşun çok yaygın olduğunu ve “açık” ile “gizli” olmak üzere iki türlü fuhuşun yapıldığını söylerler. Bölgede ilk genelevler ise Rus işgal sonrası kasabalarda ortaya çıkmıştır.⁵⁰³ Fahişelerin sokakta yüzü açık yürümesi kadının kendini ifşa etmesidir. Genelevlerde çalışan ilk kadınlar boşanmış ve eşlerinden kaçan kadınlardır. Yerli erkekler ise bir genelev çalıştırıyorsa orada çalışan kadınlar onun yasal eşleridir ve sayıları dördüttür. Genelevlerin ziyaretçileri askerler, Kazaklar ve Ruslardır. Nalivkinler fahişelik yapan kadınların bu işi bıraktıklarında kısa sürede evlendiklerinden bahsederler. Gizli fahişeler erken yaşta evlenen kızlardır. Genç kızlar arasında son zamanlarda bekâretlerini satma da artmaya başlamıştır. Nalivkinler son yıllarda fahişelerin beççelerin yerini aldıklarını belirtirler.⁵⁰⁴

⁵⁰¹Nalivkin, Nalivkina, *Muslim Women of the Fergana Valley*, 175, 176, 180, 181.

⁵⁰²Nalivkin, Nalivkina, *Muslim Women of the Fergana Valley*, 182,183, 184.

⁵⁰³Nalivkin, Nalivkina, *Muslim Women of the Fergana Valley*, 185, 186.

⁵⁰⁴Nalivkin, Nalivkina, *Muslim Women of the Fergana Valley*, 187, 188.

Tez çalışmasının ikinci bölüm sonu değerlendirmesini yapmak Vladimir Petroviç Nalivkin ve eşi Maria Vladimirovna Nalivkina ile ortak yazmış oldukları eserleri anlamak için faydalı olacaktır. Nalivkin'in değerlendirilen üç eserden ilki "Kratkaya İstoriya Kokandskogo Hanstva" (Hokand Hanlığı'nın Kısa tarihi) adlı eserdir. Bu eser 1886 yılında yazılmış ve beş bölümden oluşmuştur. Eser yazılırken kullanılan kaynaklar yerli eserler, Rus tarihçilerin yazmış olduğu eserler ve Hokand Hanlığı'nın son dönemine tanıklık etmiş yerli halk ile yapılmış sözlü çalışmaları kapsamaktadır. Eser üç konu temel alınarak yazılmıştır. Bu konulardan ilki Fergana bölgesinin en eski dönemlerden eserin yazıldığı döneme kadar yerleşim alanları ve şehirlerin kuruluş tarihleri, hikâyeleri ve efsaneleridir. İkincisi Fergana bölgesi etnografyası hakkında verilen ayrıntılı bilgiler, bölgede yaşayan Türk boyları, Sartlar, Yahudiler, Çingeneler ve Araplar hakkında bilgileri içerir. Üçüncüsü ise Fergana bölgesinin coğrafi, siyasi, sosyal ve kültürel değişimidir.

Nalivkin'in değerlendirilen ikinci eseri "Şkola u Tuzemtsev Sredney Azii" (Orta Asya Halklarının Okulları) adlı eserdir. 31 Mayıs 1889 tarihinde yazılan eser ayrıca "Turkistanskoy Učitelskoy Seminarii" (Türkistan Öğretmen Semineri) kuruluş yıl dönümünde seminer sunucusu Nalivkin tarafından okunmuştur. Nalivkin uzun yıllar Türkistan bölgesinde Rus-Yerli Okullarında hem öğretmen hem de müfettiş olarak çalışmış, hem yerli hem Rus okullarından sorumlu olmuştur. Bu görevler aracılığı ile bölgenin çeşitli şehirlerinde bulunmuş, bu şehirlerdeki mektep ve medreseler hakkında üst mercilere detaylı raporlar vermiştir. Eseri yazarken gözlem ve incelemeleri sonucu elde ettiği bu raporları kullanmış olmalıdır. Eserde Müslüman dünyası eğitim hayatı hakkında bilgi verilip, değerlendirme yapılırken, Müslüman düşüncesini etkilen faktörler de açıklanmıştır. Eserin temel konusu yerli Müslüman halkın okulları olan mektep ve medreselerdir. Bu iki okulun hangi kurumlar tarafından yaptırıldıkları, şehirlerde nerelerde inşa edildikleri, maddi kaynakları, okutulan dersler, müderrisleri ve öğrencileri hakkında bilgiler verilmektedir.

Nalivkin'in değerlendirilen üçüncü eseri ise "Tuzemtsı Ranşe i Teper" (Önce ve Şimdi Yerliler) adlı eserdir. Eserin yazılış amacını Türkistan Genel Valisi V. N. Tevyaşev'in Nalivkin ile 1905 yılındaki özel görüşmelerinde Nalivkin'den "Türkistan yerli halkının Rus işgalinden sonra nasıl değiştiğini yazmasını istemesi"dir. Nalivkin konunun birçok kişinin ilgisini çekeceğini düşünerek kendi düşünce ve gözlemlerini yazılı olarak genel

veliye sunmayı tercih etmiş, “eseri birkaç ay boyunca akşamları boş zamanını bu çalışmaya ayırmış” ve yazdığı denemeleri el yazısı ile Nikolay Nikolayeviç’e sunmuştur. Beş bölümden oluşan eserde temel olarak ele alınan konular Fergana bölgesi nüfusunun etnografik bileşimi, bölgenin devlet düzeni ve İslami kurallar, bölgede yaşayan halklar ve halkların sosyal yaşamları, bölge halkının dini inancı ve inandıkları dinin uygulamalarına karşı tutumları, Çarlık Rusya tarafından işgal edilen bölgede ilk aşamada meydana gelen değişiklikler ve işgal sonrası bölge halkının değişimidir. Eser Türkistan Genel Valisine sunulmuş bir rapordur ve Rus yönetimine yoğun eleştirileri içermektedir.

Vladimir Petroviç Nalivkin ve eşi Maria Vladimirovna Nalivkina’nın ortak yazmış oldukları iki eser değerlendirilmiştir. Bunlardan ilki “Russko-Sartovskiy i Sartovsko-Russkiy Slovar” (Rusça-Sartça ve Sartça-Rusça Sözlük) adlı eserdir. Üç ayrı bölümden oluşan eserde Rusça-Sartça Sözlük Namangan bölgesi talimatlarına göre Vladimir Nalivkin tarafından, Rusça-Sartça ve Sartça-Rusça Sözlük Namangan Nazarına göre Maria Nalivkina tarafından derlenmiştir. Eser 19. yüzyıl Fergana bölgesi dili ve dilbilgisine kaynaklık yapmakta ve alanında yapılmış ilk çalışma özelliğini taşımaktadır.

Vladimir Petroviç Nalivkin ve eşi Maria Vladimirovna Nalivkina’nın ortak yazmış oldukları ve değerlendirilen ikincisi “Oçerk Bıta Jenşını Osedlogo Tuzemnogo Naseleniya Ferganı” (Fergana’nın Yerleşik Yerli Nüfusundan Olan Kadının Hayat Tarzının Denemesi) adlı eserdir. Esere dijital ortamda erişim sağlanmış ve bu ortamda eserin bazı sayfaları okunamamıştır. Bu sebeple eserin Mariana Markova and Marianne Kamp tarafından İngilizce “Muslim Women of the Fergana Valley: A 19th-Century Ethnography from Central Asia” adıyla yayınlanan versiyonundan da faydalanılmıştır. On bölümden oluşan eserin temel konusu 19. yüzyıl Fergana bölgesi kadının yaşamıdır. Eser alanında yapılmış ilk çalışmadır ve Maria’nın bölge kadınları ile ilgili gözlem ve incelemelerini içermektedir. Eserin temelinde bölge kadının doğumundan ölümüne yaşam döngüsü anlatılmakla birlikte Fergana bölgesi coğrafyası, İslam dini ve din adamları, bölge evleri ve ev eşyaları, kadınların görünüşü ve giyimleri, kadınların karakterleri, alışkanlıkları ve davranışları, hamilelik dönemi ve doğum, kız çocuğu, genç kız ve evlilik, çok eşlilik, boşanma, dul kalma ve kadının ölümü, kadın ve erkeklerin meşgul oldukları işler ve bölgede fuhuş konuları işlenmiştir.

SONUÇ

Askerî toprak sahibi bir ailede dünyaya gelen Vladimir Petroviç Nalivkin, kaynaklarda genel kabul gören tarih ile 1852 yılında Kaluga’da doğmuştur. Vladimir Petroviç’in anılarını anlattığı makalesinde verdiği bilgiler ile onun bebekliğinden itibaren askerî duygular ile büyüdüğünü, babasının Kafkasya savaş hikâyelerini dinleyerek çocukluğunu geçirdiğini ve annesinin onu savaşa gidecek bir subay olarak terbiye ettiğini öğrenmekteyiz. Eğitimini askerî okullarda tamamlayan Nalivkin, savaşa katılma arzusu ile ilk önce 1873 yılındaki Hive işgaline katılmış, savaşın soğuk yüzü ile ilk defa burada karşılaşmıştır. İkinci askerî harekâtı 1875 yılında Hokand işgali olmuştur. Her iki işgalde de General Skobelev komutasında bir subay olan Nalivkin, bu seferler sırasında şahit olduğu sivil katliamlar sebebiyle çok sevdiği askerlik hayatından ayrılmaya karar vermiştir. Nalivkin’in düşünce dünyasında ilk kırılmayı meydana getiren bu olaylar onun hayatında her zaman korkunç bir şekilde hatırlanan ve kötü izler bırakan anılar olarak yer almıştır.

1876 yılında “hastalık sebebi ile” askerî-sivil yönetime geçen Nalivkin, bu yönetimde Namangan’da görev yaptığı iki yıl içinde üst amiri Skobelev ile anlaşamamıştır. Ayrıca yeterli iş malzemesine sahip olmama ve yerli halkın dilini bilmediği için yaşadığı sıkıntılar yüzünden 1876 yılında görevinden istifa etmiştir. Ailesi ile birlikte önce Radvan köyüne daha sonra ise Nanay köyüne yerleşmiştir. Nanay’da 6 yıl yaşayan (bazı kaynaklarda 8 yıl kaldıkları yazmaktadır) Nalivkinler, burada yerli halkın dilini, geleneklerini ve yaşam tarzını öğrenmişlerdir. Edindikleri tecrübeler ve öğrendikleri bilgiler ile kariyerlerinin temelini oluşturan eserler vermişler, etnografi ve oryantalist eğitimi almamış olmalarına rağmen bu iki alanda Rusya’nın kabul edilen kişileri olmuşlardır.

Nalivkinlerin yaşamları rahat ve bolluk içinde geçen bir hayat olmamıştır. Nalivkin’in idealist, dürüst, insancıl düşünce ve karakteri iş yaşamında sıkıntılar yaşamasına neden olmuştur. Nalivkin iş hayatında meydana gelen haksızlıkları, yolsuzlukları, rüşvetleri, maddi ve manevi hırsızlıkları görmezden gelme yapmamıştır. Çalışma hayatında bu sebeplerle bazı üst amirleri ile sıkıntılar yaşasa da görevlerinden “ailevi sebepler ile” veya “hastalık sebebi ile” dilekçe vererek ayrılmıştır. Özel çalışma hayatında edebî yazılar yazarak ailesinin geçimini temin eden Nalivkin, iş yaşamındaki başarısını kendi liyakâti

ile elde etmiştir. Onun hayatının ivmesini kötüye çeviren tek kararı 1905 yılı ve sonrasında siyasi faaliyetlere girmesi olmuştur. Ne düşünce yapısı ne de karakteri siyasi hayata uymayan Nalivkin bu camiada yerini bulamamış, hiçbir siyasi partiye katılmamış, sonuç olarak ne Bolşeviklerden ne de Menşeviklerden destek görmüştür. 1917 devrimi sonrası Bolşevikler tarafından yapılan ikinci devrim sonucu Türkistan'ın Geçici Hükümet Komitesi Başkanı görevi sona ermiştir. Bu görevi süresince farklı gruplar arasında arabuluculuk rolünü üstlenen Nalivkin'in çabaları hiçbir grup tarafından hatırlanmamıştır. Sosyalist fikirleri savunan Nalivkin siyasi yasaklı bir duruma geçmiş, bir müddet öldürölme korkusu ile kaçak bir hayat yaşamış, eşi Maria'nın ölümü ve yaşadığı siyasi hayal kırıklığı içinde 1918 yılında intihar etmiştir.

Nalivkin ölümü ile ülkesinde sansüre, unutmaya ve dışlanmaya maruz kalmıştır. Ölümünden sonra Komünist Rusya'sında hiçbir eseri yeniden basılmamış, hakkında hiçbir araştırma ile çalışma yapılmamış ve arşiv belgeleri incelenmemiştir. Nalivkin hakkında ki araştırma ve çalışmalar ancak 1990 yılı sonrasında kaleme alınmıştır. Onun hakkında modern ve tarafsız çalışmaların yapılması ise 2015 yılı itibari ile olmuştur. Nalivkin hakkında yapılan çalışmalara kaynaklık eden kızı, gelini ve torununun anıları bazı temel bilgiler konusunda birbirlerinden farklılık göstermekte ve fazlası ile hissi fikirleri içermektedir. Nalivkin'in yakın akrabalarının vermiş oldukları bilgileri karşılaştırmak, doğruluklarını değerlendirmek ve hayatı hakkında ortaya çıkacak yeni bir bilgi ihtimali için her türlü yeni kaynağa ihtiyaç duyulmaktadır. Bu sebeplerle Nalivkin biyografisi yeni çalışmalara açık durumdadır.

Nalivkin 1880-1884 yılları arasında Fergana bölgesi hakkında birçok araştırma, rapor ve saha çalışması yapmıştır. 1880 yılında yapmış olduğu çalışmalar şunlardır: "Toplivo v Namangaskom Uezda", "Oçerki Zemledeliya b Namangaskom Uezda", "Torgovlya Prigonnımı Baranami v Namanganskom Uezda", "Voprosı Tuzemnogo Naseleniya." 1881 yılında yapmış olduğu çalışmalar şunlardır: "Kirgızı Namanganskogo Uezda", "Grammatika Sartovskogo Yazıka Andijanskogo Nareçiya." 1882 yılında yaptığı çalışma şudur: "Ferganskıe Peski i ikh Ukrepleniye." 1883 yılında yapmış olduğu çalışmalar şunlardır: "Po Povodu Knigi A. F. Middendorfa «Oçerki Ferhanskoy Dolini»", "Zametki po Voprosu o Lesnom Khozyaystve v Fergane", "V Otvet Gospodinu V. G. (PO Povodu Zametok o Lesovodstve v Fergane)." Nalivkin'in bu yıllar arasında eşi Maria ile ortak çalışması ise şudur: "Russko-Sartovskiy i Sartovsko-Russkiy Slovar." Nalivkin'in dört

yıl gibi kısa bir süre içinde yazmış olduğu bu çalışmalarını eserlerinde kaynak olarak kullanmıştır.

Vladimir Petroviç Nalivkin'in değerlendireceğimiz ilk eseri "Kratkaya İstoriya Kokandskogo Hanstva" (Hokand Hanlığı'nın Kısa Tarihi) adlı eseridir. Bu eserin önemi çalışmanın yazıldığı dönemde Batı Avrupa ve Rusya'da Hokand Hanlığı ile ilgili yapılmış ilk çalışma olmasıdır. Eser Hokand Hanlığı'nın sadece siyasi hayatına değil etnik yapısı ve sosyal yaşamına dair bilgileri de içinde barındırmaktadır. Nalivkin'in eseri yazarken temel olarak kullandığı kaynaklar Hokand Hanlığı tarihini içeren yerel çalışmalardır. Nanay'da öğrendiği Sartça ve Farsça sayesinde yerel tarih ve tıp kitaplarını okuyabilmiş ve bunları eserlerinde kaynak olarak kullanmıştır. Fakat bu kaynakları değerlendirirken eserlerdeki bilgileri herhangi bir yorum yapmadan eserine aktarmıştır. Örneğin eseri yazarken kaynak olarak kullandığı "Babürname"deki bilgileri bir değişiklik yapmadan eserine aktarmıştır. Bu değerlendirmeyi yaparken Nalivkin'in bir tarihçi olmadığını da göz önünde bulundurmanız gerekmektedir.

Nalivkin eserinde hem Hokand Hanlığı'nın coğrafyası hem de iklimi hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir. Eserini 1886 yılında yazmış, bu tarihe kadar görev aldığı askerlik ve memuriyet görevlerinde bölgenin coğrafyası, iklimi ve toprak yapısı hakkında sahip olduğu bilgileri kullanmıştır. Katıldığı askerî seferler ve yaptığı saha çalışmaları eserinde yer verdiği coğrafi bilgileri (iklim, toprak yapısı, dağlar, nehirler, ormanlar, bitki örtüsü ve çeşitleri, yırtıcı hayvanlar) değerli kılmaktadır.

Nalivkin eserinde Fergana bölgesinin coğrafyası hakkında bilgiler verirken yerli halktan insanlar ile yaptığı görüşmelere de yer vermiştir. Eserini yazdığı dönemde hiçbir şey bulunmayan tepelerde bir zamanlar fıstık çalılarının olduğunu Namangan'da 80-90 yaşındaki kişilerden öğrenerek yazmıştır.⁵⁰⁵ Bölgenin ziraat faaliyetleri için son derece önemli olan su kanallarının açılmasına dair bilgileri de yerel halktan Namanganlı yaşlı bir adamdan öğrenmiştir. "Yangi ark" adlı su kanalının açıldığı dönemde küçük bir çocuk olan fakat Nalivkin'in onunla görüştüğü dönemde yaşlı bir adam olan bu kişi "Usta İsyen Bey" adında birinin bu kanalı açtığını ve Hokand Han'ından büyük hediyeler aldığını, kanalın açılmasıyla ilgili hikâyeyi efsaneler karışmış bir şekilde Nalivkin'e aktarmıştır.⁵⁰⁶

⁵⁰⁵Nalivkin, *Kratkaya İstoriya Kokandskogo Hanstva*, 9.

⁵⁰⁶Nalivkin, *Kratkaya İstoriya Kokandskogo Hanstva*, 30, 31.

Nalivkin “Kratkaya İstoriya Kokandskogo Hanstva” eserinde kullandığı coğrafya bilgilerini “Oçerk Bıta Jenşını Osedlogo Tuzemnogo Naseleniya Ferganı” adlı eserinde de kullanmıştır. Her iki eseri okuyanlar Fergana bölgesi hakkında verilen coğrafi bilgilerin benzer olduğunu fark edeceklerdir. Bu bilgiler Fergana bölgesinin 19. yüzyıl coğrafyasına kaynak olduğu için çok değerlidir.

Eseri etnografik açıdan değerli kılan ise 19. yüzyıl Fergana bölgesinde yaşayan göçebe Kırgız, yarı göçebe Özbek boyları, Moğollar (Nalivkin Moğolları Özbek boyları içinde saymıştır), Kıpçaklar, Tacikler, Sartlar, Kalmıklar, Çingenler, Yahudiler ve Hindular hakkında bilgiler vermesidir. Nalivkin Hokand Hanlığı içinde yaşayan bu halkların yaşadıkları bölgeleri, bu bölgelere hangi tarihlerde geldikleri, yaşam tarzları, geçim kaynakları, nüfus içindeki konumları ve nüfus sayılarını da vermiştir. Bu halklar hakkında araştırma yapacak araştırmacılar için eser başvurulacak bir kaynak olarak değerini korumaktadır.

Eserde bölgenin şehirleri hakkında da önemli bilgiler verilmiştir. Şehirlerin kuruluş yılları ve hangi halklar tarafından kuruldukları, şehirlerin kuruluş efsaneleri, şehirlerin eski ve eserin yazıldığı dönemdeki isimleri, şehirlerde yaşayan halklar, şehirlerin köyleri, şehirlerde bulunan kutsal ve anıtsal yapılar, şehirlerin sulama kanalları ve şehirlerin geçirmiş olduğu fetihler hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Bu bilgiler 19. yüzyıl Fergana şehir tarihi hakkında yapılacak çalışmalar için de kaynak oluşturmaktadır.

Eserde Fergana bölgesi siyasi tarihi hakkında Hokand Hanlığı’nın kuruluşu, hanları, hanların taht mücadeleleri, hanlığın iç isyanları ve çekişmeleri, Buhara Hanlığı ve Çin ile yapılan savaşlar hakkında bilgiler verilirken Rusların bölgeyi işgali hakkında detaylı bilgiler verilmemiştir. Nalivkin eserinde Hokand hanının ve hanın oğullarının yönetimdeki görevlerini, devlet memurlarının statü ve görevleri hakkında bilgiler de vermektedir. Verilen bilgiler içinde Hokand Hanları’nın siyasi faaliyetleri, hanlar döneminde meydana gelen iç çekişme ve isyanların sebepleri, özellikle yerleşik halk Sartlar ile göçebe ve yarı göçebe Kıpçaklar arasında geçen mücadeleler hanlığın yönetimindeki güç dengelerini değiştirmesi açısından önemli bir yer tutmaktadır. Nalivkin eserinde Hüdayar Han ve Sultan Murad arasındaki mücadelede zamanında Hokand Hanlığı’nda meydana gelen Kıpçak katliamına şahit olmuş Namanganlı yaşlı bir adamla da görüşmüş ve bu kişi Nalivkin’e yaşanan katliamda çocuk olduğunu, bu

olaylara şahit olduktan sonra uzun süre dışarıya çıkmaya korktuğunu ve birkaç gün geceleri uyuyamadığını anlatmıştır.⁵⁰⁷ Ayrıca hanlıkta yaşayan göçebe ve yarı göçebe Özbek ve Kırgızların hanlık içindeki iç çekişmelerde yer almaları eserde dikkat çekici bilgiler arasında yer almaktadır.

“Kratkaya İstoriya Kokandskogo Hanstva” adlı eserde hanlar hakkında anlatılan efsane ve hikâyeler, hanların sevilme ve nefret edilme nedenleri, hanlıkta inşa edilen imarethaneler hakkında bilgiler yer almaktadır. Verilen bilgiler içinde Hokand Hanlığı yönetimine üç kere gelen Hüdayar Han dönemi hakkında taht mücadeleleri, hanın halka uyguladığı ağır vergiler nedeniyle çıkan iç isyanlar ve hanın yönetimdeki keyfi uygulamaları dikkat çekmektedir. Nalivkin özellikle hanın keyfi yönetimi hakkında bilgiler verirken bunları eseri yazdığı dönemde olayları yaşayan ve bizzat şahit olan kişiler ile görüşerek anlatmıştır. Eserde yine Hüdayar Han’ın vaktini geçirmek için düzenlediği eğlencelere şahit olmuş “Hamra Kul” adlı kişiden duyulan bir anlatıya yer verilmiştir.⁵⁰⁸ Nalivkin Hokand Hanlığı’nın son döneminde yaşayan kişilerin verdiği bilgilere yer vermesi bu çalışması ayrıca dikkat çekici yapmaktadır.

Vladimir Petroviç Nalivkin’in yazmış olduğu “Şkola u Tuzemtsev Sredney Azii” (Orta Asya Halklarının Okulları) adlı eser 1889 yılında Türkistan Türklerinin eğitim ve okullarına dair genel bir değerlendirmedir. 1884 yılından sonra Rus sömürge yönetiminde yer aldığı memuriyet işlerinde (çalışmanın “Sivil Çalışma ve Memuriyet Hayatı” bölümünde Nalivkin’in görev aldığı işler ayrıntısı ile anlatıldığı için bu bölümde tekrar etmemeyi uygun gördük) çalışması onun bu konular hakkında önemli bilgilere sahip olmasını sağlamıştır. Nalivkin Rus-Yerli okullarında 1884-1890 yılları arasında öğretmen ve 1890- 1895 (bazı kaynaklara göre ise 1896 yılına kadar) Yerli okulların müfettişi olarak çalışmıştır. Bölgenin eğitim kurumlarında çalıştığı uzun yılların ilk kısmı bu esere önemli bilgi kaynaklığı yapmıştır. Eserde verilen bilgilerden Nalivkin’in İslam eğitim dünyası ve İslam eğitim dünyasının geçirdiği evrelerden haberdar olduğunu, İslam entelektüel dünyasının ise düşüşe geçmesinin sebeplerini öğrenmekteyiz. Nalivkin 19. yüzyılda Müslüman Türk dünyasının eğitim konusunda geri kalmışlığının sebebini halkın gelenekleri ve geleneklere olan katı bağlılığı olarak tespit etmiş, İslam dininin bu geri

⁵⁰⁷Nalivkin, *Kratkaya İstoriya Kokandskogo Hanstva*, 178, 179.

⁵⁰⁸Nalivkin, *Kratkaya İstoriya Kokandskogo Hanstva*, 211, 212.

kalmışlıkta bir etkisi olmadığı yorumunu yapmıştır. Ayrıca bölgenin düşüşe geçen entelektüel hayatın din ve edebiyat alanını da etkilediğini, bu tükenmiş zihinsel yapı içinde yerli Müslüman okullarının büyüdüğünü belirtmiştir.

Nalivkin'in "Şkola u Tuzemtsev Sredney Azii" adlı eserinde mektep ve medreselerin kuruluş özelliklerini, hangi ortamlarda kimler tarafından kurulduklarını, bu eğitim kurumlarında kimlerin eğitim görebileceğini, öğrencilerin okudukları dersleri ve ders kitapları hakkında bilgiler vermesi açısından değer taşımaktadır. Nalivkin eserinde bu eğitim kurumlarında eğitim alan öğrencilerin okullardan mezun olduktan sonra hangi eğitim seviyesine geldiklerini ve mezun öğrencilerin toplum içindeki yerlerini de aktarmıştır. Ayrıca bölgede bulunan büyük medreselerin sayısını vermiş, büyük medreselerin müderrisleri (öğretmen), medresede verilen burslar ve okutulan dersler hakkında da bilgilendirmelerde bulunmuştur. Nalivkin'in eserinin ilginç bilgileri arasında medresede barınma konusu ve öğrencilerin birbirleri ile ilgili olan ilişkileri hakkında verilen bilgilerdir. Eserinde medreselerde dönemin bilimsel derslerinin işlenmediğini ve bu konu hakkında bilimsel kaynakların bulunmadığını fakat Farsça yeterli doğrulukta tarih kaynaklarının bulunduğunu, bu kaynakların kimse tarafından kullanılmadığını çünkü "tarihin bir bilim olarak" kabul edilmediğini tespit etmiştir. Nalivkin'in bu eseri bölgenin eğitim düşüncesi ve eğitim kurumlarının yapısı hakkında verdiği bilgiler açısından bu konular ile ilgili çalışmalara kaynak olmaktadır. 19. yüzyıl Türk Müslümanları tarafından bir bilim olarak kabul edilmeyen "tarih biliminin" günümüzde de değerli bir alan olarak ilgi görmemesi geçen yıllar içinde Türk toplumunun zihinsel yapısının gelişimini gözler önüne sermektedir.

Vladimir Petroviç Nalivkin'in değerlendirdiğimiz son çalışması "Tuzemtsı Ranşe i Teper" (Önce ve Şimdi Yerliler) adlı eseridir. 1905 yılında yazmaya başladığı eseri 1913 yılında yayınlanmış ve bu eser uzun bir çalışma sonucu ortaya çıkmıştır. Nalivkin eserinde tarafsız ve barış yanlısı olarak görünse de hem Rus işgalini eleştirmekte hem de bu işgali "şiiirsel" bulmaktadır. Belki işgal eleştirilerinin tepki çekmemesi için böyle yazmayı uygun görmüş, belki de işgal yanlısı olmuştur. Eserinde işgalden değil fetihlerden söz etmesine rağmen sivil katliamına, teslim olan askerlerin öldürülmesine, yerli halka karşı her türlü haksızlığa ve adaletsizliğe karşıdır.

Nalivkin'in "Tuzemtsı Ranşe i Teper" adlı eserinde Rus işgali sırasında Türkistan bölgesinde yerli nüfus hakkında bilgiler vermektedir. Sır Derya, Semerkant ve Fergana bölgelerinde yaşayan yerleşik, yarı göçebe ve göçebe Türk boyları ile Tacikler, Yahudiler, Araplar, Çingeneler, Persler, Sartlar hakkında bilgiler verir. Bu halkların yaşadıkları şehirleri, geçim kaynaklarını ve kadınların günlük işlerini anlatır. Fergana bölgesinde bulunan göçebe Kırgızlar ile Sartlar arasındaki anlaşmazlıkların temel sebeplerini açıklar: yerli halk göçebeleri küçümsemekte ve ticaret yaparken onları kandırmaktadır. Geçmiş zamanlardan beri yerli halk ve göçebeler arasında devam eden nefretin ana sebebi böylece ortaya çıkarılır. Nalivkin hanlıkların devlet yönetimi ve teşkilat yapısı hakkında ayrıntılı bilgiler verir, hanlıkta görev yapan devlet görevlileri ve din adamlarının memuriyet unvanlarını, görev yerlerini ve görevlerini anlatır. Bu bilgiler Türkistan Hanlıklarının devlet yönetimi ve teşkilat yapısı ilgili yapılacak çalışmalara kaynaklık yapmaktadır.

Nalivkin eserinde etnografik bilgiler verdikten sonra Müslüman Türk devlet düzeni hakkında tespit ve eleştiriler yapmaya başlar. Bu bilgileri verirken Türkistan hanlarının geneli hakkında bir değerlendirme yapmış, en çok "zekât" üzerinde durmuş ve İslamî kuralların uygulanmadığını belirtmiştir. Bu sebeple yerli halkın hanlıkta görev yapan görevlilere "zalimlerin hizmetkârları" dediklerini aktarır.⁵⁰⁹

Halkın manevi yaşamı, inançları, suç, günah ve sevap, Kur'an ve şeriat geniş ölçekte anlatılır. Yerli halkın Rus yönetimi altında artık cezalandırılmaktan korkmadıkları için "göstermelik" yaptıkları dini uygulamaları yapmayı bıraktıkları, kadınların kendi istekleriyle fuhuşa, erkeklerin ise içki masalarında sarhoşluğa başladıkları ve bu kişilerin sayısında her geçen gün bir artış olduğu belirtilir. Nalivkin bunları anlatırken Müslümanlığı herhangi bir dinle kıyaslamaz veya örneklendirmez. Onun dine karşı tavrı insanları kötü yönde etkileyişi ve bunların sebeplerini ortaya çıkarmak gibi görünür. Çünkü Nalivkin kendi sözleriyle "uzun zaman önce inanmayı bırakmıştır." Yerli halkın inanç ve dine yaklaşımını, göçebe halkın inanç ve din tutumu ile karşılaştırır ve göçebelerin hangi yollarla İslami öğretileri kabul ettiklerini anlatır. Bölgenin 19. ve 20.

⁵⁰⁹Nalivkin, Tuzemtsı Ranşe i Teper, 12, 13.

yüzyıl yerli ve göçebelerin dine, inanç ve uygulamalara bakış açısını gözler önüne seren bilgiler araştırmacılar için şüphesiz değerlidir.

Nalivkin “Tuzemtsı Ranşe i Teper” adlı eserinde Fergana bölgesi sosyal hayatı hakkında bilgiler verirken yerli halk olan Sartlar ve göçebe olan Kırgızlar hakkında da ayrıntılı bilgiler vermektedir. Verilen bu bilgiler “Oçerk Bıta Jenşını Osedlogo Tuzemnogo Naseleniya Ferganı” adlı eserde bulunanlar ile benzerlik göstermektedir. Bölge halkının dini inanışları, Sartların ticaretle uğraşmalarına rağmen neden ileri seviyede bir ticaret hayatına sahip olmadıkları, Ruslarla ticaret yapan Kırgızlar ve Kaşgarlılar’ın Tatarlar ile ticaret mücadeleleri, hac yapmanın bölge Müslümanları için neden zor olduğu ve halkın Avrupa hakkında sahip olduğu bilgiler eserde yer alan konulardır. Nalivkin eserinde bölge halkının ticaret hayatından ayrıntısı ile bahseder, bölge içi ticaret, bölge ihracatı ve ithalat ürünlerinden de anlatılar yapar. Fakat bölgede kurulan veya faaliyet gösteren küçük ve büyük ölçekli yerli veya yabancı üretim merkezlerinden ve şirketlerinden bahsetmez.⁵¹⁰

Nalivkin Hokand Hanlığı halkının eğitim temelleri, mektep ve medreseleri hakkında bilgiler vermektedir. Bu bilgiler de “Şkola u Tuzemtsev Sredney Azii” adlı eserde verilen bilgilerle benzerlik göstermektedir. Nalivkin eserinde eğitimde ve edebî alanlarda Farsça kullanılması sonucu yerli edebiyatın gelişemediğini tespit etmiş ve bu konu üzerinde açıklayıcı bilgilere yer vermiştir.

Nalivkin Rusların ön yargılarıyla yüksek kültüre sahip olan Sartları (Nalivkin göçebe Türk boylarının kültür seviyesini yetersiz görmektedir) yeterli şekilde değerlendirmedikleri için eleştirmiştir. Rusların kültürünü düşük olarak adlandıran Nalivkin bunu hangi kriterlere göre yapmış ve niçin kendi halkını bu şekilde tanımlamıştır? Rusların işgallerde bulundukları topraklardaki uygulamaları mı üstü örtülü eleştirmektedir? Sivil halka yapılan katliamlar onu rahatsız mı etmektedir? Rus işgalinin iyice planlanmadan ve alt yapısı hazırlanmadan yapılmasını mı Nalivkin başarısızlık olarak kabul etmektedir? Rusların işgal ettikleri halkları “vatandaş” olarak kabul etmemesi mi sorundur? Rus memurlar görevlerini suistimal etmiş ve yerine getirmemişler

⁵¹⁰Fergana bölgesi yabancı yatırımcılar ve şirketler hakkında Bkz: Bakhtiyor A. Alimdjanov, “The Activities of the Brothers Nobel in the Fergana Valley (1910-1917)”, XVIII. Türk Tarih Kongresi X. Cilt Türk Dünyası Tarihi, haz. Semiha Nurdan- Muhammed Özler (Ankara: Kuban Matbaacılık Yayıncılık, 2022), X/163-170.

midir? Bu sorulara cevabımız “evet” ise Nalivkin neden “Rus işgalinden” değil de “Rus fetihlerinden” bahsetmektedir? Nalivkin her ne kadar yerli halkın haklarını savunan ve Rusların onlara karşı uyguladıkları adaletsiz davranışları eleştiren biri olsa da bunlar onun oryantalist kişiliğini oluşturan gerçekleri değiştirmemektedir. O Rus kökenlidir ve Rus askerî ailesinde bu temeller üzerinde aile terbiyesi almış, daha sonra da eğitim ve askerî kariyerine devam etmiştir. Rusların Türkistan’ı işgaline karşı değildir, sivil katliamlara ve fethedilen topraklardaki yerli halkın “vatandaş” olarak kabul edilmemesine karşıdır. Nalivkin Rus yöneticilerin görevlerini layığı ile yerine getiremediklerini ve bütün bunların bölge halkını Rus yönetiminden uzaklaştırdığını düşünmektedir.

Nalivkin “Tuzemtsı Ranşe i Teper” adlı eserinde yerli halkın Ruslara karşı ön yargıları olduğu gibi Rusların da yerli halka ön yargıları olduğundan bahseder. Her iki halk da birbirini iyi tanımamakta ve tanımaya istekli de görünmemektedir. Yerli halk diğer işgaller gibi bunun da geçici bir durum olduğunu ve eninde sonunda işgalcilerin çekip gideceklerini düşünmektedir. Ruslar ise yerli halkı tanımaya ne istek ne de gerek duyar çünkü yerli halktan tercümanlar vardır ve onlar Rus memurları halkla iletişime geçme zahmetinden kurtarmışlardır. Bölgede Rus -Yerli okulları açılarak yerli çocuklara Rus dili ve ideolojisi öğretilecek ve Ruslar artık tercümanlara da ihtiyaç duymayacaktır. Nalivkin bölgede karşılıklı bu düşünceler içinde olan iki taraf için de işlerin umdukları gibi gitmediklerini sebep ve sonuçlarıyla gözler önüne serer. Rusları bölgenin çocukları tarafından bile kolayca kandırılabilen bir cebi para diğer cebi silah dolu olarak tasvir eder. Yerli halk ise cimridir ve parayı sevmektedir. Bu iki grup arasında bir de “canlı duvar” vardır. Rusça bilen, hem Rusların hem de yerli halkın parasını sömüren bir grup insan. Ama yerli halk daha çok zarar görür çünkü bu tercümanlar halkın parasını almakla kalmaz onların adalete ulaşmasına da engel olurlar.⁵¹¹

Nalivkin’e göre Ruslar suçludur çünkü tercümanların bir organizma gibi büyümesine izin vermiş, bunlar da halkı sömürürken onlar da farklı yollarla halkı ezmişlerdir. Nalivkin’in uzun yıllar Rus-Yerli okullarında öğretmenlik ve müfettişlik yapması onun birçok yönden tespitler yapmasını sağlamıştır. Rus-Yerli okullarının ilki 1884 yılında Taşkent’te

⁵¹¹Nalivkin eserinde bahsettiği bu tercümanların etnik kimliklerini belirtmezken bölgeye Nalivkin ile aynı dönemlerde gelmiş olan Gabriel Bonvalot bölgede tercümanlık yapanların Rusçayı iyi bilen Tatarlar olduğunu söylemiştir. Bkz: Gabriel Bonvalot, Orta Asya’ya Seyahat-Moskova’dan Türkistan’a-, çev. M. Reşat Uzmen, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2015), 34.

açıldığı, çocuklarını okula göndermek istemeyen aileler polis korkusu ile korkutularak sadece tüccar Sart ailelerden kırk bir çocuğun bu okula yazdırıldığı eserde aktarılmıştır. Bu çocuklar okula geldiklerinde ise Sartlı kadınlar evlerinin çatısında onları seyredip, yas varmış gibi ağıtlar yakmışlardır.⁵¹² Nalivkin bu bilgileri verirken bölgede görevlidir ve olayların bizzat görgü tanığıdır. Onun işgal sonrası eğitim kurumları hakkında verdiği bilgiler birçok konuya kaynaklık yapmaktadır. Rusların bu eğitim kurumlarında görevlerini kötüye kullanmaları, rüşvet, halkı maddi açıdan sömürme, halkın bu eğitim kurumlarına bakışı, öğrencilerin durumu, mezun öğrencilerin nitelikleri, eğitim görenler öğrencilerin zamanla uyanan milli duyguları ve daha fazlası Nalivkin'in tespitleridir. Nalivkin yaptığı bu tespitler ile işgalin çift portresini çizmiş, hem Rusları hem de yerli halkı ayrı ayrı değerlendirmiştir.

Nalivkin “Tuzemtsı Ranşe i Teper” adlı eserinde Rus işgalinin bölgede olumlu gelişmelerde bulunduğu tespitini de yapmıştır. Bölgede güvenli ulaşımın sağlanması ile bölge içi ve dışında ticaret gelişmiş, yerli tüccarlar güvenlik nedeniyle gidemedikleri göçebelerin köylerine gitmeye başlamışlardır. Bu ticaret daha sonraları bölge işanlarının göçebelerin yaşadıkları köylere gitmelerine neden olmuştur. Yerli tüccarlar daha sonra Rusya'ya ticaret için gitmeye başlamış, Rus şehirlerini ve halkını yakından tanıma fırsatı bulmuşlardır. Belirli bir zaman sonra yerli tüccarlar artık Rusları Avrupalılar ile kıyaslayacak duruma gelmiştir.

Rus işgali yerli halk içinde birbirleri ile iç savaş halindeki farklı etnik unsurları bir araya getirmiş, Rus -Yerli okullarında okuyan çocuklar aydınlanma yaşayarak milli şuurlarını kazanmış, yerli halk Rus memurlar tarafından sömürüldüklerini fark etmiş, ticaretle ilgilenen kişilerin sayısı artmış ve refah seviyesi yükselmiş, kişisel hak ve mülklerin korunmasıyla göçebeler tarıma yönelmiş, bölge dışarıdan göç almaya ve bölge nüfusu artmaya başlamıştır.

Fergana bölgesinde tarım faaliyetlerinden biri de medreselerin kullanılmayan arazilerinde ekim yapılmaya başlanmasıdır. Medrese gelirlerinin bu faaliyetler sonucuna bağlı olarak artmasına sebep olmuş ve bu gelirler (burslar olarak) medrese öğrencileri arasında dağıtılması bölgedeki manevi hayatın canlanmasına neden olmuştur. Bütün bu gelişmelerle birlikte Nalivkin hacca gitmenin yasaklanması nedeniyle Türkiye üzerinden

⁵¹²Nalivkin, Tuzemtsı Ranşe i Teper, 64, 65, 66.

hacca giden yerli halkın burada yaşadıkları olumlu faaliyetleri, Türkler tarafından iyi karşılanmaları ve ağırlanmalarını, Türk halifesinin gücünü dönüšte yerli halka anlatmalarıyla bölgede Türklere desteğin arttığını belirtmiştir. Bir zincirin halkaları gibi birbirini takip eden bu gelişmeler kaçınılmaz Türk Müslüman uyanışını gerçekleştirmiş ve Nalivkin bölge halkını Ruslaştırma fikrinin mümkün olamayacağını söylemesine neden olmuştur.

Nalivkin'in "Tuzemtsı Ranşe i Teper" adlı eseri bölgenin 19. ve 20. yüzyıl siyasi, toplumsal, sosyal, kültürel, din, eğitim, Türk milliyetçiliği konularına dair bilgiler içerirken ayrıca bölgede meydana gelen 1902 Andican depremi ve deprem sonrası yaşanan olaylar hakkında da bilgiler vermekte ve bölgede meydana gelen doğal afet araştırmalarına da kaynaklık etmektedir. Nalivkin Andican'da meydana gelen deprem sonrası halkın dini inancında bir artış olduğunu, sarhoşluk, fuhuş, kumar, lüks tüketim gibi dinin hoş görmediği şeylerin halk tarafından terk edildiği hatta fahişelerin şehri terk ettiği gibi ayrıntılı bilgiler vermiştir.⁵¹³

Vladimir Petroviç Nalivkin ve Maria Vladimirovna'nın ortak yazmış oldukları eserlerden değerlendireceğimiz ilk eser "Russko-Sartovskiy i Sartovsko-Russkiy Slovar" (Rusça-Sartça ve Sartça-Rusça) adlı kapsamlı sözlükleridir. Nalivkinler bu sözlüğü Namangan bölgesi dil bilgisi kuralları ve kelimelere göre yazmışlardır. Bu eser 19. yüzyıl bölge dili, kelime ve dil bilgisi yapısı hakkında yapılacak araştırmalar için önemli bir kaynak olmaktadır.

Nalivkinlerin değerlendireceğimiz son eserleri ise "Oçerk Bıta Jenşını Osedlogo Tuzemnogo Naseleniya Ferganı" (Fergana'nın Yerleşik Yerli Nüfusundan Olan Kadının Yaşam Tarzının Denemesi) adlı dönemin çok dikkat çeken çalışmasıdır. Nalivkinler eserde Fergana bölgesinin coğrafyası hakkında geniş bilgiler verirler. Bunlar bölgenin vadileri, dağları, ovaları, nehirleri, sulama kanalları, tarlaları, bahçeleri, ekim yapılan tarım ürünleri, sebzeleri ve meyveleri gibi geniş bir çeşitliliği içermektedir. Bu bilgiler Nalivkin tarafından yazılan "Kratkaya İstoriya Kokandskogo Hanstva" adlı eserde de kullanıldığı hemen göze çarpmaktadır.

⁵¹³Nalivkin, Tuzemtsı Ranşe i Teper, 85.

Bölgenin şehir tarihine dair bilgileri dikkat çekici şekilde verilmiştir. Yerleşim yerleri, şehirlerde yaşayan halklar, şehirlerin caddeleri, sokakları, çarşı, pazarları ve şehirlerde bulunan cami, medrese ve mektep gibi imaretler hakkında bilgiler verilmektedir. Ayrıca şehirlerde yapılan ticaret ve ticaret ürünleri, hangi ticaret yollarının kullanıldığına dair bilgiler dönemin bölge ekonomisi hakkında bilgiler sunmaktadır.

Nalivkinler “Oçerk Bita Jenşını Osedlogo Tuzemnogo Naseleniya Ferganı” adlı eserde bölge halkının dini inanış ve ibadetlerini, bölgede bulunan din adamları ve onların görevleri hakkında da bilgiler sunmuşlardır. Onların İslamiyet ve Kur’an hakkında verdikleri bilgiler Nalivkinlerin oryantalist düşüncelerini ortaya çıkarmakta ve okudukları Kur’an tercümesinin (G. S. Sablukov tarafından yapılan Kur’an tercümesini kaynak olarak kullanmışlardır) yanlışlarını içermektedir. Bu anlatılardan onların İslamiyet’e karşı tutumlarını ve düşüncelerini öğrenmekteyiz. Nalivkinler eserlerinde Kur’an sûre ve âyetlerinden örnek vermişlerdir fakat bunları Diyanet İşleri Başkanlığı Kur’an mealine göre kontrol ettiğimizde hem sûre hem de âyet meallerinin birçoğunda yanlışlar olduğunu görmekteyiz. Bu yanlışlar âyet numaralarını da içermektedir. Günümüzde oryantalistler tarafından Rusçaya tercüme edilen Kur’anların satışta olduğunu ve bunların yeni Müslüman olmuş Rusça bilen kişilere İslam dinini öğrenmek adına hediye edildiğini de bilmekteyiz. Türk Müslümanlarının “kaş yapayım derken göz çıkarmalarına” daha iyi bir örnek veremeyeceğimi düşünüyorum.

Eserde bölgenin evleri, evlerin yapısı ve yapım malzemeleri, evin bölümleri, evde kullanılan eşyalar ve mutfak eşyaları hakkında çok ayrıntılı bilgiler verilmiştir ki o dönemde bölgenin bu konuları hakkında verilen ilk ayrıntılı bilgilerdir.⁵¹⁴ Bölgeye Nalivkinler ile çağdaş dönemde gelen farklı seyyahlar da yerli halkın yaşadığı evler hakkında bilgiler vermişlerdir fakat onların verdiği bilgiler Nalivkinlerin verdiği bilgiler ile kıyaslandığında çok yetersiz kalmaktadır.

Vladimir Petroviç eserde evlerin erkeklere ait bölümleri ile ilgili ayrıntılı bilgiler verip, evin tasvirini yaparken Maria’da evin kadınlara ait bölümleri ile ilgili bilgiler vermiş ve

⁵¹⁴Gabriel Bonvalot’ta eserinde bölgenin evlerinden bahsetmiştir ama onun bahsettiği bilgiler Nalivkinler ile kıyaslandığında çok yüzeysel kalmaktadır. Bkz: Bonvalot, Orta Asya’ya Seyahat-Moskova’dan Türkistan’a-, 38. Bölgeye Nalivkinler ile aynı dönemlerde gelen bir diğer kişi olan Eugene Schuyler’de bölge evlerinden bahsetmiştir ve onun bahsettiği bilgiler de ayrıntı içermemektedir. Bkz: Eugene Schuyler, Türkistan, Batı Türkistan, Hokand, Buhara ve Kulca Notları, çev. Firdevs Çetin-Halil Çetin (İstanbul, Paradigma Yayıncılık, 2007), 116.

tasvirler yapmıştır. Nalivkinlerin verdiği bilgilerde bölge halkının yaşadıkları evlerin yapısı ve ev yapımında kullanılan malzemelerin bölge coğrafyası ve ikliminden etkilendiğini görmekte, evin kadınlar ve erkekler için ayrı bölümlerini oluşturan yaşam alanlarında ise dinin etkisinin günlük yaşam alanlarına etkisini fark etmekteyiz.

“Oçerk Bıta Jenşını Osedlogo Tuzemnogo Naseleniya Ferganı” adlı eserde bölgenin 19. yüzyıl mutfak kültürüne ait düğün, sünnet, evlilik merasimleri ve bu merasimler için hazırlanan yiyecek ve içecek tarifleri ile birlikte verilmiştir. Bölgeye gelen diğer seyyahlarda bölgenin yeme-içme kültürü hakkında bilgiler vermiştir. Fakat bunları Nalivkinlerin verdikleri bilgiler ile karşılaştırdığımızda Nalivkinlerin eserinin yemek kültürüne dair bilgilerin ne kadar geniş bir alanı kapsadığını görmekteyiz.⁵¹⁵ Bu bilgilerin yanında bölge halkının günlük yemek kültürü ve alışkanlıkları hakkında da ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Bu bilgiler Türk ve Özbek geleneksel mutfak kültürü, yemek çeşitleri ve bu yemeklerde kullanılan malzemeler hakkında verdiği açıklayıcı bilgiler açısından çok değerlidir.

Nalivkinler eserlerinde bu bilgileri verdikten sonra bölge çocuklarının eğitim hayatından ayrıntı ile bahsederler. Bu bilgiler kız ve erkek çocuklarını içermekte, onların eğitim aldıkları mektepleri ve sadece erkeklerin eğitim aldıkları medreseleri kapsamaktadır. Bu bilgiler içinde eğitim veren kadın ve erkek hocaları, okul merasimlerini, hocalara verilen hediyeleri, dersler, ders konuları, ders saatleri gibi ayrıntılı bilgileri bulmaktayız. Bölgenin eğitim konularını içeren mektep ve medreseleri, kız ve erkek çocukları, kadın ve erkek öğretmenleri hakkında yapılacak araştırmalar için eser değerli bilgiler sunmaktadır.

Eserin şüphesiz en değerli, yazıldığı dönemde popüler ve dikkat çekici olmasına neden olan konu kadınlar hakkında verilen bilgilerdir. Hem Türk kültürü hem de İslam dini kuralları gereği yabancı bir erkeğin Türk Müslüman kadının yaşamı hakkında ayrıntılı bilgiler edinmesi dönemin şartları içinde mümkün değildir. Bu bilgilerin verildiği dönem göz önünde bulundurulduğunda daha önce hiçbir yabancı erkeğin öğrenemeyeceği ve hakkında bilgi sahibi olamayacağı konuları Maria’nın Nanay köyünde yaşadığı yıllarda

⁵¹⁵Schuyler’in eserinde genel bir misafir sofrası anlatılmış, Nalivkinlerin bahsetmedikleri reçellerden bahsetmiştir. Fakat Schuyler eserinde sadece dört yemek tarifi vermiş, içecek olarak çay, şirin çay, boza ve kıymızdan söz etmiştir. Bkz: Schuyler, Türkistan, Batı Türkistan, Hokand, Buhara ve Kulca Notları, 118, 122, 123, 124, 295, 371.

edinmiştir. Maria eserde bir kadının yaşamını doğumundan ölümüne kadar devam eden zaman dilimi içinde bütün süreçleri ile anlatmış, bir kadının bütün duygu, davranış, karakter, olaylar karşısında tutumu ve günlük yaşamına dair en ince ayrıntısına kadar gözlemlerini aktarmıştır.

Maria'nın verdiği bilgiler “Oçerk Bıta Jenşını Osedlogo Tuzemnogo Naseleniya Ferganı” adlı eserin yazıldığı dönemde birçok çalışmanın alanında ilk defa yapılmasına ilham olmuştur. Buna en güzel örnek Nalivkinlerin eserinin o dönemde Rusya’da “bir Rus köylü erkeğinin” doğumundan ölümüne kadar yaşam süresinin anlatıldığı çalışmadır. 19. yüzyılda bir erkeğin hayatının bile bütün yaşam döngüsü ve evreleri ile ele alınmayışını göz önüne alırsak Nalivkinlerin eserinin “bir kadının yaşamını” bütün döngü ve evreleri ile ele almalarının dönem çalışmaları içinde ne kadar değerli bir çalışma olduğunu kavrayabiliriz.

Maria bölge kadınları hakkında bilgi verirken onların genç kızlık, evlilik, hamilelik, annelik, yaşlılık ve dul kaldıkları dönemler hakkında ayrı ayrı bilgiler vermiştir. Onun verdiği bilgiler içinde bir kız çocuğunun küçük yaşlardan itibaren giyimi, dış görünüşü, fiziksel özellikleri, nasıl terbiye edildikleri, oynadıkları evcilik oyunları, bayram kutlamaları ve aile bireyleri ile ilişkileri bulunmaktadır. Ayrıca kadın ile erkek arasındaki ilişki ve iletişim, kadının aile bireyleri arasındaki duygu ve düşünceleri, zengin ve fakir kadınların hayatlarındaki farklılıklar, kadınların eğitim seviyeleri, onların dini inanış ve uygulamaları, yerel ve dini bayramları kutlamaları ve bu kutlama öncesi hazırlıkları, misafir ve misafir ağırlama kültürü, ayrıca yas törenleri de eserin gün yüzüne çıkardığı bilgiler arasında yer almaktadır. Bu bilgiler 19. yüzyıl Türk toplum gelenekleri hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir. Türk kültürünün yüzyıllar içindeki sürekliliği ve bölgeler arasında uygulama farklılıklarını takip etme açısından eserde anlatılan bilgiler yeni çalışmalar için kaynak olmaktadır.

Nalivkinlerin eserde ilginç notları ise evcil veya sokak hayvanları olarak kabul edilen köpekler hakkında anlatılan gözlemlerdir. Çoğu eserde ismi bile geçmeyen hayvanların eserde anlatılması, bölge halkının onlara karşı tutumu hem dini hem de halkın yaşantısı bakımından dikkat çekicidir. Bölgeye giden çağdaş seyyahlardan Schuyler bölge köpekleri hakkında eserinde kısa bir bilgi vermiş ve köpeklerin yerli halk tarafından

sevilmediğini ve beslenmediğini anlatmıştır. Onun gözlemlerine göre yerli halk sadece cins kedileri sevmektedir.⁵¹⁶

“Oçerk Bıta Jenşını Osedlogo Tuzemnogo Naseleniya Ferganı” adlı eserde sadece Vladimir Petroviç’in tecrübe ve gözlemlerine dayanan bölgede yapılan fuhuş hakkında da bilgiler yer almaktadır. Nalivkin bölge kadınlarının fuhuş yapmasının nedenlerini sosyal ve ekonomik açıdan değerlendirmesi, yerli erkeklerin işlettiği fuhuş evleri hakkında bilgiler vermesi eserin ne kadar geniş konu çeşitliliğine sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bölgeye Nalivkinler ile çağdaş dönemlerde gelmiş olan birçok seyyahın Nalivkinlerin uzun yıllar sonunda elde ettikleri yaşam tecrübe ve gözlemlerini edinmiş olmaları mümkün olmamıştır. Bu sebep nedeniyle bölgeye gelen çağdaş seyyahlar eserlerinde Nalivkinlerin bilgi verdiği ve aydınlığa kavuşturduğu konular hakkında anlatılara eserlerinde yer vermemişlerdir.

⁵¹⁶Schuyler, Türkistan, Batı Türkistan, Hokand, Buhara ve Kulca Notları, 128.

KAYNAKÇA

Vladimir Petroviç Nalivkin'in Eserleri

Nalivkin, Vladimir Petroviç, Tuzemtsı Ranşe i Teper, Taşkent: Elektriç. Tipo-lit. Turk. T-va Peçatnago Dılya, 1913.

Nalivkin, Vladimir Petroviç, Kratkaya İstoriya Kokandskogo Hanstva, Kazan: Tipografiya İmperatorskago Universiteta, 1886.

Nalivkin, Vladimir Petroviç, “Şkola u Tuzemtsev Sredney Azii”, Turkistanskoy Uçitelskoy Seminarii, Taşkent: Tipo-Litografiya S. İ. Lakhtina, 1889.

Nalivkin, Vladimir Petroviç, “Moi Vospominaniya o Skobelev”, Polveka v Turkestane V. P. Nalivkin: Biografiya, Dokumentı, Trudı, ed. S. N. Abaşın vd., 525-554, Moskova: Izdatel'skiy dom Mardzhani, 2015, 525-554.

Nalivkin, Vladimir Petroviç, “Zapiska o Vozmojnih Sootnoşeniyah Mejdu Poslednimi Sobıtiyami v Kitae i Usilennem Panislamistskogo Dvijeniya”, Polveka v Turkestane V. P. Nalivkin: Biografiya, Dokumentı, Trudı, ed. S. N. Abaşın vd., 525-554, Moskova: Izdatel'skiy dom Mardzhani, 2015, 554-565.

Vladimir Petroviç Nalivkin ve Maria Vladimirovna Nalivkina'nın Ortak Yazmış Oldukları Eserler

Nalivkin, Vladimir Petroviç - Nalivkina, Maria, Russko-Sartovskiy i Sartovsko-Russkiy Slovar Obşepetrebiteľnih Slov, i Priloženiem Kratkoy Grammatiki Po Nareçiyam Namanganskogo Uezda, Kazan: Universitetskoy Tipografi, 1884.

Nalivkin, Vladimir - Nalivkina, Maria, Oçerk Bıta Jenşını Osedlogo Tuzemnogo Naseleniya Ferganı, Kazan: Tipografiya İmperatorskago Universiteta, 1886.

Nalivkin, Vladimir - Nalivkina, Maria, Muslim Women of the Fergana Valley, edit. Marianne Kamp, çev. Mariana Markova and Marianne Kamp, Indiana: Indiana University Press, 2016.

Birinci El Kaynaklar

Abaşın, S. N., “Krizis oriyentalizma v Rossiyskoy imperii?”, Polveka v Turkestane V. P. Nalivkin: Biografiya, Dokumentı, Trudı, ed. S. N. Abaşın vd., (Moskova: Izdatel'skiy dom Mardzhani, 2015), 17-64.

Arapov, Dmitriy Yur'eviç “V. P. Nalivkin”, S. N. Abaşın vd. (ed.), Polveka v Turkestane V. P. Nalivkin: Biografiya, Dokumentı, Trudı, (Moskova: Izdatel'skiy dom Mardzhani, 2015), 11-17.

Kratkaya İstoriya Leyb-Gvardii İzmailovskago Polka, Sankpeterburg: Peçatano v Voennoy Tipografii Glavnago Ştaba Ego İmperatorskago Veliçestva, 1830.

Kotyukova, Tat'yana Viktorovna, “Antipod «Çeloveka v Futlyare» Vospotiniya o B. P. Nalivkin”, S. N. Abaşın vd. (ed.), Polveka v Turkestane V. P. Nalivkin: Biografiya, Dokumentı, Trudı, (Moskova: Izdatel'skiy dom Mardzhani, 2015), 146-164.

Kotyukova, Tat'yana Viktorovna, “Povest o Tom, Kak Possorilsya Vladimir Petroviç s Fydomor Mikhailoviçem i s Georgiem Alekseyeviçem...”, S. N. Abaşın vd. (ed.), Polveka v Turkestane V. P. Nalivkin: Biografiya, Dokumentı, Trudı, (Moskova: Izdatel'skiy dom Mardzhani, 2015), 132-138.

Kotyukova, Tat'yana Viktorovna, “«Utekhi Zakhlostnogo Bıtiya» Pissma V. P. Nalivkina Akademiku V. R. Rozenu”, S. N. Abaşın vd. (ed.), Polveka v Turkestane V. P. Nalivkin: Biografiya, Dokumentı, Trudı, (Moskova: Izdatel'skiy dom Mardzhani, 2015), 138-146.

Kotyukova, Tat'yana Viktorovna, “«Vıstupleniya Temnikh sil pod Rukovodstvom Bezotveststvennikh Liç» Revolyucionnie Sobıtiya v Turkestane i V. P. Nalivkin”, S. N. Abaşın vd. (ed.), Polveka v Turkestane V. P. Nalivkin: Biografiya, Dokumentı, Trudı, (Moskova: Izdatel'skiy dom Mardzhani, 2015), 138-146.

Kitaplar

Alimdjanov, A. Bakhtiyor, , “The Activities of the Brothers Nobel in the Fergana Valley (1910-1917)”, XVIII. Türk Tarih Kongresi X. Cilt Türk Dünyası Tarihi, haz. Semiha Nurdan- Muhammed Özler, X/163-170. Ankara: Kuban Matbaacılık Yayıncılık, 2022.

Arat, Reşit R., Baburnâme-Babur'un Hâtıratı- I, II, III, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1986.

Barthold, Wilhelm, Türkistan'ın Kültür Tarihi, çev. Gülnisa Aynakulova, Ankara: Astana Yayınları, 2020.

Berber, Oktay, “Bozkırda Bir Vaha: Seyahatnamelere Göre 19. Yüzyılda Hive”, Edit. Mustafa Gökçe, Seyyahların İzinde Türkistan, Ankara: Pegem Akademi, 2020.

Bonvalot, Gabriel, Orta Asya'ya Seyahat-Moskova'dan Türkistan'a-, çev. M. Reşat Uzman, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2015.

Campell, Elena I., The Muslim Question and Russian Imperial Governance, Indiana: Indiana University Press, 2015.

Çağatay, Ergun, Bir Zamanlar Orta Asya, İstanbul: Tetragon, 1996.

Çelik, Muhammed Bilal, “Hokand Hanlığı”, Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizoğuları, ed. Hayrunnisa Alan, İlyas Kemaloğlu, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2016.

- Efendi, Mehmet Emin, İstanbul'dan Orta Asya'ya Seyahat, Hazırlayan Rızâ Akdemir, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri, 2000.
- Hatunoğlu, Nurettin, “Buhara Hanlığı”, Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizogulları, ed. Hayrunnisa Alan, İlyas Kemaloğlu, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2016.
- Hosking, Geoffrey, Rusya ve Ruslar Erken Dönemden 21. Yüzyıla, çev. Kezban Acar, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.
- Kara, Füsün, Rusya'nın Orta Asya'ya (Türkistan) Yönelik Politikalarının Dönemlere Göre Değişimi, ed. Yunus Emre Tansü, Elazığ: İksad Publishing House, 2021.
- Koç, Dinçer, Rus Elçilik Raporlarına Göre Hokand Hanlığı (XIX. Yüzyılın İlk Yarısı), İstanbul, İdeal Kültür Yayıncılık, 2015.
- Koç, Dinçer, “Hive (Harezmi) Hanlığı”, Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizogulları, ed. Hayrunnisa Alan - İlyas Kemaloğlu, Ankara: Ötüken Neşriyat, 2016.
- Newby, L. J., The Empire and The Khanate A political History of Qings Relations with Khoqand c. 1760-1860, Boston: Brill Leiden Boston, 2005.
- Özkan, Murat, Türkistan'ın İşgal Çağı & Beyaz General Skobelev 1845-1882, İstanbul: Kronik, 2020.
- Rosenholm, Arja, “Mariya Veradskaya: ‘Missionary of Scientific Femininity’”, Gender in Russian History and Culture, ed. Linda Edmondson, London: Palgrave Macmillan, 2001.
- Riasanovsky, Nicholas- Steinberg, V. Mark D., Rusya Tarihi Başlangıçtan Günümüze, çev. Figen Demir, İstanbul: İnkılâp, 2016.
- Schuyler, Eugene, Türkistan, Batı Türkistan, Hokand, Buhara ve Kulca Notları, çev. Firdevs Çetin-Halil Çetin, İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2007.
- Togan, Zeki Velidi, Hatıralar, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.
- Ükten, Selim Serkan, “Seyyahların Gözüyle 19. Asrın İlk Yarısında Buhara Emirliği”, Edit: Mustafa Gökçe, Seyyahların İzinde Türkistan, Ankara: Pegem Akademi, 2020,123.
- Ükten, Selim Serkan, Buhara Hanlığı'nın Askeri Teşkilatı (1500-1868), Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018.

Makaleler

- Acar, Kezban, “Kırım Savaşı (1853-56) Döneminde Propaganda: Rus Popüler Kültüründe Savaş ve Düşman İmgesi”, Bilig, 88 (January 2019), 113-136.
- Bayrak, Dilara, , “XIX. Yüzyıl'da Bazı Batılı Seyyahların Gözüyle Batı Türkistan'da Türk Kadını”, Tarih Araştırmaları Dergisi, 39/ 67 (2020), 289-304.

- Cihan, Cihad, “XIX. ve XX. Yüzyılda Bazı Seyyahların Kırgızların Dinî Hayatlarına Dair Gözlem ve Değerlendirmeleri”, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8/2 (2015), 219-238.
- Çalışkan, Ülkü, “Kadet Partisi’nde (Anayasal Demokrat Partisi) İki Farklı Milliyet ve Milliyetçilik Anlayışı”, Türkiye Mecmuası, 26/2 (2016), 133-153.
- Çapraz, Hayri, “Çarlık Rusyası’nın Türkistan’da Hâkimiyet Kurması”, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, (Aralık 2011), 24/51-78.
- Egamberdiyev, Mirzahan, “Çarlık Rusya’sının Türkistan’daki Eğitim Politikası (1870-1917)”, Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi 6/1 (2005), 103-108.
- Erşahin, Dr. Seyfettin, “Kırgızların İslamlaşması Üzerine Bazı Mülâhazalar”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 39/1 (1999), 393-438.
- Hamidov, Abdusamad Abdumalikoviç- Komilova, Nargiza Urinovna, “Natural Geographical Research In The Fergana Valley”, The American Journal of Interdisciplinary Innovations and Research, (2021), 109-116.
- Hatunoğlu, Nurettin, “Yaş Hiveliler Hareketi ve Hive Hanlığı’ndaki Siyasi Gelişmeler”, Belleten, 79/285 (2015), 713-738.
- Karimov, Hatice, “Rus Şarkiyatçı A. L. Kun’un Gözüyle Hudayar Han devrinde Hokand Hanlığı”, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi, 9/4, (2020), 97-113.
- Kariev, Aitmat, “Hokand Hanlığının Eğitim Geleneği ve Medreseler”, Diyanet İlmi Dergi, 54/3 (2018), 149-166.
- Kerimova, Hatice Bozkurt, “Tsentrálnaya aziya v sostave rossiyskoy imperii (Rus İmparatorluğu Terkibinde Merkezi Asya)”, Marmara Türkiye Araştırmaları Dergisi 1/2 (Sonbahar 2014), 351-356.
- Keserci, Ramazan, “Çarlık Rusyası’nın Türkistan Coğrafyası İşgal Süreci: Hokand Hanlığı Örneği”, Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisi, 1/2, (Aralık, 2020), 199-208.
- Kök, Naciye Karahan, “Türkistan Hanlıklarında Ait Belgelerde Geçen Meslek ve Unvan Adları”, Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi, 15, (2020), 1-30.
- Lukoşova, Natalya, “Ethnographic Study of the Life and Culture of the Population of Fergana Valley in the Late XIX-Early XX Century in the Works of Russian Researchers”, EPRA International Journal of Multidisciplinary Research (IJMR) 6/9 (Eylül 2020), 399-404.
- Mashraboviç, Zhabbarov Azam, “Physical and Geographical Features of the Fergana Valley”, Research Parks Publishing (IDEAS Lab), 3 (2021), 94-97.
- Melentev, Daniil, “Ethnography and Eroticism in Russian Turkestan”, State, Religion and Church, 7/2 (2020), 48-74.

Nalçacı, Murat, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Sürecinde Rusya Ordusu, Tarih Dergisi, 54/2, (2011), 149-172.

Özcan, Merve Suna Özel – Gozıev, Ravshan, “XIX. Yüzyılda Doğu Asya’da Rus-Japon İmparatorluklarının Güç Mücadelesi: 1905 Rus-Japon Savaşı”, Türkiye Rusya Araştırmaları Dergisi 2 (Kış 2019), 46-65.

Sannav, Sabri Can, “Kırım Savaşı’nın (1853-1856) Balkanlar’daki Milliyetçilik Hareketlerine Etkileri”, Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi, 5 (2022), 257-277.

Somuncuoğlu, B. Tümen, “Türkistan’da İki Rus Eğitimci: Vladimir Petroviç Nalivkin ve Nikolay Petroviç Ostroumov”, Türk Kültürü Aştırmaları Dergisi, 1/2, (2008/2), 3145-317.

Şen, Hüseyin, “Ömer Han Dönemi Hokand Hanlığı (1809-1822)”, Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi, 3/5, (Ocak, 2021), 115-132.

Şen, Hüseyin, “Kokand Khanate in Period of Shir Ali Khan (1842-1845)”, Genel Türk Araştırmaları Dergisi, 3/6, (2021), 319-330.

Tansü, Yunus Emre- Özdemir, Ali, “Dükçü İşan İsyanı (1898)”, Sosyal Bilimler Dergisi, 7/13, (Haziran 2017), 233-241.

Ülker, Halil, “Osmanlı Özbekistan Siyasi İlişkileri (1514-1873)”, Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8/4 (2019), 3977-4006.

Vurgun, Seda Yılmaz, “1898 Dükçü İşan İsyanı (Andican Ayaklanması)”, A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 54, (Erzurum, 2015), 607-623.

Vurgun, Seda Yılmaz, “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısından XX. Yüzyılın İlk Yarısına Kadar Türkistan’da Kadın”, Türk Dünyası Araştırmaları, 214, (2015), 187-200.

Yelok, Savaş Veli – Abdırashıdov, Zaynabidin, “Çarlık Rusya’sında Bir Kırımlının Mücadelesi”, Avrasya Uluslararası Araştırmaları Dergisi 6/13 (Mayıs 2018), 171-189.

Yoska, Erhan, “Muhammed Ali Han Dönemi (1822–1842) Hokand Hanlığı-Osmanlı Devleti İlişkileri”, History Studies, 3/3, (2011), 395- 408.

Ansiklopedi Maddeleri

Algar, Hamid, “3. Kültür ve Medeniyet”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 22/405-409. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Akyol, Taha, “Cedîdçilik”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 7/211-213. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Beksaç, Engin, “3. Sanat”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 11/ 225-232. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

- Beksaç, Engin, “4. Sanat”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 22/429-437. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Bozkurt, Nebi, “Mektep”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.29/5-6. İstanbul: TDV Yayınları, 2004.
- Bozkurt, Nebi, “Medrese”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 28/323-327. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Fergan, Eşref Edip, “Fergana”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 12/375-377. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Hakan, Kırımlı, “Gaspıralı, İsmâil Bey”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 13/ 392-395. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Katipoğlu, Hasan – Kutluer, İlhan, “Huneyn b. İshak”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 18/377-380. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Kaya, Mahmut, “Aristo”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 3/375-378. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Kenanoğlu, M. Macit, “Vergi”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 43/52-58. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Konukçu, Enver, “Hokand Hanlığı”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 18/215-216. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Olguner, Fahrettin, “Eflâtun”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 10/ 469-476. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Öngören, Reşat, “Tasavvuf”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul: TDV Yayınları, 2011, 40.
- Özdemir, Mehmet, “Endülüs”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 11/ 211-225. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Saray, Mehmet, “Hive Hanlığı”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 18/ 167-170. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Saray, Prof. Dr. Mehmet, “Rusya’nın Türkistan’da Yayılma Siyaseti”, Türkler Ansiklopedisi. 18/ 167-170. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Tokmak, Naci, “b) Edebiyat”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 22/416-424. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Türcan, Talip, “Şeriat”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 38/ 571-574. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Yazıcı, Tahsin, Öztürk, Mürsel, “2. Dil ve Edebiyat”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 22/ 413-416. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Tezler

- Doğan, Elif, İngilizce Seyahatnamelere Göre 19. Yüzyılda Türkistan’da Kadın, Ankara: Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Eshenkulova, Kishimjan, Modern Bilimlerin Türkistan’a Girişi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Evgenyevna, Şuşkova Margarita, Organizatsiya Upravleniya Turkestanom v Naçale XX Veka, Moskova: Rossiyskiy Gosudarstvenniy Gumanitarniy Universitet, Doktora Tezi, 2015.
- İsrafilova, Faima, Rusça Kur'an Çevirilerine Karşılaştırmalı Bir Bakış, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- İsrailov, Zahitbek, Fergana’da Sufi Direniş Dükçü İşan Örneği, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Jusubaliev, Ali, Kırgızların İslamiyet’i Kabulü, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Kamalova, Zebiniso, Hüdayar Han Döneminde Hokand Hanlığı (1845-1875), İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Kerimov, Hatice, Türkistan Genel Valiliği’nde İdari Sistemin Oluşumu ve Gelişim Süreci (1865-1897), İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Somuncuoğlu, B. Tümen, Türkistanda Eğitim (1865-1917) ve Çarlık Rusya’sının Sosyo-Politik Açından Eğitime Yaklaşımı, Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.
- Şen, Hüseyin, Muhammed Ali Han Dönemi Hokand Hanlığı (1822-1842), İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Tagaev, Mairambek, Hokand Hanlığı’nın (1709-1876) Sosyal ve Kültürel Tarihi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- Türkmen, İlker, XIX. Yüzyılda Fergana Vadisi Ve Büyük Güçlerin Hâkimiyet Mücadelesi, Nevşehir: Hacı Bektaş Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Uulu, Dyikanbek Shamsdın, XIX. Yüzyılda Türkistanlı Hacıların Hac Yolculuğu, Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Yerbolayeva, Ainur, “Türkiye’de Orta Asya İle İlgili Araştırma Yapan Kurumlar”, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Yorulmaz, Mahinur, XV. Yüzyıl Orta Asya Türk Topluluklarında Sosyal-Kültürel ve İktisadi Hayat, İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003.

İnternet Kaynakları

Abdullaev, Ortikboy “V. P. Nalivkin” O’zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, (11 Kasım 2022),
https://ziyouz.com/books/uzbekiston_milliy_ensiklopediyasi/O'zbekiston%20Milliy%20Ensiklopediyasi%20-%20Qo'shimcha.pdf

Alımbayev, Ceenbek, “Rus Tarih Yazıcılığında Kırgızlar (18. Yüzyılın İkinci Yarısı-20. Yüzyılın Başı)”, dergipark.org.tr (18 Kasım 2022), <https://belleten.gov.tr/tam-metin-pdf/2683/tur>

Beldiyan, Valeriy Mikhaylovich “İz Kazaçego i Nekazaçego Proşlogo”, elibrary.ru (11 Kasım 2022),
https://www.elibrary.ru/download/elibrary_35728707_89448678.pdf

Egamberdiyev, Mirzahan - Lazzat Dinasheva, “Çarlık Rusya’sının Güney Kazakistan’daki Eğitim Politikası (1850-1914)”, belleten.gov.tr (19 Kasım 2022),
<https://belleten.gov.tr/tam-metin-pdf/378/tur>

Kafkasyalı, Ali, “Türk Dünyasında Nevruz Geleneğine Toplu Bakış”, dergipark, (11 Kasım 2022), <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/31953>

Khalid, Adeep, “Culture and Power in Colonial Turkestan”, journals.openedition.org (19 Kasım 2022), <https://journals.openedition.org/asiacentrale/1278>

Khimatullaev, Jasur, “Questions of Nationality and Educational in Russian Turkestan”, tufts.ac.jp (11 Kasım 2022),
<http://www.tufts.ac.jp/ofias/caas/Jasur%20KHIKMATULLAEV.pdf>

Kotyukova, Tat’yana Viktorovna, “Antipod «Çeloveka v Futlyare» Vospotnaniya o B. P. Nalivkin”, Vostochniy arahub 1/21 (2010), 76-89.
<https://cyberleninka.ru/article/n/antipod-cheloveka-v-futlyare-vospominaniya-o-v-p-nalivkine/viewer>

Kur’ân Yolu. Diyanet.gov.tr (11 Kasım 2022),
<https://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-1/fatiha-suresi-1/ayet-1/kuran-yolu-meali-5>

Lunin, B. V. – Miller, V. I., “V. P. Nalivkin”, biblioclub.ru (11 Kasım 2022),
<https://biblioclub.ru/index.php?page=dict&termin=865781>

Muhammedov, Ş. B., “Uçebnoe Delo v Russkom Turkestane: V. P. Nalivkin i «Tuzemnie» Maktabı i Medrese”, elibrary.ru (15 Kasım 2022),
<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=32264820>

Muhammedov, Ş. B., “Sovet Turkestanskogo General Gubernatora ı Opredelenie Taktiki ı Strategii v Reşenii Vakufnogo Voprosa v Turkestane (1887-1917): Priçini Fiasko”, [elibrary.ru](https://www.elibrary.ru/item.asp?id=32264820) (15 Kasım 2022), <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=32264820>

Muhiddinov, S. İ. “V. P. Nalivkin Kak Issledovatel” Etnografii Narodov Tsentral’noy Azii”, [elibrary.ru](https://www.elibrary.ru/download/elibrary_36875642_64125192.pdf) (11 Kasım 2022), https://www.elibrary.ru/download/elibrary_36875642_64125192.pdf

Nesterov, Vadim, “Orientalniy Roman”, [mytashkent.uz](https://mytashkent.uz/2019/10/19/pro-lyubov-ili-zachem-kazachij-sotnik-smenil-mundir-na-uzbekskij-halat/) (18 Kasım 2022), <https://mytashkent.uz/2019/10/19/pro-lyubov-ili-zachem-kazachij-sotnik-smenil-mundir-na-uzbekskij-halat/>

Redaktçii IATS MGU, “V. P. Nalivkin. Epokha Naşikh Zavoyevaniy”, [ia-centr.ru](https://ia-centr.ru/han-tengri/history/v-p-nalivkin-epokha-nashikh-zavoevaniy/) (11 Kasım 2022), <https://ia-centr.ru/han-tengri/history/v-p-nalivkin-epokha-nashikh-zavoevaniy/>

EK

Ek 1: Nalivkin Ailesine Ait Fotoğraflar

Görsel 1: Maria Vladimirovna (Sartori).

Maria'nın gençlik zamanlarından bir fotoğraf.

Kaynak: <https://www.pvsm.ru/biografii/333272> (26.12.2022)

Görsel 2: Vladimir Petroviç Nalivkin.

Kaynak: <https://www.pvsm.ru/biografii/333272> (26.12.2022)

Görsel 3: Vladimir Petroviç Nalivkin.

Yaşlılık dönemine ait bir fotoğraf.

Kaynak: <https://urss.ru/cgi-bin/db.pl?lang=sp&blang=en&page=Book&id=219273> (26.12.2022)

Görsel 4: Vladimir Petroviç Nalivkin.

1906 Taşkent'te çekilmiş bir fotoğraf.

Kaynak: <https://www.pvsm.ru/biografii/333272> (26.12.2022)

Görsel 5: Vladimir Petroviç Nalivkin.

Kaynak: <https://www.wikidata.org/wiki/Q4312614> (26.12.2022)

Görsel 6: Vladimir Petroviç Nalivkin.

Nalivkin solda, ayakta duran ilk kişi.

Kaynak: <https://mytashkent.uz/2018/01/21/vspominaya-vladimira-petrovicha-nalivkina/> (26.12.2022)

Görsel 7: Vladimir Petroviç Nalivkin.

1909 Taşkent’te çekilmiş bir fotoğraf. Nalivkin fotoğrafın sağında, ön sıradan üçüncü kişi, kendine has sakallarından kolayca tanınabilir.

Kaynak: <https://www.pvsm.ru/biografii/333272> (26.12.2022)

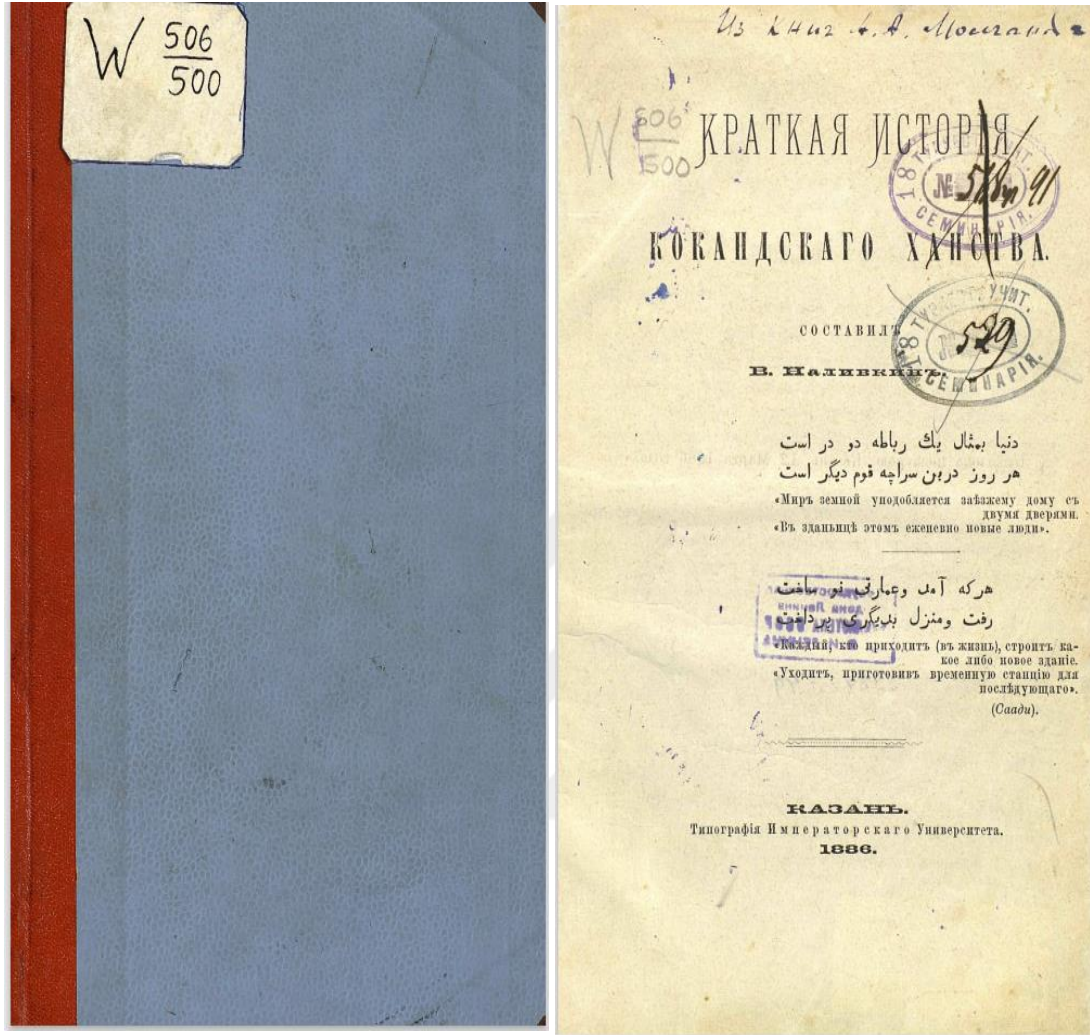

Görsel 8: Nalivkin Ailesi Bir Arada.

Fotoğraf 1890'lı yıllarda çekilmiştir. Solda ayakta Vladimir (d.1878), Maria Nalivkina, Grigoriy (d.1895), Vladimir Petroviç, Natalya (d.1891) ve en sağda Boris (d.1876).

Kaynak: <https://www.pvsm.ru/biografii/333272> (26.12.2022)

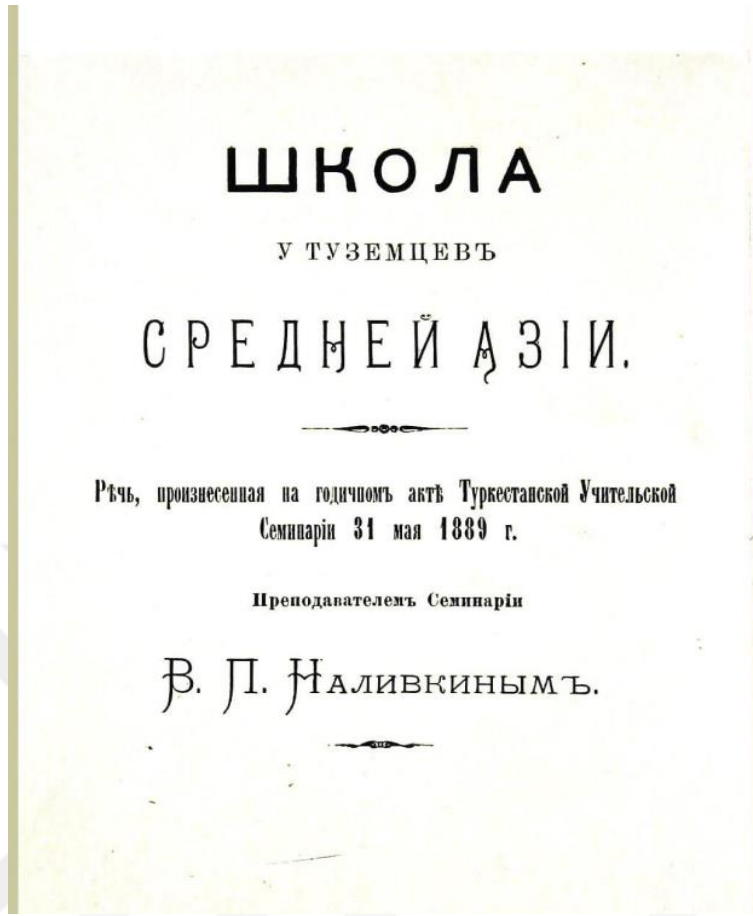
Ek 2: Vladimir Petrovič Nalivkin'in Yazmış Olduğu Eserlerin Görselleri

Görsel 1: Kratkaya İstoriya Kokanskogo Hanstva, V. P. Nalivkin, 1886.

Eserin kapak fotoğrafı ve ilk sayfası.

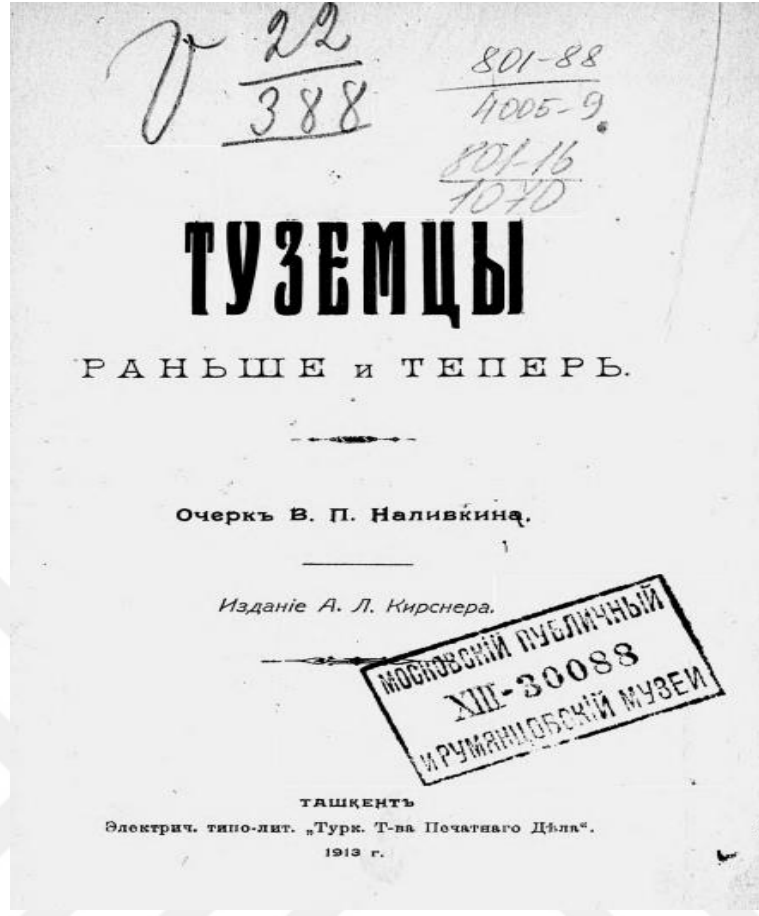
Kaynak: <https://www.prilib.ru/item/341340> (26.12.2022)

Görsel 2: Şkola u Tuzemtsev Sredney Azii, V. P. Nalivkin, 1889.

Eserin kapak fotoğrafı.

Kaynak: <https://www.academia.edu/> (26.12.2022)

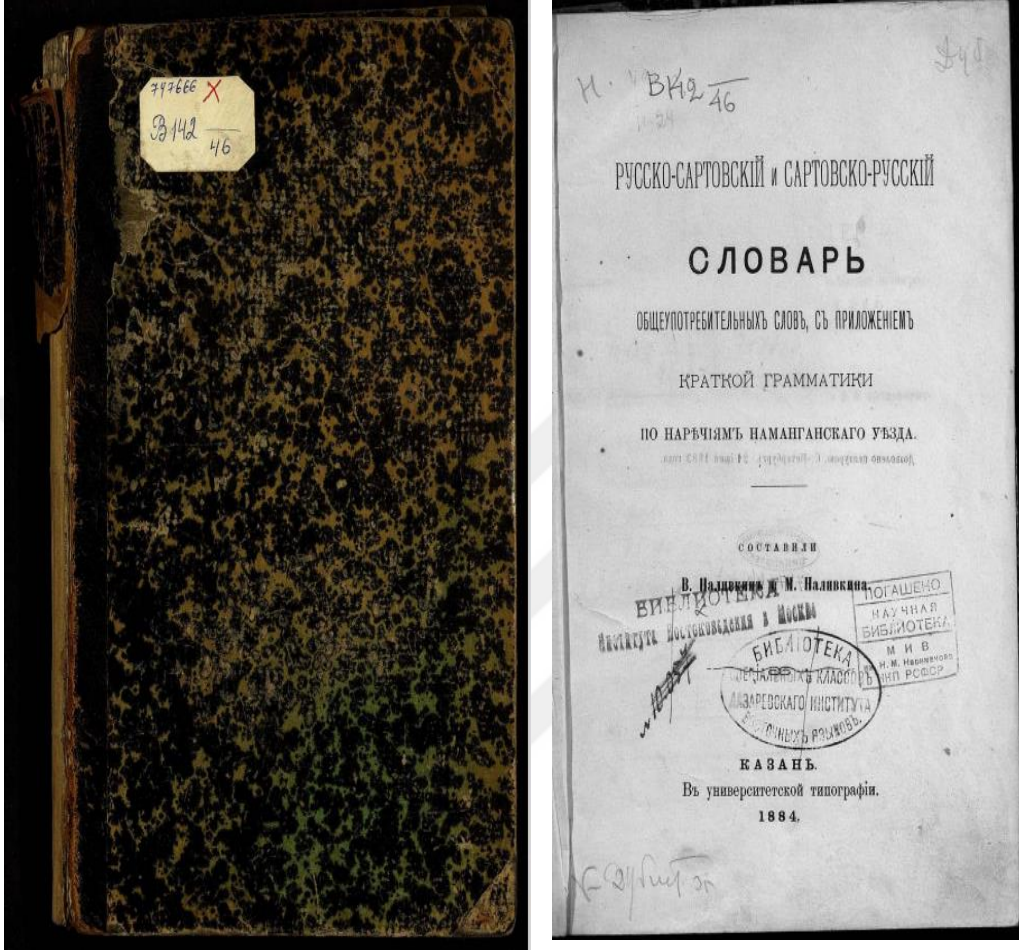

Görsel 3: Tuzemtsı Ranşe i Teper, V. P. Nalivkin, 1913.

Eserin ilk sayfası.

Kaynak: https://rusneb.ru/catalog/000199_000009_003806543/ (26.12.2022)

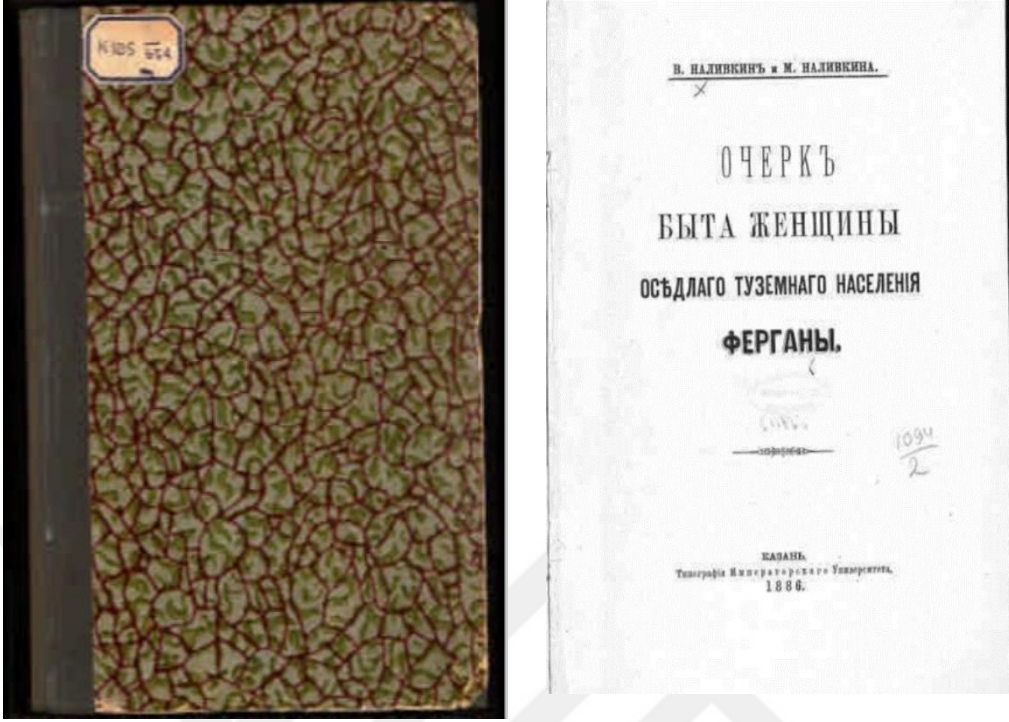
Ek 3: Vladimir Petroviç Nalivkin'in eşi Maria Vladimirovna Nalivkina ile Ortak Yazmış Oldukları Eserlerin Görselleri

Görsel 4: Russko-Sartovskiy i Sartovsko-Russkiy Slovar, V. P. Nalivkin, & M. Nalivkina, 1884.

Eserin kapak fotoğrafı ve ilk sayfası.

Kaynak: https://rusneb.ru/catalog/000202_000006_2583095/ (26.12.2022)

Görsel 5: Oçerk Bıta Jenşını Osedlogo Tuzemnogo Naseleniya Ferganı, V. P. Nalivkin, & M. Nalivkina, 1886.

Eserin kapak fotoğrafi ve ilk sayfası.

Kaynak: <https://www.prlib.ru/item/356055> (26.12.2022)

Ek 4: Fergana Bölgesi Haritaları

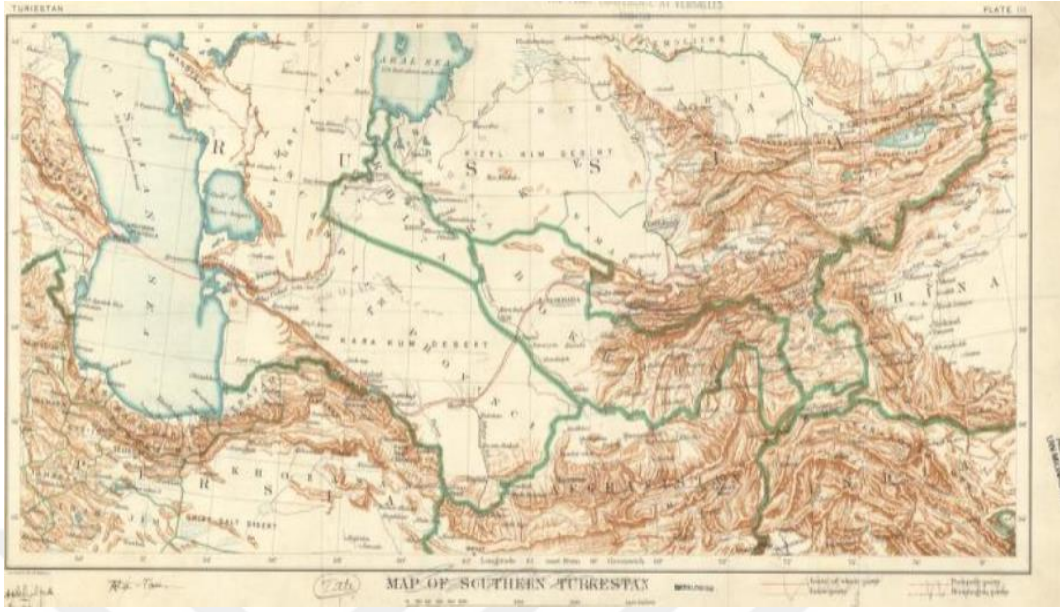

Görsel 1: Buhara, Hive ve Hokand Hanlıkları Haritası.

Eugene Schuyler tarafından hazırlanmıştır.

Kaynak:

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Map_of_the_Khanates_of_Bukhara,_Khiva,_and_Khokand_and_Part_of_Russian_Turkistan.png (26.12.2022)

Görsel 2: Kuzey Türkistan Haritası.

Kaynak: https://www.loc.gov/resource/gdcwdl.wdl_15030/?r=-0.399,-0.006,1.634,0.619,0 (26.12.2022)

Görsel 3: Fergana Bölgesini Gösteren Bir Harita.

Kaynak: https://www.reddit.com/r/MapPorn/comments/c9i1ir/map_of_the_fergana_valley_region/
(26.12.2022)

Görsel 4: Özbekistan'da Namangan'ı Gösteren Bir Harita.

Kaynak: <https://ontheworldmap.com/uzbekistan/> (26.12.2022)

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad: Hatice SARICI HOCAYEV	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Sakarya Üniversitesi
Fakülte	Fen Edebiyat Fakültesi
Bölümü	Tarih
Makale ve Bildiriler	
1.Sarıcı, Hocayev Hatice, “Vladimir Petroviç Nalivkin’in “Kratkaya İstoriya Kokandskago Khanstva” (Kokand Hanlığının Kısa Tarihi) Adlı Eserinin Hokand Hanlığı Tarihi Açısından Değeri”, Tarihyazımı Dergisi, 4/2 (2022), 224-243. 2.Sarıcı, Hocayev Sarıcı, “19. Yüzyıl Bir Rus Entelektüel Çiftin Gözünden Fergana Bölgesi Yemek Kültürü”, Vakanüvis. Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, Dr. Mahmut Kırpınar’a Armağan, 7, (2022), 1841-1883.	